

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXI. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA-HORZSA GERGELY-LETENYEI LÁSZLÓ

A kétnyelvűség mint üzleti érdek. Egy nyelvítájkép-kutatás eredményei a kelet-szlovák-magyar határ régióban. Kérdőíves, résztvevő megfigyelésen és szakértői interjúkon alapuló kutatás eredményei 3

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A bársonyos forradalom első magyar dokumentumai 23

GRIGORIJ MESEŽNIKOV

Politikai tényezők a szlovák-magyar kapcsolatokban a demokratikus átalakulás időszakában: állapot, tendenciák, kihívások 31

JURAJ MARTONYIK

Az etnikai identitás összefüggései a szlovákok és a magyarok kölcsönös felfogásában 49

LANSTYÁK ISTVÁN

A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről 61

Közlemények

A.GERGELY ANDRÁS

Mágikus pokoljárások, avagy háttérzajok a kiszolgáltatottság antropológiájához 93

FÜLÖP LÁSZLÓ

Kiegészítések a nyitraszerdahelyi Zerdahelyi család történetéhez
és genealógiájához 113

Dokumentumok

ANGYAL BÉLA

Adatok a szlovákiai magyarok csehországi deportálásának
történetéhez 1946–1949 123

Könyvek

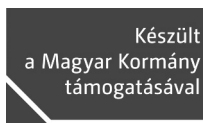
- Misad Katalin: Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben
(Kusala Orsolya) 165
- Popély Árpád: Két választás Csehszlovákiában. A szlovák országgyűlés
és a kárpátukrán szojm megválasztása 1938–1939
(Godzsák Attila) 166
- Bauko János: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani
kutatások Szlovákiában
(Angyal László) 171
- Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története.
Magyar líra és epika a 20. században
(Csanda Gábor) 172

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és
Társadalomtudományi Index (European Reference
Index for the Humanities and the Social Sciences –
ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk
a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2019. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • december 2019 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – HORZSA GERGELY
– LETENYEI LÁSZLÓ

A kétnyelvűség mint üzleti érdek

Egy nyelvitájkép-kutatás eredményei a kelet-szlovák–magyar határrégióban. Kérdőíves, résztvevő megfigyelésen és szakértői interjúkon alapuló kutatás eredményei

---

KORNÉLIA HIRES-LÁSZLÓ—GERGELY HORZSA—LÁSZLÓ LETENYEI
Bilingualism as a Commercial Interest

Indexing Terms: questionnaire-based survey, interview, linguistic landscape, inscriptions on public domains, Slovak–Hungarian border region

---

1. Bevezetés

Az egynyelvű/többnyelvű feliratok kérdése a Kárpát-medencében sokáig nemzetiségi politikai diskurzusok tárgya volt. Mi, magyarok, többnyire sérelmezve éltük meg, hogy Szlovákiában, Romániában, az egykori Jugoszláviában, vagy újabban Ukrajnában a nyelvtörvények miként szabályozzák a közterületi feliratok nyelvhasználatát. A téma átpolitizáltsága ritkán tette lehetővé, hogy kellő figyelem jusson a többnyelvű feliratok gazdasági vonatkozásaira. Jelen tanulmány e hiány pótlására tesz kísérletet: a szlovák–magyar határrégió keleti felén zajló terepmunka azt tette mérhetővé, lehet-e turisztikai üzleti jelentősége a többnyelvű feliratoknak.

2018–19-ben a Budapesti Corvinus Egyetem, a szlovákiai Nadácia pre budúcnost alapítvány és a magyarországi Interregió Fórum Egyesület egy, a szlovák–magyar határon átnyúló együttműködési projektet valósított meg.¹ A projekt középpontjában a többnyelvűség állt: túllépve a kisebbségtudomány megszokott kérdésen, arra kereste a

---

1 Linguistic Landscape: innovative methodologies strengthening bilingualism in the Hungarian-Slovakian border region. Supported by www.skhu.eu.

választ, hogy a határon átívelő idegenforgalom, munkavállalás és nem utolsósorban bevásárlóturizmus szempontjait figyelembe véve, szükség van-e a kétnyelvű feliratok üzleti gyakorlatának átgondolására. A projekt több hullámból állt, először egy igényfelmérésből, amelynek része volt egy nyelvitájkép-kutatás, továbbá online résztvevő megfigyeléses kutatás (netnográfia), majd egy pilot akcióból, amelynek keretében 50-50 kétnyelvű táblát és 20-20 kétnyelvű étlapot helyeztek ki a projekt résztvevői, külön mérve a pilot beavatkozásnak hatását is. A projekt része egy, az idegen nyelv hozzáférhetőségét minősítő turisztikai védjegy bevezetése. Jelen, összefoglaló írás mindezekre a tapasztalatokra alapoz, amikor összességében arra a kérdésre igyekszik választ találni: jót tesz-e a kétnyelvűség az üzletnek.

2. Elméleti keretek

Linguistic landscape refers to the visibility and salience of languages on public and commercial signs in a given territory or region. (Landry & Bourhis, 1997)

Nem népszerű dolog egy tanulmányt definícióval kezdeni, hiszen már a tényleges szöveg olvasása előtt elveszi az olvasó kedvét a folytatástól, a mi esetünkben azonban célszerű visszatérni a gyökerekhez. Azok számára, akiket érdekel a gondolatmenet, de nem szeretnének egy néhány oldalas szakirodalmi áttekintést elolvasni, három bekezdésben foglaljuk össze a lényegét:

Az alábbi elméleti bevezetésben azt mutatjuk be, hogy akik és amikor megalkották a nyelvi tájkép fogalmát, azok egyszerre gondoltak két jelenségre, egyrészt a köz- (public) és a kereskedelmi célú (commercial) feliratokra (mind a kutatásban, mind pedig a nyelvhasználatban). A fogalmat és a kutatási eszközt azonban a későbbiekben elsősorban a különböző nyelvi/kisebbségi mozgalmak tudományos alátámasztásaként, éppen ezért elsősorban (szinte kizárólag) a közfeliratok vizsgálatára használták. Ebből következik, hogy elsősorban a közcélú feliratok vizsgálatának módszertana lett kiforrottabb, kiérleltebb, sokszor kölcsönhatásban a kisebbségi nyelvhasználati irodalom többi kérdésével, pl. oktatás, nyelvi jogok stb. Az üzleti célú feliratok vizsgálata, pontosabban: az üzleti logikából következő, inherens magyarázata azonban nem mélyült el kellőképpen.

Mire a francia–kanadai szerzőpáros által 1997-ben megalkotott nyelvitájkép-kutatás gondolata megérkezett Magyarországra (bő tízéves késéssel), ez már elsősorban a közfeliratok vizsgálatát célozta, egyfajta közösségi nyelvhasználati/nyelvpolitikai kérdésként. Egy rendkívül gyors diffúziós folyamat eredményeképp a nyelvitájkép-fogalom hamar ismertté vált a Kárpát-medence országaiban, majd szerte Közép-Európában. A diffúziós folyamatban szintén elsősorban a közösségi nyelvhasználati kérdések erősödtek fel, a kereskedelmi célú feliratok elemzése (és az azzal kapcsolatos elméleti megközelítés) jobbára elsikkadt.

Jelen tanulmány az 1990-es évek eleji gyökerekhez nyúlik vissza, amikor Bourhis (1992) és Leclerc (1989) s mások nyomán az üzleti célú feliratok vizsgálatát a közfeliratoktól eltérő megközelítésben végzi. Az olyan kérdések helyett, mint nyelvi dominan-

cia, kisebbségi nyelvhasználat vagy nyelvi jogok, jelen tanulmány olyan fogalmakkal dolgozik, mint fogyasztói elégedettség, nyelvi kereslet és kínálat, közvetítő nyelvek stb.

1997–2013: a nyelvitájkép-fogalom karrierje

Bourhis 1992-ben kezdett kutatásához az egyik apropót kétségkívül az a sajátosan francia–kanadai jelenség adta, amelyet Leclerc (1989) egyszerűen nyelvi plakátháborúnak hívott: mind francia, mind angol nyelven léteztek köztéri feliratok, de ezek nem egyszerűen csak versengtek a fogyasztók kegyeiért, hanem egyfajta én-üzenetként a hirdető identitását is hirdették, ezen belül kiemelten az etnikai/nyelvi identitását. 1989 még egy offline világ volt, ahol a plakátok térbeli megjelenése jól tükrözte a régiók/települések vagy akár városrészek nyelvi identitásának változásait, dinamikáját. Bourhis 1992-ben fogalmazta meg kutatási tervét, amely szerint az egyes területek nyelvi kompetenciáinak (vitalitásának) méréséhez nem is szükséges az embereket megszólítani, inkább egyfajta kinyilvánított preferenciaként a lenyomatukat, azaz a feliratokat kell vizsgálni. Ennek a kutatásnak a végeredménye lett az 1997-es cikk, amelyben Landry és Bourhis (1997) megalkották a nyelvi tájkép fogalmát. Mind ebben, mind az 1992-es kutatási tervben kijelentik, hogy a kétfajta utcai feliratot, azaz a közcélú (*public*) és magáncélú (üzleti célú, *commercial*) feliratok vizsgálatát azért kell megkülönböztetni, mert más szempontok, már motivációk vezérlik a feliratok készítőit. Míg az egyik esetben a nyelvi dominancia szempontjai nyilvánvalóan egyfajta helyi politikai kérdés, a másik esetben a legfőbb szempont – a fogyasztó preferenciáinak megnyerése. Ettől függetlenül maga a programadó 1997-es írás is elsősorban a közfeliratokkal, illetve a nyelvi dominancia kérdéseivel foglalkozik.

Szoták Szilvia meglátása szerint a táblák nyelve különösen a nyelvi konfliktuszónákban keltette fel a kutatók érdeklődését, mint pl. Brüsszel, Montreal (Monnier 1989; Bourhis 1992), Izrael (Spolsky és Cooper 1991; Shohamy, Ben-Rafael és Barni 2010), India (Itagi és mtsai 2002). A kutatások egyaránt fókuszálnak az őshonos kisebbségi nyelvhasználatra (Cenoz és Gorter 2006), vagy migráns közösségek nyelvhasználatára (Collins és Slembrouck 2007), vagy éppen az angol mint világnyelv előretörése a nyelvi tájképekben (Backhaus 2006; Gorter 2006; Shohamy, Ben-Rafael és Barni 2010; Soukup 2016).

Nyelvitájkép-diffúzió Magyarországon

Nem lebecsülve a hasonló megközelítések, előzmények jelentőségét (Szépe 1994; Szépe 1984), a hazai tudományos közösség egy Pestre nősült finn nyelvész, Petteri Laihonen munkáin keresztül tapasztalhatta meg először a nyelvitájkép-kutatások hasznosságát, magyar nyelvi tájképeket kisebbségi területeken kutatott, elsősorban Erdélyben (Laihonen 2009), de más magyar nyelvterületen is folytatott kutatást (Laihonen 2012), valamint a nyelvvideológiák elméletét és használhatóságát is vizsgálta a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban (Laihonen 2011).

A fiatal kutató munkásságát Bartha Csilla karolta fel, közös publikációban mutatták be ezt az „új” kutatási területet (Bartha, Laihonen és Szabó 2013), illetve 2013-ban az MTA Nyelvtudományi Intézete konferenciát szervezett „A nyelvi tájkép elmélete és gya-

korlata” címmel. Sajnos, a konferenciakötet sosem készült el, de a konferencia így is revelatív hatással volt a hazai nyelvészközösség számára, sőt azon túl is, két értelemben: egyrészt átlépte a diszciplináris határokat (szociológia, antropológia stb. felé nyitott), másrészt pedig Magyarország határain túl, a környező országok értelmisége érdeklődését is felkeltette a nyelvi tájkép. A 2010-es évek elején Kárpátalján elsősorban Cserniczkó István (1998, 2013), Erdélyben Horváth István és Tódor Erika fogták össze a nyelvitájkép-kutatásokat (Horváth és Tódor 2011). A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat módszeresen térképezte fel a kisebbségi nyelvi tájképeket a környező országokban, beleértve Ausztriát (Szoták 2016) a Balkán-félsziget országait és – hogy közeledjünk a mi vizsgálati régióinkhoz – Szlovákia és Magyarország határ menti területeiket is (Szabó Mihály 2009; Bauko 2018; Presinszky 2018). A téma szárba szökken: napjainkra jó pár, nyelvi tájképekkel foglalkozó gyűjteményes kötet gazdagítja nyelvi tájképekkel kapcsolatos tudásunkat (Tódor Erika-Mária, Tankó Enikő és Dégi Zsuzsanna 2018; Márku Anita és Hires-László Kornélia 2015). A téma kutatásában két-séggkívül a magyar kisebbséghez tartozó kutatók jártak az élen, de ma már több román, szlovák indíttatású stb. kutatást is ismerünk.

Üzleti antropológiai megközelítés

Jelen kutatás megközelítése annyiban más, mint a legtöbb fent hivatkozott (gyűjteményes kötetekben megjelent) irodalom, hogy míg az azok a nyelvitájkép-kutatást a kisebbségtudományok vagy a nyelvtudományok kontextusába ágyazzák be, mi az üzleti antropológia (*business anthropology*) megközelítését alkalmazzuk. Ezzel a kutatás visszatér az 1990-es évek eleji felvetésekhez, az üzleti és a közsférabeli feliratok megkülönböztetéséhez.

Ha megközelítésünk tisztán üzleti jellegű vizsgálat lenne, azaz a marketingtudományokba ágyazódna, akkor olyan kérdéseket kellene feltennünk a kétnyelvű feliratok kapcsán, mint pl.:

- Mi a termék?
- Ki a célcsoport? Hogyan szegmentálható a célcsoport nyelvi szempontból?
- Hogyan segíti az üzenet a célcsoport elérését?
- Mi a marketing üzenet célja? Például: az értékesítést segíti, vagy a fogyasztó komfortját kívánja növelni?
- stb.

Az üzleti antropológiai és a tisztán üzleti megközelítés között néhány fontos különbséget látunk, amely jelen kutatásban is szerepet játszik. A legfontosabbnak tartott különbség a kulturális antropológiából átvett *reflexivitás* szempontja. Míg az üzleti tudományok megközelítése szerint a gazdasági szereplők viselkedése a profitmaximalizálás elvárásából levezethető, addig mi, antropológusok fontosnak tartjuk a gazdasági szereplők gondolkodásának megértését, mert azt véljük, hogy a gondolatok, vélekedések alakítják a viselkedést. A kétnyelvű feliratok esetében tehát nem egyszerűen az a kérdés, hogy az adott célcsoport elérését/fogyasztói elégedettségét stb. segíti-e egy tábla, hanem hogy mit gondol erről az a vállalkozó, aki a táblát kihelyezi, milyen szempontok alapján dönt egy tábla kihelyezéséről, vagy egy meglévő tábla kétnyelvűsítéséről.

ről, és később milyen mechanizmusokon keresztül fog a táblakihelyezés megvalósulni. A mi fő kutatási kérdéseink ezért így szólnak:

- Milyen nyelvhasználati fogyasztói csoportok különböztethetők meg a helyi válaszadók szerint;
- A megkérdezett szerint jót tesz-e az üzletnek a két- vagy többnyelvűség, és (akár igen, akár nem)
- milyen mechanizmusokon keresztül jelentkezik ez a hatás;
- végül, hogyan kerülnek ki a helyükre a feliratok.

Mivel jelen sorok írói is magyarországi vagy határon túli magyar kutatók, ezért előzetes ismereteink / szakirodalmi olvasmányaink nekünk is a kisebbségtudomány/nyelvi jogok témaköréhez tartozik. Jelen kutatás során azonban a kisebbségtudományi szempontokat nem tudtuk hasznosítani, mert a vizsgálat fókuszában a két ország egymáshoz átjáró turistái, látogatói álltak. Például, a projekt egyik beavatkozási helyszínén, a magyarországi Sárospatakon de facto nincs szlovák kisebbség, ezért ott kisebbségi nyelvhasználatról nem lehet beszélni. A város vezetése mégis kifejezetten kérte, hogy a növekvő szlovákiai (szlovák anyanyelvű) idegenforgalom miatt a város turisztikai célpontjait két nyelven, magyarul és szlovákul táblázzuk ki, jelen projekt keretén belül. Ennek a beavatkozásnak az igényfelméréséhez és hatásvizsgálatához a kisebbségtudományi szakirodalmi keret nem adott volna fogódzót – az üzleti tudományok, közelebbről az üzleti antropológia viszont igen.

Ami pedig az *önreflexivitást* illeti, fontosnak tartjuk a saját, kutatással és kétnyelvű táblákkal kapcsolatos előzetes véleményünket is tisztázni. Nem hiszünk a tudományos objektivitásban, hiszen a tudományt is emberek csinálják, ami nem baj, de fontos tisztázni, hogy mi az a nézőpont, amely alapján az adott vélemény kialakul. Fontosnak tartottuk ezért a kutatás elején tisztázni, hogy mi a várakozásunk, mit gondolunk a kétnyelvű táblákról Szlovákiában és Magyarországon.

Előzetes várakozásaink a terepről

Egy antropológiai terepmunka nem lenne teljes a terep bemutatása nélkül. A mi esetünkben a „terep” a kelet-szlovák–magyar határszakasz tábláit, feliratait jelenti. A jelenlegi gyakorlat megértéséhez egy kicsit messziről indulunk, bemutatva egy térségbeli körképet.

A Balkán-félsziget országain végigszaladva észak felé azt látjuk, hogy jószerivel ahány ház, annyi szokás, országanként eltérő kétnyelvű gyakorlat figyelhető meg. Görögországban például, ahol a görög ábécé ismerete az ide tévedő külföldiek részéről nem általános, az a gyakorlat, hogy a legtöbb felirat angolul is olvasható. Ez természetesen az írásképen túl részben az egykori brit dominanciával is magyarázható. A szomszédos Bulgáriában vagy Szerbiában hasonló a helyzet, a cirill betű ismerete más országok látogatói számára nem nyilvánvaló, ezért ott is általánosnak mondhatók a kétnyelvű, pontosabban egynyelvű, de két ábécé szerint leírt feliratok (szerbül: *latinica*, *cirillica*). Érdekes, hogy bár az albán írás latin betűs, a legtöbb közérdekű felirat magyarázatot is kap (pl.: Kentar/Center), mert (helyi értelmezés szerint) az albán nyelv másoknak nem érthető. Ezekon kívül léteznek kisebbségi nyelvhasználati feliratok is,

pl. a multietnikus Vajdaságban előfordulnak szerb cirill/latin/magyar/német/horvát nyelvű táblák is. Romániában különösen ügyelnek arra, hogy a különböző nyelvű feliratok betűmérete, tipográfiai kinézete egyenlő legyen (bár sorrendben mindig az államnyelv az első).

Azt gondolnánk, hogy a magyar és szlovák gyakorlat ezekhez hasonló, de ez nincs így. Az albán vagy görög gyakorlattal szemben pl. egyik nyelv sem gondolja azt, hogy kicsi és érthetetlen nyelv lenne, amelyet angolul kellene feliratozni. Ez a magyar nyelv esetében anakronisztikus, amikor még a nagyvárosok melletti mallokat is csak egynyelvű (magyar) kifejezés alapján találhatja meg az autós. A kifejezés (bevásárlóközpont) egy külföldinek nyilván nem mond semmit, bár egy bevásárlókocsi piktogram olykor oldja ezt a dilemmát. A külföldiek számára érthetetlen tábláink közül az egyik személyes kedvencem egy nyír-bátori körforgalom útjelző táblája, amely a kihajtásban ezt írja: „Országhatár”.

Ami a kisebbségi nyelvhasználatot illeti, a hivatalos (*public*) gyakorlat mindkét országban jószerezvel csak a helységnevtáblákra szűkíti le a kisebbségi feliratokat, ám a román gyakorlattal szemben itt nem az államnyelvel megegyező méretben, hanem a tőtábla alatt, kisebb méretben, megkülönböztető színnel (Magyarországon zöld, Szlovákiában kék alapon fehér), mintegy magyarázó feliratként, gyengébbek kedvéért tünteti fel a helyi kisebbségi településnevet. Mindezek alapján, a terepmunka elején az az érzésünk lehetett, hogy mindkét országban fontosnak tartják az anyanyelv védelmét, fontosabbnak, mint az idelátogató külföldiekkel kapcsolatos gördülékeny kommunikációt vagy a kisebbségi nyelvhasználat pozitív diszkriminációját.

Terepmunka közben azonban meglepve tapasztaltuk, hogy az üzleti feliratok esetében, a mindennapokban nem érvényesül az anyanyelvi dominancia. Kifejezetten jelentős a többnyelvűség, és főleg az angol nyelv jelenléte – amit sem egy hivatalos, nemzeti nyelvpolitikai szándék, sem pedig egykori félgymarmati múlt nem magyaráz, mint pl. Albánia vagy Görögország esetében.²

3. A kutatásról

Nyelvitájkép-kutatásunk 2018 nyarán zajlott. A kutatás során terepmunkaeszközöket használtunk a magyar–szlovák határrégió vendéglátói, szálláshely-szolgáltatói és turizmushoz kapcsolódó üzletei körében. Kérdés lehet az olvasó előtt, hogy miért volt szükség egyáltalán személyes terepmunkára, miért nem volt elég a nyelvi tájképet google street view alkalmazásból kinézni, esetleg egy alkalmas motorral gyűjteni a nyelvitáj-

2 Az Eurostat 2016-os adatai alapján Magyarországon a 25–34 évesek 40 százaléka, a 35–54 évesek közel 60 százaléka, az 55–64 éveseknek pedig a háromnegyede nem beszél idegen nyelvet sem. Ugyanezek az arányok Szlovákiában csupán 8, 13 és 14 százalék. Noha arról, hogy milyen nyelveket beszélnek az egyes országokban, nem állnak rendelkezésre pontos statisztikák, az iskolai nyelvtanulással kapcsolatban elmondható, hogy míg Szlovákiában a diákok 99 százaléka tanul angolul és 59 százalékuk németül, addig Magyarország angol nyelvtanulás vonatkozásában az egyik legutolsó európai ország: a diákok 84 százaléka tanul angolul, továbbá csak 46 százaléka németül, ami több mint 10 százalékpontos lemaradás Szlovákiához képest mindkét nyelv esetén. (Forrás: Eurostat 2016)

kép-statisztikákat. Nos, a kérdezőbiztosok a külső (utcai) feliratok mechanikus rögzítésén túl más, szintén fontos munkarészeket végeztek még, a következőket:

1. A kérdezőbiztosok először is megnézték, le is fotózták és értelmezték a külső (azaz homlokzati, kirakati) feliratokat; ez az a munkarész, amelyet akár egy online motor is el tudna végezni.

2. Ezután bementek, és beltéri (azaz belső) feliratokat, pl. az árlapot vizsgálták meg, szintén többnyelvűség szempontjából.

3. Majd szóba elegyedtek a kiszolgáló személyzettel, aminek keretében résztvevő megfigyelést végeztek: különböző helyzetekben különböző idegen nyelveken próbálkoztak. A terepmunkát végző csapat tagjai között volt magyar, ukrán–szlovák és orosz anyanyelvű.

4. Engedélyt kértek néhány beltéri fotó készítésére, majd

5. Ha mód nyílt rá, egy egyszerű igényfelmérő kérdéssort is végigkérdeztek, strukturált interjú keretében.

6. Végül, a látogatás után a kérdezőbiztosok rögzítették benyomásukat a helyről, közte olyan kvázi kemény adatokat is, mint az üzlet becsült alapterülete, és olyan nehezen megfogható jelenséget is, mint a hely presztízse.

A terepmunka szűkebben a határrégió keleti részében került megvalósításra, Észak- és Kelet-Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (Putnoki, Edelényi, Szikszói, Encsi, Gömrői, Sátoraljaújhelyi, Sárospataki, Tokaji, Szerencsi járások), továbbá a Nyugat- és Kelet-Kassai kerületben (Gölnicbányai/Gelnica, Iglói/Spišská Nová Ves, Rozsnyói/Rožňava, Nagymihályi/Michalovce, Szobránci/Sobrance, Töketeremesi/Trebišov kistérségekben), illetve a régió nagyvárosaiban. 2018. június 21. és június 31. között, összesen hét turnusban látogattunk meg összesen 231 üzlethelyiséget, ezen belül 90-et Szlovákiában és 141-et a határrégió magyar oldalán.

Kutatásunk során mindkét ország esetében a gazdasági ágazaton belül a turizmusra fókuszáltunk, és a benne megjelenő többnyelvűségre mint gazdasági erőforrásra. A turisták által látogatott térségek, települések, turisztikai desztinációk esetén elsősorban a szolgáltatóegységeken belül próbáltuk feltérképezni a különböző nyelvek használatát. Nem volt célunk tehát más szektorokban, színtereken megjelenő többnyelvűség vizsgálata, ám bizonyos esetekben az összkép bemutatásához ezt sem hagyhattuk figyelmen kívül. Szlovákiában a magyarság autochton/őshonos kisebbség, éppen ezért a magyarok lakta településeken természetesen vehetjük a magyar nyelv köztereken való megjelenését.

4. Eredmények

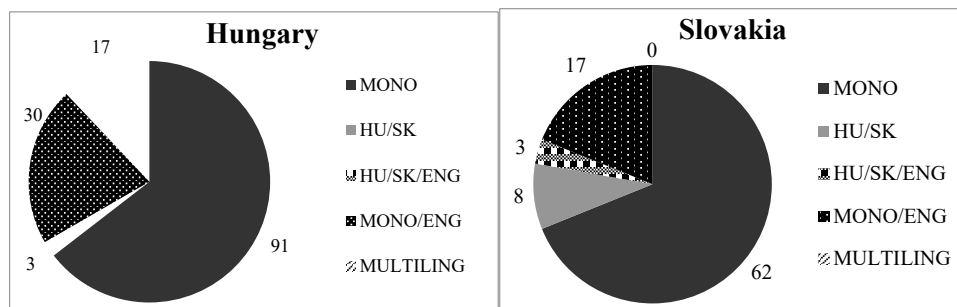
Jelen tanulmány egy szlovák–magyar határon átnyúló, kétnyelvűséggel foglalkozó projekt kutatási eredményei alapján készült. A projekt célcsoportjai a turisztika, szállás, vendéglátás területén dolgozó vállalkozások, a kutatási kérdés pedig az volt, hogy miként lehetne Szlovákiát komfortosabbá tenni nyelvi szempontból az odalátogató magyar vendégek számára és vice versa. A kutatások keretében egy 100-100 elemű, célcsoportba tartozó vállalkozást felölelő nyelvitájkép-kutatás valósult meg, amelyet résztvevő megfigyelés és kvalitatív interjúsorozat egészített ki, illetve egy pilot beavat-

kozás (kétnyelvű táblák, étlapok kihelyezése) kapcsán pedig 280 fős, alapvetően a táblakihelyezés hatásosságát mérő adatfelvétel készült.

A kutatásoknak volt három meglepő, előre nem várt tapasztalatuk.

Az egyik nem várt tapasztalat, hogy a kétnyelvűség (értsd: szlovák–magyar kétnyelvűség) de facto nincs jelen a térségben. Korábbi megérzéseink, terepbejárásaink, úgy látszik megtévesztettek: a reprezentatív minta adatai alapján úgy tűnik, hogy a kelet-szlovák–magyar határregióban a turisztika, szállás, vendéglátás főbb helyein a HU/SK két nyelvű feliratok aránya az 5%-ot is alig éri el.

1. ábra. A feliratok nyelvei a két ország határvidékén

Az 5% körüli HU/SK kétnyelvű üzleti feliratok aránya nem csak a két országba, pláne a két határtérségbe irányuló HU/SK idegenforgalom arányainál alacsonyabb, de helyenként és időnként a helyi szlovákiai magyar/magyarországi szlovák népesség arányánál is alacsonyabb.

Másik nem várt tapasztalatunk az angol nyelvi feliratok kiugróan magas aránya volt: 25%-nyi angol nyelvi feliratot észleltünk (a külső feliratokban). A magas arányt nem csak a történelmi hagyományok nem indokolják (a térség nem volt brit gyarmat, sosem voltak jelentős kulturális kapcsolat a közép-európai és angolszász országok között), de a térségbe látogató angol anyanyelvű idegenforgalom sem.

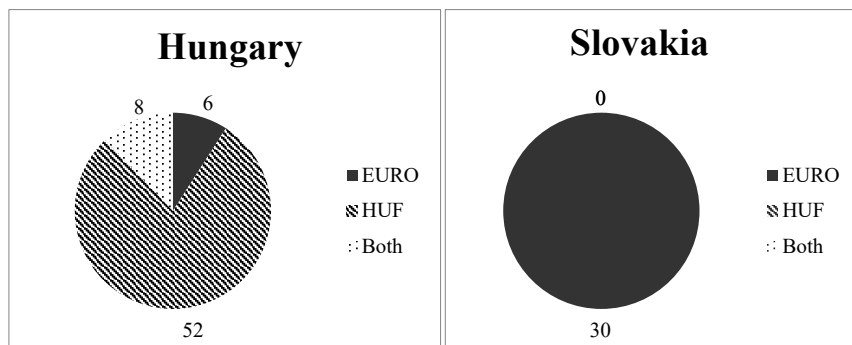
Az angol nyelv térhódítását erősítette meg a résztvevő megfigyelés eredménye is.

Azt hittük, hogy nagyon felkészülten vágunk bele a kutatásba, amikor olyan kérdezőbiztosokat sikerült Kárpátaljáról toborozni, akik között volt magyar, szlovák+ukrán és orosz anyanyelvű egyaránt. A kérdezőbiztosokat arra biztattuk, hogy az egyes kommunikációs szituációkban igyekezzenek az anyanyelvüket mint idegen nyelvet használni (természetesen különösen a szlovákot Magyarországon és vice versa).

A valóságban azonban a kommunikáció nem tört szlovák vagy tört magyar nyelven folyt tovább, hanem többnyire tört angolsággal. Ennek több oka is van – lásd később. Amit azonban következtetésként levonhatunk, a következő: mindkét ország sokat tesz a saját anyanyelve védelméért és ápolásáért. Ha azonban nem tesznek lépéseket a szomszéd ország nyelvének ápolásáért is, akkor a két szomszédos ország lakosai előbb-utóbb angolul fognak kommunikálni egymás között.

A harmadik tapasztalat, amelyre nem voltunk előre felkészülve, egy nonverbális kommunikációra utal: a pénzre. A két ország eltérő pénznemet használ, Magyarország a forintot, Szlovákia pedig az eurót. A nyelven kívül a komfortérzetet az is javíthatja, hogy az én pénzem elfogadható, vagy nem is csak elfogadott, de étlapon, feliratban is megjelentett, egyenrangú pénz a helyi pénzzel. Az anyanyelv mintájára ezt a komfortérzést egy új fogalommal neveztük el: *anyapénz*. Anyapénz a pénznem, amelyben leginkább otthonosan tudok gondolkodni, érzem a számok értékét, azonnal meg tudom állapítani, hogy számomra mi drága és mi olcsó.

2. ábra. Anyapénz külföldön: az árak megjelenítése a hazai és vendég pénznemben

Délkelet-szlovákiai mintánkban zérus közeli a forint, míg Magyarországon jelentős az euró megjelenítése írásban az árakban (kirakatokban, étlapon vagy belső feliratokban). Erről egyelőre nem tudunk többet mondani: izgalmas kérdés, több további kutatható kérdést felvet.

Ronthatja-e a kétnyelvűség az üzleti kilátásainkat?

A kutatási kérdéseinkre visszatérve, kutatásunk középpontjában az állt: segíthetik-e, és milyen mechanizmusokon keresztül a kétnyelvű feliratok a határon átnyúló idegenforgalom növekedését.

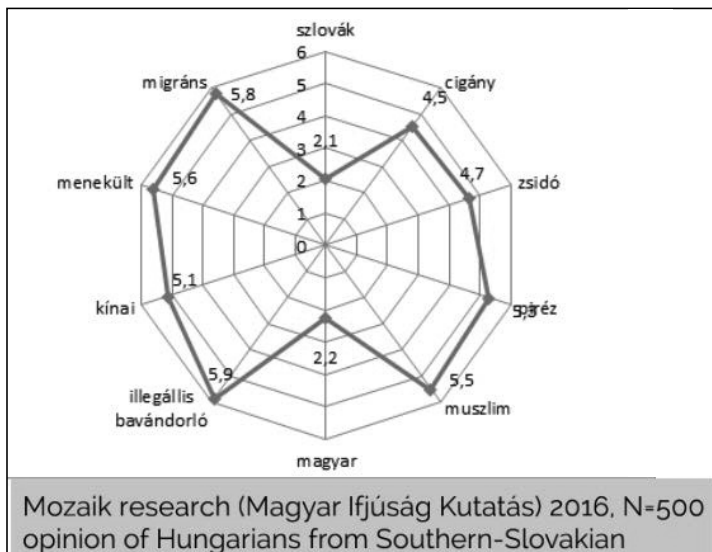
A kérdés vizsgálatához először szembe kellett néznünk egy másik kérdéssel: ronghatja-e egy üzlet kilátásait, ha a magyaron kívül a szlovák nyelvet is megjelenít üzleti kommunikációjában Magyarországon (és vice versa). Ez a kérdés végső soron a nacionalizmus, illetve a xenofóbia (idegengyűlölet, azaz jelen esetben a két nyelvi/etnikai csoport egymással szembeni negatív érzései) kérdéséhez nyúlik vissza. Ha jelentős a xenofóbia (nacionalizmus) egy térségben, akkor érthető lenne, ha egy idegenforgalmi vállalkozó, például egy étterem tulajdonosa attól tarthat, hogy a szomszéd ország nyelvének nyilvános megjelenítésével a hazai fogyasztói körét vagy annak egy részét veszítheti el.

A térségbeli nagymintás nacionalizmus- és idegenellenesség-kutatások jobbra a szlovák és magyar közösség egymás iránti ellenszenvének tartós csökkenéséről számolnak be, különösen a két ország EU-csatlakozása óta. Különösen a schengeni hatá-

rok megnyitása óta dinamikusan növekszik a két ország közötti személyforgalom, ami hozzájárulhatott a személyes jó tapasztalatok erősödéséhez.

Különösen beszédesek egy 2016-ban, szlovákiai magyar anyanyelvű kisebbséghez tartozó fiatalokra fókuszáló kutatás adatai:

3. ábra. Xenofóbia a szlovákiai magyar fiatalok körében

Forrás: MOZAIK, Magyar Ifjúság Kutatás 2016

http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/atoms/files/magyar_ifjusag_kutatas_2016_gyor_sjelentes_a_karpat-medencei_fiatalokrol.pdf

Az ábrán látható, hogy a szlovákiai magyar fiatalok körében az idegenellenesség (fordíthatnánk talán bizalmatlanságnak is) általában mindenkivel szemben elég magas értékű, beleértve a „piréz” népcsoportot is, amely egy kontrollváltozóként használt, kitalált nép. Két etnikai csoport megítélése viszont pozitív, a saját (tehát szlovákiai magyar) és a szlovák. A kutatási eredmény pozitív üzenete a mi kutatásunk szempontjából az, hogy ezek szerint a makroadatok alapján a szlovák–magyar viszonyt üzleti szempontból nem befolyásolják negatívan a kétnyelvű feliratok: példánkban a vendég-lős nem fog vendégeket elveszíteni azért, mert kétnyelvű feliratokat helyez el.

Kutatásunk során résztvevő megfigyeléssel vizsgáltuk a verbális kommunikáció alakulását: hogyan használjuk az idegen nyelvet, a másik ország nyelvét élőszóban?

Kérdőbiztosaink, akik között volt szlovák, ukrán, orosz és magyar anyanyelvű is, kettesével jártak. Azt a feladatot kapták, hogy ahol lehetséges, igyekezzenek a másik ország nyelvén kommunikációt kezdeményezni. Kérdőbiztosaink önreflexív módon, a kommunikációs szituációval kapcsolatos érzéseikre is kitértek terepmunka-beszámolóikban. A beszámolókból az derült ki, hogy ez a feladat számukra rendkívül megerhelő volt, a következő érzéseik miatt:

– gyakran tartottak attól, hogy nem fogják őket megérteni (Magyarországon szlovákul és vice versa);

– még gyakrabban arról számoltak be, hogy úgy érezték, egyfajta udvariatlanság, sőt talán inzultus lenne a részükről, ha nem a szlovák nyelvet vennék elő Szlovákiában (és vice versa), holott azt is beszélik, vagy legalábbis kettejük közül az egyik beszéli. Számukra az lett volna természetes, hogy ha kettejük közül az egyik beszéli a helyi országnyelvet, akkor beszéljen (tolmácsoljon) ő;

– másfelől viszont az is frusztrálta őket, ha rossz magyarsággal/szlováksággal kellett volna beszélni, ezért akármelyik nyelven is, de mindig az anyanyelvű kérdezőbiztos kommunikált az adott helyen, illetve ha nyelvet váltottak, akkor a társa vette át a beszélgetés fonalát;

– attól viszont nem tartottak, hogy őket inzultus érné amiatt, ha bármelyik nyelven beszélnek. Az orosz anyanyelvű kérdezőbiztos számolt be ilyen érzésről, illetve szórva nyosan jelent meg egy ezzel kapcsolatos félelemérzés a kérdezőbiztosokban, de nem nyert igazolást.

A saját érzéseikkel szemben a kérdezőbiztosok a válaszadók érzéseit nem ismerhették, csak a viselkedésüket figyelhették meg. Megfigyelésük így is érdekes: azt vették észre, hogy mind magyar, mind szlovák oldalon akkor veszi elő szívesen az eladó/pincér stb. az idegen nyelvet, ha azt jól, már-már kitűnően beszéli. Több válaszadó úgy fogalmazott (a terepmunka-beszámolók szerint), hogy tud a másik nyelven, de nem jól, és nem akarja, hogy kinevessék. Gyakori, hogy megérti, de válaszolni már nem tud az idegen nyelven. Összességében: azt figyelték meg, hogy amikor valaki csak kicsit beszéli (töri) a szomszéd ország nyelvét, akkor nem szívesen használja. Az tört szlovák és tört magyar használata helyett viszont gyakran vették elő a tört angolt, amelyet szintén nagyon kevesen beszéltek jól. Úgy látszik, ebben a térségben az angolt törve beszélni kevésbé frusztráló, mint a helyi nyelveket.

Összefoglalva: a másik ország nyelvén való élőszavas kommunikáció sokszor nehézkes. Ennek nem xenofóbia az oka (a szlovák-, illetve magyarellenesség eltűnőben van), hanem más félelmek, frusztrációk: nem fognak megérteni, udvariatlannak fognak tartani, kinevetnek. A következtetésünk hasonló, mint a feliratok alapján: ha a két ország nem tesz erőfeszítéseket a szomszéd ország nyelvének erősítéséért, akkor a polgárai valószínűleg elsősorban angolul fognak kommunikálni egymás között.

Gondot jelent, hogy nem alakultak ki általános kulturális minták a többnyelvű üzleti kommunikációra, ami mind a vásárlókban, mind az eladókban zavart, frusztrációt okozhat. Egyszer például Barcelonában járva egy katalán ismerősünk elmagyarázta, hogy a többnyelvű városban a főszabály szerint mindig a vevő nyelvéhez igazodik a kommunikáció: ha katalánul, spanyolul vagy angolul kérünk valamit a boltban, az eladó igyekszik az adott nyelven válaszolni. Itt, a kelet-szlovák–magyar határtérségben nincsenek ehhez hasonló egyszerű szabályok.

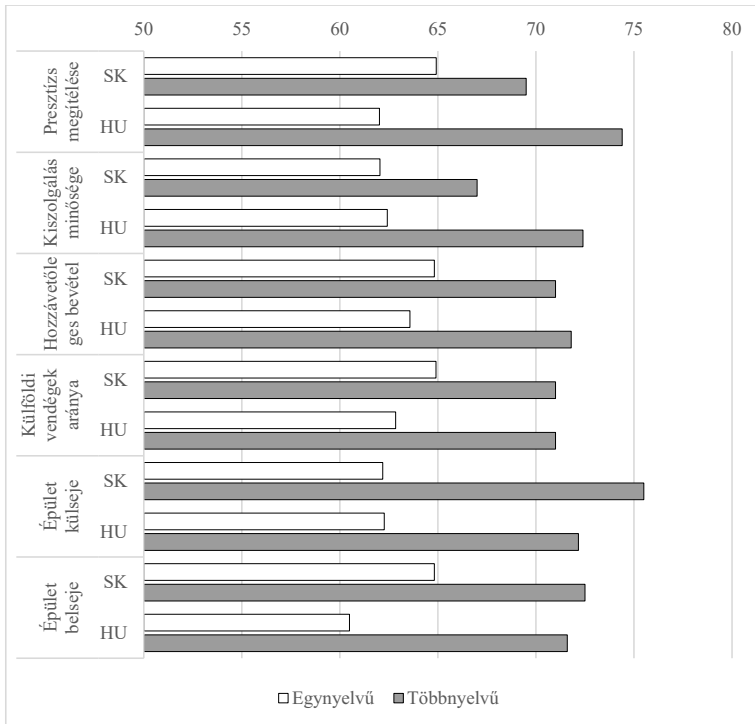
Az eddigiek alapján megállapíthattuk, hogy a többnyelvűség – nem árt az üzletnek. Nem jelentős a szlovák/magyar idegengyűlölet, ezért nem valószínű, hogy sokan fel-

húznák az orrukat egy-egy kétnyelvű felirat láttán bármely országban, élőszóban pedig az idegen nyelvű kommunikáció ugyan nehézkes, ám üzletileg nem ártalmas. De vajon jót tesz-e a kétnyelvűség az üzletnek? Lehet reálisan üzleti hasznot remélni a kétnyelvű feliratok elhelyezésétől a turisztikai desztinációkban?

A kétnyelvűség – szexil

Ezt a kérdést két adatfelvétel alapján kérdeztük. Az első a kérdezőbiztosok megérzése volt: terepbejárásuk során több szempont szerint rögzítették benyomásaikat a helyekről, ezek között voltak kézzelfoghatóbb szempontok (pl. becsült négyzetméter) és képlekenyebb érzések (pl. milyen magas a hely presztízse). Az eredményeket az alábbi grafikon foglalja össze:

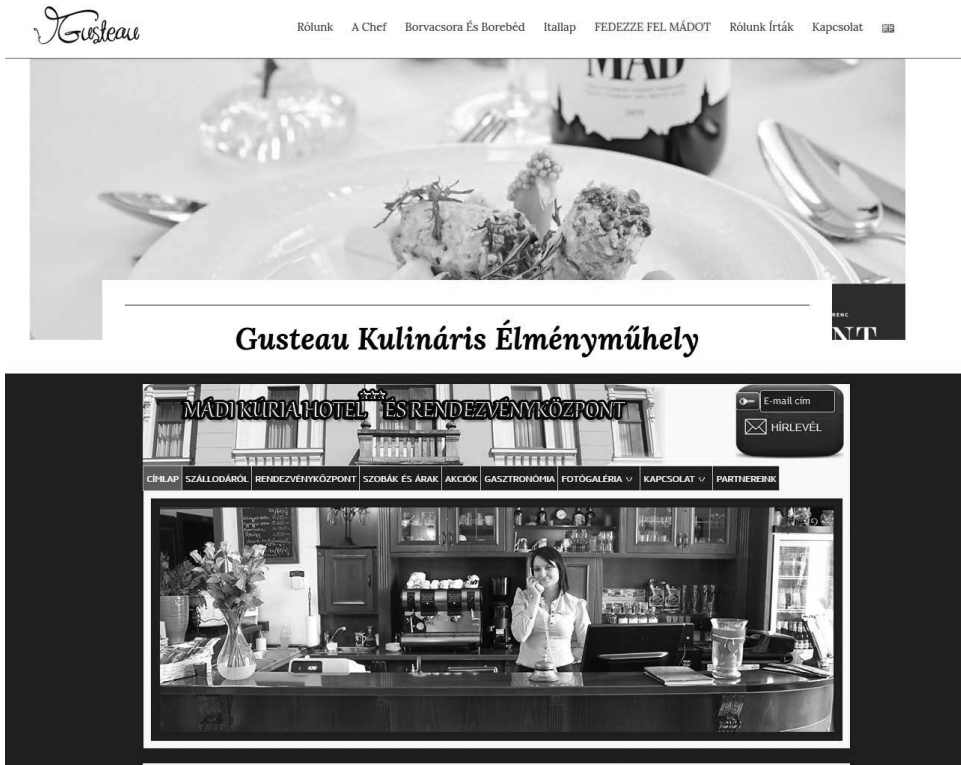
4. ábra. A többnyelvű és egynyelvű felirattal rendelkező szállás, vendéglátás, turisztikai célpontok megítélése a kérdezőbiztosok véleménye alapján

Az ábrán jól látható, hogy a többnyelvű helyek kivétel nélkül jobban teljesítenek, mint az egynyelvűek: több külföldi látogatót vonzanak, jobb minőségű szolgáltatásokat nyújtanak, magasabb presztízst sugallnak stb. Ez az eredmény nem meglepő: aki a térséget ismeri, tudja, hogy az újabb, korszerűbb, fancy helyek egyúttal többnyelvűek is. Példaként mutatunk két honlapot, mindkettő egy-egy idegenforgalmi vállalkozás honlapja, amelyek egyszóval településen működnek. A két honlap közötti stílus- és presztízss-

beli különbség kb. az, amit a kérdezőbiztosaink a bejárt területen a kétszer száz elemű mintán is tapasztaltak.

5. ábra. Illusztráció: egy kétnyelvű és egy egynyelvű idegenforgalmi vállalkozás honlapja

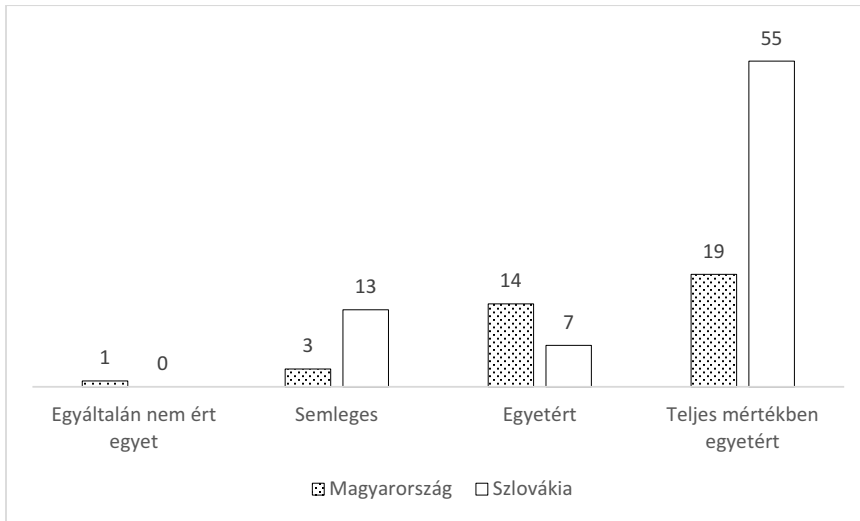

Az egynyelvű (kicsit provinciális, vidékies) és többnyelvű (fancy, korszerű, divatos) érzések közötti különbség, mit a fenti kép illusztrál, minden bizonnyal üzleti előnnyel is jár – gondoltuk mi. De mit gondolnak róla a vállalkozók? A kérdés megválaszolásához – megkérdeztük a vállalkozások képviselőit, ugyanennek a nyelvi tájékes kutatásnak a keretében. A kérdés szándékosan egyszerű volt: Ön szerint a kétnyelvűség jót tesz az üzletnek?

Mint a 6. ábrán látható, a stakeholderek (szállás, vendéglátás, turisztikai célpontok vezetői/dolgozói) többnyire erősen egyetértenek azzal, hogy a többnyelvűség jót tesz az üzletnek.

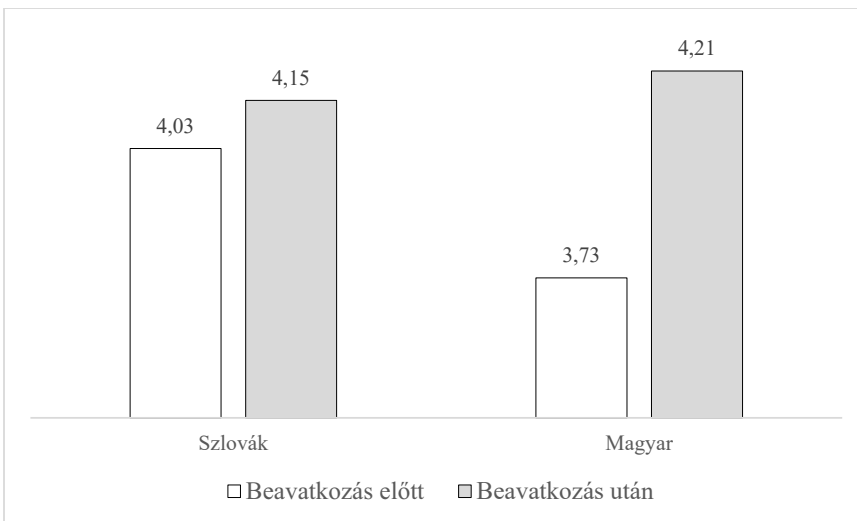
Van azonban egy magyarországi válaszadó, aki szerint a kétnyelvűség nem javítana az ő üzletén. Visszakerestük az adatbázisunkban, hogy milyen vállalkozásról van szó. Nos, a magyarázat itt sem a xenofóbia: egy olyan falusi vendéglátóhelyről van szó, ahol sem a szlovák kisebbség, sem az idegenforgalom nem jelentős.

6. ábra. Ön szerint a kétnyelvűség jót tesz az üzletnek? – vállalkozók válaszai

Egy harmadik megközelítésben, a pilot projekt beavatkozáshoz kapcsolódóan megkérdeztünk 280 helyi járókelőt, alapvetően a kihelyezett táblákkal kapcsolatban, de mellesleg ugyanezt a kérdést nekik is feltettük. A minta nem a lakosságra, hanem a kihelyezett táblákra nézve reprezentatív:

7. ábra. A kétnyelvűség jót tesz az üzletnek? Járókelők véleménye, 5 fokú skálán mérve

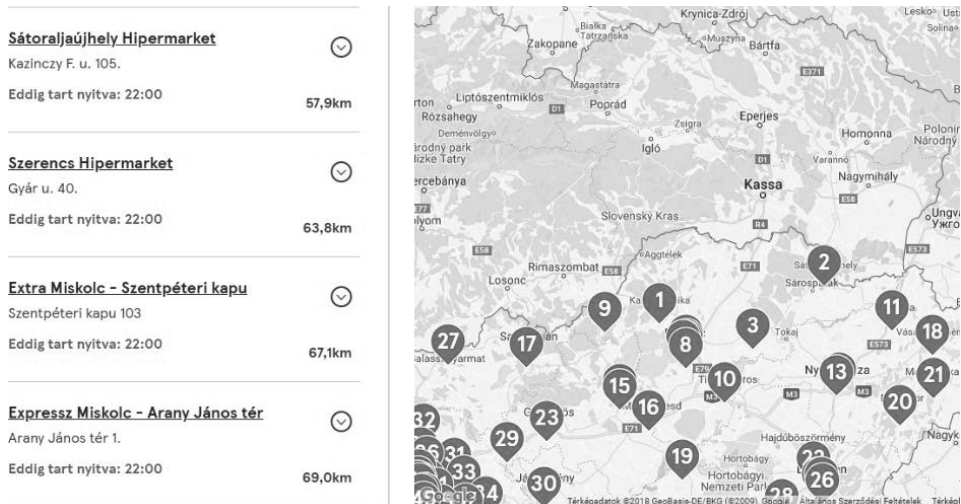
A járókelőket két alkalommal szólították meg a kérdezőbiztosok, a tábla kihelyezés előtt és után.

Az ábrán látható, hogy az emberek általánosságban egyetértenek azzal, hogy a kétnyelvű táblák jól tesznek az üzletnek (4,03 és 3,73 átlag Szlovákiában és Magyarországon); ha azonban látnak is egy ilyen kétnyelvű táblát, akkor a saját benyomásuk alapján jóval markánsabb ez a pozitív vélemény (4,15 és 4,21 érték). Ebből az következik, hogy a határtérség látogatói, lakosai és vállalkozói akkor értékelik igazán a kétnyelvű táblákat – ha vannak.

A multinacionális üzleti gyakorlat

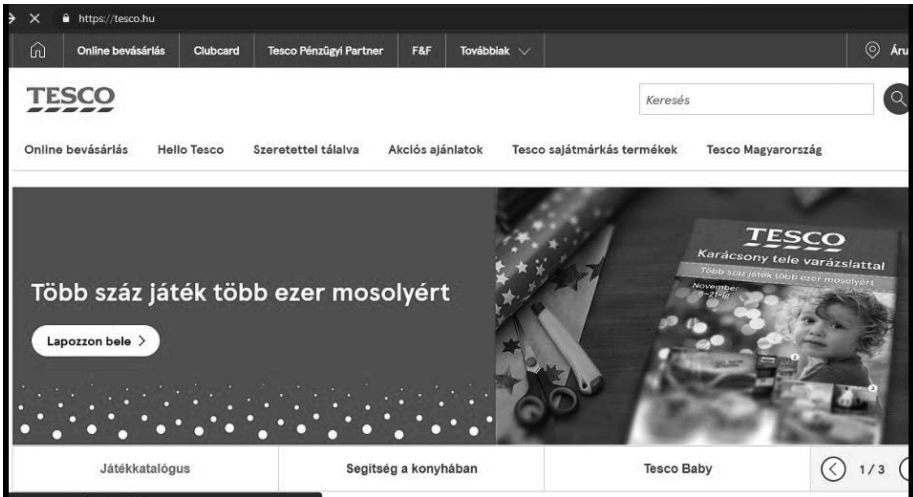
Amikor a kutatást megkezdtük, az volt az előfeltevésünk, hogy a kétnyelvűséget a nagy (multinacionális, globális) kiskereskedelmi vállalatok valósítják meg a legkönnyebben. Meglepődtünk, hogy a multikereskedők tulajdonképpen úgy viselkednek, mintha az országhatáron túl nem lenne élet.

8. ábra. A Tesco Global Magyarország honlapjának áruházkereső szolgáltatása

Az ábra egy kísérlet eredményét mutatja. Ha helymeghatározásunk szerint a szlovák határ mellett, Tornyosnémetiben vagyunk, és megkérjük a keresőt, hogy mutasson közeli Tesco áruházakat, akkor a fenti találati listát adja. Érdekes, hogy még a budapesti áruházakat is figyelmünkbe ajánlja a kereső (248 km), míg a legközelebbi, kassai Tesco áruházat nem (18 km). Egyelőre nem tudjuk, hogy mi ennek az anomáliának az oka, de tény, hogy a globális láncok alapvetően belföldre korlátozzák a célcsoportelérési erőfeszítéseiket.

9. ábra. A Tesco áruházak honlapja

Meglepődve vettük észre például, hogy a Tesco áruház honlapja egynyelvű. Emlékszik még rá az olvasó, hogy mit írtunk az egynyelvű vállalkozásokról, általánosságban: alacsony presztízsű, kevésbé korszerű, kevésbé trendi, jellemzően falusi. Meglepő volt számunkra, hogy épp egy ilyen globális, nemzetközi cég, amely nyilván jelentős marketing-költségvetéssel dolgozik, szintén ebben a kategóriában található. Kivételt csak az online bevásárlófelület jelent, amely magyar–angol illetve szlovák–angol kétnyelvű, de ide csak az a látogató jut el, aki el tudja olvasni a magyar menüpontot: online bevásárlás.

A Tesco este nem egyedi, a többi általunk vizsgált áruházlánc (Auchan, Kaufland, Lidl, Billa, Penny Market, Coop, CBA) hasonló üzletpolitikát folytat.

Egy másik áruház kutatási osztályával folytatott interjúnk során kiderült, hogy pl. az ún. kasszaferméresek során csak az adott ország irányítószámait tudja kezelni a rendszer (pl. Magyarországon a 4-jegyűeket). A külföldi vásárlókra tehát nem terjed ki a kasszaferméresek. Van olyan áruház, ahol bizonyos időszakokban a kasszaferméresek adatainak 30-40%-a *missing*, azaz érvénytelen. Vélhetően többségükben külföldi vásárlók. Meglepő, hogy a kiskereskedelmi láncok marketingkutatása, pláne a marketingkommunikáció ignorál egy ilyen jelentős fogyasztói csoportot.

Hogyan tovább?

A kulturális antropológia egyik fontos irányzata volt az 1930-as években az ún. *akcióantropológia*, amely a magasan képzett fehér bőrű antropológusok morális kihívásának tekintette, hogy ne csak kutassa, hanem lehetőségeihez mérten segítse is az alacsonyabb iskolai végzettségű és más bőrszíne miatt hátrányos helyzetbe kerülő társadalmi csoportokat.

Az akcióantropológia szép hagyományát ébresztette fel jelen együttműködés, amikor a Corvinus Egyetem oktatói és civil szférából érkező szlovákiai partnere egy olyan

akciót fogalmazott meg, amely talán segítheti a kétnyelvű szolgáltatások kiteljesedését a határrégióban: egy kétnyelvűséget hirdető matricáról van szó, amely kiragasztható azokra a helyekre, ahol kétnyelvű szolgáltatások érhetőek el. (A magyarországi változatban a szlovák nyelv nagybetűs, a magyar fordítás kisbetűs és vice versa). Nem titok, hogy a matrica ötletét a kolozsvári igentessek.ro oldal inspirálta, amely Erdély-szerte térképen is kereshetővé tette a magyar látogatók számára elérhető, komfortos helyszíneket. Ki tudja, talán idővel az egész Kárpát-medence szlovák nyelven elérhető helyszínei is elérhetőek lesznek egy hasonló térképi keresővel, a szlovákok számára útmutatást adva a magyar határ menti, vagy épp távolabbi olyan helyszínekre, ahol szlovák nyelven is elérhető szolgáltatások vannak (pl. Békésben vagy a vajdasági Petrőczőn, Erdélyben Élesd, Nagylak stb.), és vice versa ugyanez magyar nyelven.

10. ábra. Kétnyelvű helyek bejáratára szánt matrica – szlovákiai változat

Irodalom

- Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3, 1. sz. 52–66. p. <https://doi.org/10.1080/14790710608668385>.
- Bartha Csilla–Laihonon, Petteri–Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 3. sz. 13–28. p.
- Bauko, Ján 2018. Komárom/Komárno névszemiotikai tájképe. In Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I.*, Kolozsvár, Scientia, 55–70. p.
- Bourhis, Richard Y. 1992. *La langue d’affichage publique et commercial au Québec: Plan de recherche pour l’élaboration d’une loi linguistique*. Québec, Conseil de la langue française.
- Cenoz, Jasone–Gorter, Durk 2006. Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism*, 3, 1. sz. 67–80. p. <https://doi.org/10.1080/14790710608668386>.
- Collins, James–Slembrouck, Stef 2007. Reading Shop Windows in Globalized Neighborhoods: Multilingual Literacy Practices and Indexicality. *Journal of Literacy Research*, 39, 3. sz. 335–56. p. <https://doi.org/10.1080/10862960701613128>.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Gorter, Durk 2006. Further possibilities for linguistic landscape research. In Gorter, Durk (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*, 81–89. p.
- Horváth, István–Tódor Erika Mária 2011. *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. <https://books.google.hu/books?id=8rXB21Z0xxgC>.
- Itagi, N. H.–Shailendra Kumar Singh 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States* : Proceedings of a Seminar. New Delhi, Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.
- Laihonon, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Banskában. In Lanstyák István–Ményhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*, Dunaszerdahely, Gramma, 47–77. p.
- Laihonon, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In Hires-László Kornélia–Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok A 16. Élnyelvi Konferencia anyagai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Laihonon, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 14. évf. 3. sz. 27–49. p. <http://forumszemle.eu/2012/09/06/nyelvi-tajkep-egy-csallokozi-es-egy-matyusfoldi-faluban1/>.
- Landry, Rodrigue–Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1. sz. 23–49. p. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>.
- Leclerc, Jacques 1989. *La guerre des langues dans l’affichage: essai*. VLB. <https://books.google.hu/books?id=lgoOAAAAYAAJ>.
- Márku Anita–Hires-László Kornélia 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár, Atdor-Shark.

- Monnier, Daniel 1989. Conseil de la langue française.. *Langue d'accueil et langue de service dans les commerces à Montréal*. Conseil de la Langue Française: Notes et documents. Conseil de la Langue Française. https://books.google.hu/books?id=zv_nygAACAAJ.
- Presinszky Károly. é. n. Hogyan festenek nyelvi tájképeink? (Adatközlői vélekedések a vizuális nyelvhasználatról Szlovákiában). In Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.): 2018. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár, Scientia Kiadó.
- Shohamy, Elana P.–Ben-Rafael Eliezer–Barni, Monica 2010. *Linguistic Landscape in the City*. Channel View Publications. <https://books.google.hu/books?id=AuMo9EW0kCcC>.
- Soukup, Barbara 2016. *English in the linguistic landscape of Vienna, Austria (ELLViA): Outline, rationale, and methodology of a large-scale empirical project on language choice on public signs from the perspective of sign-readers*. Views 25, 1–24. p.
- Spolsky, Bernard–Cooper, Robert Leon 1991. *The Languages of Jerusalem*. Oxford studies in language contact. Clarendon Press. <https://books.google.hu/books?id=BuSAAAAIAAJ>.
- Szabó Mihály Gizella 2009. A nyelv szimbolikus funkciója a szlovák államnyelvtörvényben. *Magyar Tudomány*, 170. évf. 11. sz. 1329–1334. p.
- Szépe György. 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről. In *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 3–29. p.
- Szépe, György 1994. Central and Eastern European language policies in transition (with special reference to Hungary). *Current Issues in Language and Society*, 1, 1. sz. 41–64. p.
- Szoták Szilvia 2016. Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban. *Acta humana. Emberi jogi közlemények* 4, 3. sz. 107–131. p.
- Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna, szerk. 2018. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség*. II. Csíkszereda, Scientia Kiadó.

KORNÉLIA HIRES-LÁSZLÓ—GERGELY HORZSA—LÁSZLÓ LETENYEI
BILINGUALISM AS A COMMERCIAL INTEREST

The question of monolingual/multilingual inscriptions had in the Carpathian Basin long been a subject of political discourses on ethnic minorities. We in Hungary had for the most part felt harmed by the laws adversely affecting language use of public inscriptions in Slovakia, Romania, the former Yugoslavia, and, most recently, in Ukraine. The politicization of the subject made it rarely possible to pay due attention to the economic aspects of the multilingual inscriptions. The present study attempts to fill this gap: the fieldwork on the east side of the Slovak–Hungarian border region made it possible to measure the potential economic significance of multilingual inscriptions from the point of view of tourism. As a result of the study we found that 1) the multilingualism of the examined shops providing tourist services or venues of hospitality industry is associated with higher prestige, and higher presumptive incomes, and, 2) the stores where the salespersons do not use the language of the neighbouring countries typically communicate with the entering guests in English. In general, the lack of openness toward the neighbouring language generally results in pushing both local languages into the background.

Jelek a térben 6.

L. Juhász Ilona

Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében

Fórum Kisebbségkutató Intézet

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A bársonyos forradalom első magyar dokumentumai¹

LÁSZLÓ ÖLLÖS

Hungarian Documents of the Velvet Revolution

Indexing Terms: revolution, dictatorship, political system, elections, constitutionality

---

A november 18-án éppen megalakulófélben lévő Független Magyar Kezdeményezés hírt véve a prágai diáktüntetésekről, nyomban tiltakozik a rendőri brutalitásról ellen. Követeli „a beavatkozás elrendelőinek felelősségre vonását, – valamint – a letartóztatottak azonnali szabadon bocsátását”. Fontos kitétel, hogy első helyen követeli „a történetek politikai konzekvenciáinak levonását”. Ez a követelés ugyanis nemcsak jogi következményekkel jár, hanem már politikai változásokat is feltételez. A Független Magyar Kezdeményezés első célja az volt, hogy a szlovákiai magyaroknak be kell kapcsolódnuk a rendszerváltás folyamatába, segítve a folyamatot annak minden szintjén, hiszen ez a korszak kihívása. Ez alatt az ország egészét értette, de egyben fontosnak tartotta a rendszerváltást a szlovákiai magyarok körében. Szlovákiában elsőként követelnek a szabad választásokat és demokratikus alkotmányt.² A kommunista párt vezető szerepének törlése az alkotmányból, valamint a szabad választások követelése a november 26-án Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Felkelés terén tartott tüntetésen az FMK-t képviselő Grendel Lajos beszédében elhangzik.³

„A Független Magyar Kezdeményezés tagad minden totalitárius ideológiát.” Ezt szögezi le a Független Magyar Kezdeményezés Elvi Nyilatkozata. Az FMK többpártrendszerű demokráciát, a hatalom hármas megosztását, a kisebbségek jogainak védelmét, piacgazdaságot, társadalmi önszerveződést és öngazgatást (többek között a kisebbségek számára is), az ideológiai alávetettség megszüntetését tűzi ki céljául.⁴

-
- 1 A tanulmány egyes részei elhangzottak a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete szervezésében 2019. október 3-án a magyar politikai érdekképviselet 1989-től napjainkig címmel megtartott konferencián.
  - 2 A Független Magyar Kezdeményezés Nyilatkozata (1989. november 20.) *Szabad Kapacitás*, 1989/1.
  - 3 Grendel Lajos beszéde. Uo.
  - 4 A Független Magyar Kezdeményezés Elvi Nyilatkozata. (1989. november 24.) *Szabad Kapacitás*, 1989/1.

A programdokumentum részletesen foglalkozik a nemzeti kisebbségek kérdéskörével. Ennek sarokpontjait az alábbi elvek alkotják: a nemzeti kisebbségek problémáit csak a demokrácia oldhatja meg, a nemzeti kisebbségek államalkotók, a nemzeteket és nemzeti kisebbségeket kollektív jogok illetik meg, ám a nemzeti hovatartozás emberi jog, így e jogok minden egyes egyént megilletnek, valamint szükséges egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer létrehozása.⁵

A Független Magyar Kezdeményezés elő dokumentumai hatással vannak a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) november 25-én megjelent programnyilatkozatára. A programnyilatkozat 13 pontba sorolja céljait, és a rendszerváltás több lépése tekintetében jól látható a hasonlóság. A nemzeti kisebbségek kérdésében pedig a programnyilatkozat 11. pontja az alábbi megfogalmazást tartalmazza: „Követeljük a csehek és a szlovákok következetesen demokratikus föderációját, és a nemzeti kisebbségek jogainak és helyzetének törvényes szabályozását a teljes és tényleges jogegyenlőség elve szerint.”⁶ A megfogalmazás egy nappal később Grendel Lajosnak a pozsonyi tömegtüntetésen elmondott beszédében is megjelenik. Grendel hozzáteszi: „Csupán jogállamban lehet meghatározni képviselőnk formáit a hatalmi szervekben, következésképpen olyan intézményrendszer létrehozásával, amely szavatolná a képviselői és végrehajtó szervek útján a nemzeti kisebbségek önigazgatását.”⁷

November 21-én a Magyar Területi Színház komáromi társulatának tagjai csatlakoznak a Prágai Színházművészeti Akadémia és a prágai színművészek felhívásához, elítélve a karhatalom 17-i brutális beavatkozását, azonnali munkabeszüntetést hirdetnek és kijelentik, részt vesznek a november 27-i általános sztrájkban.

A november 22-én megalakuló a Magyar Diákszövetség szintén a forradalmat a rendszerváltozásig elvinni kívánó erők egyikévé válik.

A Demokratikus Magyar Kezdeményezések Támogatóinak Nyilatkozata mindennek előtt „az 1968-as események újraértékelését, az igazságtalanul megbélyegzettek, a máskéntgondolkodásuk miatt vádlottak padjára juttatottak rehabilitálását” követeli.⁸

A Független Magyar Kezdeményezés január 18-i programnyilatkozata egymás mellett jelenti ki, hogy demokraták vagyunk, és magyarok vagyunk. Demokraták, mert igazi demokrácia az egyén szabadságára és differenciált politikai viszonyokra épülhet. És magyarok, ugyanis a „csehszlovákiai magyarság a magyar nemzet része. A nemzethez tartozás emberi jog. Minden csehszlovákiai magyar Csehszlovákia egyenjogú polgára, tehát az állam alkotója”. Leszögezi, hogy „a nacionalista demokrácia nem demokrácia. Emberi, polgári és nemzeti jogegyenlőség nélkül nincs demokrácia”.⁹ Szorgalmazza

5 Uo.

6 *Szabad Kapacitás*, 1989/2.

7 *Szabad Kapacitás*, 1989/1.

8 A Demokratikus Magyar Kezdeményezések Támogatóinak Nyilatkozata. *Szabad Kapacitás*, 1989/2.

9 A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Kiadja a Magyar Polgári Párt Központi Irodája, 1992, 109–110. p.

Csehszlovákia nemzetállami koncepciójának átértékelését, annak alkotmányjogi konzekvenciáival együtt.

A kisebbségi kérdés megoldása feltételezi a nemzeti kisebbségek egyenjogúságát biztosító törvényeket. Célul tűzi ki a nemzeti kisebbségek kulturális önrendelkezését, ezen belül oktatásügyük önkormányzatiságát. Ugyanakkor szorgalmazza kisebbségek képviseltét a települési önkormányzatokban, bővítve az önkormányzatok hatásköreit.

Az FMK a hagyományos ellenségképre épülő nemzetfelfogás megváltoztatását szorgalmazza, és egy olyan nemzettudat kialakítására törekszik, amely saját pozitív értékeiben találja meg önazonosságának alapját. A program tehát egyfajta új nemzetkép kialakítását kezdeményezi. (A forradalom utáni években több konferencia szervezésével próbálkozik vele.) Az elv intézményes kifejeződését a csehszlovák szövetségi kormányban létrehozandó multikulturális minisztériumban látja. A Független Magyar Kezdeményezés az előző elv továbbgondolásával a nemzeti félelmek felszámolását alapvető fontosságúnak tartja. Továbbá az állam decentralizálását szeretné. Valamint ezzel összefüggésben olyan viszony kialakítását javasolja a szomszédos országokkal, amely révén az államhatárok elveszítenék eddigi túlfokozott politikai jelentőségüket. Ugyanakkor tudatosítja, hogy a valóban hatékony kisebbségvédelmet csak a nemzeti többség tudja biztosítani. Ezt a jogfelfogásából következően a többség kötelességének tartja.¹⁰

Egyik kulcsfontosságú célja a települések tényleges önkormányzatainak helyreállítása. Ennek részeként szorgalmazza a helyi kisebbségek képviselétét a helyi önkormányzatokban. A magyarokat egyrészt arra hívja fel, hogy megfelelő jelölteket állítsanak a szlovák többségű településeken, másrészt pedig arra, hogy a más nemzetiségűek képviselétét tegyék lehetővé ott, ahol maguk vannak többségben. A polgári társadalom kialakításának szándéka jelenik meg abban a javaslatban, mely szerint a helyi problémák tisztázására vitaköröket hozzanak létre a polgárok.

A gazdasággal célként a piacgazdaság megteremtését, a vállalkozói szabadságot, a tulajdonformák egyenjogúságát és a szociális biztonság megteremtését fogalmazza meg a program. Ugyanakkor 1990 januárjában a rendszerváltás megakasztásának veszélye jelenik meg. „Szükséges a tulajdonviszonyok és tulajdonosi jogok nyilvánosság előtti tisztázása, nehogy a régi gazdasági bürokrácia korábbi hatalmát magántulajdonná alakítsa át.”¹¹ Magyar célokat is megfogalmaz a program, nevezetesen olyan gazdasági szerveződések alapítását tartja fontosnak, amelyek képesek a magyarok érdekeinek érvényesítésére a tulajdonváltás folyamán. A korábbi időszak tapasztalataiból kiindulva a gazdaság átalakításának olyan módját szeretné elérni, amelyik nem rombolja, hanem építi a magyarok társadalmi szerkezetét.

Külön foglalkozik a magyarok számára fontos mezőgazdasággal, céljaul tűzve ki az új mezőgazdasági termelői formák bevezetését, beleértve a helyi feldolgozóipart.

A kultúrával foglalkozó rész a kultúra ideológiai alávetettségének megszüntetését követeli. A szlovákiai magyarok számára az Európához való felzárkózást hangoztatja,

10 A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. Uo. 110– 113. p.

11 Uo.

azaz az elmaradást kulturális elmaradásnak is tekinti. Leszögezi a nemzeti kisebbségek kulturális öngazgatásának elvét. Az öngazgatás oktatásügyi részén túl meghirdeti a magyarok teljes oktatási rendszerének kiépítését, azaz a felsőoktatás intézményeit is. Továbbá: alapítsák meg tudományos intézményeiket.

Az egyházakkal fogalakozó rész leszögezi, hogy az egyházaknak politikamenteseknek kell lenniük. A programban megjelenik a hitoktatás szabadsága, az állam ellenőrzését biztosító törvények eltörlése, az egyházak intézményrendszerének újjászervezése. A keresztény ember kapja vissza méltóságát. Ugyanakkor fontosnak tartja a magyar hívők érdekeinek politikai képviselését.¹²

A szociálpolitika terén a Független Magyar Kezdeményezés alapelve, hogy az anyagi biztonság minden polgár emberi méltóságának alapja. Ugyanakkor azt feltételezi, hogy „az ország gazdasági helyzete belátható időn belül romlani fog. Sokak életszínvonal csökken”.¹³ Ezért már ma gondolni kell arra, hogyan előzhető meg végleges lecsúszásuk. Ehhez átfogó szociális biztosítási rendszert kell létrehozni az új körülmények közt.

Ugyanakkor a magyarok vonatkozásában hangsúlyozza, hogy a magyarok területek lemaradását meg kell szüntetni. A lemaradás a kommunista rendszer nemzetiségpolitikájának következménye. Elemei az alacsonyabb szakképzettségi szint, a kevés munkahely és sok ingázó, valamint a magyarok társadalmi struktúráját megbontó iparfejlesztés. Ennek megoldására szakértői csoportok létrehozását javasolja.

A mozgalom jogfelfogása a felvilágosodás liberális szerződéselméletére épül. Az FMK szerint „a jog az ember természetes létállapota. Jogaink nem azért vannak, mert azokat mások adják, hanem mert léteünk”.¹⁴ A mozgalom jogállamot teremtene. A program felsorolja a jogállam feltételeit, mindenekelőtt a legfontosabbnak tartott emberi és polgári jogokat, majd kijelenti, hogy az államot a polgárok hozzák létre saját szabadságuk és biztonságuk védelmében. Következésképpen a mozgalom korlátozni akarja az állam központi hatalmát, és erősíteni a helyi, valamint területi önkormányzatokat.

A továbbiakban a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak elve szerepel, valamint a nemzeti kisebbségek pozitív diszkriminációját biztosító törvény és az anyanyelvüket egyenjogúsító nyelvtörvény elfogadása.

Ugyanakkor foglalkozik a bíróságok függetlenségének kérdésével, leszögezve, hogy minden szinten el kell választani őket a törvényhozó és végrehajtó hatalomtól. A forradalom folyamatát jelzi az alábbi megfogalmazás: „Már ma el kell kezdeni a járási bíróságok és ügyészségek megtisztítását a pártállam elvtelen, korrupt kiszolgálóitól.”¹⁵ Ugyanakkor jogászokból álló bizottságok felállítását kezdeményezi, amelyek tanácsal szolgálhatnak a közélet demokratizálását érintő jogi kérdésekben. A „jog ott van, ahol jogot alakító polgárok vannak”¹⁶ megfogalmazás jelzi, hogy a mozgalom az átalakulás sikerének legfőbb zálogát a polgárok eme törekvésében látja. Ugyanakkor jelzi, hogy a

12 I. m. 113–114. p.

13 I. m. 114–115. p.

14 I. m. 115. p.

15 Uo.

16 I. m. 116. p.

törvények még a régiek, a hatalmi struktúra felemás, s ez az ilyen törekvést akadályozni fogja. Tehát elejétől fogva tudatosította, hogy a politikai rendszer megváltoztatása a forradalmat követően is jelentős ellenállásba ütközik.

A program a „Kik vagyunk?” kérdésére azt válaszolja: egyrészt demokraták, másrészt magyarok. Demokraták, mivel annak a liberális eszmekörnek a képviselői, amely az egyén szabadságát tekinti legfőbb és az embertől elidegeníthetetlen értéknek. Igazi demokráciát csak differenciált politikai viszonyok közt lehet építeni. Kollektivista viszonyok közepette pedig kiváltképpen fontos az egyén szabadságának védelme.

A „magyarok vagyunk” rövid értelmezése az alábbi. A forradalom után először fogalmazódik meg politikailag, hogy „a csehszlovákiai magyarság a magyar nemzet része”. A kérdést a program emberi jogi értelmezésben adja, mivel a nemzeti hovatartozást emberi jogként értelmezi, s ebből következően a csehszlovákiai magyarokat az ország egyenjogú polgárainak tekinti, s így az állam alkotóinak. Visszautasítja azt a korábbi rendszerben hangoztatott álláspontot, amely a csehszlovákiai magyarságot a többségi nemzetbe integrált szociális-etnikai jelenségnek fogja fel, és a magyarok emberi jogai megsértésének tekinti a sajátosságaik felszámolására irányuló törekvéseket. Leszögezi, hogy „a nacionalista demokrácia nem demokrácia. Emberi, polgári és nemzeti jogegyenlőség nélkül nincs szabadság”. A program tehát az emberi és polgári jogokhoz kapcsolja a nemzeti jogokat is.

A Független Magyar Kezdeményezés nemcsak az ország politikai rendszerének transzformációját akarta elérni, hanem a szlovákiai magyarok intézményrendszerének megváltoztatását is. A Csemadok korábbi politikai szerepének, szerkezetének és funkciójának kérdésében változást akart, el kívánta választani a politikai pártoktól. A politikától független, sokszínű, az állam által partnerként kezelt civil társadalom kiépülését szerette volna elérni. A Csemadok kapcsán a dokumentum így fogalmaz: „Szükség van a kulturális rendezvényeket, a népművelő munkát szervező és menedzselő, a politikától független, demokratikus felépítésű kulturális szövetségre.”¹⁷

Az FMK első programdokumentumai tehát a rendszerváltás és a nemzetiségi jogok összekapcsolásának programját fogalmazzák meg. Ennek kapcsán a demokraták szövetségét hirdetik nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. „Közös történelmünk során együtt kezdtük a forradalmat a szlovák demokrata erőkkal, és ma is együtt vívjuk a totalitárius állam ellen.”¹⁸ A mozgalom szerint Közép-Európában csak akkor születik igazi demokrácia, amikor az itt élő kis nemzetek összefognak, és együtt küzdenek tagjaik emberi, polgári és „kollektív nemzeti jogaiért”.

A szlovákiai magyarok politikai életét a nyugat-európai alkotmányosság kereteibe illeszkedő politikai eszméáramlatok mentén szerveződő szlovákiai magyar pártok formájában képzelte el, melyek közt verseny folyik számos kérdésben, ugyanakkor együttműködnek a szlovákiai magyarok nemzetiségi céljainak megvalósításában. A politikai pártok ily módon magyar pártok, ugyanakkor az egyes eszméáramlatok értékrendje

17 Uo.

18 A Független Magyar Kezdeményezés programnyilatkozata. *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja.* H. n. [Pozsony], Kiadja a Magyar Polgári Párt Központi Irodája, 1992.

utat nyit az azonos eszmeáramlatokhoz tartozó szlovákiai pártok felé, ami lehetőséget teremt a velük való együttműködésre. Mindenekelőtt ennek révén nyílik esély a parlamenti többség megszerzésére a magyarokat érintő ügyekben is. Sőt ily módon alkalom nyílik a magyarok részvételére a kormányban. A kormányzati részvétel lehetővé teszi, hogy megszűnjön a magyarok által lakott területek hátrányos kezelése a végrehajtó hatalom részéről. Továbbá teret nyit olyan társadalmi vitának, amely a szlovákiai magyarok önkormányzatiságához vezethető utat egyenleti anélkül, hogy fenyegetné a rendszerváltás folyamatát, és politikailag izolálná a magyar kisebbséget. A szlovákiai magyaroknak a jelentős európai eszmeáramlatokhoz kötődő politikai pluralizmusa ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy politikai szervezeteik egynél több nemzetközi pártszövetségben képviseltesék magukat.

A szlovákiai magyarok és a nemzeti kisebbségek helyzete megváltoztatásának, a probléma közös szlovák–magyar megoldásának alapelveit tartalmazza a Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. Az 1990. január 21-én elkészült és kiadott dokumentum szerint „tudatosítanunk kell azonban, hogy az új demokratikus struktúrák kialakulása, élettartama és perspektívái jelentős mértékben attól függenek, mennyire leszünk képesek leküzdeni a térségünkben meglévő, történelmi gyökerű nemzeti, nacionalista élőtíteleket”.¹⁹

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen kijelenti, hogy készülő programjában a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikumok együttélésének javaslata is megjelenik.

A megoldás célja és kiindulópontja az egyén, az állam minden állampolgára államalkotó. Elvetik a reciprocitás elvét. A nemzeti kisebbségeket és etnikumokat kollektív jogok illetik meg. A felek elvetik a kollektív bűnösség elvét. Valamint „a nemzetek és nemzeti kisebbségek és etnikumok kollektív jogaiból kiindulva öngazgatás illeti meg azokat minden olyan kérdésben, amely kizárólag őket érinti, továbbá egyenjogú, közös döntésre jogosultak minden olyan kérdésben, amely őket is érintik”.²⁰ Továbbá támogatják egy nemzetközi ellenőrzési rendszer kialakulását.

A rendszerváltás irányultságának szempontjából különös fontossággal bír a Független Magyar Kezdeményezés 1989. december 4-kén kiadott állásfoglalása. Ebben Csehszlovákia Kommunista Pártját arra szólítja fel, hogy haladéktalanul hagyja el a munkahelyeket. „A fentiek alapján fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a munkahelyeken, a hadseregben, az állambiztonsági szervekben és a bíróságokon megengedhetetlen a politikai erők jelenléte.” „A munkahelyek nem válhatnak a politikai, ideológiai és választási harcok színterévé, mert ez a munkahelyi és gazdasági irányítás régi formáinak restaurálását eredményezné.”²¹ Ez az álláspont nemcsak a CSKP okán bírt

19 A Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n. [Pozsony], Kiadja a Magyar Polgári Párt Központi Irodája, 1992, 117. p.

20 I. m. 118. p.

21 A Független Magyar Kezdeményezés állásfoglalása a munkahelyi politikai tevékenységgel kapcsolatban. *Szabad Kapacitás*, 1989/3.

nagy jelentőséggel ekkor. Hanem amiatt is, mert a nem kis részben a Nyilvánosság az Erőszak Ellen is munkahelyeken szerveződött. Ezt a vitát az első pillanattól kezdve polgári szervezettségű FMK következetesen lefolytatta a Nyilvánosság az Erőszak Ellen vezetésével, rámutatva a szakszervezet és a politikai mozgalom közti különbségekre. Végül a VPN változtat szervezeti szabályain.

Az 1989-es forradalmat megelőzően megszületett magyar elképzeléseknek korlátot szabott, hogy a szlovákiai magyar politikai vezetés egyes csoportjai mögött alig állt kritikus társadalomtudományi bázis. Az addig kiadott csekély számú tanulmány java rész a magyarok történelmének egyes kérdéseivel foglalkozott, esetenként a szlovák nacionalizmus történelmi érveire reagálva. Néhány írás pedig a kormánzatnak a magyarok ellen irányuló nemzetiségpolitikáját elemezte. Emellett kritikus észrevételek jelentek meg a szlovákiai magyar irodalom egyes műveiben, valamint a szlovákiai magyar sajtóban, főleg a magyar kulturális élettől foglalkozó cikkekben, persze a rendszer cenzúrája szabta keretek közt. A cenzúrától függetlenül a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának dokumentumai tartalmaztak fontos információkat.

Ám ezek az ismeretek és észrevételek töredékességük, konkrét helyzetekhez, eseményekhez kötöttségük okán a forradalmat megelőzően általános cselekvési tervvé nem állnak össze.

A helyzet különbözött mind a magyarországitól, mind pedig a lengyelországitól. Ezért az 1989 utáni szlovákiai magyar pártrendszer kialakulása és a magyar pártok programjainak megalkotása során érezhető a tudományos igényű feldolgozás hézagosa volt. Az akkor megfogalmazott pártprogramok vagy teljesen újak voltak a már ismert kritikai észrevételekre épülve, vagy pedig valamilyen módon az 1968-as elképzelésekhez kötődtek.

Sajátos módon a két világháború közötti szlovákiai magyar politikai örökség nem játszott jelentős szerepet az 1989 utáni szlovákiai magyar pártrendszer kialakulásánál. Utólag vizsgálva persze akadnak hasonlóságok, de ugyanúgy különbözőségek is, ám ami a legfontosabb, a két világháború közötti magyar politikusok és közéleti személyiségek elképzelései, érvei nem váltak a politikai közbeszéd tárgyává, politikai döntések hivatkozási alapjává 1989 után.²

Az ellenben állítható, hogy a rendszerváltáskor Magyarországon kialakult párttagoltság jelentős hatást gyakorolt a szlovákiai magyar pártok jellegére. Ennek számos oka volt. A politikai szocializációnak a szlovákiai magyarok körében is hasonló forrásai voltak, mint Magyarországon.

Mindennek értelemszerűen megvolt a hatása a „bársonyos” forradalom idején, és a forradalmat követő időszakban. A magyar kisebbség társadalma fokozatosan emelkedik magasabb szervezettségi szintre, és új intézeteinek, oktatási intézményeinek születésével szellemi kapacitásai is erősödnek.

Ám sem a forradalmat megelőzően, sem pedig a forradalom alatt és utána nem születik olyan részletes cselekvési terv, amelyik az ország nyilvánosságának, a népnek az értékrendjét változtatná meg a magyar–szlovák viszony problémakörében. Noha az 1989-es forradalom egyes dokumentumai utalnak a változás szükségességére.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

HUNGARIAN DOCUMENTS OF THE VELVET REVOLUTION

This study presents and analyzes the first declarations and programs of the Hungarian organizations of the 1989 Revolution in Slovakia. The analysis extends to the first half of 1990. The examination is based on two methodological aspects. One is the change of regime, that is, the consideration of the objectives and values that were aimed at overthrowing the former dictatorship and introducing a new constitutional democracy characteristic for the Western world. The other aspect is the improvement of the situation of Hungarians in Slovakia, i.e. the formulation of their specific rights and other national needs, and the way how to achieve these goals. Of course, the text raises the issue of combining these two aspects. The study is primarily based on contemporary documents, but it also reflects the aspects of academic literature on the subject.

A szlovák–magyar kapcsolatok politikai tényezői a demokratikus átalakulás időszakában: helyzet, tendenciák, kihívások¹

GRIGORIJ MESEŽNIKOV

Political Factors of the Slovak–Hungarian Relations in the Period of Democratic Transition: Situation, Trends, Challenges

Indexing Terms: Hungarians in Slovakia, representation, the Slovaks' opinion on Hungarians, the Slovaks' perspective, the Hungarians' perspective, chronology, surveys, opinion polls

---

1. Bevezető

A nemzetek közti kapcsolatokat különféle tényezők befolyásolják, köztük politikaiak is. Ez alól nem kivétel a szlovák–magyar kapcsolatok sem. Ez összefügg a történelmi kontextussal, a két nemzet múltbeli sokrétű állami-politikai együttélésének formáival, de a jelenlegi folyamatokkal is, mindazzal, ami befolyásolja az ország általános belpolitikai fejlődését, az utóbbi harminc év transzformációjának arculatát és alakulását, a reformok eredményeit, a szlovákiai demokrácia állapotát.

A szlovák–magyar kapcsolatoknak három szintjük van: a nemzetközi (Szlovákia kontra Magyarország), az interetnikus (szlovákok kontra magyarok) és a többségi-kisebbségi (a szlovák többség kontra a magyar kisebbség Szlovákiában). Ez a három szint kölcsönösen összefügg egymással, de nem identikus. Már magából e tényből is következik, hogy a két nemzet közti kapcsolatokat befolyásoló politikai tényezők kategóriájába azok tartoznak, melyek mind a belső, mind a külső kérdéskörrel összefüggnek.

Ami a külső problematikát illeti, elsősorban a kölcsönös interakciókba lépő országok jellegéről van szó, fejlődési pályájukról, belső elrendezésükről, egy bizonyos kapcsolattípusra való berendezkedésüktől, politikájuktól stb.

1989 után magyar részről a Magyar Köztársaságról (2012-től: Magyarország), szlovák részről előbb a szövetségi Csehszlovákiáról, 1993 óta pedig az önálló Szlovák Köztársaságról van szó. Mindkét részről elmondható, hogy a demokratikus átalakulás államairól van szó, 2004 után az EU tagországairól (valamint NATO-tagországokról, Magyarország esetében már 1999-től), az 1991-ben alakult, eredetileg három közép-

---

1 A Fórum Kisebbségkutató Intézet által 2019. június 6-án megrendezett *A szlovák–magyar kapcsolatok tegnap és ma* című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

európai ország (Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország alkotta) V4-ek regionális csoportjának tagjairól.

A szlovák–magyar kétoldalú kapcsolatokat főként az a tény befolyásolja, hogy két partner- és szövetséges országról van szó. Ezeknek a kapcsolatoknak a konkrét arcúlatán nem utolsósorban a két ország politikai (főként kormány-)jelitjének viszonyulása tükröződik vissza. Ez pedig gyakran összefügg a kormányok pártösszetételén, de mindkét ország kulcsfontosságú politikai képviselői bizonyos személyes jellemvonásaival, személyes viszonyulásukkal.

A szlovák–magyar kapcsolatok belső problematikájának részei az ország fejlődésének általános politikai jellemzői, a politikai rezsim jellege, az emberi jogi kérdéskör jogi beágyazottsága, beleértve a kisebbségi jogokat is, a lakosság politikai preferenciái és értékorientációi, a pártok aktivitásai, beleértve azokat is, melyek azt hangoztatják, hogy a magyar közösség tagjainak érdekeit képviselik.

2. A magyar közösség helyzete: válogatott jellemzők

Hogyan lehetne a vizsgált tárgyban meghatározni Szlovákia magyar lakosságának helyzetét?

A magyar lakosság Szlovákiában általában véve jól integrálódott az ország szociálpolitikai és gazdasági szerkezetébe (noha némely, magyar nemzetiségűek lakta térségnek rosszabbak a szociális-gazdasági mutatói, mint az országos átlagé: ezekben nagyobb a munkanélküliség, rosszabb minőségű a közlekedési infrastruktúra stb.). Politikailag a lakoságnak jól mobilizált része, a közigazgatás minden szintjén saját politikai képvisellel (helyi, regionális és országos szinten is). Ezenfelül a magyarországi politikai erőkkkel is sajátos kapcsolatai vannak, miként a magyarországi kormánynak is megkülönböztetett objektuma.

A szlovákiai magyarokat a magyarországi kulturális és közélet iránti nem csekély érdeklődés jellemzi. A szlovákiai magyarok a magyarországi kulturális, művészeti és mediális termékek fogyasztói, sokan közülük figyelemmel kísérik a magyarországi belpolitikai fejleményeket, és saját ideológiai és politikai preferenciáik vannak. Ezzel együtt, különféle reprezentatív közvélemény-kutatások szerint a szlovákiai magyarok döntő többsége a Szlovák Köztársaság iránti lojális állampolgár.

A szlovákiai magyar közösség helyzetét az alábbiak befolyásolják:

– a kisebbségek reprezentációjának általános helyzete, beleértve a politikai típusúaktól eltérőeket;²

2 Ez a kérdés a szlovákiai magyarok számára rendkívül fontos. Arról van szó, hogy a szlovákiai magyarok eddigi egyetlen elismert (és széles körben akceptált) reprezentáció a politikai pártok, melyek parlamenti képviselőt ugyanolyan feltételek mellett választják, mint az összes többi párt képviselőit. Ezért a magyar közösség specifikus igényeit és a beteljesülésükre vonatkozó javaslatokat politikai térfélen a pártpolitika részének tartják (s eszerint is viszonyulnak hozzájuk), nem pedig specifikus tartalmú jelenségnek, mely nem azonos a pártpolitika agendájával. Tény, hogy eddig a szlovákiai magyarok reprezentációjának semmilyen más típusa nem jött létre kellő mértékű legitimitással.

– az állami és kormánypolitika a művelődés, a kultúra, a kisebbségek anyanyelvnek használata, az emberi jogok, a regionális fejlesztés, a foglalkoztatáspolitikai, a vidékfejlesztés és a mezőgazdaság területén;

– a magyar közösség politikai képviselőinek helye Szlovákia politikai rendszerében (beleértve a végrehajtó hatalom pozícióit is), a magyar és a más politikai pártok kapcsolatai.

Vannak olyan kérdések (témák), melyek előidézhetik vagy elmélyíthetik a magyar közösség tagjai és a szlovák többség közötti különbségeket, akár gyakorlati, akár verbális téren, a közbeszéd szintjén. A következőkről van szó:

– némely történelmi esemény eltérő értelmezése (a nem magyar nemzetek asszimilációja az Osztrák–Magyar Monarchiában a 19. és a 20. században, a trianoni szerződés következményei, az 1938–1945 közötti időszak eseményei és fejleményei Szlovákiában és Magyarországon, a 2. világháború utáni események (kitelepítés, deportálás, lakosságcsere);

– az autonómia különféle aspektusainak és koncepcióinak megítélése, az autonómiáról szóló általános vélekedés;

– az ország területi-közigazgatási felosztása;

– a Magyarország által javasolt, a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek tagjaira vonatkozó intézkedések (kettős állampolgárság, a külföldi magyarok sajátos státusza stb.);

– Magyarország belpolitikai eseményei.

Szlovákiában az utóbbi néhány évben megfigyelhető új elemnek tartható egy bizonyos magyarságon belüli feszültség (ti. a magyar közösségen belüli feszültség). Míg a közelmúltban (2009-től) ez főleg a politikai képviselő magyar részének két szubjektumra való hasadásával függött össze, meg a kölcsönös vetélkedéseikkel, jelenleg ehhez társul a magyar kormánypárt, a FIDESZ és elnöke, Orbán Viktor politikájának eltérő megítélése. Ebben az esetben nem is etnikai, hanem politikai jellegű jelenségről van szó, mivel a magyar vezető politikája – az ő megfogalmazásával –, „az illiberális demokrácia” politikája túllép a tisztán etnikailag definiált szlovák–magyar problematika határain, s más kérdésekre vonatkozik, melyek közvetlenül nem függenek össze sem a szlovák–magyar kapcsolatokkal, sem a kisebbségi kérdéskörrel, hanem mindenekelőtt a politikai rendszerrel, a hatalomgyakorlás módjával, az EU-hoz való viszonyal, az európai integráció tervével, a V4-ek EU-val szembeni politikájával.

E tekintetben Orbán koncepciójának a szlovákiai magyarok körében plurális a visszhangja: részint elfogadó, részint kritizált. S ez bizonyos mértékig tükröződik a magyar nemzetiségű lakosok politikai preferenciáiban is, s jelentős nézetkülönbséget eredményez körükben.

3. Szlovákok és magyarok kölcsönös megítélése: mit mutatnak a felmérések

A szlovák–magyar kapcsolatok fontos mutatója a szlovákok és magyarok kölcsönös megítélése, mely az állampolgárok politikai magatartásában is tükröződik.

A Közéleti Kérdések Intézete (Inštitút pre verejnú otázký – IVO) által 2008 és 2017 között végzett reprezentatív közvélemény-kutatások rámutatnak a magyarokkal szembeni szociális fenntartások mértékére is. A közvélekedés szintjén ez a különbség

viszonylag alacsony: 2008-ban a szlovákoknak csak 17%-a nem akarta, hogy magyar legyen a közvetlen szomszédja; 2017-ben ugyanez gyakorlatilag ugyanazon a szinten, 18%-on maradt. (1. táblázat)

1. táblázat. A többség szociális fenntartásának mértéke a kisebbségekkel szemben; 2008-ban és 2017-ben

Zavarná Önt a szomszédságában: ?	2008	2017
Roma család	70	79
Moslim család	32	73
Fejlődő országból menekült bevándorlók	21	59
Homoszexuális pár	34	54
Leszbikus pár	25	48
Biszexuális	25	45
Ázsiai család	22	43
Afroamerikai család	21	43
Zsidó család	11	30
Ukrán család	17	25
Hosszú távon munkanélküli	11	23
Szellemi fogyatékos	11	23
Magyar család	17	18
Testi fogyatékos	3	6

Forrás: IVO/KVBSK SAV, 2008; IVO/FOCUS, 2017.

A tény, hogy a magyarokkal szembeni szociális fenntartások hosszú időszakon át megmaradnak ugyanazon viszonylag alacsony szinten (főleg annak háttérében, hogy más közösségek iránt növekszenek) kétségkívül kedvező hír.

A helyzet azonban meglehetősen más, ami a magyarok szlovákiai helyzetének megítélését illeti: egészében, a szlovákokéhoz képest, de a szlovákiai magyar közösség különböző aspektusainak magyarok és szlovákok általi megítélésében.

A válaszadók nézetei és a kisebbségi kérdésekre vonatkozó közvetlen vagy közvetett történések közötti kapcsolat meghatározásához kihasználjuk az IVO némely korábbi kutatását. Amit az eredmények vizsgálata esetén nagy biztonsággal ki lehetett mutatni, az a magyarok és a szlovákok eltérő szemlélete volt, s a kölcsönös rokonszenv nyilvánvaló hiánya.

Említésre érdemes, hogy 2008-ban, a nemzeti-populista koalíció (Smer-SD–HZDS–SNS) kormányzása félidejében a szlovák–magyar kapcsolatok kiéleződtek (mind belső, mind külső szempontból), s jelentős különbségek mutatkoztak közöttük, mint vélekednek egymásról a magyarok és a szlovákok, hogyan tekintenek a kétoldalú kapcsolatok egyes aspektusaira.

Fico első kormányának félidejében a magyar kisebbség helyzetéről vallott nézetek szlovák és magyar részről alapvetően különböztek egymástól. Míg a szlovákok többsége (54%) a 2006 utáni választásokat követően a magyar kisebbség helyzetét változatlanak ítélte meg, s csak 19%-uk ismerte el, hogy rosszabbodott, a magyarok 78%-a gondolta

úgy, hogy a magyar kisebbség helyzete romlott. A magyaroknak csak 19%-a vélte úgy, hogy a magyar kisebbség helyzete 2006-hoz képest nem változott. (2. táblázat)

2. táblázat. „A 2006-os parlamenti választások és R. Fico kormányalakítása óta több mint két év telt el. Gondoljon vissza arra, hogy az alábbi két területen mi volt a helyzet Szlovákiában a parlamenti választások előtt, s mondja meg, hogyan változott azóta a helyzet!” (%-ban a válaszok: „javult”: „változatlan maradt” : romlott”)

	A szlovákok szemszöge	A magyarok szemszöge
A magyar kisebbség helyzete	19 : 54 : 19	2 : 19 : 78
Az emberi jogok megtartása	23 : 58 : 15	11 : 43 : 42

Forrás: IVO, 2008. november. Megjegyzés: a 100% maradékát a „nem tudom” válaszok alkotják

A felmérés megmutatta, hogy a szlovákok körében a magyarok felsőbbrendűségének képzete él (a szlovák válaszadók 73%-a szerint a szlovákiai magyarok többre tartják magukat, mint a szlovákokat), valamint a Szlovákia iránti lojalitásuk elégtelensége (a szlovákok 59%-a nem értett egyet azzal a nézettel, hogy a magyar nemzetiségű polgárok ugyanolyan fontosnak tartja Szlovákia jólétét, mint a szlovákok). Maguk a magyarok viszont ezekkel az elképzelésekkel nem értettek egyet. A szlovákok számlájára írták a felsőbbrendűséget (58%), magukat pedig lojális állampolgárnak tartották, akiknek ugyanolyan fontos Szlovákia jóléte, mint a szlovákoknak (88%). (3. táblázat)

3. táblázat. „Milyen mértékben ért egyet az alábbi kijelentésekkel?” (Válaszok %-ban: „teljesen + inkább egyetértek” : „egyáltalán + inkább nem értek egyet”)

	A szlovákok szemszöge	A magyarok szemszöge
A magyarok többnek tartják magukat a szlovákoknál	73 : 17	10 : 85
A szlovákok többnek tartják magukat a magyaroknál	19 : 72	58 : 37
A magyaroknak ugyanolyan fontos Szlovákia jóléte, mint a szlovákoknak	24 : 59	88 : 7

Forrás: IVO, 2008. november. Megjegyzés: a 100% maradékát a „nem tudom” válaszok alkotják

A magyarok határozott többsége elzárkózott az irredenta elképzelésektől, szerintük „a szlovákiai magyarok többsége elutasítja a határmódosítást és Szlovákia déli területeinek Magyarországhoz történő csatolását” (79%). Szlovák részről azonban a magyarok ilyen álláspontjáról csak 30% volt meggyőződve, míg 36%-uk ellenkező véleményen volt, 34%-uknak pedig nem volt róla kifejezett állásfoglalása. A gyanú tehát, mely szerint a magyarok az irredentizmus felé hajlanak, a szlovákoknak egy viszonylag nagy arányát jellemezte. (4. táblázat)

A szlovákok döntő többségének (67%) meggyőződése, hogy „a magyar kisebbség képviselői nem érik be a kisebbségi jogok jelenlegi állásával, és fokozzák követeléseiket”. A szlovákok 64%-a ugyanakkor úgy véli, hogy „a szlovák kormánynak határozottabban kellene képviselnie a többségi szlovák nemzet érdekeit”. A magyarok ennek

ellentmondó véleményen voltak: szerintük a magyar kisebbség képviselői csak a kisebbségi jogok létező megtartásán fáradoznak (56%), a kormánytól pedig előzéke-nyebb hozzáállást várnak (72%) (4. táblázat)

4. táblázat. „Az alábbi véleménypárok közül melyik felé hajlik?” (Egyetértés A-val : közép : egyetértés B-vel – %-ban)

	A szlovákok szemszöge	A magyarok szemszöge
A magyarok elképzelései és álláspontja a szlovák–magyar határról		
A: A szlovákiai magyarok többsége elutasítja a határmódosítást és Szlovákia déli területeinek Magyarországhoz történő csatolását. B: A szlovákiai magyarok többségének rejtett célja a határmódosítás és Szlovákia déli területeinek Magyarországhoz történő csatolása.	30 : 13 : 36	79 : 13 : 6
A kisebbségi követelések jellege		
A: A magyar kisebbség képviselői nem érik be a kisebbségi jogok jelenlegi állásával, és fokozzák követeléseiket. B: A magyar kisebbség képviselői csak a kisebbségi jogok létező megtartásán fáradoznak.	67 : 14 : 10	21 : 19 : 56
A szlovák kormány optimális irányultsága		
A: A szlovák kormánynak a magyar követelésekkel szemben előzékenyebbnek kellene lennie. B: A szlovák kormánynak határozottabban kellene képviselnie a többségi szlovák nemzet érdekeit.	9 : 20 : 64	72 : 18 : 7

Forrás: IVO, 2008. november. Megjegyzés: a 100% maradékát a „nem tudom” válaszok alkotják

A kölcsönös kapcsolatok feszültségének felelősségét illetően a szlovákok és a magyarok véleménye alapvetően különbözött. Míg a szlovák nemzetiségű állampolgárok a problematikus helyzet felelősségét elsősorban a magyar kormányra és Magyarország hivatalos képviselőire, valamint a magyar politikai és közélet más képviselőire hárította (mindkét esetben egyaránt 70%), a szlovákiai magyar közösség tagjai a felelősséget főként a SNS-ben és az SZK kormánynak más képviselőiben látta (62%), valamint Robert Fico akkori kormányfőben (61%) (5. táblázat) Tehát a szlovák–magyar kapcsolatok negatív állapotának és kedvezőtlen alakulásának felelősségéért mind a szlovákok, mind a magyarok a másik felet hibáztatták.

5. táblázat. „Az utóbbi időkben problematikussá váltak a szlovák–magyar kapcsolatok. Az ennek az állapotnak az okaira vonatkozó vélekedések megoszlanak. Jelölje meg, kérem, hogy a szlovák–magyar feszültségért az alábbi szubjektumok közül melyik mekkora részben felelős. Véleményét egy ötös skálán helyezze el, ahol 5 = kulcsszerepe van és 0 = semmilyen szerepe nincs benne.” (az 5 + 4 válaszok %-ban)

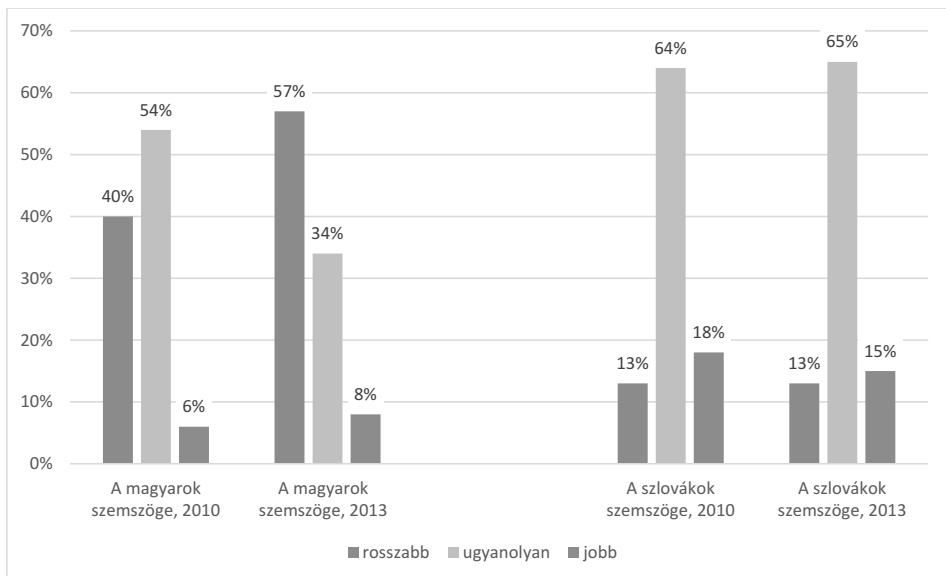
	A szlovákok szemszöge	A magyarok szemszöge
A magyar kormány és Magyarország hivatalos képviselői	70	37
A magyar politikai és közélet más képviselői	70	36
A SNS politikusai	48	84
Az SZK kormányának tagjai	25	62
Robert Fico miniszterelnök	16	61

Forrás: IVO, 2008. november

A következő két grafikonon a szlovákok és a magyarok eltérő megítélését dokumentálják, ami a szlovákiai magyar közösség helyzetét és a belpolitikai események magyarokra gyakorolt hatását illeti.

Az 1. grafikonba az IVO által 2010 novemberében végzett körvélemény-kutatások eredményei láthatók. Ezek mutatják, milyenek ítélték a magyarok a saját helyzetüket a belpolitikai változásokkal összefüggésben. A 2010-es esztendővel szemben, amikor is Iveta Radičová kabinetje kormányzott, 2013-ban, amikor már a Smer-SD volt kormányon Robert Ficóval az élen, azoknak a magyaroknak az aránya, akik a változást kritikusnak tartották, 40%-ról 57%-ra nőtt, miközben a szlovákok a magyar közösség helyzetét illetően semmilyen változásokat nem látott.

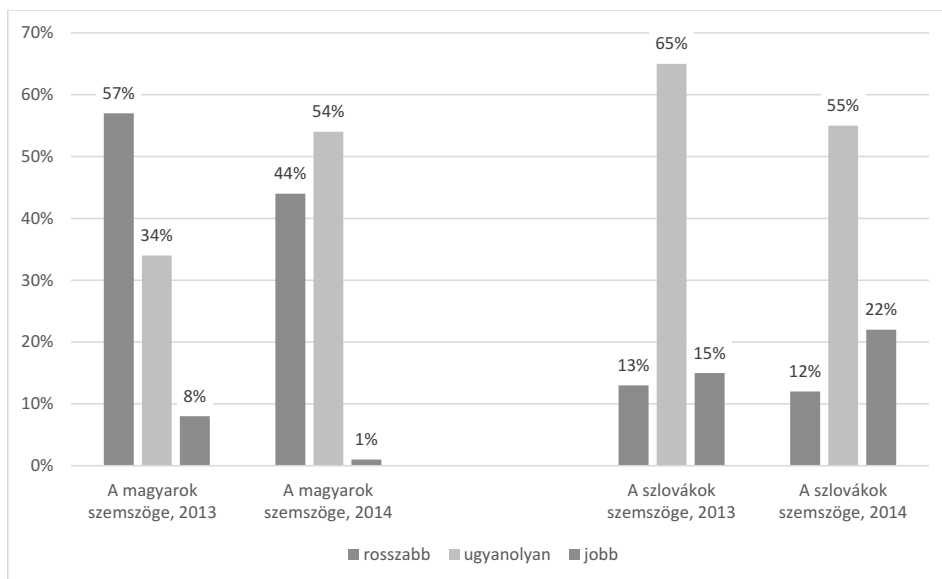
1. grafikon. „Hogyan értékeli a magyar kisebbség helyzetét és esélyeit a szlovákokkal szemben?” (A magyar és szlovák válaszadók véleménye 2010-ben és 2013-ban, %-okban)

Forrás: IVO, 2010 novembere és 2013 novembere

Az IVO 2014-es felmérése (2. grafikon) a kritikusan hangolt magyarok aránya a 2013. novemberi állapothoz képest 57%-ról 44%-ra esett vissza. Ennek a változásnak a fő oka az újonnan megválasztott elnök, Andrej Kiska tevékenysége volt, aki a nyilvános fellépéseiben a kisebbségekhez való toleránsabb viszonyt, az állampolgári elv érvényesítését, a demokratikus szabályok feltétel nélküli megtartását és az emberi jogok védelmét szorgalmazta.

2. grafikon. „Hogyan értékeli a magyar kisebbség helyzetét és esélyeit a szlovákokkal szemben?” (A magyar és szlovák válaszadók véleménye 2013-ban és 2014-ben, %okban)

Forrás: IVO, 2013 novembere és 2014 októbere

4. Hogyan formálódott Szlovákiában a magyar közösség politikai képviselete: a kulcsfontosságú pillanatok

A szlovák–magyar viszonyt befolyásoló fontos belpolitikai tényezők közé főként azok számítanak, melyek a szlovákiai magyar közösség politikai képviseletével kapcsolatosak, ennek reális politikai súlyával, a szlovák többség politikai reprezentációhoz való viszonyával, amiként a magyar nemzetiségű állampolgárok politikai mobilizációjának mértékével is.

1989 után Szlovákiában több releváns magyar politikai szubjektum is létrejött, változó alakmásokban (önálló politikai pártokként és választási koalíciókban): az FMK-tól³

3 FMK: Független Magyar Kezdeményezés; MPP: Magyar Polgári Párt; MKDM: Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom; MK: Magyar Koalíció; MKP: Magyar Koalíció Pártja (később: Magyar Közösség Pártja) – a pártok rövidítései feloldását lásd e dolgozat függelékében!

(később: MPP), az MKDM-en és az Együttélésen keresztül az MK-ig, MKP-ig, végül a Most-Hídig. A többi magyar párt politikailag nem volt releváns, illetve marginális volt.

A magyar politikai pártok tevékenységéhez két fontos mérföldkő kötődik: 1998 és 2009. Az első dátum a magyar politikai reprezentációban fellépő integrációs folyamat függött össze (noha ezt az integrációt a magyar közösség felől nézve külső körülmények kényszerítették ki), a másik évszám ellenkezőleg, a dezintegrációs folyamattal függ össze.

1998-ban az akkori ellenzéki koalíciós választási tömböket a HZDS–SNS–ZRS kormánykoalíció által jóváhagyott választási szabályok kényszerítették ki, ami stratégiájuk megváltoztatásával jár együtt. Mindkét ellenzéki pártkoalíció – az SDK és az MK is – kénytelen volt legelsősorban politikája integrációs szerepét erősíteni. De mindkettő eltérő utat választott. Mindegyikük az adott párt sajátos jellegét tükrözte, főként az eszmei arcélük, a nemzetközi kapcsolataik, a gyakorlati tapasztalataik és kölcsönös együttműködésük elért színvonala tekintetében, s persze a koalícióknak a választók általi elfogadását illetően.

Az MK pártjai az egyetlen politikai szubjektumba – az MKP-ba – való egybeolvadást választották. Azok közé a tényezők közé, melyek végérvényesen befolyásolták az MKDM, az Együttélés és az MPP egy alakulatba való egyesülését, az alábbiak voltak meghatározók: a standard választási koalíciók többéves tapasztalatai (az MKDM–Együttélés koalíciója 1990–1994 között; az MKDM–Együttélés–MPP koalíciója 1994–1998 között), az egyes pártok programbeli közelsége (az MKDM konzervatív formáció volt, az Európai Demokratikus Unió tagja; az Együttélés konzervatív-liberális mozgalomként határozta meg magát; az MPP pedig, mely a liberalizmust vallotta magáénak, a Liberális Internacionálé tagja volt), az egyesült tömbnek a választók általi nagyarányú elfogadása, s annak nagy valószínűsége, hogy a három magyar szubjektum egyesítésével tovább erősödik a magyar nemzetiségű állampolgárok „etnikai” szavazásának jelensége.

Fontos szerepe volt ebben annak is, hogy a magyar pártokon belüli vita a leendő koalíció formájáról és a pártok együttműködéséről még a választási törvény megváltoztatása előtt létrejött. Egyébként a választási módszer két alapvariánsáról folyt a vita: egy új választási párt létrehozásáról és a három szubjektum eggyé olvadásáról.

Az egyes politikai résztvevők önállóságát megtartó választási párt létrehozásának gondolatát az MPP támogatta, a három szubjektum egyetlen szervezeti tömbbé alakulását a kezdetek kezdetétől az Együttélés preferálta. Ám az MKDM volt az, mely az új választási törvény elfogadását követően az MK-n belül megváltoztatta bejegyeztetését MKP-ra azzal az ajánlattal, hogy az Együttélés és az MPP csatlakozhat ehhez az újonnan regisztrált párthoz. Magának az MKP-nak a létrejöttét az eredeti három szubjektum formális megszűnése kísérte. Az MKP-ban egyesülő eredeti pártok eszmei sajátosságai az új párt belső szerkezetében is megőrződtek, aminek következtében egy ideig két eszmei platformja volt: a keresztény–konzervatív–népi (az egykori MKDM és az egykori Együttélés tagjai) és a polgári–liberális (az egykori MPP tagjai).

Végül, az 1998-as meghatározó parlamenti választásokon ez a döntés meghozta a maga tényleges gyümölcsét: az egyesült párt a korábbi pártok által korábban szerzett mandátumok számának megfelelő képviselői mandátumot szerzett s tagja lett a széles demokratikus kormánykoalíciónak.

2009-ben ellenkező – dezintegrációs – folyamatnak lehettünk tanúi, amikor is egy komoly belső konfliktus miatt az MKP-ból kilépett e párt néhány jelentős képviselője s létrehozta az új önálló szubjektumot, a Most-Híd pártot.

Mi is történt valójában 2009-ben? Az egyesült magyar párt viharos fejlődésen esett át, mely csorbát ejtett belső együtt-tartásán, szakadást eredményezve, s több jelentős képviselője elhagyta (beleértve az alapító elnök Bugár Bélát s néhány további parlamenti képviselőt), ennek folyományaként új politikai szubjektum alakult, mely a magyar nemzetiségű választók köréből merített támogatást, s ezzel az MKP fontos konkurenciává vált. Az új párt megalapítása után az MKP választási preferenciái a parlamentbe kerülés határára csökkentek. Az újonnan alakult párt pedig egy teljes évtizedre releváns politikai erővé vált, kellő mértékű választói támogatással ahhoz, hogy háromszor egymás után parlamenti, ebből kétszer kormányalakító párt legyen.

Az új párt születése körüli számtalan körülményből érdemes egyet megemlíteni. 2009. június 7-én az MKP-n belül hetekig húzódó konfliktust követően Bugár Béla bejelentette: arról értesítette az MKP vezetőségét, hogy ő és három társa (A. Nagy László, Gál Gábor és Bastrnák Tibor) kilépnek a pártból s velük együtt az országos, kerületi és helyi pártszervek sok tagja is. Bugár jelezte, hogy az MKP távozó tagjai új politikai szubjektumot alapítanak Most-Híd néven, mely a szlovákok és a magyarok, valamint a magyarok és a magyarok együttműködésének pártja lesz. Az MKP akkori elnöke, Csáky Pál azzal a kijelentéssel reagált erre, hogy az új párt az MKP vetélytársa lesz, és számolnia kell a komoly vetélkedéssel. Kijelentette, a jövőt illetően nem látja okát az együttműködésnek, hiszen erre a közös párton belül sem voltak képesek (ez a Csáky által előre jelzett állapot végül tíz teljes évig tartott, a két párt valóban nem működött együtt). Csáky azt is közölte, hogy az MKP-t az új szubjektum nem veszélyezteti, mert továbbra is erős és akcióképes párt (e tekintetben a későbbi fejlemények nem adtak igazat az MKP akkori elnökének). Az MKP 2009. októberi kongresszusán részt vett Orbán Viktor is, részvétele egyértelműen kifejezte, hogy az MKP és a Most-Híd közötti versengésben egyértelműen az előbbit támogatja.

A Most-Híd megalapítása elsősorban egy olyan politikai párt létrehozását jelentette, mely potenciálisan meghatározó szubjektummá válhat; másodsorban a magyar közönség politikai reprezentációjának egy további változatának feltételeit alakította ki, mely kisebbség ezáltal plurálisabbá vált; harmadszor: a politikai színtér ellenzéki oldalán bizonyos erőátcsoportosítást eredményezett, miközben nem csak a magyar térfélen. A Most-Híd képviselői hangsúlyozták az MKP-val való együttműködés megkötésében való érdekeltségüket, mely pártot, mint mondták, nem ellenséges szubjektumnak tartják, hanem csak vetélytársnak. A párt első kongresszusán Bugár kijelentette, hogy a Most-Híd nem egy másik szlovákiai magyar párt, hanem egy mindenki – aki toleranciát keres és nem akar feszültséget – előtt nyitva álló párt. A párt megalapította kerületi és járási szervezeteit Szlovákiának azokban a régióiban is, ahol a kisebbségi magyarok aránya az összlakosságot tekintve kicsi vagy csaknem semmilyen volt.

5. A Most-Híd és az MKP: a siker mértéke

A Szlovákiában „magyarnak” mondott (ti. a magyar nemzetiségű választókra számító) politikai pártok tevékenysége sikerességének mértékére vonatkozó kiértékelésünkben

megállapíthatjuk, hogy az eltelt tíz évben ezeknek a pártoknak a választott szervezetben való részvételük meghatározta politikai súlya csökkenőben.

E pártoknak a képviselői mandátumok száma alapján kifejezett parlamenti képvisellete 2010 óta csökken. Az utóbbi három választási ciklusban a két magyar pártra a parlamenti választásokon rájuk szavazók száma stagnál. (6. táblázat)

Ennek a következők az okai:

- a magyar politikai színtér felaprózása, kettéválása két önálló, egymással nem együttműködő és egymásnak kölcsönösen konkuráló szubjektumra. Ennek a fragmentációnak a közvetlen eredménye a két magyar párt egyikének ismétlődő sikertelensége a parlamenti választásokon.

- a szlovákiai magyarok választási kedvének csökkenése. Ennek főként a két párt és képviselői teljesítményével való elégedetlenség az oka, az utóbbi időben elsősorban a Smer-SD-vel és a SNS-vel koalíciós kormányt alakító Most-Híd szereplésével való elégedetlenségé.

- a magyar nemzetiségű választók más pártokra leadott szavazatai, ami összefügg a szlovák politikai pártok bővülő kínálatával.

6. táblázat. A Szlovák Nemzeti Tanácsba történő választások (a magyar pártok szereplése)

Választások	Politikai szubjektumok	Szavazatok száma	Szavazatok aránya (%)	Mandátumok száma	A szubjektumok választások utáni státusza
1990	MKDM – Együttélés	292 636	8.66	14	MKDM – Együttélés ellenzékben
1992	MKDM – Együttélés	228 885	7.42	14	MKDM – Együttélés ellenzékben
	MPP	+ 70 689 = 299 574	2.29	-	MPP parlamenten kívül
1994	MK (MKDM, Együttélés, MPP)	292 936	10.18	17	MK ellenzékben, Moravčík kormányzása idején a DU-KDH-SDE koalíciót támogatta
1998	MKP	306 623	9.12	15	MKP kormányon
2002	MKP	321 069	11.16	20	MKP kormányon
2006	MKP	269 111	11.68	20	MKP ellenzékben
2010	Most-Híd	205 538	8.12	14	Most-Híd a kormányban
	MKP	+ 109 638 = 315 176	4.33	-	MKP parlamenten kívül
2012	Most-Híd	176 088	6.89	13	Most-Híd ellenzékben
	MKP	+ 109 483 = 285 571	4.28	-	MKP parlamenten kívül
2016	Most-Híd	169 593	6.50	11	Most-Híd a kormányban
	MKP	+ 105 495 = 275 088	4.04	-	MKP parlamenten kívül

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala (választási statisztika)

A 6. táblázatban szereplő adatok arra vallanak, hogy minél integráltabb volt a politikai spektrum magyar része, annál magasabb volt parlamenti képviselőtének a mértéke (s ezzel együtt a magyar nemzetiségűek képviselőte is).

A magyar pártok szereplésének elemzése azt mutatja, hogy választási támogatottságuk képlete aszerint változik, milyen típusú választásról van szó.

A parlamenti választásokon 2009-es megalakulása óta sokkal sikeresebb a Most-Híd, amely az utóbbi három választás során mindig bejutott a Szlovák Nemzeti Tanácsba, míg ugyanezekben a választásokon az MKP egyszer sem jutott a parlamentbe. (6. táblázat)

A megyei választásokon eddig (a megyei önkormányzatokban szerzett mandátumok számát tekintve) az MKP volt az erősebb. A Most-Híd sokkal gyengébben szerepelt. (7. táblázat)

7. táblázat. Megyei választások (a magyar pártok szereplése)

Választások éve	Az MKP megyei önkormányzatokban szerzett mandátumainak száma	A Most-Híd megyei önkormányzatokban szerzett mandátumainak száma
2001	60	-
2005	53	-
2009	32	2
2013	34	4
2018	30	8

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala

A helyhatósági választásokon a két párt eredménye összehasonlítható, mind a képviselők, mind a polgármesterek tekintetében, noha az MKP itt is valamivel sikeresebb. (8. táblázat)

8. táblázat. Helyhatósági választások (a magyar pártok szereplése)

Választások	MKP		Most-Híd	
	Képviselők aránya (v%)	Polgármesterek aránya (%)	Képviselők aránya (%)	Polgármesterek aránya (%)
2002	9.54	8.00	-	-
2006	9.17	7.40	-	-
2010	5.68	4.43	4.21	3.26
2014	5.54	3.67	3.99	2.99
2018	6.04	3.96	4.43	4.37

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala

Az Európai Parlamentbe történő 2019-es választás után 2004 óta nem lesz képviselőte az EP-ben egyik olyan pártnak sem, mely a magyar nemzetiségű választókat képviseli. Az MKP és a Most-Híd eredményei az EP-választások utolsó két alkalomával sikerüket tekintve összehasonlíthatók voltak. 2014-ben mindkét fél egy (egyenként egy-egy) képviselői mandátumot szerzett, 2019-ben viszont egyikük sem jutott be. (9. táblázat)

9. táblázat. EP-választások (a magyar pártok szereplése)

Választások	MKP			Most-Híd		
	Szavazatok aránya (%)	Szavazatok száma	Mandátumok száma	Szavazatok aránya (%)	Szavazatok száma	Mandátumok száma
2004	13,24	92 927	2	-	-	-
2009	11,33	93 750	2	-	-	-
2014	6,53	36 629	1	5,83	32 708	1
2019	4,96	48 929	0	2,59	25 562	0

Forrás: Az SZK Statisztikai Hivatala

Látszik, hogy azokon a választásokon, melyek alacsony választói részvétellel zajlottak (helyhatósági választások, EP-választások), az MKP nyeresége nagyobb volt, mint a Most-Hídé. Ezeken a választásokon az MKP-nak összetartóbb és mobilizálhatóbb volt a választóköre, mint a Most-Hídé (bár a 2019-es választásokon a Most-Híddal szembeni fölény sem biztosított képviselői mandátumot az MKP-nak).

6. A magyar közösség politikai reprezentációjának viszonya a többségi pártokkal, részvétel a kormányban

A szlovák–magyar kapcsolatokban fontos szerepet játszik a szlovák politikai elitnek a magyar közösséghez és politikai képviselőihez való viszonyulása. E tekintetben négy szempontot érdemes figyelembe venni:

1. Sok szlovák politikus (főleg a nacionalisták) egy viszonylag hosszú időszakon át nem voltak hajlandók elfogadni (belsőleg, pszichológiailag, de a gyakorlatban sem) azt az aszimmetriát, mely történetileg alakult ki a szlovák–magyar viszony közt. Ezek a politikusok a kölcsönös viszonyokban a reciprocitás elvét igyekezte érvényesíteni, mégpedig kivétel nélkül minden területen, minden társadalmilag releváns kérdésben. Megmutatkozott, hogy ez nem így működik, mert ellentmond a valóságnak, tehát hogy az ilyen hozzáállás használhatatlan és tarthatatlan. Közben rendszerszintű lépésről volt szó, s világos volt, hogy ha a felelős politikai elit nem a valóságnak megfelelően cselekszik, semmilyen gond nem oldható meg.

E tekintetben pozitívan értékelhető az a tény, hogy Mikuláš Dzurinda, majd Iveta Radičová kormánya nem tartottak igényt a reciprocitás elvének érvényesítésére. A Robert Fico és Peter Pellegrini miniszterelnökök kormányával szembeni sok fenntartás az ország vezetésének módját illetően ellenére el kell ismerni, hogy ezek sem alkalmazták a reciprocitás elvét politikájukban, sem a magyar kisebbséggel, sem Magyarországgal szemben. A tények közé, melyek ettől elriasztották, a Most-Hídnak a kormánykoalícióban való jelenléte említhető, és általában a kiegyensúlyozott államközi kapcsolatok, melyek az Orbán és Fico kormányfők szabta keretek közt zajlanak.

2. A helyzetet évek hosszú során át bonyolította, hogy az ún. magyarkérdéshez a nemzeti (pontosabban: nacionalista) beállítottságú szlovák politikusok blokkszerűen viszonyultak, s ez a differenciátlan hozzáállás eredményezte, hogy a magyarokat homogén entitásnak tartották – a szlovákiai magyarokat, az MKP-t (később a Most-Hídat), a magyarokat mint etnikai csoportot, Magyarországot mint államot, a magyar kormányt,

a magyarországi politikai pártokat stb. A nem differenciált szemlélet nemcsak az SNS-re és a HZDS-re volt jellemző, hanem bizonyos időszakban a Smer-SD-re is. A demokratikus, nem populista pártokra ez nem volt jellemző (s ma már a Smer-SD-re sem).

3. Fontos szempont volt (s ma is az) az etnikai nacionalizmus jelenléte és szituációs megerősödésének nagy valószínűsége a belpolitikában és az ország nyilvános közbeszédében, mégpedig a nacionalista erők (a múltban főleg az SNS és a HZDS, ma a szélső-jobboldali LSNS is) részéről. A szlovák nacionalisták közben az etnikai nemzetet vallják, amivel gyakorlatilag a kisebbségek kizárásának elvét alkalmazzák. Továbbra is használatos az etnikai kártya mint egyetemes mobilizáló eszköz (különösen választások előtt).

4. Ami a kisebbségi magyarokkal való kapcsolatokat illeti, a nacionalista erők demonstrálták a szlovák–magyar interetnikus kapcsolatok konfrontatív szemléletét, teljes történelmi távlataikban, éberrel figyelték a magyarokat s rejtve vagy leplezetlenül olyan modell mellett szálltak síkra, mely a magyarokat kizárta a politikai döntéshozatalból. A magyarokat úgy állították be, mint akik nem lojálisak az állammal szemben, mint akik a többségi nemzet számára potenciális veszélyforrást jelentenek, mert úgy mond fő céljuk, hogy Szlovákiának ártsanak. E negatív tulajdonságokat az egész közösségre vonatkoztatták, az olyan kijelentéseket is, miszerint „az önállóság a rögeszménk” vagy hogy „főnyelbe akarnak kerülni”. A magyar kisebbség legitím követeléseit a priori a lehető legrosszabb jellemzőkkel illették.

Mik a tapasztalatok a magyar politikai reprezentációnak a szlovák pártokkal való országos szintű együttműködéséről?

A magyar pártoknak 1990 óta minden megbízási időszakban képviselőjük volt a szlovák parlamentben, legalább egy szubjektum (koalíció vagy párt) révén. 1998 óta a magyar pártok négyszer voltak kormánykoalícióban: 1998 és 2002 között, 2002 és 2006 között, 2010 és 2012 között, valamint 2016 óta. Kétszer szerepelt a kormányban az MKP, kétszer a Most-Híd.

2016-ig szlovák nemzet-populista pártok nem léptek kormánykoalícióra magyar szubjektumokkal, a magyar pártok eddig az évig szintén kerültk az ilyen szövetséget.

1990–1992 között, a transzformációs időszak kezdetén a magyar közösség politikai reprezentációjának egy része szerepet vállalt a végrehajtó hatalomban az egyik többségi politikai szubjektummal. Ez az FMK volt, melynek képviselői felkerültek a VPN választási listájára, a VPN képviselői klubjában, s egyik tagja a VPN/FMK–KDH–DS kormánykoalícióba is bekerült.

Az MKDM és az Együttélés képviselő alkotta magyar kisebbségi reprezentáció ugyan kormányon kívül maradt, de nem számított klasszikus ellenzéknek (ellentétben az SNS-szel, az SDL-lel és 1991-től a HZDS-szel is). A reformpárti jellegű, a kormánykoalíció által javasolt legiszlátív javaslatok többségét az MKDM és az Együttélés képviselői is támogatták.

1994-ben a magyar pártok sokkal nyíltabban és közvetlenebbül támogatták a Moravčík vezette KDH–DU–SDL kormányt, s bár de jure nem alkották a létrejött koalíciós kormányt, de facto annak nem formális cselekvői voltak.

1998–2002 között, tehát a tekintélyelvű nemzeti-populista, az illiberális demokrácia irányába haladó pártok kormányzását követően Szlovákiában az SDK–SDL–MKP–SOP

kormánykoalíció tevékenykedett, melynek Arend Lijphart⁴ ismert konszociális modellje szerint „nagykoalíció” jellege volt. Jozef Morevčík 1994-es kormányával összehasonlítva Mikuláš Dzurinda első kormánya adekvát intézményes formával bírt. Nem volt „minimálisan győztes koalíció”, alkotmányos többsége volt a parlamentben (93 képviselői mandátum) és többféle társadalmi réteget képviselt, beleértve a legnagyobb nemzeti kisebbséget is. Éppan az MKP részvétele a kormányban erősítette ennek a kormánynak a „nagykoalíciós” kormány tipológiai elemeit. Az MKP részvétele a kormányban nem szimbolikus jellegű volt, s nem korlátozódott csak a kisebbségi problematika megoldására, s az idő tájt a kisebbségi politikai pártnak hagyományosan megszabott keretek túllépését jelentette. A kitűnően mobilizálható magyar kisebbség politikai reprezentációjának módja a végrehajtó hatalomban (kormányalelnök, miniszterek, minisztériumok államtitkárai) és a törvényhozásban (a parlament alelnöke, parlamenti bizottságok elnökei) az idő tájt kedvező feltételeket teremtett a többségi nemzet és a kisebbségi magyarok kapcsolatainak pozitív fordulatához – a HZDS–SNS–ZRS kormány többéves konfrontatív politikája után.

Közben a nagykoalíció azért nem automatikusan jött létre. Az 1998-as választások utáni kormányalakítási tárgyalások kezdete rámutatott a potenciális koalíciós partnereknek a kabinet pártösszetételére vonatkozó eltérő elképzeléseire. Az SDL képviselői kijelentették, hogy az SDK–SDL–SOP hármass koalíció az MKP nélkül számukra elfogadhatóbb megoldás volna. Az SDK és a SOP viszont kitarított az MKP részvétele és a négyes koalíció mellett, így végül az MKP koalíciós partner lett.

2002–2006-ban az MKP másodszor szerepelt a kormányban. Az SDKÚ–MKP–KDH–ANO az erejét (78 képviselői mandátuma volt) és a programalapját tekintve is szerényebb volt. Már nem a széles közép-jobb koalíció volt, de ez még inkább kiemelte az MKP jelentőségét mint olyan szubjektumét, mely liberális szociális-gazdasági reformokért küzdött.

Bizonyos mértékig hasonló helyzet ismétlődött meg **2010–2012** között, amikor is a közép-jobb kormánykoalíciónak az SDKÚ–DS, a KDH és a SAS mellett része lett a Most-Híd is (a koalíciónak 79 képviselői mandátuma volt). De már egy más, az MKP-től különböző szubjektumról volt szó, eltérő profilú programmal és más vezetőséggel, miként a választói háttere sem volt azonos.

A kormánykoalíciónak a Most-Híd 2016–2019 között is része volt. Olyan pártokkal lépett kormányra, melyekkel az ideig nemcsak a magyar politikai szubjektumok, hanem a szlovák közép-jobb demokratikus és nem populisták pártok sem működtek soha együtt kormány szinten. Ez a más pártokkal való együttműködések közül a legvitatottabbnak számított olyan politikai párt részéről, mely a magyar nemzetiségű választókat képviselte (s talán akármilyen programú szlovák párt részéről is az lett volna).

A Smer-SD-vel és az SNS-szel, valamint a közép-jobb Siettyel kötött koalíció indokaként a Most-Híd képviselői számos érvet felsorakoztattak: biztosítani az ország politikai

4 A „nagykoalíció” kormányzásának bizonyos elemei már a Jozef Moravčík vezette demokratikus erő – 1994 márciusa és szeptembere közti – kormányát is jellemezték. Ez a kormány azonban közvetlenül nem parlamenti választások útján állt fel, legitimitását a parlamenti erőviszonyok két választás közti megváltozásának köszönheti, s az akkori Magyar Koalíció pártjai támogatásának nem volt kormányzó szerepe jellege.

stabilitását; más, parlamenti többséget biztosító koalíció hiányát; a jobboldali szélsőséggel szembeni harc szükségességét; az állam külpolitikájában biztosítani az integrációpárti és nyugatbarát vonalat; a nemzetiségi kisebbségek, beleértve a magyarok szükségleteinek kielégítését.

A fejlemények, melyek a Smer-SD–SNS–Most-Híd/Siet kormánykoalíció megalakulását követték (főként a 2018-as év viharos eseményei) visszamenőleg jócskán relativizálták a felsorolt érvek némelyikét. Tekintettel arra az állapotra, melybe a Most-Híddal együtt három évi kormányzással jutott az ország mint olyan, nemkülönben a magyar közösség politikai képviselete, megállapíthatjuk, hogy a Most-Híd motivációja a Smer-SD-vel és az SNS-szel történő kormányba lépését illetően ma már sokkal kevésbé egyértelmű, mint 2016-ban. Ez a tény a Most-Híd választói támogatottságának erején is megmutatkozott, s 2019 derekán kérdéses, vajon talál-e a párt ebből a helyzetből valamilyen értelmes kiutat.

7. Kihívások

A szlovákiai magyar közösség politikai képviselete a közelgő, 2020-as parlamenti választások előtt kereszteződéshez ért. Ki kell értékelnie a jelenlegi helyzetet, önreflexiót gyakorolni s alapvető döntést kell hoznia. Választ kellene adni a legégetőbb kérdésre: hogyan biztosítani a szlovákiai magyarok számára az olyan politikai képviseletet és az államapparátus minden szintjén való részvételt, hogy a legmegfelelőbb módon biztosíthatók legyenek az érdekek, s megvalósíthatók a jogos igények. Ez a kihívás annál komolyabb és sürgetőbb, hogy a neki való megfelelés sokkal nehezebb körülmények közt valósulhat meg, mint a múltban, sokkal nagyobb konkurenciájú környezetben, tekintettel a politikai színtér aktuális bővülésére.

Két alapvető vonalnak kell megfelelni.

Az első: meghaladni a magyar színtér feldaraboltságának jelenlegi állapotát, felújítani az együttműködést annak érdekében, hogy a magyar nemzetiségű állampolgárok képviselete kellő mértékben megmaradjon. A feldaraboltság megszüntetésének módja belső, és maguk a magyar szubjektumok közti vita kérdése.

Másodsorban: a szlovák demokratikus erőkkal való együttműködés feltételeinek javítása, főként a különféle területekre vonatkozó konkrét politikák kidolgozása során. Ennek az együttműködésnek az eredményei azt eredményezhetnék (amiként a múltban is így volt), hogy nem csak a magyar közösség helyzetére lesznek pozitív hatással, de a szlovákiai demokrácia állapotára is.

Ha a szlovákiai magyar politikai reprezentációnak nem sikerülne hatékonyan válaszolni a felvetett kihívásokra (azaz hogy a magyar közösségnek nem lenne parlamenti képviselete, s nem következne be a szlovák és a magyar demokraták olyan együttműködése, mely választ adna a (többségi és kisebbségi) problémák megoldására, akkor a negatív hatás az ország belpolitikájának egészére nézvést több mint valószínű volna.

(Csanda Gábor fordítása)

Függelék

A szlovákiai pártok nevének rövidítései

- ANO – Aliancia nového občana (Az Új Polgár Szövetsége)
 DS – Demokratická strana (Demokrata Párt)
 DU – Demokratická únia (demokratikus Unió)
 FMK – Független Magyar Kezdeményezés
 HZDS – Hnutie za demokratické Slovensko (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom)
 KDH – Kresťansko-demokratické hnutie (Kereszténydemokrata Párt)
 LSNS – Ľudová strana Naše Slovensko (Mi Szlovákiánk Néppárt)
 MK – Magyar Koalíció
 MKDM – Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
 MKP – Magyar Koalíció Pártja / Magyar Közösség Pártja
 MPP – Magyar Polgári Párt
 SaS – Sloboda a solidarita (Szabadság és Szolidaritás)
 SDĽ – Strana demokratickej ľavice (Demokratikus Baloldal Pártja)
 SDK – Slovenská demokratická koalícia (Szlovák Demokratikus Koalíció)
 SDKÚ – Slovenska demokratická a kresťanská únia (Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió)
 Smer-SD – Smer-sociálna demokracia (Smer-Szociális Demokrácia)
 SNS – Slovenská národná strana (Szlovák Nemzeti Párt)
 SOP – Strana občianskeho porozumenia (Polgári Megértés Pártja)
 VPN – Verejnosc' proti násiliu (Nyilvánosság az Erőszak Ellen)
 ZRS – Združenie robotníkov Slovenska (Szlovákia Munkásainak Szövetsége)

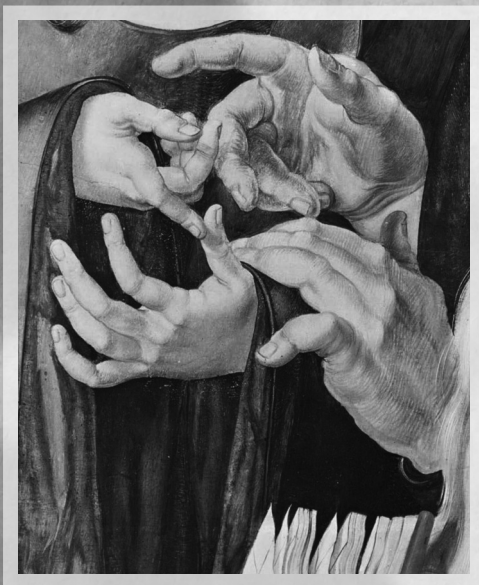
GRIGORIJ MESEŽNIKOV

POLITICAL FACTORS OF THE SLOVAK–HUNGARIAN RELATIONS IN THE PERIOD OF DEMOCRATIC TRANSITION: SITUATION, TRENDS, CHALLENGES

The relations between nations are influenced by a variety of factors, including political ones. The Slovak–Hungarian relations are no exception either. This is connected with the historical context, with the manifold forms of state-political coexistence of the two nations in the past, but also with the ongoing processes, with everything that influences the given country's overall domestic political development, the image and evolution of the transformation of the last thirty years, the results of the reforms, the state of democracy in Slovakia. Parts of the internal problems of the Slovak–Hungarian relations are the general political characteristics of the country's development, the nature of the political regime, the legal embeddedness of the human rights issue, including minority rights, the political preferences and value orientations of the population, and party activities, including those which claim that they represent the interests of the members of the Hungarian community.

MISAD KATALIN

NYELVHASZNÁLAT KÉTNYELVŰ KÖRNYEZETBEN

Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda

Az etnikai identitás összefüggései a szlovákok és a magyarok kölcsönös megítélésében¹

JURAJ MARTONYIK

Correlations of Ethnic Identity in Mutual Perception of Slovaks and Hungarians

Indexing Terms: Slovak–Hungarian relations, ethnic identity, ethnicity, stereotypes

---

Bevezető

Dolgozatunk² az etnikai identitás összefüggéseivel és megnyilvánulásával foglalkozik, a Szlovák Köztársaság állampolgárai közti felfogást és megítélést illetően, mind szlovák, mind magyar részről. A dolgozat elméleti szempontból az etnikum ismeretének jelenlegi állapotát és a vele kapcsolatos jelenségeket értékeli nemcsak Szlovákiában, hanem külföldön is. A szélesebb körű összehasonlítás és megragadás végett illusztrálásként a cseh és a roma nemzetiséget is bevontuk.

Az értékelés az említett nemzetiségek 652 fős mintáján alapul, ebben egyformán vannak képviselve nemcsak a nemzetiségek, hanem a nem és kor szerinti megoszlás is. Az adatok begyűjtése 2017-ben zajlott a Szlovákiai etnikai viszonyok alakulásának tendenciái nevű projekt keretén belül, mely az etnikai viszonyok és változataik megragadásának történelmi, szociológiai és pszichológiai jellemzőit vizsgálta.

Az itt bemutatott vizsgálat a nemzetiségek megítélésére irányult az etnikai identitás és a belőle eredő auto- és heterosztereotípiák szempontjából. A vizsgált mutatókat az etnikai identitás Phinney-féle modellje összetevőinek (autosztereotípia, kulturális angazsáltság, a valahová tartozás érzése, önidentifikáció) alapján alakítottuk át mérhető tudományos fogalmakká, a összetevőket a projekt során alkalmazott adminisztratív kérdőív válogatott tételei képviselték.

Az így nyert adatok a válaszadók jelentős mértékű hasonlóságát mutatják, mind a magyar, mind a szlovák nemzetiségűek részéről. Ez a hasonlóság jellemzi a kölcsönös

---

1 A Fórum Kisebbségkutató Intézet által 2019. június 6-án megrendezett *A szlovák–magyar kapcsolatok tegnap és ma* című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

2 Készült a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV 15-0745. sz. szerződése alapján: *Az etnikai viszonyok alakulásának tendenciái Szlovákiában (a nemzetiségi kérdéskör összehasonlító kutatása 2004–2020)* – TESS2

egymást értékelést is, mely pozitív és reciprok, valamint a roma etnikum megítélését is, mely egyformán negatív.

Az etnikai identitás összetevői szempontjából a heterosztereotípa legfontosabb mutatójaként az autosztereotípa mutatkozott, mely jelentős mértékben előrejelzi a heterosztereotípa értékeit valamennyi vizsgált nemzetiség esetében, a roma etnikum kivételével, melynek heterosztereotípiáját a jelek szerint más tényezők alkotják, mint a többi etnikum heterosztereotípiáit. Ezek az eredmények arra utalhatnak, hogy míg a kevésbé stigmatizált nemzetiségek heterosztereotípiáit inkább az egyén belső, semmint külső tulajdonságai határozzák meg, mintegy az etnikum objektív jellemzőiként, a roma kisebbséget illető heterosztereotípiákat különféle tényezők határozzák meg. Ennek lehetséges okait, összefüggéseit és értelmezését vitára bocsátjuk.

Sztereotípiák

A szlovák–magyar viszonyok kérdésköre a legkülönbözőbb – történelmi, szociológiai, pszichológiai – jelenségek érdekes színtere. A csoport és az egyén felől ennek a nyilvános térnek és diskurzusnak a részei a különféle bevett elképzelések és mentális rövidítések, melyeket sztereotípiáknak nevezhetünk. Az ilyen folyamatok többféle módon definiálhatók, szociális összefüggésben felfoghatók mint a világról alkotott többé-kevésbé konzisztens képek, melyekhez alkalmazkodtak a szokásaink, ízlésünk, kapacitásaink és reményeink (Lippman 2004). Ebből a definícióból ered a sztereotípiáknak az a tendenciája, hogy a realitást az egyének elvárásaihoz igazítsa, miként ezek bizonyos ellenállása is a különféle, a konkrét sztereotípiát elméleti befolyásolásával szemben.

Magának a sztereotípiának a jellegét Fiske, Cuddy vagy Glick (2006) modellje szerint a kétdimenziós térbeli elhelyezkedése határozza meg, ahol az egyik dimenziót a szívélyesség (Warmth) dimenziója alkotja, a másikat a kompetencia (Competence) dimenziója. E két dimenzió kombinációja teszi lehetővé a sztereotípiák négy érzelmi összetevője szerinti felosztását, melyek a következők: 1. csodálat; 2. sajnálat; 3. irigység; 4. megvetés. Ilyen felosztás alapján lehetséges tehát az adott sztereotípa besorolása, s ezzel együtt az adott kisebbségé is, mely a neki tulajdonított tulajdonságok alapján az érzelmi hierarchiával áll összefüggésben.

A sztereotípiák hagyományos felfogása mint többnyire negatív állásfoglalásra és elképzelésre (Allport, 1945) tehát hiányos, hiszen a sztereotípiák értékei a negatívtól a pozitíváig variálódhatnak. Az ilyen felosztás révén nemcsak az egyes nemzeti kisebbségek érzelmi töltetei jellemezhetőek, hanem egyéb más csoportokéi is, beleértve a saját csoportot (l. pl. Fiske és mtsai 1999, Lee–Fiske 2006 – az értékelések felosztása specifikus célközösségek és a státuszuk felfogása alapján).

A sztereotípa alakulásának folyamata a gyermekkorban kezdődik; általánosan elfogadott közmegegyezés szerint hogy már a 4-5 éves gyerekek is képesek etnikailag eltérő csoportokkal szembeni negatív sztereotípiák kialakítására és fenntartására (l. pl. Raabe–Beelmann 2011). Sztereotípiának, előítéletnek ebben a felfogásban olyan negatív, az etnikai kisebbség tagjai ellen irányuló meggyőződések számítanak (Brown–Hewstone 2005), melyek bizonyos mértékig automatizáltak, sajátítottak, vagy nem tudatos szinten vannak jelen. Ebben az összefüggésben automatizálnak az a folyamat számít, mely külső vagy belső ingertől bizonyos tudatos meggyőződésig vezet. Az így defini-

ált korcsoport (4-5 évesek) a fejlődépszichológia szempontjából olyan korszaknak tekinthető, amikor már potenciálisan világosan megfogalmazható a gondoskodó személyvel szembeni érzelmi kötődés, ugyanakkor a kognitív képességek lehetővé teszik a külvilágról alkotott bizonyos állandó kép kialakítását. E két világ megszgyéjén tehát megjelenik egyfajta alapelképzelés a világról, mely nyomatékosan, mondhatnánk, szinte abszolút módon függ a szülők vagy gondozók beállítottságától. E jelenségek párhuzamként elméletileg talán a fobiák kialakulásának folyamata említhető, amikor a gyerekek maguktól nem táplálnak félelmet a fobiák szokásos objektumaival szemben, de a szülők reakcióinak megfigyelésével lassan és behaviourista módon hozzá szoknak ezekhez az ingerekhez (Burnstein–Ginsburg 2010, Askew–Field 2007). Társadalmi szinten az ilyen folyamat megfelelőjeként pl. a társadalmi konformitást tarthatnánk.

Ebből az elvből eredeztethető a szubjektíven felfogott autoritás hatása alatt meghozott bizonyos állásfoglalások iránti érzékenység, akár személyt értünk ez autoritás alatt, akár referenciális csoportot vagy társadalmi befolyásokat. Az individualizáció folyamata olyan stádiumokhoz vezet, amikor az ilyen folyamat megismétlődik – az említett objektumokkal, melyek szubjektív autorításoknak foghatók fel. A fejlődépszichológia szempontjából a hagyományos szülői autoritásokkal szembeni dackorszakokra kerül sor, konkrétan a pubertás- és a korai felnőttkorban (Marshall–Tanner 1986). (Más típusú) autoritásforrásként jelenik meg a korosztály, értéké pedig a velük szembeni elfogadás lép fel. Ezek a hatások és befolyásuk az állásfoglalásokra és az értékekre meglehetősen feldolgozott jelenség, mind elméleti, mind kísérleti oldalról (Tucker–Drob–Salthouse 2008). Ezért is tűnik lehetségesnek, hogy az egyén nemcsak a pubertáskorban fogékony az autoritásokra, hanem hogy a pubertás során kialakult elfogadásprecedensre különféle egyéb konstrukciók épülnek, melyek egy élet során a sztereotip gondolkodás lehetséges katalizátoraiként hatnak.

Etnikai identitás

Az etnikai identitáson alapuló sztereotip gondolkodás folyamatainak beszüremlését a már meglevővizsgálatok alapján feltételezhetjük. Az identitás alakulásának folyamatai a pszichológia különféle ágazatainak alappillérei közé tartoznak, így a szociálistól (Tajfel–Turner 1986) a fejlődépszichológián át (Erikson 1963) egészen a klinikai megnyilvánulásokig és zavarokig.

Identitás alatt tágabb értelemben az egyén különböző aspektusait definiáló és az őt magát a világban elhelyező jellemzők összessége értendő (Hornsey 2008). A szociális identitás elmélete ebben az összefüggésben sajátos kategóriát képez, mely különféle szociális tényezők hatását igyekszik megmagyarázni a saját viszony formálódását illetően szociális csoportokkal és csoportközietekkel szemben, melyeknek az egyén önként vagy „genetikailag” (etnikum, nem stb.) tagja lehet (I. Isajiw 1992).

Etnicitás alatt e tekintetben megnyilvánulások széles spektrumát érthetjük, a távoli eredettől kezdve a nyelven keresztül egészen a közös kulturális hagyományokig (Ford–Kelly 2005, Liebkind 2006). Az etnikai identitás ilyen értelemben az egyén etnicitásából eredő és ezzel összefüggő tényezők önálló csoportját hozza létre.

Az etnikai identitás a sztereotípiák jelentős meghatározó tényezőjének látszik, a vizsgált nemzetiségű, etnikai vagy faji csoporttól függően (Jaramillo–Mello–Worrell

2015). A kimutatott viszonyok azonban nem egyértelműek, sőt gyakran ellentmondások, pozitív hatás az őslakos amerikaiak körében mutatható ki (Hamill és mtsai 2009, Romero és mtsai 2014), ám ez a hatás nem univerzális (pl. Mousseau 2013, Galliher és mtsai 2011).

A szlovákiai valóságra az etnikai jelenségek vizsgálata tekintetében gyakran rányomja bélyegét a nézetek sztereotípiája, valamint az aktuális politikai szcéna és képviselőinek „szükségei” révén a destruktív tendenciák. Az etnikai identitás mint jelenség annál komplikáltabbnak látszik, mivel aktuális formája olyan változásoknak és szubjektív interpretációknak van kitéve, melyek társadalmi, történelmi és geográfiai jellegűeknek tűnnek. Očovský (1992) két tényezőt állapít meg, melyek az etnicitás állandóságára és változására hatnak: a belső és külső tényezők. A pszichológiai tudományágak az identitás formálódása kérdésében gyakran e kérdéskör legkomplexebb rálátását adják, ám elszigetelődnek a szociális, kulturális, történelmi vagy politikai folyamatoktól (Hošiminová 2008). Az identitás és szerkezete tárgyában a szlovák–magyar folyamatok kérdéskörének ismeretét tekintve úgy tűnik, hogy a nemzeti és a helyi identitás összefüggése erősebb a szlovákiai magyarok közt (a nemzeti identitással stabilabb a kapcsolatuk, mint a helyivel), míg a magyarországi szlovákok helyi identitása felülírja a nemzetit (Hošiminová 2008).

A módszer

Az etnikai identitás szerkezete alakulásához vezető út az őt alkotó egyes összetevők azonosítása által vezet. Ebből a célból az etnikai identitás Phinney-féle modelljét (1990) választottuk, mely az etnikai identitás négy komponensét határozza meg. Ezek a következők: 1. Önidentifikáció: az illető spontán és önkéntes alapon az adott csoport vagy etnikum tagjának vallja magát; 2. A csoporthoz való tartozás érzése: egyfajta érzelmi állásfoglalás; 3. A saját csoportjához való viszony: az etnikumhoz való viszony kognitív és értékelő összetevője; 4. Angazsáltság a kulturális életben: participáció a rituálékban, az adott etnikum kulturális élete reprodukciójának céljából.

A bemutatandó vizsgálat célja a sztereotípiák valenciájának összevetése, azoké a sztereotípiáké, melyeket a Szlovák Köztársaság állampolgárai képviselnek, mind a szlovákok, mind a magyarok, másodlagosan pedig az etnikai identitás meghatározó értéke valenciájának tesztelése a kinyilvánított sztereotípiá mértékéhez. A szélesebb összefüggések szemléltetése végett más nemzeti kisebbségek kiegészítő adatait is felhasználtuk.

A vizsgálatot *Az etnikai viszonyok alakulásának tendenciái Szlovákiában 2004–2017 között* nevű projektumból származó adatokon végeztük el; ezek az adatok lehetővé teszik a hasonlóságok és a különbözőségek követését nemcsak az egyes nemzetiségek között, hanem a vizsgált mutatók időbeli stabilitását is.

A minta 652 válaszadón alapul: ebből 162 szlovák nemzetiségű, 165 magyar, 165 cseh és 160 roma. A válaszadók a felmérés során több mint száz kérdésre válaszoltak. A válaszokat hét pontos bipoláris skálán rögzítettük, ahol a 0 az adott tétel negatív pólusát képviseli, a 7 a pozitív pólust, ebből adódóan a 3,5 a skála neutrális középpontját jelenti. A válaszok konceptualizációjához a kérdésekre adott válaszokat reprezentáló, jellembeli vagy érzelmi jellemzők tételei szolgáltak.

Eredmények

A vizsgálat első lépéseként bemutatjuk az etnikai identitás az egyes identifikált összetevőinek megállapított értékeit. A kapott eredményeket az 1. táblázat szemlélteti, a vizsgált nemzetiségek átlagértékeivel.

1. táblázat. A vizsgált változók alakulása a válaszadók nemzetisége függvényében

Nemzetiség:	Önidentifikáció	Tartozás érzése	Autosztereotípiia	Angazsátság
Szlovák	5.61	6.23	5.37	5.03
Magyar	5.15	5.70	5.26	5.05
Roma	5.39	5.54	4.76	4.20
Cseh	5.31	6.05	5.38	4.85

A 2. táblázatban az egyes változók közötti interkorrelációk szerepelnek az adott nemzetiségekre vonatkozóan.

2. táblázat. A vizsgált változók közti korrelációk megoszlása

Változók:	Önidentifikáció A15	Tartozás érzése A11	Autosztereotípiia	Angazsátság
Önidentifikáció	1	,369**	,334**	,254**
Tartozás érzése		1	,345**	,267**
Autosztereotípiia			1	,310**
Angazsátság				1

** a 0.01-es szinten jelentős korrelációk

Ezt követően vizsgáltuk a felállított skálákon a kifejezett pozitív vagy negatív sztereotípiia mértékét. Ezeknek a mutatóknak az értékeit az egyes nemzetiségek megoszlásában a 3. sz. táblázat tartalmazza. A 4. táblázatban az egyes nemzetiségekkel szembeni és az etnikai identitás egyes összetevőinek sztereotípiái közti korrelációk szerepelnek (Pearson korrelációs koeficiense). Ezeket a skálákat hat tételből álló kompozit mérték-ként állítottuk össze, a tételek az egyes nemzetiségek pozitívan vagy negatívan érzékelt jellemzőit fejezik ki. Az összes kompozit skála pszichometrikus tulajdonságait az 5. táblázat szemlélteti.

3. táblázat. A nemzetiségek szerinti heterosztereotípiák áttekintése

Sztereotípiák: Nemzetiségek:	Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	Heterosztereotípiá a magyarokkal szemben	Heterosztereotípiá a romákkal szemben	Heterosztereotípiá a csehekkel szemben
Szlovák		4.94	3.15	5.33
Magyar	4.98		2.81	4.69
Roma	4.76	4.08		4.68
Cseh	5.17	4.62	2.93	

4. táblázat. Az egyes nemzetiségekkel szembeni és az etnikai identitás egyes összetevőinek sztereotípiái közti korrelációk

Sztereotípiák: Az etnikai identitás összetevői:	Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	Heterosztereotípiá a magyarokkal szemben	Heterosztereotípiá a romákkal szemben	Heterosztereotípiá a csehekkel szemben
Önidentifikáció	.205	.198	-.010	.238
Tartozás érzése	.144	.207	.005	.282
Autosztereotípiá	.508	.491	.039	.506
Angazsáltság	.150	.299	-.082	.221

A nemzetiségek közt megállapított különbségeket különbségi statisztikai módszerekkel teszteltük. A jelentős különbségeket az Interpretáció és vita fejezetben fejtjük ki.

5. táblázat. A kompozit skálák reliabilitásának értékei

Skálák:	C α
Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	0.867
Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	0.915
Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	0.907
Heterosztereotípiá a szlovákokkal szemben	0.886
Autosztereotípiá	0.918

Interpretáció és vita

Dolgozatunk az etnikai identitás, a komponensei és a vizsgálati mintán belüli sztereotipizálás kifejezett mértéke közötti lehetséges átfedéseivel foglalkozott. Hangsúlyt

fektettünk a sztereotípiák értékvalenciájára a szlovák állampolgárok részéről, mind a szlovák, mind a magyar nemzetiségűeket illetően, s illusztrációként a cseh és a roma etnikummal kapcsolatban is. E célból többféle skálát alakítottunk ki, s ezeket használtuk a mutatók vizsgálatokor. A fő vizsgált konstrukció az etnikai identitás és összetevői voltak, mivel azonban a kialakított egységes mérték nem mutatott elégséges reliabilitást ($\alpha = .644$), a vizsgálatokhoz a Phinney-féle (1990) komponenseket mint önálló mutatókat vettük figyelembe. Az első, ezekre az adatokra vonatkozó leíró pillantás azt mutatja, hogy az egyes összetevők, közepesen, némelykor magasan pozitív számokban látszanak megnyilvánulni. Az alkalmazott tételeket illetően elmondható, hogy az etnikai identitás, ahogyan konstituálódott, egy belső, szubjektív jellemzőt képvisel, melyről feltételezhető, hogy a válaszadók körében az etnikai önbizalom bizonyos formáját alkotja, mivel az általános önbizalom bizonyos mértékig moderáló elemként viselkedik az etnikai identitás több olyan effektusát illetően, mint pl. a megnövekedett akadémiai siker (l. pl. Brody–Chen és mtsai 2006) vagy a jobb adaptációs eredmények (Serrano-Villar–Calzada 2016). Ez az érték mind az összes vizsgált nemzetiség esetében pozitív. Az etnikai identitás összetevőinek értékei a bemutatott vizsgálatban a vizsgált nemzetiségeket illetően nem különböztek egymástól jelentősen az összes nemzetiség esetében, kivéve a romát. Az autosztereotípiá egyszempontos varianciaanalízise (ANOVA) komponensének $F(3, 651) = 11.245$, $p = .01$ a roma nemzetiség a legközelebbi magyartól jelentősen különbözik $p = .01$ szinten, s egyedülként mutat statisztikailag nagy eltérést ebben az összetevőben. Ugyanez a helyzet ismétlődik a második vizsgált komponens esetében is, ez a kulturális angazsáltság: $F(3, 651) = 23.325$, $p = .01$, itt a roma nemzetiség a $p = .001$ szinten különbözik, ezúttal azonban az utolsó előtti csehektől.

A kulturális angazsáltság komponensénél érdemes elidőznünk, merthogy a kultúra és a kulturális megnyilvánulások a roma etnikum esetében valószínűleg a leginkább elfogadott és legpozitívabb aspektusa a romák minden megnyilvánulása közt (Bittnerová 2014). A roma etnikumra vonatkozó jelentősen alacsonyabb átlagérték interpretációja arra enged következtetni, hogy átértékelődik a roma kultúrára vonatkozó egyetemesen elfogadott előítélet s ennek fontossága maguk a romák számára. A kulturális angazsáltság tehát a roma etnikum válaszadói körében kisebb jelentőségű, mint amilyennek a felszínes, laikus megítélés alapján tűnhetne. Az egyes értékek preferálásának kérdése ezek szerint sokkal nyitottabb és sürgetőbb, mint hinnénk, s a további kutatások is ez irányban folytathatók.

A (hova) tartozás érzésének komponense – mely a használt módszerben olyan érzelmi állásfoglalás, mely a saját nemzetiségre vonatkozó büszkeséget fejezi ki – a nemzetiségek közt bizonyos hierarchiát eredményezett. Az egyszempontos varianciaanalízis – $F(3, 651) = 12.487$, $p = .01$ – az első két helyen statisztikailag jelentéktelen különséggel a szlovákokat és a cseheket hozta, a másik, statisztikailag jelentősen eltérő csoportot a magyarok és a romák alkotják (Tukey, $p = .01$ a magyarok és a csehek közt). Itt, a szlovákok első helyét illetően vitatható a hazai nemzetiség könnyebbítő hatása, de ez a hatás sem biztosít jelentős többletet a nemzeti kisebbségekkel szemben. Ennek a hipotézisnek a bizonyítására szükség volna izolálni ezt a hatást, több országban folyó vizsgálatokkal.

Az utolsó vizsgált komponens az önidentifikáció volt mint a válaszadó spontán önjellemzése az adott etnikumhoz való tagjaként. Az egyszempontos varianciaanalízis által

felállított hierarchia – $F(3, 651) = 3.126, p = .025$ – azonban az egyes nemzetiségek közti kisebb mértékű eltérést mutatja, az egyetlen statisztikailag is jelentős különbség az első szlovákok és az utolsó magyarok közt mutatkozik (Tukey, $p = .015$), a Cohne-hatás maximális erejével: $D 0.33$. Eszerint az etnikum tagjaként való szimpla önmegjelölés mind az összes vizsgált nemzetiségre érvényes, az annyira stigmatizált csoport, mint a romák esetében is. A szlovákok és a magyarok közti kimutatható különbség úgyszintén relativizálhatja az önidentifikációjukat, de mert az átlagérték folyton világosan a pozitív számok közt mozog, előlött nem szükséges megállnunk, s a jelenség magyarázata abban az egyszerű hatásban ragadható meg, mely a hazai nemzet és a kisebbségek esetében a (mérsékelt) gyengébb, de a hazai nemzethez továbbra is pozitív viszonyulás közt fennáll.

Az egyes összetevők közti korrelációk, amint azt a 2. táblázat szemlélteti, gyenge vagy közepesen pozitív viszonyt feltételeznek a vizsgált mutatókban, az összes vizsgált nemzetiséget illetően, ami arra utal, hogy az ezen összetevők közt fennálló viszony elégséges, ugyanakkor a már említett reliabilitás a vizsgált nemzetiségek esetében nem tesz lehetővé ilyen általánosítást ($C\alpha = .644$).

A sztereotípiák és a sztereotip gondolkodás terén több figyelemre méltó tényt tapasztalni, ezek értékeit a 3. táblázat foglalja össze. Az első jelenség, melyet a leíró szemszögből láthatunk, az, hogy ezek az értékek az etnikai identitás komponenseihez hasonlóan szintén a skála pozitív térfelén található, kivéve a roma etnikumot, mely a legerősebben negatívan sztereotipizált etnikum. Ez a tény a legalacsonyabb szubjektíve érzékelt autosztereotípiával együtt – de még mindig a pozitív tartományban, igazolva az autosztereotípiá pozitív voltát a heterosztereotípiával szemben (Triandis és mtsai 1982), a roma nemzetiségű válaszadók 4,76-os átlagértéke – nemcsak a szlovákok, magyarok és csehek részéről a romákkal szemben megnyilvánuló negativitást jelzi, hanem a tulajdon önkép romlását is, melynek kapcsán elmondható, hogy beigazolódik a külső megítélés negatív hatása a csoportról mint olyanról alkotott képre (bittnerová 2014).

A másik tény, mely e tekintetben figyelemre méltó, a 4. táblázatból kiolvasható: ez tartalmazza az etnikai identitás (vagyis a belső érzelmi és személyiségi tényezők az egyén individualitásának oldalán, négy vizsgált összetevő által képviselve) és az egyes vizsgált nemzetiségekkel szemben megnyilvánult heterosztereotípiá közti korrelációkat. Ezek a viszonyok a gyenge vagy közepesen erős viszonyok (Pearson korrelációs koeficiense) közé sorolhatók. Érdekes ugyanakkor, hogy a romákkal szembeni heterosztereotípiák mellett ezek a viszonyok egyszerűen jelentéktelen értékűekké ($-.08$ -tól $.03$ -ig) válnak. Ez az eredmény arra utal, hogy nem mutathatók ki azok a tényezők, melyek egy ennyire erősen stigmatizált csoport – amilyen a romáké – formálására vannak hatással. Míg a többi heterosztereotip célcsoport bizonyos viszonyt mutatnak ezekkel a belső jellemzőkkel, s mintha általuk erősödnének, a romákkal szembeni heterosztereotípiá, úgy tűnik, más, nem előfeltételezett tényezőktől függ. E tényezők lényege elméletileg lehetne extern, pl. a medializáció, mely hatással van az érzelmi állásfoglalások racionalizációs folyamataira, a saját csoporttal szembeni konformitás (Stangor–Sechrist–Jost 2001), stb.

Az etnikai identitás legjelentősebb összetevője, mely a heterosztereotípiá értékeit is előrejelzi, úgy tűnik, a 4. táblázatban bemutatott adatok alapján, az autosztereotípiá, mely e komponens meghatározó erejének kiértékelése céljából egy egyszerű lineáris regresszi-

óba helyeződött. A maradék három komponens (kulturális angazsáltság, az hovatarozás érzése és az önidentifikáció) ilyen értelemben nem tűnnek lényegesnek. Az autosztereotípiák és az etnikai identitás lineáris regressziója megerősíti ezt az előfeltevést. Jelentős predikció állapítható meg: $F(1, 650) = 297,455, p < .000, R^2 = .314$. Az így kapott modellből tehát az következik, hogy az összes heterosztereotípiák változatai 31%-a az autosztereotípiák mint az etnikai identitás összetevője hatásával magyarázható. A maradék három összetevő százalékos hozzájárulása nem haladta meg az 5%-ot, ebből következően a használt mértékegységeket a jelenlegi adatokban át kell értékelni.

A nemzetiségek szintjén a meghatározó erő szempontjából érdekes hatás alakul ki: a kialakított regressziós modell magyarázatot ad a 31%-os átlagos varianciára, de csak a szlovák, a magyar és a cseh etnikum esetében. A romákra vonatkozó heterosztereotípiák értékelésekor ugyanis bármilyen predikciós hatás elsikkad. Ez az eredmény megerősíti azt a feltételezést, melyet a korrelációs viszonyok hiánya jelez, nevezetesen, hogy a romákkal szembeni heterosztereotípiát más tényezők alakítják, mint a más, kevésbé stigmatizált csoportokkal szembeni heterosztereotípiákat.

E helyt még érdemes megállni afölött, mi alkotja a bemutatott korrelációs és regresszív viszonyok lényegét. Ugyanis az autosztereotípiák (mint a saját csoport belső értékelése) és a külső csoportok értékelése közti szoros pozitív viszony arra készíti a kutatásban részt vevő válaszadókat, hogy annál jobbra értékeljék a más csoportok tagjait, minél jobbra értékelik a válaszadók a maguk csoportját. Magától adódik az a feltevés, hogy minél jobbnak tartja az ember a maga csoportját, annál kevésbé okoz gondot neki pozitívan megítélni a többi csoportot. Ha erre a megállapításra az ellenkező irányból tekintünk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy amiként az egyéni szinten, éppúgy a társadalmin bizonyos kivetítés hatás érzékelhető, ahol az egyén világfelfogásának kulcstényezői a csoport megítélését illetően nem a csoport objektív, külső tulajdonságai lesznek, hanem intern, jellembeli beállítottságok, melyek eldöntik, hogyan érzékeli és ítéli meg a társadalmat és jelenségeit. Ezt a tendenciát már Allport (1954) is jelzi, szerinte az emberek a szociális csoportok közti látható különbségekre szoktak összpontosítani, s ha ezek nem elérhetők, az egyén leegyszerűsítés útján talál összefüggéseket a megítélt csoport ismert és ismeretlen jellemzői között. Az így felfogott közvetlen kivetítést alkalmazhatjuk az információk kiegészítése folyamatában, ami alapvető fontosságú a társadalomról alkotott leegyszerűsített képek, vagyis a sztereotípiák kialakulásában. A megítélendő szubjektumra vonatkozó nem elegendő információk esetében ez tűnik az értékelő állásfoglalások meghozása fő folyamatának (Xie és mtsai 2012), noha a szociális kivetítésnek, úgy tűnik, fontosabb hatása van a saját csoport megítélésében, mint egy külsőben (Robbins–Krueger 2005).

A szlovák–magyar viszony lényege vizsgálatunk esetében tehát reciprok és dia-dikusnak tekinthető, az etnikai identitás összetevőinek értékét illetően különösebb különbségek nélkülülnek, statisztikai jelentőségre egyedül az etnikai büszkeség és az érzékelt hovatarozás különbsége tett csak szert, de mindkét érték az alkalmazott skálák határozottan pozitív tartományában maradt, s a kutatási anyagban nem különíthető el a szlovák mint hazai nemzetiség hatása a kisebbségekkel szemben.

A megnyilvánult heterosztereotípiák szempontjából fontos, hogy ez mindkét nemzeti-ség tekintetében a pozitív számok tartományában van, tehát mind a szlovák, mind a magyar válaszadók kölcsönösen inkább pozitívan érzékelik egymást, mint negatívan. A

megállapított értékek hasonlósága a spektrum ellenkező végén is kimutatható: a roma etnikum megítélése a szlovák és a magyar (sem a cseh) nemzetiség részéről nem mutat statisztikailag jelentős különbséget, s egyedülként az értékelt etnikumok közül, az érzékelt értéke az értékskála negatív részén található. Ezt a megállapítást alátámasztja mindkét etnikum nyilvánosságának véleménye a romaság problematikájára mint nagymértékben automatikusan elutasító, illetve elítélt társadalmi veszteségre, a priori problémára (Majo 2014). A szlovák társadalom képe a szlovák és a magyar etnikum szempontjából tehát a sztereotípiák értékének összehasonlításában kevésbé megosztott, mint hinnénk, a vizsgált adatokból eredő kölcsönös megítélés a kölcsönös értékelések pozitív jellegét tárja fel.

A vita elmozdítása a leíró jellegtől a lehetséges javaslatok és a konstruktív megoldások felé lehetővé teszi megragadni az eredmények értelmezésének elméleti keretét a csoportközi kontakt hipotézis (Allport 1954) kontextusában. Ez az elmélet abból indul ki, hogy a különböző csoportok közti ellenőrzött kapcsolat bizonyos körülmények közt az e csoportok képviselői közti tolerancia növeléséhez vezethet. A vizsgálatok eredményei bizonyos értelemben megerősítik a posztulált hatás hatékonyságáról szóló általános kijelentéseket, ám e tekintetben a szakirodalom nem egységes (l. Pettigrew–Tropp 2006). Néhány szerző megállapítja, hogy a csoportközi kontaktusnak van esélye az individuális előítéletek csökkentésére, de ez a hatás nem alkalmazható általánosságban a csoporttal mint olyannal szembeni előítéletekre (pl. Forbes 1997). Vagyis a kontaktushipotézis hatásos és érvényes az individuális résztvevők egymáshoz közelítésében, de kevésbé az egyes csoportok közötti feszültség csökkentését illetően. Ebből a tételből levezethető az a felismerés, hogy ennek a módszernek köszönhetően csökken az egyes tagok közti ellenségeskedés vagy előítélet, de csak olyan mértékben, amilyenben a kisebbség tagját már nem az adott csoport tagjának tartják, magyarul: a megítélő szemében már nem egy csoport tagja, de a csoportra és a jellemzőire vonatkozó vélemény változatlan maradt. Ebben az összefüggésben a kisebbségi csoport megítélt tagja lényegében kibújt a sztereotípiák megőrzéséből, oly mértékben, amennyire már nem tartják az adott csoporthoz tartozónak. A csoportra, illetve a csoport többi tagjára nézvést minden marad a régiben.

Ennek a hatásnak a gyakorlati értelmezése a bemutatott kutatás kontextusában azt jelentené, hogy a kisebbségek tagjait értékelő egyének, akik egymástól távol állnak (földrajzilag vagy tapasztalatok tekintetében), hajlamosak lesznek rosszabbul megítélni a más etnikumok képviselőit, mint azok az egyének, akik közvetlen kapcsolatban állnak velük. A vizsgált anyagban azonban nem lehet a válaszadókat lakhelyük szerint elkülöníteni, így ezt a hipotézist a szlovákiai kisebbségek viszonyait illetően egy újabb kutatásnak kell megerősítenie.

Irodalom

- Allport, Gordon 1954. *The nature of prejudice*. Reading, Addison-Wesley.
- Askew, Chris–Field, Andy P. 2007. Vicarious learning and the development of fears in childhood. *Behaviour Research and Therapy*, 45(11). 2616–27. p.
- Brody, Gene H.–Chen, Yi-fu F.–Murry, Velma McBride–Ge, Xiaojia–Simons, R. L.–Gibbons, Frederick X. 2006. Perceived discrimination and the adjustment of African American

- youths: a 41 fiveyear longitudinal analysis with contextual moderation effects. *Child Development*, 77(5), 1170–1189. p.
- Brown, Rupert–Hewstone, Miles. 2005. An integrative theory of intergroup contact. In: Zanna, Mark, P. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 37. San Diego, CA, Academic Press, 255–343. p.
- Burstein, Marcy–Ginsburg, Golda S. 2010. The effect of parental modeling of anxious behaviors and cognitions in school-aged children: An experimental pilot study. *Behaviour Research and Therapy*, Vol. 48, 6, 506–515. p.
- Erikson, Erik H. 1968. *Identity, youth, and crisis* (1st ed.). New York, Norton
- Fiske, Susan T.–Cuddy, Amy J. C.–Glick, Peter 2006. Universal dimensions of social cognition: warmth and competence. *Trends in Cognitive Sciences*, 11, 77–83. p.
- Fiske, Susan T. et al. 1999 (Dis)respecting versus (dis)liking: status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *J. Soc. Issues*, 55, 473–491. p.
- Forbes, Hugh D. 1997. *Ethnic conflict: Commerce, culture, and the contact hypothesis*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Ford, Marvella E.–Kelly, Adam P. 2005. Conceptualizing and categorizing race and ethnicity in health services research. *Health services research*, 40 (5, Pt 2), 1658–75. p.
- Galliher, René V.–Jones, Matthew D.,–Dahl, Angie 2011. Concurrent and longitudinal effects of ethnic identity and experiences of discrimination on psychosocial adjustment of Navajo adolescents. *Developmental Psychology*, 47, 509–526. p.
- Hamill, Sarah K., Scott, Walter D., Dearing, Erik–Pepper, Carolyn M. 2009. Affective style and depressive symptoms in youth of a North American Plains tribe: The moderating roles of cultural identity, grade level, and behavioral inhibition. *Personality and Individual Differences*, 47, 110–115. p.
- Homišínová, Mária 2008. Percepcia sociálnej identity Slovákov v Maďarsku a Maďarov na Slovensku. *Sociológia – Slovak Sociological Review*, Vol. 40, no. 5, 453–486. p.
- Hornsey, Matthew J. 2008. Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2/1, 204–222. p.
- Jaramillo, Jamie–Mello, Zena R.–Worrell, Frank C. 2015. Ethnic Identity, Stereotype Threat, and perceived Discrimination Among Native American Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 1–7
- Lee, Tiane L.–Fiske, Susan T. 2006. Not an outgroup, but not yet an ingroup: immigrants in the stereotype content model. *Int. J. Intercult. Relat.*, 30, 751–768. p.
- Liebkind, Karmela 2006. Ethnic identity in acculturation. In: Sam, David L., Berry, John W. (eds.): *The Cambridge Handbook of Acculturation*. Cambridge, Cambridge University Press, 78–96. p.
- Lippmann, Walter 2004. *Public opinion* (Reprint from 1922). New York, Free Press Paperbacks.
- Majo, Juraj 2014. Niekoľko poznámok k fenoménu etnicity v súčasnej slovenskej humánnej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 58, 2014, No. 2, pp. 149–172
- Marshall, William A.–Tanner, James M. 1986. Puberty. In Falkner, Frank–Tanner, James M. (eds.): 1986. *Human Growth: A Comprehensive Treatise. Second edition*. New York, Plenum Press, 171–209. p.
- Mousseau, Alicia C. 2013. Implementing an incremental theory intervention with American Indian youth: Examining the effects on motivation, affect, and stereotype threat (*Doctoral dissertation*). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 3525667). Department of Psychology, University of Wyoming.
- Očovský, Štefan 1992. Faktory zmien etnickej štruktúry obyvateľstva na Slovensku v 20. storočí. *Geographia Slovaca*, 1, 47–54. p.
- Pettigrew, Thomas F.–Tropp, Linda R. 2006. A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. p.

- Phinney, Jean S.–Alipuria, Linda L. 1990. Ethnic identity in college students from four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 13, 171–183. p.
- Raabe Tobias–Beelmann Andreas 2011. Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: a multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82. 6. 1715–37. p.
- Robbins, Jordan M.–Krueger, Joachim I. 2005. Social Projection to Ingroups and Outgroups: A Review and Meta-Analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 9(1), 32–47. p.
- Romero, Andrea J. T.–Edwards, Lisa M.–Fryberg, Stephanie A.–Orduña, Michele 2014. Resilience to discrimination stress across ethnic identity stages of development. *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 1–11. p.
- Serrano-Villar, Maria–Calzada, Esther J. 2016. Ethnic identity: Evidence of protective effects for young, Latino children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42, 21–30. p.
- Stangor, Charles–Sechrist, Gretchen B.–Jost, John T. 2001. Changing Racial Beliefs by Providing Consensus Information. *Personality and social psychology Bulletin*. Volume: 27 issue: 4, 486–496. p.
- Tajfel, Henri–Turner, John C. 1986. The social identity theory of intergroup behavior. In Worchel, Stephen–Austin, William G. (eds.): *Psychology of intergroup relations*. Chicago, Nelson-Hall, 7–24.p.
- Triandis, Harry C.–Lisansky, Judith–Setiadi, Bernadette–Chang, Bei-Hung–Marín, Gerardo–Betancourt, Hector M. 1982. Stereotyping among Hispanics and Anglos. The uniformity, intensity, direction, and quality of auto- and hetero-stereotypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(4), 409–426. p.
- Tucker-Drob, Elliot M.–Salthouse, Timothy A. 2008. Adult age trends in the relations among cognitive abilities. *Psychology and Aging*, 23(2), 453–460. p.
- Xie, Yu–Thornton, Arland–Wang, Guangzhou Lai–Qing 2012. Societal projection: Beliefs concerning the relationship between development and inequality in China. *Social science research*, 41(5).

(Csanda Gábor fordítása)

JURAJ MARTONYIK

CORRELATIONS OF ETHNIC IDENTITY IN MUTUAL PERCEPTION OF SLOVAKS AND HUNGARIANS

This paper deals with the correlations of ethnic identity and its manifestations in mutual perception and opinion among citizens of the Slovak Republic, both of Slovak and Hungarian ethnicity. For the possibility of broader comparison and apprehension, we also used as illustration the Czech and Roma ethnicities. Subsequently, the values were measured on a sample of 652 respondents of the mentioned ethnicities, with an equal representation of ethnicity, sex, and age. The observed results indicate a high degree of similarity among respondents of both Hungarian and Slovak ethnicities. This similarity is found both in each other's assessments, which is positive and reciprocal, and in the assessments of the Roma, which are equally in the negative poles.

LANSTYÁK ISTVÁN

A funkcióígés szerkezetek néhány általános kérdéseről

ISTVÁN LANSTYÁK

On Some General Questions of Light Verb Constructions

Indexing Terms: light verb, light verb construction, action noun, object noun, synonymy, corpus data

---

1. Bevezetés

Dolgozatomban¹ a funkcióígés szerkezetek általános jellemzőivel kapcsolatos gondolataimat osztom meg a kedves olvasóval; ezek a funkcióígés szerkezetekről szóló nyelvészeti és nyelvművelő irodalom olvasása, valamint a funkcióígés szerkezetek korpuszvizsgálata során merültek föl bennem. Nem lévén leíró nyelvész, inkább csak felhívom a figyelmet némely problémára, további kutatásokat igénylő kérdésre. Elsődleges célom, hogy kérdéseket tegyek fel, nem az, hogy válaszoljak rájuk. Ha mégis adok válaszokat, ezeket nem tekintem véglegesnek, inkább csak inspirációnak mások számára, hogy kedvet kapjanak ezzel a témával foglalkozni.

Mivel a kérdéskör meglepően szerteágazó, ebben az írásban alig beszélek a funkcióígés szerkezetek stílusértékéről és nyelvhelyességi, ill. helyénvalósági megítélésükről (ami pedig érdeklődésem fő tárgya volna): az ezzel kapcsolatos meglátásaim egy részét már korábban közreadtam (l. Lanstyák 2019), a többinek a megírására a jövőben szeretnék sort keríteni.

Tekintettel arra, hogy a nyelvművelő, de néha még a nyelvészeti irodalomban is javarészt ugyanazok a példák ismétlődnek, a tárgyalt jelenségek illusztrálására dolgozatomban nagy számban hozok a jól ismert példák mellett kevésbé szokásosakat is. Külön odafigyeltem arra, hogy a kevésbé tipikus funkcióígés szerkezetek se maradjanak ki a példák közül.

---

1 Az írásom témájához kapcsolódó kutatásokat az MTA támogatja határon túli ösztöndíjprogramja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. További támogatóm a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség: korábban az APVV-0689-12 sz., jelenleg az APVV-17-0254 sz. szerződés alapján. Itt köszönöm meg Heltai Pálnak, valamint cikkem névtelen lektorának hasznos megjegyzéseit, melyek közül többet fel is használtam dolgozatom végleges változatának kialakításához. Szintén köszönettel tartozom Kitlei Ibolya javításaiért.

Dolgozatom megírásához a Magyar nemzeti szövegtár 2.0.5. sz. verziójának (alább MNSZ2) adatait használtam.² Azokat a vizsgálatokat, melyekből adatokat közlök, 2019. július 16. és szeptember 19. között végeztem. Mind a kollokációk felkutatásához, mind a funkcióígés szerkezetek mennyiségi vizsgálatához többnyire a „részletes keresés” opciót használtam. A „részletes keresés” mezőben a szerkezet névszói tagját tüntettem fel. A kontextus szerinti szűrést úgy végeztem, hogy az igének (mint szótőnek) maximum 3 szó távolságra kellett állnia a keresőmezőben megadott névszótól jobbra vagy balra, hogy a véletlen egybeesések száma alacsony legyen (de még ezeket is valamegyest kompenzálhatják azok az esetek, amelyek kimaradtak a statisztikából, mivel az ige 3 szónál nagyobb távolságra volt a főnévtől).

A keresőmezőben többnyire nem szóalakokra, hanem szótővekre kerestem rá, megadva azt, hogy a találatok milyen nyelvtani esetben legyenek; így a statisztikák rendszerint a többes számú és a birtokos személyjeles formákat is tartalmazzák. Kollokációk keresésekor a keresőmezőt üresen hagytam, csak a nyelvtani paramétereket állítottam be, majd a találatokból – ha 3000-nél több volt belőlük – 1500-as, némely esetben 3000-es véletlen mintát készítettem, a találatokat pedig a találati szó szerint rendeztem. A kollokációk felkutatásához eleinte a „kollokációk” funkciót használtam, de ennek használata a legtöbb esetben kevésbé bizonyult hatékonynak.

Nagyon alacsony (20 alatti) elemszám esetében az adatokat tisztítottam,³ magasabb elemszám esetében rendszerint nem. A „személyes-közösségi” alkorpuszt a sok azonos tartalmú dokumentum miatt teljesen kihagytam a vizsgálatból. Az alkorpuszonkénti relatív gyakoriság számításához sajnos nem használhattam a szövegtár weboldalon található táblázatos adatokat,⁴ mivel ezek együttesen tartalmazzák az adatok közzététele óta kettéválasztott „személyes” alkorpusz adatait. Ezért az „új alkorpusz készítése” menüpontra kattintva megjelenő statisztikai adatokat tekintettem mérvadónak,⁵ melyek azonban a többi alkorpusz vonatkozásában sem azonosak a táblázatba foglalt adatokkal.⁶ Szerencsére ez a probléma az e dolgozatban közreadott adatokat, ill. a közre nem adott adatokból levont következtetéseket csak kismértékben érinti, mivel alkorpuszonkénti vizsgálatra főként a funkcióígés szerkezetek stílusértékének megállapításához van szükség, ez a témakör azonban dolgozatomból a terjedelmi korlátok miatt csaknem teljesen kimaradt.

2 <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

3 Erre ott, ahol pontos adatot közlök, a *találat* szó előtt álló *releváns* jelző utal. Kétféle tisztítást végeztem: az első során kihagytam az ismétlődő dokumentumokat, a második során kihagytam a mintába került nem megfelelő adatokat (pl. azokat az eseteket, amikor a két keresett szó véletlenül került egymás közelébe, de nem alkot kollokációt).

4 <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/stat.html>

5 http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/bonito/run.cgi/subcorp_form?corpname=MNSZ2

6 A kétféle adatsor közötti eltérések oka számomra ismeretlen, sajnos a Nyelvtudományi Intézet érintett osztályától nem kaptam a kérdéseimre érdemi választ.

2. Fogalommagyarázat

Ebben a fejezetben a „funkcióigés szerkezet” és a „terpeszkező/terjengős kifejezés” fogalmával foglalkozom. Az eddigi irodalomban a kettőt nemegyszer egybemosták, a „funkcióigés szerkezetek” fogalmát pedig a valóságosnál egységesebbként láttatták. E hiányosságok pótlására tesztek most kísérletet.

2.1. Funkcióigés szerkezet

A szakirodalomban⁷ található legfontosabb megállapítások alapján a funkcióigés szerkezetet legtágabban olyan névszói-igei szerkezetként határozhatjuk meg, amely egy határozóragos, tárgyragos vagy zéró ragos, olykor névtűs névszóból és egy rendszerint kisebb-nagyobb mértékben alulspecifikált jelentésű igéből, ún. funkcióigéből áll, pl. *aláírásra kerül, különbséget tesz, elintézését nyer, követelményt támaszt, hivatkozás történik, vizsgálat alá vesz; kivételt képez, magyarázatként szolgál, gondot jelent, türelmet tanúsít*. A szerkezet fogalmi jelentésének magvát a névszó, nyelvtani jelentését az ige, stílusértékét pedig a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől (pl. az *aláírás* és a *kerül* közömbös stílusértékű szavak, az *aláírásra kerül* szerkezet viszont formális stílusértékű).

Amint a következőkből kiderül majd, a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a névszó + ige kapcsolatából álló teljes értékű szerkezetek, valódi szintagmák közt nincs éles határ, sőt akár azt is mondhatnánk: nincs semmilyen határ, mivel számos szerkezet helye csak a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes” elv alkalmazásával dönthető el, ami ugyan szélteben használt, de gondosan titkolt módszertani eljárása a nyelvtudományi kutatásoknak.

Igei tartalmú funkcióigés szerkezet

A funkcióigés szerkezet névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat kifejező szó, a szerkezet egésze pedig párhuzamba állítható egy olyan önállóan használt igével, amely mind jelentésében, mind hangalakjában hasonlít a funkcióigés szerkezet névszójára. Ennek vagy az az oka, hogy a szerkezetben található névszó az igenek a származéka (pl. a *felmentést ad* szerkezet főneve a *felment* igéből alakult *-ás/-és* képzővel), vagy ennek a fordítottja: az, hogy az önállóan használt ige a szerkezetben lévő névszónak a származéka (pl. a *megcélöz* ige a *célba* vesz kifejezésben található *cél* főnév *-z* képzős származéka).

Az elmondottak alapján egy tipikus igei tartalmú funkcióigés szerkezet a következő tulajdonságokkal bír: 1. az egyik tagja cselekvést vagy történést kifejező névszó, ún.

7 A funkcióigékkel és a funkcióigés szerkezetekkel kapcsolatos nyelvészeti és nyelvművelő irodalomból dolgozatom megírásához elsősorban a következő munkákból merítettem: O. Nagy 1968, Sziklainé 1986, B. Kovács 1999, Lengyel 1999, Keszler szerk. 2000, Vincze 2009. A kép árnyalásához néhány további munka is hozzájárult, pl. T. András 1956, Grétsy szerk. 1976, Zeman 1988, Zimányi 2006, Dobos 2006–2007, Vargáné Kiss 2008, Kemény 2009, Csorba 2010, Lázár 2017.

eseménynév (nyelvtani szempontból deverbális főnév); 2. a másik tagja egy erősen alulspecifikált jelentésű ige; 3. a szerkezet szinonim viszonyban áll egy olyan igével, melynek töve azonos a szerkezetben található névszó tövével. Amint az 5.3. fejezetben látni fogjuk, a névszói-igei szerkezet és az önálló használatú ige vagy névszó denotatív jelentése közt nemegyszer kisebb-nagyobb különbségek vannak (vagyis a szinonímia csupán részleges), stílusértékük pedig tipikus esetben nagyon eltérő.

A „tipikus funkcióigés szerkezetek” kategória magvát azok a kifejezések alkotják, melyeknek főneve a vele szinonim viszonyban álló igéből keletkezett *-ás/-és* képzővel; ezeket prototipikus funkcióigés szerkezeteknek nevezhetjük. Már csak a képző termékeny mivoltából fakadóan is az ilyen szerkezetek állnak denotatív jelentés tekintetében legközelebb az igéhez, vö. *büntetést alkalmaz : büntet; információval ellát : informál; átirányítást eszközöl : átirányít; toborzást folytat/végez : toboroz, kéréssel fordul vkihez : kér vkit; lemaradás mutatkozik : lemarad; ellenállást tanúsít : ellenáll.*

Kevésbé tipikus funkcióigés szerkezetek azok az alakulatok, melyekből a fenti három jegy közül valamelyik hiányzik, vagyis: 1. főnévi tagjuk nem (vagy nem egyértelműen) fejez ki cselekvést vagy történést (pl. *elsőbbséget ad, jogában áll, vágy ébred vkiben, fogságba esik, üzembe helyez, szegényt hoz vkire, érvényre jut, látványt nyújt, gúnyt űz, sikerre vezet*); 2. igei tagjuk jelentése közel áll az ige alapjelentéséhez,⁸ vagyis nem (tipikus) funkcióige (pl. *rendelkezésre bocsát, gonoszságot cselekszik, jegyzőkönyvbe foglal, rohamot indít, köszönetet mond, kitüntetésben részesít, kifogást talál*); 3. a szerkezetnek nincs egyszavas igei szinonimája⁹ (pl. *alkalmat ad/nyújt, adómentességet élvez, nyomást gyakorol, biztosra megy, vmilyen benyomást kelt, koalícióra lép, kezelésre szorul, edzést tart vkinek*).

Névszói tartalmú funkcióigés szerkezet

Bár nem felelnek meg a fenti kritériumoknak, mégis jellegzetes funkcióigés szerkezetnek számítanak azok az alakulatok is, melyeknek nem igei, hanem névszói (főnévi vagy melléknévi) szinonimájuk van, amely a mondatban állítmányi szerepű, pl. *határt alkot : határ, kivételt képez : kivétel, megoldást jelent : (ez a) megoldás, önállóságot élvez : önálló, vmilyen minőséget képvisel : vmilyen minőségű, közhelyszámba megy : közhely, biztonságot nyújt : biztonságos, bizonyítékul szolgál : bizonyíték, állítmányi szerepet tölt be : állítmányi szerepű, vádlokként szerepel : (ő a) vádlott, vmilyen állásponton van : vmi az álláspontja; biztosra vesz : biztos benne, alázattal viseltetik : alázatos; vmilyen*

8 „Alapjelentésen” a funkcióigeként is használt igéknek azt a jelentését, ill. azokat a jelentéseit értem, melyekben önálló, teljes értékű igeként használatosak. A legtöbb munka „eredeti” jelentésről beszél, de ez félrevezető.

9 Ha a névszói tag összetett szó vagy bővítménye van, a szinonima kéttagú, pl. *jobb kiszolgálást biztosít : jobban kiszolgál, egészségkárosodás megelőzését biztosítja : megelőzi az egészségkárosodást; adatmegőrzést biztosít : adatokat megőrzi.* További bővítmény esetén háromtagú is lehet a megfelelő, pl. *ingatlanok forgalmának korlátozását biztosítja : korlátozza az ingatlanok forgalmát, a kommunista hegemonia érvényesítését biztosítani hivatott intézkedés : a kommunista hegemoniát érvényesíteni (hivatott intézkedés).* Ettől függetlenül általánosságban egytagú szinonimáról fogok beszélni.

méreteket ölt : vmilyen méretű; elutasító magatartást tanúsít : elutasító; újdonságként hat : újdonság; nem fér hozzá kétség : nem kétséges, érdekében áll : érdeke.

Az ilyen szerkezetek jellemző jegyei a következők: 1. egyik tagjuk többnyire elvont fogalomra, tulajdonságra utaló névszó, ún. dolognév; 2. másik tagjuk egy alulspecifikált jelentésű ige; 3. a szerkezet szinonim viszonyban áll egy olyan névszóval, melynek töve azonos a szerkezetben található névszó tövével. A névszói-igei szerkezet és az önálló használatú névszó denotatív jelentése közt itt csekélyebbnek látszik a különbség, mint az igei tartalmú funkcióigés szerkezeteknél, ám nincs kizárva, hogy ezt csak azért látom így, mert ez utóbbiakat sokkal felületesebben vizsgáltam, mint az előbbieket.

A névszói tartalmú funkcióigés szerkezeteknél a megvizsgált anyag alapján egyelőre nem merült föl annak szüksége, hogy különbséget tegyék tipikus és kevésbé tipikus szerkezetek közt. Úgy tűnik, a névszói tartalmú funkcióigés szerkezetek zártabb kategóriát alkotnak, mint az igei tartalmú funkcióigés szerkezetek.

Képszerű funkcióigés szerkezetek

Kérdés, mennyire tekinthetők (kevesbé tipikus) funkcióigés szerkezeteknek azok a kifejezések, melyeknek igéje vagy névszója valamilyen mértékben metaforikus jelentésű. Az igénél a metaforikus jelleg „üti” a jelentésbeli alulspecifikáltságot (pl. *győzelmet arat, zajt csap, gondolkodóba esik/ejt, kétség fér vmihez, megjegyzést fűz vmihez, dühbe gurul, vmennyi tagot számlál, kezelésre szorul, vmennyi évet számlál, reményt táplál, sebet üt, pillantást vet*), a névszó metaforikus jellege pedig az egész kifejezést metaforikussá teszi (pl. *kézre ad, törés áll be, kezét emel vkire, vmilyen megvilágításba helyez, rohamot intéz vki ellen, fülébe jut, lencsevégre kerül, fejébe megy, lépést tart, kezelésbe vesz, ösztűz alá vesz, gátat vet, színpadra visz*), s ezzel hasonlívá teszi az idiómákhoz. Az idiómákat viszont nem tekinthetjük funkcióigés szerkezetnek, mivel nem elemezhetők a funkcióigés szerkezetek első két jellemző jegye szempontjából (tekintve, hogy jelentésük nem adódik a két tag jelentéséből), az pedig, hogy van-e egyszavas igei vagy névszói megfelelőjük, nem tűnik relevánsnak.

A részben vagy teljesen metaforikus kifejezések kizárását a funkcióigés szerkezetek köréből az teszi problematikussá, hogy számos esetben ugyanaz a szerkezet használatos hol eredeti, hol átvitt értelemben, pl. *tótágast áll, aranyba foglal, bukfencet hány/vet, felszínre hoz/jön/kerül, csúcsra jut, léket kap, pályára lép*, s a kettő aránya kifejezésenként más és más. Amikor a kifejezésnek egyszavas megfelelője is van, nemegyszer az is használatos metaforikusan (pl. *törés áll be és megtörik, vmilyen megvilágításba helyez és vhoggy megvilágít, tűzbe hoz/jön és feltüzesít/feltüzesedik, csődbe megy/csődöt mond és becsődöl, léket üt vmibe és meglékel vmit, lendületet vesz és nekilendül*), s a képszerűség amúgy is alapvető jellegzetessége az emberi beszédnek.

Hasonlóan a laza határmegvonás mellett szól az a tény is, hogy a metaforikus használat konvencionalizáltsága, valamint a metafora elevensége kifejezésenként más és más mértékű. (Vajon mennyire érzik a legtöbb ember metaforikusnak mondjuk a *feszültséget ébreszt, állást foglal, sorra kerül, teret nyer, méretet ölt, önmérsékletet tanúsít, büntetést von maga után* kifejezéseket vagy azok valamely részét?)

2.2. Terpeszkedő/terjengős kifejezés

Bár első pillantásra úgy tűnhet, hogy a „terpeszkedő” vagy „terjengős kifejezés” nem más, mint a funkcióigés szerkezetek nyelv művelői csúfneve (és általában úgy is kezelik mind a nyelv művelők, mind a nyelvészek),¹⁰ a kétféle elnevezés valójában fogalmi különbségeket is takar.¹¹

A „terpeszkedő kifejezés” meghatározására nézve a leghitelesebb forrás, a Nyelv művelő kézikönyv ezt írja:

Terpeszkedő kifejezéseknek leginkább azokat a szókapcsolatokat nevezzük, amelyek az egyébként egyetlen igével vagy névszóval is megjelölhető cselekvést, történést, állapotot, minőséget stb. körülírással, többnyire magából az igéből képzett (rendszerint -ás, -és; -at, -et képzős) főnévvel, ill. az ige névszói alapszavával és egy meglehetősen általános tartalmú vagy többé-kevésbé konkrét jelentés nélküli igével fejezik ki. Pl.: *ellenőrzést gyakorol vmi felett* (= *ellenőríz vmit*); *elintéztést nyer vmi* (= *elintéződik vmi, elintéznek vmit*); *gondoskodás történik* (= *gondoskodunk, gondoskodnak*); *dühbe hoz vkit* (= *feldühít vkit*); stb. / Tágabb értelemben azokat a különféle szerkezetű szókapcsolatokat is terpeszkedő kifejezéseknek nevezik, amelyek nem olyan jellegűek, mint az imént felsoroltak (névszó + ige), hanem egyszerűen körülírások, és – részint nyelvhelyességi, részint stilisztikai problémaként – a terjengősség, bőbeszédűség, szószaporítás kérdéskörébe tartoznak. (NyKk. II. 1985, 1007. p.)

A meghatározásból látszik, hogy a „terpeszkedő kifejezés” sok esetben a „funkcióigés szerkezet” nyelv művelői megfelelője, ám nem mindig. Egyfelől vannak olyan funkcióigés szerkezetek, melyek e meghatározás értelmében nem tekinthetők terpeszkedő kifejezésnek, másfelől vannak olyan terpeszkedő kifejezések is, amelyek nem tekinthetők funkcióigés szerkezetnek. Azok a funkcióigés szerkezetek, melyeknek nincs egyetlen igéből vagy névszóból álló szinonimájuk, a meghatározás értelmében nem terpeszkedő kifejezések. Másfelől viszont azok a terpeszkedő kifejezések, amelyek nem névszói-igei szerkezetek, hanem egyéb „körülírások”, nem funkcióigés szerkezetek (ezek el ezért dolgotomban nem is foglalkozom).

A Nyelv művelő kézikönyv és más nyelv művelő kiadványok „terpeszkedő kifejezések” címszó alatt rendszeresen foglalkoznak olyan névszói-igei szerkezetekkel is, amelyek nem felelnek meg a fenti idézetben szereplő kritériumoknak, hanem vagy nincs sem igei, sem névszói megfelelőjük (pl. *vmilyen fogást alkalmaz, ellenvetéssel él, állást foglal, hadjáratot folytat, eljárást indít, jegyzéket intéz, vmilyen sorsra juttat*), vagy az igei tagjuk csak fenntartásokkal tekinthető funkcióigének, mert csak csekély mérték-

10 A felhasznált nyelv művelő munkák szerzői is nyelvészek; amikor „nyelv művelőkről” beszélnek a „nyelvészekkel” szembeállítva, nyelv művelői minőségükben utalok rájuk, s nem áll szándékomban azt sugallni, hogy nem volna nyelvészeti szakképesítésük. A szakképzetlen nyelv művelők könnyen elérhető írásait elolvastam ugyan, de itt nem foglalkozom velük.

11 Ugyanakkor a „terpeszkedő kifejezés” és a „terjengős kifejezés” megnevezések egyenértékűnek tekinthetők; ezért a továbbiakban a saját szövegemben a rövidség kedvéért csak a „terpeszkedő kifejezés”-t használom.

ben deszemantizálódott, pl. *ellenszenvet kelt, magyarázatát leli vmiben, véleményt mond, rendelkezést tartalmaz, bolonddá tesz, fizetést teljesít, csapra üt, férfissá válik, fejébe vesz*. Ez a kézikönyvek gyakorlati jellegéből fakadó sajátosság.

A nyelv művelők által leginkább elfogadott terpeszkedő kifejezések közé javarészt azok tartoznak, amelyek nem tipikus funkcióigés szerkezetek (ha egyáltalán azok): 1. olyan névszói-igei szerkezetek, melyeknek az igéje nem (vagy nem egyértelműen) funkcióige, s a kifejezés egyik eleme vagy a kifejezés egésze nemegyszer átvitt értelemben (is) használatos, pl. *akasztófára kerül, dühbe gurul, vigasztalásra talál, győzelmet arat, lármát csap, szimatot fog, bosszút forral, gyűlöletet táplál, feledésbe merül, ajtót mutat vkinek*; 2. olyan névszói-igei szerkezetek, melyeknek nincs önállóan használt igei párjuk, pl. *célt ér, arányban áll, közkegyelmet gyakorol, jogorvoslattal él, nyilvánosságra hoz, lélegzethez jut*; 3. szó szerinti értelemben már nem vagy csak ritkán használatos állandósult szókapcsolatok, azaz szólások, melyekben a névszó és az ige jelentése nem választható el egymástól, pl. *tanújelét adja, élére állít, dűlőre jut, él a gyanúperrel, lábra kap, kelepcebe kerül, veszendőbe megy, tévútra vezet, mérlegre tesz, zokon vesz*. Kivételt mindenekelőtt a német nyelvi kontaktushatás következtében létrejött kifejezések képeznek; ezek nemegyszer akkor is helytelennek számítanak, ha e három csoport valamelyikébe tartoznak, pl. *figyelmen kívül hagy, zavarba jön, gyomrára megy, beszédet tart, példát vesz vkiről, büntetést von maga után, szőnyegre kerül*.

Szepesy Gyula (1986: 43) szerint „[t]agadhatatlan, hogy a nyelv művelőknek igen nagy részük van a terjengős kifejezések elterjedésében, mert meggátolták a magyar nyelv rendszerének és szellemének megfelelő személytelen kifejezések alkalmazását”. Ebben lehet ugyan valami, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a funkcióigés szerkezeteknek valószínűleg csak kisebb része személytelen jelentésű (vö. 5.3.).

3. A szerkezet igei tagja

Ebben az alfejezetben a funkcióigés szerkezet igei tagjának három kérdésével foglalkozom: azzal, mely konkrét igeik használatosak funkcióigei szerepben, mennyire igazak az irodalomban olvasható megállapítások a funkcióigék „kiüresedtségéről”, valamint azzal, léteznek-e *par excellence* funkcióigék.

3.1. A funkcióigék állománya

A 2.1. fejezetben írottak alapján a funkcióigét egy kisebb-nagyobb mértékben deszemantizálódott és ezzel együtt delexikalizálódott igeiként határozhatjuk meg, amely tipikus esetben egy eseménynévvvel, kevésbé tipikus esetben pedig egy dolognévvel alkot névszói-igei szerkezetet.

A különböző nyelv művelő és nyelvészeti kiadványokban a leggyakrabban a következő igeik vannak említve: *ad, alkalmaz, alkot, áll, állít, beáll, bekövetkezik, bír, biztosít, csinál, él, elér, ellát, emel, érez, éreztet, esik, eszközöl, eszközöltetik, foganatosít, foglal, folyik, folytat, fordul, gyakorol, hat, helyez, hoz, intéz, jelent, jut, juttat, képez, képvisel, kerül, kerül sor (vmire), kifejt, mutat, mutatkozik, nyer, nyújt, rendelkezik, részesít, részesül, szenved, szolgál, talál, táplál, tart, tesz, történik, üz, válik, van, végez, végre-*

hajt, vesz, viseltetik, von. A gyakori említés nem mindig jelent gyakori használatot; az eszközöltetik pl. marginális, az MNSZ2 mindössze 13 találatot ad rá, s azok is többnyire régi szövegekből valók vagy stilisztikailag jelöltek (pl. ironikusak).

Az irodalomban ritkábban említett – s néhány esetleges kivétellel valószínűleg ritkábban is használt – funkcióigék ezek: *arat, betölt, csap, cselekszik, ejt, előáll, felhív, fellép, fennáll, fennforog, fenntart, fér, fog, fűz, gurul, hagy, illet, indít, indul, jár, játszik, jön, kap, kitesz vminek, kivesz, kölcsönöz, köt, lel, leszűr, létesít, letesz, levon, marad, megad, megszűnik, megvalósít, megvalósul, mond, ölt, örvend, számlál, szerepel, szerez, szolgáltat, szorít, szorul, támaszt, tanúsít, tartalmaz, teljesít, tűr, üt, végrehajt, vét, vezet, visz.* Kovalovszky (1977) több mint száz olyan ígéről tud, amely „terpeszkedő kifejezésekben” használatos.

Az első felsorolásban szereplő *rendelkezik* ígéről el kell mondani, hogy állítmányi helyzetben, birtoklás kifejezőjeként nemcsak hogy nem funkcióige, de még csak „terpeszkedő kifejezést” sem alkot, legalábbis amikor a *van vmije* az alternatívája, hiszen a *van vmije* ugyanúgy névszói-igei szerkezet, mint a *rendelkezik vmivel*, alakilag nem is tömörebb, csupán valamivel rövidebb (vö. Kemény 2009, 271. p.). Funkcióigés szerkezetnek csak olyankor tekinthető, amikor névszói szinonimája van, pl. *nagy műveltség-gel rendelkező : nagy műveltségű. A rendelkezik* ígére az sem igaz, hogy alulspecifikált jelentésű volna, hiszen a szerkezetben a 'vmije van' jelentés a maga teljességében érvényesül. Hasonló lehet a helyzet a kissé régies *bír vmivel* szerkezettel is, pl. *nagy jelentőséggel bíró : nagy jelentőségű.*

Nem találok a felsorolásokban a *vet* igével, pedig az olyanokat, mint pl. a *véget, gátat vet vminek, pillantást vet vmire/vkire, tekintetét veti vmire/vkire, bizalmát, reményét veti vmibe/vkibe, sőt szemet vet vkire*, nincs okunk kizárni a funkcióigés szerkezetek köréből, mivel a fenti három feltétel közül csak egynek nem felelnek meg: főnévi tagjuk rendszerint nem eseménynév, viszont a *vet* részben deszemantizálódott és delexikalizálódott, s mindegyik vizsgált szerkezetnek van igei szinonimája (néhány a legnyilvánvalóbbak közül: *befejez/abbahagy/leállít[tat]* stb. *vmit; meggátol vmit; rápillant vkire; rátekint vkire; bízik, reménykedik vmiben/vkiben; kiszemeli magának*). Hiányát az magyarázhatja, hogy korábban, amikor még 'dob' jelentése eleven volt, a vele alkotott kifejezések nyilván metaforikusnak érződtek.

Szintén funkcióigének tekinthetjük a *kelt* igét (pl. *aggodalmat, érdeklődést, feltűnést, figyelmet, zajt kelt*), annál is inkább, mert a velük alkotott névszói-igei szerkezetek egy részének igei szinonimája is van, pl. *vmilyen érzést kelt vkiben : vmilyennek érzi, felháborodást kelt : felháborít, vmilyen látszatot kelt : vmilyennek látszik, megbotránkoztat kelt : megbotránkoztat, meglepetést kelt : meglep, zavart kelt : megzavar.* A *kelt* szinonimái is funkcióigének látszanak, pl. a *támaszt, az ébreszt, az eredményez, az okoz* igék,¹² pl. *követelményt, igényt, elvárást, kétséget, akadályt támaszt; emléket, kétséget, bizalmat, gyanút, tiszteletet, reményt ébreszt; megtakarítást, növekedést, változást, javulást, vmilyen hatást, fejlődést eredményez; gondot, meglepetést, zavart, sérülést, botrányt okoz.*

12 Ezek közül a *támaszt* eleve szerepel a fenti listán.

Ugyancsak funkcióigei tulajdonságokkal bír a *támad* és az *ébred*, pl. *vmilyen érzés, betegség, gyanú, kétely, igény, csődület támad; vágy, gyanú, érzés, kétely, remény, emlék ébred*. Igaz, ezek az igék csak csekély mértékben deszemantizálódtak, de ez több más, a fenti felsorolásokban (különösen a másodikban) található ígéről is elmondható (pl. *érez, válik; indít, indul, leszűr, megszűnik*). (L. még 5.3.)

Nehezen érthető, miért nem említik a funkcióigék közt az *élvez-t*, holott antonimája, a *szened* a felsorolásokban gyakran szerepel, vö. *előnyt élvez vs. hátrányt szenved*. Az olyan szerkezetek, mint pl. a *vkinek a bizalmát élvezi* (vö. *bízik benne*), *védelmet élvez* (vö. *védve van*), *támogatottságot élvez* (vö. *támogatva van*), *önállóságot élvez* (vö. *önálló*), *kiváltságot élvez* (vö. *kiváltságos*), a funkcióigés szerkezetekkel szemben támasztott követelmények közül legalább kettőnek megfelelnek.

Talán viszonylagos ritkaságuk miatt hagyják mind a nyelvművelő, mind a nyelvészeti munkák figyelmen kívül a *kerül* cselekvő párjával, a *kerít* igével alakult cselekvő kifejezéseket. Itt az egyedüli igazán elterjedt szerkezet a *sort kerít vmire* (pl. *vizgálatra, módosításra, intézkedésre, szavazásra, tárgyalásra, határozathozatalra*), de szórványosan előfordul *szót, alkalmat, helyet, időt, módot kerít vmire*, melyeknek a főnévi tagja dolognév, s nincs is nyilvánvaló egyszavas megfelelőjük.

Ugyancsak funkcióigének látszik az *alávet*, különösen akkor, amikor a szerkezet tárgyi bővítménye élettelen dolgot jelöl, pl. *az adatokat elemzésnek, az irányelvet (szakértői) értékelésnek, az ételmaradékot fertőtlenítésnek, a tojásterméket hőkezelésnek, a (költségvetési) politikát (uniós) szabályoknak veti alá*; ezekben az *alávet* egyértelműen funkcióigeként viselkedik, hiszen alapjelentése csak kisebb mértékben érvényesül. Ám nincs okunk kizárni a funkcióigés szerkezetek köréből azokat az eseteket sem, amikor a tárgyi bővítmény személyre utal, pl. *vkít hazugságvizsgálatnak, műtétnek, kínzásnak, motozásnak, vmilyen bánásmódnak, agymosásnak vet alá*, mivel az ilyenek számottevő része a másik két kritériumnak megfelel.

Funkcióigékre jellemző vonásokat mutat még az eddigi vizsgálatok alapján a *bocsát* (pl. *egyeztetésre, licitre, próbaidőre, szavazásra bocsát; alkuba, áruba, vkinek a birtokába/tulajdonába, forgalomba bocsát; szabadon bocsát*), az *elkövet* (pl. *bűncselekményt, büntettet, merényletet, népirtást, támadást követ el*) a *fordít* (pl. *energiát, figyelmet, gondot, hangsúlyt, időt fordít vmire*), a *szab* (pl. *feltételt, határidőt, irányt, keretet, mértéket szab*), a *véghezvisz* (pl. *bravúrt, bűncselekményt, csodát, vmilyen dolgot/tettet, változ[tat]ást visz véghez*). Ezekkel nemegyszer viszonylag közeli szinonima is párhuzamba állítható, pl. *rendelkezés(é)re bocsát : odaad, útjára bocsát : elindít, árverésre bocsát : árvereztet; emberölést követ el : embert öl, garázdaságot követ el : garázdálkodik, rablást követ el : rabol, rágalmazást követ el : rágalmaz; figyelmet fordít : figyel, gondot fordít : törődik; hangsúlyt fordít : hangsúlyoz; határt szab : lehatárol/behatárol, korlátot szab : korlátoz, gátat szab : gátol, követelményt szab : megkövetel, árat szab : áraz; reformot visz véghez : megreformál, fejlesztést visz véghez : fejleszt, pusztítást visz véghez : pusztít*.

Ugyancsak érdemes funkcióigének tekinteni a *vállal-t* is, legalábbis néhány kifejezésben, ahol halványodni látszik az alapjelentése, pl. *felelősséget, garanciát/kezességet, kockázatot, kötelezettséget, vmilyen szerepet, szolidaritást vállal* (vö. *felel, garantál/kezeskedik, kockáztat, elkötelezi magát, vmiként szerepel, szolidáris/szolidarizál*).

Múlt időben jobban érvényesül a *vállal* '(kötelességet, terhet) magára vesz' jelentése, jelen időben azonban a szerkezet jelentése közel áll az egyszavas megfelelőjéhez.

Az említetteken kívül minden bizonnyal sok más igét is érdemes funkcióigeként elemezni az általuk alkotott névszói-igei szerkezeteknek legalább egy részében. Jőmagam módszeres keresést nem végeztem, a fentiek mintegy véletlenszerűen kerültek szemem elé (s az sem zárható ki, hogy vannak az említettek közt olyanok, melyek szerepelnek az irodalomban, csak elkerülték a figyelmemet).

A funkcióigék egy része egynél több vonzattal is alkot szerkezeteket. Az alábbiakban egy-egy példával illusztrálom az egyes vonzatokat: *jogot ad és értésére ad; bosszút áll és összhangban áll; befolyással bír és bírja vkinek az ígéretét; egyeztetésre bocsát és forgalomba bocsát; fogságba ejt és foglyul ejt és foltot ejt; fogságba esik és foglyul esik és folt esik és korlátozás alá esik; perbe fog és szagot fog, számíttáson kívül hagy és válasz nélkül hagy, szikrát hány és szemre hány;*¹³ *üzembe helyez és nyugalomra helyez és vád alá helyez és használaton kívül helyez és hangsúlyt helyez vmire; hasznot hoz és gyanúba hoz és tudomására hoz és tető alá hoz; köszönet illet vkit és kritikával illet vkit; következménnyel jár és táncot jár; focit játszik és zongorán játszik; problémaként jelentkezik vmi és probléma jelentkezik, zavarba jön és világra jön; kifejezésre jut és csődbe jut, kifejezésre juttat és csődbe juttat; sort kerít vmire és sorra kerít vmit; alkalmazásra kerül és sor kerül vmire; vigaszra lel és vigaszt lel; akcióba lép és szövetségre lép stb.; stb.; stb.*

Amint látjuk, olykor előfordul, hogy az eltérő vonzatú szerkezetek szinonimát alkotnak (*fogságba ejt : foglyul ejt; fogságba esik : foglyul esik; sorra kerít vmit : sort kerít vmire; vigaszra lel : vigaszt lel*), de többnyire nem ez a helyzet.

3.2. A funkcióige funkciója és denotatív jelentése

A funkcióige a szakirodalom szerint segédigeszerű; fő szerepe, amint azt fentebb is jeleztük, hogy az ige nyelvtani funkcióját hordozza. A személyen, számon, igeidőn stb. kívül olykor akcióminőségre vagy aspektusra is utal, pl. kezdésre vagy befejezettségre. Ugyanakkor az érintett ige alapjelentése is színezi az egész szerkezet jelentését.

Az alapjelentés érvényesülését hasonlóképpen képzelhetjük el, mint a konvencionálizálódott metaforák esetében. Bár az ilyen metaforákban a kép (a figuratív jelentés) sokszor háttérbe szorul, s elsősorban az átvitt jelentés érvényesül, az előbbi mégsem vész el teljesen. Erre egyik bizonyíték a képzavar, amely ha nem is mindenkit, de sokakat „zavar” (*Két kakas farkasszemet néz*). A másik jól ismert bizonyíték a szójáték (*Brit tudósok tanulmánya szerint VIII. Henrik udvarában nagy volt a fejtelenség*). Úgy gondolom, ehhez hasonlóan érvényesül a funkcióigében az ige alapjelentése. Ezért érzünk iróniát pl. a *közutálatnak örvend* szerkezetben. A szójátéokra példa lehet a következő szóvicc: *Azt mondják, elmebajban szenvedek. De én nem szenvedek, élvezem minden percét*.

Nemcsak a hagyományos felfogású nyelvűvelők, hanem még a nyelvhelyességi szemlélettől mentes nyelvészek is gyakran fogalmaznak úgy, hogy a funkcióigék jelen-

¹³ Metaforikus példát csak ott idézek, ahol nem találtam mást. Ezek határeseteknek tekintendők.

tése „kiüresedett”, az igék „üres”, „tartalmatlan” jelentésűvé váltak. Az egyik legújabb átfogó nyelvművelő munka, a Magyar nyelvhasználati szótár is ezt mondja a funkcióigékről: „nem úgy viselkednek, mint a tartalmas főigék, hanem jelentés nélkül, tartalmatlanul állnak” (MNySz. 2007, 226. p.). Az ilyen állítások nem helytállóak. Még a látzólag felcserélhető funkcióigék közt is nemegyszer tapasztalunk denotatív jelentésbeli különbséget. Például *intézkedni* egy magánember is intézkedhet meg a hatóság is, s *intézkedést* is *tehet* mind a magánember, mind a hatóság (különösen, ha a magánember intézkedéséről a hatóság számol be), ám *intézkedést foganatosítani* csak hatóság szokott.¹⁴ Ha a funkcióigék „üres” jelentésűek volnának, a más-más funkcióigét, de ugyanazt a névszót tartalmazó szerkezetek közt nem lehetne ilyen jelentéskülönbség (részletesebben l. 5.2.).

A fent említett *nyer* funkcióigét azért érezhetjük zavarónak negatív dologgal összekapcsolva, mert a *nyer* ige – alapjelentésének megfelelően – pozitív vagy semleges konnotációjú főnevekkel szokott szerkezetet alkotni (vö. Csorba 2010). Az MNSZ2 adatai szerint a *nyer* igével létrejött leggyakoribb feltárt funkcióigés szerkezetek a következők (csökkenő gyakorisági sorrendben): *támogatást, felvételt, megállapítást, megerősítést, bizonyítást, értelmet, betekintést, bebocsát(tat)ást, megbízást, alkalmazást, elismerést, bepillantást, elhelyezést, igazolást, megoldást, elfogadást, (bűn)bocsánatot, lehetőséget, megfogalmazást, bizonyosságot, kifejezést, értelmezést, bizonyosságot, szabályozást, jogosultságot, felhatalmazást, hozzáférést, említést, kegyelmet, befejezést, feloldozást, jóváhagyást, lendületet, dicséretet, orvoslást, magyarázatot, elintézést, bizalmat, áldást, bizonyítékot, figyelmet, haladékat, meghatározást, elbírálást, segítséget, visszaigazolást nyer*. Látjuk, hogy a felsoroltak közt egyetlen egyértelműen negatív konnotációjú főnév sincs, pedig ha a *nyer* denotatív jelentése funkcióigeként „üres” volna, s valóban csak nyelvtani funkciót látna el, azt várnánk, hogy legalább néhány negatív konnotációjú főnévhez is kapcsolódjon rendszerszerűen.

A funkcióige alapjelentésének érvényesülésével kapcsolatos tényeket annak ellenére érdemes hangsúlyozni, hogy Sziklainé ezekre már több mint harminc évvel ezelőtt felhívta a figyelmet:

Az ige elhomályosultságának mértéke különböző lehet, attól függően, hogy használatos-e szabad szókapcsolatokban is, vagy sem. De még a legszélsőségesebb esetben is van az igének bizonyos szemantikai tartalma. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az igtét nem lehet szabadon más átvitt értelmű igével helyettesíteni. (Pl. emiatt érezzük helytelennek a *halasztást nyer* kifejezést.) (Sziklainé 1986, 269. p.)

Az „elhomályosultság” mértéke persze nemcsak attól függ, hogy az ige használatos-e szabad szókapcsolatokban is (csaknem mindegyik sűrűn használatos), hanem inkább olyan tényezők befolyásolhatják, mint az, hogy az ige önálló használatban mennyire poliszém, továbbá hogy mennyire tág vagy szűk az alapjelentése, funkcióigeként pedig az, hogy mennyire változatos jelentésű főnevekhez kapcsolódik, s persze az is fontos

14 Itt köszönöm meg Cúth Csaba szíves tájékoztatását az *intézkedés* eseménynévvvel kapcsolódó funkcióigéknek a jogi szaknyelvben való használatáról.

szerepet játszhat, hogy funkcióigei használatban milyen gyakori: úgy is, hogy hány névszóval alkot szerkezetet, vagyis mennyire termékeny, és úgy is, hogy az egyes szerkezetek mennyire elterjedtek az érintett beszélőközösségben.

Amint az már a fentiekből is kiderült, az egyes funkcióigék eltérő mértékben tükrözik alapjelentésüket, e tekintetben folyányt alkotnak. Zimányi (2006, 42. p.) szerint a funkcióigeként ritkábban használatos igék „határozottan elütnek” azoktól, amelyek gyakrabban használatosak funkcióigei szerepben, szemantikai önállóságukat jobban megtartják. Lázár (2017) jelentéstani alapon kísérletezik a „könnyűigék” (light verbs) és „támigék” (support verbs) szétválasztásával a funkcióigék kategóriáján belül. Ezek a distinkciók nincsenek ellentétben azzal a feltételezéssel, hogy a funkcióigék folyányt alkotnak: ezen a folyányon lehetnek határozottabban kirajzolódó csomópontok. E csomópontokat hasznos volna kitapogatni és leírni, mert ezek ismeretében könnyebben tudnánk egymástól elhatárolni a funkcióígés szerkezetek különféle csoportjait. Erre pedig azért van nagy szükség, mert a nyelv művelők és a nyelv műveléssel nem foglalkozó nyelvész szakemberek egyaránt tesznek olyan általánosító megállapításokat, amelyek valószínűleg a funkcióígés szerkezetek egy vagy néhány csoportjára, de nem az összesre vonatkoznak. Ezenkívül a funkcióígés szerkezetek egyes csoportjai eltérnek egymástól stílusérték tekintetében is. (Minden ellenkező híresztelés ellenére nemcsak formális és közömbös stílusértékű funkcióígés szerkezetek léteznek, hanem választékos stílusértékűek is, sőt még bizalmas stílusértékűek is akadnak.)

Úgy tűnik, általában véve minél kevésbé specifikus a funkcióige denotatív jelentése, annál tipikusabb funkcióígés szerkezetről van szó (vö. pl. *felelősséget vállal* – *bizalomnak örvend* – *szövetséget köt* – *megoldást nyer* – *akadályt képez* – *megvalósításra kerül* – *felfedezést tesz*). Kivételt képez a *foganatosít*, melynek eléggé specifikus a jelentése, a vele alkotott szerkezetek mégis a funkcióígés szerkezetek legjellemzőbb példái közé tartoznak (l. még alább).

Az, hogy funkcióigék „üressége” tévhit, még nyilvánvalóbb, ha a metaforikusan használt igéket sem zárjuk ki a funkcióigék sorából (l. 2.1.).

A funkcióigék állományának körülhatárolatlanságához adalékként érdemes megemlíteni, hogy még ugyanannak az igének az alapjelentése is eltérő mértékben érvényesül az azonos szerkezetű funkcióígés kifejezésekben, pl. *sérülést szenved* → *vereséget szenved* → *késedelmet szenved* → *átalakulást szenved*; *kalapot emel* → *gátat emel* → *fényét emeli* → *kezet emel vkire*, ami egyébként a nyelv művelői értékítéletekben is tükröződik: minél inkább érvényesül az ige alapjelentése, annál nagyobb rá az esély, hogy a szerkezetet helyesnek vagy legalább elfogadhatónak tartják, a nyelvi izomorfizmus ideológiája alapján.

3.3. Igék csaknem kizárólagos funkcióigei használatban

A legtöbb funkcióige elsősorban tartalmaz igeként használatos, emellé alakult ki funkcióigei szerepük. Az egyes igék funkcióigei használatának aránya eltérő: olyan igéket, melyek kizárólag funkcióigeként volnának használatosak, nem ismerünk, de az igekötő nélküli *eszközöl* és a *foganatosít* közel állnak hozzá, hogy „par excellence” funkcióigék legyenek. Mindkettő valószínűleg leginkább funkcióigei szerepben él.

Az MNSZ2 adatai azt mutatják, hogy az eszközöl ritkán használatos specifikus '(folyamatosan) kieszközöl' jelentésben. Ez magyarázhatja, hogy alkalmilag számtalan olyan főnével hozhat létre funkcióigés szerkezetet, amely egyébként más funkcióigével alkot állandósult szókapcsolatot. Vég nélkül lehet sorolni az MNSZ2 példáit: *aláírás-gyűjtést, árleszállítást, átírást, átrendezést, behajtást, bejelentést, blokkolást, döntést, (néhány) ecsetvonást, egyszerűsítést, előterjesztést, fazonvágást, feljelentést, felkérést, felújítást, finanszírozást, fordítást, forráskivonást, helyreállítást, hozzászólást, intézkedést, javaslatot, jobbítást, kitelepítést, kihallgatást, korlátozást, korszerűsítést, közvélemény-kutatást, megrendelést, összehasonlítást, ráncfelvarrást, támadást, támogatást, vérfrissítést, vizsgálatot stb., stb., stb. eszközöl.*

Az eszközöl igével alkotott ilyen alkalmi kifejezések rendszerint erősebben formális stílusértékű szinonimái a megszokott, állandósult szókapcsolatoknak, melyek kevésbé formális vagy csaknem közömbös stílusértékűek szoktak lenni, pl. *árleszállítást hajt végre, bejelentést tesz, döntést hoz, egyszerűsítést hajt végre, előterjesztést nyújt be, feljelentést tesz, felújítást végez, fordítást végez* (hangsúly a folyamaton) v. *készít* (hangsúly az eredményen), *forráskivonást hajt végre, helyreállítást végez, intézkedést tesz/hoz/alkalmaz/foganatosít/hajt végre v. intézkedéssel él v. intézkedésnek vet alá v. vmilyen intézkedéssel lép fel vagy „másodfokon” intézkedésre sort kerít, javaslatot tesz/terjeszt be/terjeszt elő/nyújt be/ad be* (részben eltérő jelentésárnyalatokkal); *kihallgatást végez/tart, korlátozást alkalmaz, korszerűsítést hajt végre, közvélemény-kutatást végez, megrendelést ad* (v. *ad be/ad le*), *támadást intéz/hajt végre v. negatív értelemben elkövet, támogatást nyújt/ad v. támogatásban részesít, vizsgálatot végez/folytat/készít* (ez utóbbinál hangsúly az eredményen) stb. A szerkezetek erősebben formális stílusértéke nyilvánvalóan az eszközöl ige stílusértékéből adódik.

Az eszközöl ige további sajátossága, hogy a vele alkotott állandósult szókapcsolatok a köznyelvben feltűnően alacsony gyakoriságúak (nem tudjuk, mi a helyzet a szaknyelvekben, mivel azok az MNSZ2-ben nincsenek megfelelő módon képviselve). A *változtatás(ok)at eszközöl* kifejezésre, amely a leggyakoribb, mindössze 608 találatot ad az MNSZ2 (egyes és többes számú főnévi formákat egybevéve); ha hozzávesszük a szinonim *változás(ok)at eszközöl* adatait is (198), még mindig csak 806 találatot kapunk. Összehasonlításként néhány adat más funkcióigékkal alkotott szerkezetekre: *követelményt támaszt* (1057), *kifejezésre juttat* (2105), *kutatást végez* (2481), *bosszút áll* (3858), *kezdetét veszi* (4475), *tárgyalás folyik* (4853), *veszélyt jelent* (5319), *sikerrel jár* (6436), *megrendezésre kerül* (7915), *különbséget tesz* (8476), *vádat emel* (9301), *hatást gyakorol* (9054), *figyelmet fordít* (9397), *kilátásba helyez* (10 634), *figyelmen kívül hagy* (10 715), *előadást tart* (12 758), *segítséget nyújt* (14 898), *választ ad* (25 094), *döntést hoz* (25 774), *javaslatot tesz* (26 582), *kárt okoz* (27 782), *figyelembe vesz* (64 877), *figyelmet felhív/fölvív* (69 352).¹⁵

Abban az értelemben a *foganatosít* is sajátosan funkcióige, hogy funkcióigés szerkezeteken kívül ritkán használatos (vö. Zimányi 2006, 44. p.), annyiban viszont a *foganto-*

15 Az adatok a többes számú és a birtokos személyjeles formákat is tartalmazzák (ahol vannak).

sít eltér a prototipikus funkcióigéktől, hogy denotatív jelentése eléggé specifikus (funkcióigeként is): azt sugallja, hogy az érintett intézkedés megvalósítását, ill. rendszabály alkalmazását valamilyen hatóság, intézmény kezdeményezésére szervezeten végzi (vö. *előállítást, házkutatást, kihallgatást, kilakoltatást, letartóztatást, óvintézkedést, végrehajtást* stb. *foganatosít*).¹⁶ Amikor nem ez a helyzet, más funkcióigét használunk (vö. *büntetést foganatosít* → *büntetést ad; bejegyzést foganatosít* → *bejegyzést tesz; lépéseket foganatosít* → *lépéseket tesz; ellenőrzést foganatosít* → *ellenőrzést végez/folytat, gyakorol, tart*; l. még főntebb az *intézkedést foganatosít* példáját), vagy pedig beérjük egyszerű igével (vö. *adatkérést foganatosít* : *kikéri az adatokat*).

Érdekes, hogy az eszközökhöz hasonlóan a *foganatosít* is viszonylag alacsony gyakoriságú állandósult szókapcsolatokat alkot a köznyelvi használatban: a leggyakoribb *intézkedés(ek)et foganatosít* formára mindössze 920 találatot ad az MNSZ2.

4. A szerkezet névszói tagja

A funkcióigés szerkezet névszói tagjáról szóló fejezet sokkal kevésbé van kidolgozva, mint a többi, mégpedig azért, mert a névszói tag vizsgálatára már nem tudtam időt keríteni. A más kérdések vizsgálata során nyert észrevételeimet mégis hasznosnak látom közreadni.

4.1. A névszói tag denotatív jelentése

Amint a funkcióigés szerkezetek fenti meghatározásából kiderült, a tipikus funkcióigés szerkezetek névszói tagja igei tartalmat hordozó szó. Egy névszó azonban többféleképpen hordozhat igei tartalmat, s ez kihathat a szerkezet használatára, stílusértékére és nyelvművelői elfogadottságára is.

Eseménynévi szerkezetek

A funkcióigés szerkezetekben található névszók egy része denotatív jelentését tekintve cselekvés- vagy történésnév (együttesen: eseménynév), nyelvtani szempontból deverbális főnév. A legjellegzetesebbnek érzett funkcióigés szerkezetek azok, melyek főneve a legtipikusabb nomen actionis képzőt, a ma is termékeny *-ás/-és-t* tartalmazza (*kifejezésre juttat, megvitatásra kerül, igazolást nyer, javulást mutat, említés történik, változás következik be*). Emellett vannak példák – bár jóval kevesebb – más deverbális képzők használatára is: *-at/-et* (*felügyeletet gyakorol, használatba vesz, magyarázattal szolgál, áldozatot hoz*), *-alom/-elem* (*hatalmat gyakorol, figyelmet kelt, küzdelmet folytat, védelmet nyújt*), *-dalom/-delem* (*fájdalmat érez, késedelmet szenved*), *-ság/-ség*

¹⁶ Ellenpélda: mást jelent *döntést hozni*, és megint mást a meghozott *döntést foganatosítani*. Itt a *foganatosít* alapjelentése érvényesül. Példa az MNSZ2 sajtónyelvi alkorpuszából: „A jegyző a napokban meghozta végrehajtási határozatát, amely szerint ma délelőtt tíz órakeről foganatosítja korábbi döntését, s ehhez a rendőrség közreműködését kéri.”

(segítséget ad, nyereséget elér, fogságba esik, egyezséget köt), -ó/-ő (bemutatót/pihenőt/tájékoztatót tart, fontolóra vesz, kerülőt tesz).

Az -ás/-és képzős főnevet tartalmazó szerkezet alkot legegyszerűbben szinonimapárt azzal az igével, melynek továbbképzésével jött létre a szerkezet főneve (beleegyezését adja : beleegyeznek, növekedést elér : növekszik, aláírással ellát : aláír, beszélgetést folytat : beszélget, lopást követ el : lop, erősödést mutat : erősödik), de azért az -at/-et képzős főnevek közt is találunk ilyeneket (magyarázatot ad : magyaráz, bírálatot gyakorol : bírál, megadja a tiszteletet : megtisztel, ügyeletet tart : ügyel, szolgálatot teljesít : szolgál). Ilyenkor a legcsekélyebb a denotatív jelentésbeli különbség, miközben tetemes a különbség stílusérték tekintetében. (L. még 5.3.)

Van úgy, hogy a funkcióigés szerkezet névszója dolognév, de határozói bővítményként szorosan kapcsolódik hozzá egy eseménynévi főnév; az ilyen „másodfokú” szerkezetek is jellegzetes funkcióigés kifejezések benyomását keltik, mivel denotatív jelentés tekintetében megfelelnek a tipikus funkcióigékkal szemben támasztott mindhárom követelménynek, csak a szerkezetük más. Ilyen mindenekelőtt a rendkívüli gyakoriságú, szenvedő jelentésű *sor kerül vmire* és az összehasonlíthatatlanul ritkább, cselekvő jelentésű párja, a *sort kerít vmire*, pl. *vizsgálatra, intézkedésre, határozathozatalra, módosításra, tárgyalásra, szavazásra kerül sor/kerít sort* (vö. *megvizsgálják, intézkedve lesz, határozat hozatik* stb.). Ezenkívül *sor kerülhet* olyan dolgokra is, amelyek akaratunktól függetlenül vagy akaratunk ellenére jönnek létre, így ezekre nem szoktunk *sort keríteni*, pl. *összetűzésre, zavargásra, verekedésre, veszekedésre kerül sor*. Hasonló jelentésű, csak sokkal ritkább a *sorra kerül*, de ennek az eseménynévi főnév nem határozói bővítménye, hanem alanya, pl. *sorra kerül a díjátadás, felszólalás, mérkőzés, szavazás, tárgyalás, választás, zászlófelvonás*. Ez a jelek szerint sokkal jobban őrzi eredeti jelentését, mint a *sor kerül vmire*, így nem csoda, hogy jóval ritkábban használjuk.

Melléknévi igenév vagy melléknév is szerepelhet a névszói tag bővítményeként, s válhat részévé a funkcióigés szerkezetnek úgy, hogy önálló igével állítható párhuzamba, pl. *apadó, erősödő, hullámzó, hanyatló, felfelé ívelő tendenciát mutat* (vö. *apad, erősödik* stb.); *ellenséges, bizonytalan, dacos, diszkriminatív, együttműködő magatartást tanúsít* (vö. *ellenségeskedik, bizonytalanokodik* stb.); *befolyásoló, erősítő, kockázatonövelő, korlátozó* stb. *tényezőként hat* (vö. *befolyásol, erősít, növeli a kockázatot* stb.). Némely szerkezet körülíró jellegű: *anyai, gyengéd, szenvedélyes, őszinte érzelmeket táplál* (vö. *anyaként, szenvedélyesen, őszintén szereti*).

Dolognévi szerkezetek

Nagyon nagy számban használatosak olyan funkcióigés szerkezetek is, melyek szintén viszonylag egyértelmű párt alkotnak egy cselekvést, történést jelentő, azonos tövű igével, ám ez az ige nem alapige, hanem éppenséggel a funkcióigés szerkezetben található névszóból alakult denominális képzővel (l. még 2.1.). Ilyenkor a névszó maga nem mindig és nem egyértelműen eseménynév. Pl. *hálát ad : hálálkodik, parancsot ad : parancsol, bosszút áll : megbosszul, panaszt emel : panaszkodik, alkut köt : megalkuszik, esküt tesz : megesküszik, kivételt tesz : kivételezik, veszélynek tesz ki : veszélyeztet, búcsút vesz : búcsúzik*. Ezeket kevésbé érezzük tipikus funkcióigés szerkezeteknek,

nyilván azért, mert a névszójuk kevésbé kelti (vagy nem minden kontextusban kelti) a cselekvés, történés képzetét.

Még kevésbé tekinthetők tipikus funkcióigésnek azok a szerkezetek, melyeknek a főnévi tagja alapvetően dolognév, s így önmagában (a funkcióige nélkül) még kevésbé érezzük, hogy közük volna valamilyen cselekvéshez, történéshez, pl. *rokonszenvet érez* : *rokonszenvez, zavarba jön* : *megzavarodik, érvényre jut* : *érvényesül, hangot kap* : *elhangzik, célba vesz* : *megcélóz, engedélyt ad* : *engedélyez, rendszerbe foglal* : *rendszeres, érvényre juttat* : *érvényesít, jutalomban részesít* : *megjutalmaz, árván marad* : *elárvul, szándékában áll* : *szándékozik, divatban van* : *divatozik, dühbe hoz* : *feldühít, bizonyosságot nyer* : *bebizonyosodik, érvényt szerez* : *érvényesít, kegyelmet kap* : *megkegyelmeznek neki, igényt tart vmire* : *igényel, házasságra lép* : *megházasodik, hibát vét* : *hibázik*.¹⁷

Amint az már föntebb, a 2.1. fejezetből kiderült, a névszói tartalmú funkcióigés szerkezetek névszói tagja eleve nem eseménynév, hanem dolognév (a példákat l. ott). Itt is előfordul, hogy a szerkezet a névszói tag jelzői bővítményével együtt alkot jellegzetes funkcióigés szerkezetet, mely egyszavas melléknévvel, olykor főnévvel állítható párhuzamba, pl. *agresszív, brutális, bölcs, cinikus, elutasító magatartást tanúsít* (vö. *agresszív, brutális, bölcs, cinikus, elutasító*); *antiszemita, baráti, ellenséges, hazafias érzelmeket/érzéseket táplál vki iránt* (vö. *antiszemita, barátságos vele, ellenséges vele, hazafi*).

4.2. A névszói tag poliszémiája

A funkcióigés szerkezetek egyes típusainak elkülönítését nehezíti, hogy poliszém főnév esetében a meghatározás értelmében ugyanaz a kifejezés az esetek egy részében eseménynévinek volna tekinthető, mert a főnév eseménynévi jelentése érvényesül, más esetekben viszont nem, mivel pl. az *-ás/-és* képzős főnév a cselekvés eredményére utal. Az ilyen esetek szétválasztása nem mindig lehetséges. Pl. ha a *támogatást kaptam* azt jelenti, 'segítettek nekem, megtámogattak', akkor a névszó eseménynév, a szerkezet pedig prototipikus funkcióigés szerkezet; ha viszont pénzüsszeget jelent, akkor a névszó dolognév, s mint ilyen a jelentésváltozás miatt már csak közvetett viszonyban áll a *támogat* igével, azaz ilyen módon a *támogatást kaptam* kifejezés

¹⁷ Kérdés, hogy a *hibát vét* kifejezés *vét* szava mennyire tekinthető funkcióigének. Ellene szól, hogy kevés kifejezésben fordul elő állandósult szókapcsolatként, és elég erősen érződik az alapjelentése. Ugyanakkor van igei megfelelője (*hibázik*), és az ige jelentése a kifejezésben nem azonos az alapjelentésével, hiszen a funkcióige nem azt jelenti, hogy 'elvéti, eltéveszti a hibát', hanem azt sugallja, hogy a hibát akaratlanul követi el (l. Fejes 2015). Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a *hiba* és a Fejes által is említett *szabálytalanság* főnevek mellett alkalmilag más névszókkal alkotott szerkezetekre is van néhány példánk: *bakít, tévedést, törvénytelenséget, sőt: vétséget (!) vét*, ezeket azonban (ma még) nyilván fogalmazási hibának kell tekinteni. Ezenkívül a *hiba* szó összetételi utótagként is alkot a *vét*-tel névszói-igei szerkezetet: *önhibát, kettőshibát, szarvashibát, támadóhibát, verőhibát, lépéshibát, betűhibát vét*.

'pénzösszeget kaptam' jelentésben átkerült a dolognévi jelentésű névszóval alkotott szerkezetek kategóriájába.

Szemléltetésképpen nézzünk meg először egy példát az MNSZ2-ből a támogatást nyer kifejezésre: „Zrínyi a lengyel királyválasztástól várt reményt, arra számítva, hogy a franciáktól nyer támogatást”. Ha nincs kontextus, és nem ismerjük a történelmi körülményeket, nem tudhatjuk, hogy Zrínyi Péter cselekvő támogatást (pl. katonait) vagy pénzbeli juttatást remélt-e a franciáktól, vagy is-is; az előbbi esetben eseménynévi, prototipikus funkcióigés szerkezetről van szó, a második esetben dolognévi, kevésbé tipikus funkcióigés szerkezetről.

A következő két példában a megbízást nyer funkcióigés szerkezet eltérő kontextusokban szerepel: az elsőben a megbízás cselekvés jellege erősebben érvényesül, mint a másodikban: 1. Siker esetén a nyilvánosságot vállaló pap jutalma, hogy megbízást nyer a lundwoodi plébánia vezetésére. (Itt elsősorban a cselekvésre gondolunk, hogy ti. a papot megbízák valamivel.)¹⁸ 2. Hogyan fordulhat elő, hogy egy cég 3,5 milliárd értékben nyer állami megbízásokat verseny nélkül? (Itt inkább a projektekre mint olyanokra gondolunk, amire a főnév többes számú alakja is utal.) Az előbbi az olyan prototipikus szerkezetekhez áll közel, mint amilyen a bebocsátást, befejezést, betekintést, elhelyezést, megerősítést, orvoslást nyer, az utóbbi pedig az olyan, funkcióigés szerkezeteknek egyáltalán nem vagy csak kevésbé tekinthető alakulatokhoz, mint amilyen az ajándékot, állást, díjat, energiát, lehetőséget, mandátumot, nemességet, vmilyen tisztiséget nyer.

A névszói tag poliszémiája még inkább érzékelhetővé válik, ha összehasonlítjuk egymással az eltérő funkcióigével, de azonos főnévvel alkotott szerkezeteket. Például a beruházást eszközöl kifejezésben a beruházás inkább eseménynév, a beruházást létesít kifejezésben már inkább dolognév; a beruházást megvalósít ilyen szempontból ambivalens. Ilyen példákat különösebb keresés nélkül is nagy számban lehetne idézni.

4.3. A névszói tag kapcsolódása

Amint fentebb a meghatározásban jeleztük, a funkcióigés szerkezet névszói tagja az igei taghoz tárgyrag, határozórag vagy zéró rag, olykor névutó segítségével kapcsolódik. A leggyakoribbnak a tárgyrag (*felmentést ad, ellenállást tanúsít*) és a határozóragok közül a *-ra/-re (értékesítésre kerül, vmilyen fogadtatásra talál)* rag tűnik, de vannak példák – kevésbé prototipikus szerkezetekből – más határozóragokra (*dicséretben részeseül, rendszerbe foglal, vmilyen véleményen van, árverésre bocsát, vmilyen következményekhez vezet, üldöztetésnek kitesz, szigeteléssel ellát, egyenrangúvá tesz, alapul szolgál, közvetítőként szerepel*) és zéróragra is (*hajlandóság mutatkozik, közeledés történik, köszönet illet vkít, kétség támad benne v. kétsége támad*).

Arról, hogy a főnév névutós is lehet, a szerzők rendre megfeledkeznek, nyilván azért, mert a névutós alakulatok száma alacsony (pl. *vmilyen elbírálás alá esik, felügyelet*

¹⁸ A filológiai korrektség kedvéért bevallom, hogy a mondatból eltávolítottam egy szót, a két eset közti nagyobb kontraszt kedvéért. Az eredetiben ez áll: „állandó megbízást nyer”.

alatt áll, megfigyelés alatt tart, említés nélkül hagy, figyelmen kívül hagy, hatályon kívül helyez, ellenőrzése alá von, művelés alá vesz).

5. A szerkezet mint egész

A szerkezet névszói tagjának jelentése kapcsán már a szerkezet egészével is foglalkoztunk, mivel a névszói tag jelentését nem volt célszerű a szerkezet egészétől elvonatkoztatva tárgyalni. Itt most olyan kérdésekre térünk ki, melyekről más problémák kapcsán még nem vagy csak érintőlegesen esett szó.

5.1. A szerkezet nyelvtani és jelentéstani viszonyai

Köztudott, hogy a funkcióigés szerkezetnek formálisan az ige az alaptagja, a névszói tag pedig bővítménye, ám jelentéstani szempontból – amint a 2.1. fejezetben is jeleztük – a főnév dominál, a predikatív tartalmat javarészt az hordozza. Ebben a funkcióigés szerkezet (pl. *megerősítést nyer*) eltér a szokásos szintagmáktól, melyeknél a jelentésképzésben mindkét tag nagyjából egységesen vesz részt (pl. *versenyt nyer*), de az idiómáktól is, melyekben a két tag jelentése nem választható szét (pl. *egérutat nyer*). A két tag szerepe közti eltérések ellenére a funkcióigés szerkezet jelentése „egységes” (pl. *megerősítést nyer : meg lesz erősítve v. megerősítettik*).

Grammatikusaink szerint mondatban a funkcióigés szerkezet mondatrészként (összetett állítmányként vagy jelzőként) viselkedik, épp azért, mert a névszó az igének csak formálisan bővítménye.

Ahogy az már a 4.1. fejezetből is kiderült, vannak szerkezetek, melyeknek névszói tagjához jellemző módon minőség- vagy birtokos jelzői bővítmény járul. Példa néhány jellemző minőségjelzői bővítményre: *gyengülő, hullámozó, hanyatló, felfelé ívelő* stb. *tendenciát mutat; áramvonalas, elegáns, fiatalos, félelmetes, jellegzetes* stb. *külsőt kölcsönöz vminek; (adó)fizetési, kártérítési, megjelenési, számlaadási* stb. *kötelezettséget von maga után; alkotmányos, biztos, elvi, gazdasági* stb. *alap(ok)ra helyez; barátságos, hűvös, kedvező, lelkes, meleg* stb. *fogadtatásra talál/fogadtatásban részesül; durva, egyenlő, enyhe, megalázó bánásmódot alkalmaz; napirendi* (vagy sorszámnévvel: *első, második* stb.) *pontként szerepel; furcsa, kellemetlen, kényelmetlen, rossz érzése támad; elismerő, eltérő, elítélő, hasonló, jó, rossz, lesújtó* stb. *véleménnyel van vmiről; ellenőrző/ellenőrzési, biztonsági, hatósági, járványvédelmi, korlátozó, rendőri, zárlati intézkedés(ek)nek vet alá.*

Van, hogy a minőségjelzői és a birtokos jelzői bővítmény váltakozik egymással, pl. *vmilyen célt szolgál : vminek a célját szolgálja; vmilyen jelleget ölt : vminek a jellegét ölti, vmilyen sorsra jut : vminek a sorsára jut.* Birtokos jelzői példákat találtam többek között a következő szerkezetekre: *vminek az áldásait élvezi; vminek a részeként szerepel; vminek az esete, gyanúja, veszélye, kérdése, tényállása, feltétele fennforog; vminek a fennhatósága alá esik; vminek a tárgyává tesz.* Ezeknek a szerkezeteknek a jelzői sokszor esetlegesek, nem alkotnak jellemző kollokációkat, ezért nem is hozok rájuk példákat. Kivétel az utolsó, melynek jellemző bővítményei: *megfontolás, vizsgálat, elemzés, gúny, kifogás, közbeszéd, (köz)nevetség tárgyává tesz;* ezek állandósult szókapcsolatoknak tekinthetők.

5.2. Az azonos névszót tartalmazó szerkezetek szinonímiája

Kezdjük két terminológiai kérdéssel!

A funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige viszonyára többnyire a „szinonímia” műszóval utalnak, Lőrincz (2004, 2011) azonban amellet érvel, hogy azokban az esetekben, amikor a funkcióige főnévi tagja alakjában és jelentésében (vagy olykor csak jelentésében) hasonlít egy igére, korrektebb „variánsokról” beszélni (pl. *választ ad : válaszol, tanúként lép fel/szerepel : tanúskodik : tanú*). Hasonlóképpen beszélt Zeman László már 1983-ban „jelentéstani variánsokról” (1988, 1045. p.). Mivel nem egyértelmű, hogy milyen mértékű hasonlóság esetében beszélhetünk még variánsokról,¹⁹ s ráadásul az alaki hasonlóság nem is szükségszerű (l. pl. *hírül ad : közöl, szemügyre vesz : megvizsgál*), az egyszerűség kedvéért mindkét esetben összefoglalóan a *szinonima* terminust használom.

Nemcsak a nyelvemelő munkákban, hanem gyakran a nyelvészeti szakirodalomban is „helyettesíthetőségről”, nem pedig szinonímiáról beszélnek. Én ezt a szóhasználatot kerülöm, egyrészt azért, mert a nyelvemelői gondolkodásmódban a „helyettesíthető”-höz nagyon közel áll, sőt szinte belőle következik a „helyettesítendő”, másrészt azért, mert a tényleges diskurzusokban való helyettesíthetőségnek nagyon gyakran különféle nyelvtani, stilisztikai és pragmatikai akadályai vannak. Mivel a „szinonímiát” dolgozatomban a nyelvi rendszer, nem a diskurzusok szintjén értelmezem, ezt a fogalmat használva az ilyen akadályokra nem szükséges tekintettel lennem.

A funkcióigék szinonimitására irányuló eddigi – csak előzetes, és módszeresnek nem mondható – vizsgálatok egyik tanulsága az, hogy még azok az igék is, melyeknek az alapjelentése közel áll egymáshoz (pl. *tesz, végez, készít, alkalmaz*), a szerkezetnek eltérő jelentésárnyalatot kölcsönözhetnek.

Például az MNSZ2 adatainak (felületlen) átnézése után úgy tűnik, hogy az *összehasonlítást tesz* (356 találat) inkább alkalmi, rövid ideig végbemenő cselekvésre vonatkozik, míg az *összehasonlítást végez* (218 találat) inkább a hosszabb ideig, esetleg szervezeten, mondjuk kutatás keretében történőre. A jóval ritkább *összehasonlítást készít* (16 releváns találat) jelentése közel áll az *összehasonlítást végez*hez, de ebben az *összehasonlítás* kevésbé érződik eseménynévnek, a cselekvés eredményére, az elkészült összehasonlításra is vonatkozhat, tehát dolognévi jellegű. A szintén jóval ritkább *összehasonlítást csinál* (5 releváns találat) viszont az *összehasonlítást tesz*hez áll közel denotatív jelentés tekintetében, csak a stílusértéke más.²⁰ Az *összehasonlítást alkalmaz* (11 releváns találat) látszólag csak formálisabb változata az *összehasonlítást tesz* és az *összehasonlítást végez* formáknak (miközben bármelyiket jelentheti), a gyakorlatban mégis látunk bizonyos elkülönülést: a találatok egy részében az *összehasonlítást*

19 Pl. a *tanúként lép fel* kifejezésben a hangsor nagyobb része nem hasonlít a *tanú* hangsorra (csak 4 fonéma azonos a 14-ből); ha az alaki szerkezetét nézzük, akkor a négy morfémából álló kifejezésnek csak az egyik morfémája azonos a *tanúval*.

20 Az *összehasonlítást csinál* az egyik esete az inkább informális, bizalmas stílusértékű funkcióigés szerkezeteknek.

alkalmaz szerkezetet olyan mondatokban látjuk, melyekben valamilyen sajátos módszerrel történő összehasonlításról van szó.²¹

És persze olyan szerkezetek is alakultak az összehasonlítás főnévvel, melyek a fentieknek szigorúan véve már nem is szinonimái, annak ellenére, hogy az összehasonlítás bennük inkább a cselekvésre, mint annak eredményére vonatkozik. Ilyen az összehasonlítást ad (16 releváns találat), az összehasonlítást nyújt (4 releváns találat), az összehasonlítást kínál (4 releváns találat), ill. ezek ellentétes szemléletű párja az összehasonlítást nyer (2 releváns találat).

Igényesebb feladat volna olyan szinonim szerkezeteket találni, melyekben az érintett funkcióigék jelentése közt nincs vagy alig van jelentésbeli különbség. Nyilván ilyenek is léteznek, csak éppen a jelentéskülönbség hiányát sokkal nehezebb és körülményesebb bizonyítani, mint a meglétét, ráadásul ezt a vizsgálatot inkább konkrét diskurzusok vonatkozásában lehetne sikeresen elvégezni.

5.3. A funkcióigés szerkezet és az önálló ige szinonímiája

A funkcióigés szerkezet és a vele párhuzamba állítható egyszavas igei vagy névszói szinonima jelentése nagyon közel is állhat egymáshoz, de lehetnek köztük jelentősebb különbségek is, melyek arra a főtebb már említett tényre vezethetők vissza, hogy a funkcióigék dezszemantizáltsága igékné, sőt szerkezetenként eltérő mértékű. Minél nagyobbak a jelentésbeli különbségek a szerkezet és annak egyszavas megfelelője közt, annál kevésbé érezzük a szerkezetet tipikusan funkcióigésnek.

Az alábbiakban az összegyűlt empirikus anyag alapján áttekintem, milyen jellegű különbségek észlelhetők a szerkezet és az egyszavas szinonima közt. Csupán felületes észrevételekről van szó, az áttekintést mégis hasznosnak tartom a leendő kutatások szempontjából. Helytakarékoság végett itt az egyes funkcióigés szerkezetekre csak egy-egy példát hozok.

1. Az első csoportba azok a szerkezetek sorolhatók, melyekben a funkcióige jelentése keveset ad hozzá az igei szinonima jelentéséhez, így a szerkezetnek és egyszavas megfelelőjének a denotatív jelentése csaknem azonos. Jelentős viszont a stílusértékbeli s az azzal összefüggő pragmatikai jelentésbeli különbség, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen – azonos denotatív jelentésük lévén – létrejöttük indítéka épp az, hogy a hétköznapias, közömbös stílusértékű nyelvi formák mellé formálisabb stílusértékű szinonimák jöjjenek létre, melyek alkalmasak arra, hogy a szöveget formálisabb stílusúvá tegyék.

Ilyenek például a következők: *változtatást eszközöl* (vö. *megváltoztat*), *intézkedést foganatosít* (vö. *intézkedik*), *kritikával illet* (vö. *kritizál*), *tájékoztatást ad* (vö. *tájékoztat*), *segítséget nyújt* (vö. *segít*), *támogatásban részesít* (vö. *támogat*), *érdeklődést mutat* (vö. *érdeklődik*), *ellenállást tanúsít* (vö. *ellenáll*), *tisztelettel viseltetik* (vö. *tisztel*), *táma-*

²¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy az alacsony elemszámok miatt ezek csak sejtések, melyeket nagyobb anyagon lehetne csak igazolni vagy cáfolni.

dást intéz (vö. megtámad), reményt fűz vmihez (vö. reménykedik), kérdéssel fordul vkikez (vö. kérdez tőle), köszönetet mond (vö. megköszön), házasságra lép (vö. összeházasodnak), diplomát szerez (vö. diplomázik), fontolóra vesz (vö. megfontol), bizalmát veti vkibe/vmibe (vö. bízik benne), érvényt szerez (vö. érvényesít), fájdalmat érez (vö. fáj neki), akadálymentessé tesz (vö. akadálymentesít), függetlenné válik (vö. függetlenedik); dühbe jön/gurul (vö. feldühödik), különbség mutatkozik (vö. különbözik), sérülést szenved (vö. megsérül), egyezségekre jut (vö. megegyezik), meglepetésként hat (vö. meglep), csődbe megy (vö. becsődöl), árván marad (vö. elárval), bátorságot vesz (vö. felbátorodik), táncot jár (vö. táncol), neszt fog (vö. megneszel).²²

Az e csoportba tartozó kifejezések közt sok a prototipikus funkcióigés szerkezet: általában a nyelvészek, ill. a nyelv művelők is elsősorban ezekre gondolnak a „funkcióigés szerkezet”, ill. a „terpeszkedő kifejezés” megnevezések hallatán. Mivel a hagyományos felfogású nyelv művelők zsigeri ellenszenvet éreznek a formális stílus iránt, érthető, hogy e csoportba tartozik az általuk megbélyegzett szerkezetek túlnyomó többsége.

2. A második csoportba azokat a szerkezeteket soroltam, melyekben a funkcióigék olyan jelentésmozzanatokkal (aspektus, akcióminőség, modalitás stb.) gazdagítják a szerkezetek jelentését, amelyek a magyarban vagy más nyelvekben szintetikus eszközökkel (pl. szenvedő, visszaható, műveltető igék képzői; kezdésre, tartósságra, folyamatosságra stb. utaló igekötők vagy igeképzők) is kifejezhetők volnának egy igealakon belül is, tehát amelyek a magyarban vagy más nyelvekben grammatikalizálódtak. Úgy gondolom, ilyenkor – fordításelméleti kifejezéssel élve – egyfajta explicitációról beszélhetünk, olyan értelemben, hogy a funkcióigés szerkezet explicitté tesz olyan jelentésmozzanatokat, amelyek a pusztá igében implicit módon vannak jelen vagy csak megfelelő szövegkörnyezetben érvényesülnek, míg a szerkezet szövegösszefüggéstől függetlenül is tartalmazza őket. Máskor viszont a szerkezet csupán nyomatékosabban fejezi ki a pusztá ige jelentését (nyilvánvaló, hogy a kötött morfémahoz képest a szabad morféma hangsúlyosabban utal az adott jelentésre).

E csoporton belül legnagyobb számban olyan szerkezeteket találunk, amelyek alkalmasak arra, hogy a cselekvést a cselekvőtől elvonatkoztatva jelöljék, s így egyebek közt formális nyelvi eszközökkel pótolják a szenvedő igék visszaszorulása által keletkezett űrt. Ilyenek többek között a következők: *halál beáll* (vö. meghal), *károsodás bekövetkezik* (vö. károsodik), *emléítés esik vmiről* (vö. említik), *fogságba/foglalul esik* (vö. elfogják), *korlátozás alá esik* (vö. korlátozzák), *tárgyalás folyik* (vö. tárgyalnak), *köszönet illet vkit* (vö. köszönöm neki), *felhatalmazást kap* (vö. felhatalmazzák), *benyújtásra kerül* (vö. benyújtják), *felszólalásra kerül sor* (vö. felszólal), *beruházás megvalósul* (vö. beruháznak), *felvételt nyer* (vö. felveszik), *tiszteletnek örvend* (vö. tisztelik), *elismerésben részesül* (vö. elismerik), *megértésre talál* (vö. megértik), *módosítás történik* (vö. módosítanak vmit), *kezelésnek veti alá magát* (vö. kezelik).

22 Ahogy arról már szó volt a 3.2. fejezetben, ugyanazok a funkcióigék más névszóval más kategóriába is tartozhatnak, pl. a *szövetségre lép* és az *összeszövetkezik* közt nagyobb a jelentésbeli különbség, mint a fenti *házasságra lép* és *összeházasodik* között. Ezért ugyanazzal a funkcióigével különböző csoportokban találkozhatunk.

Szintén elég nagy számban találunk olyan szerkezeteket, melyek a cselekvés kezdetének, ill. a valamilyen állapotba kerülésnek a mozzanatát emelik ki. Ilyenek anyagomban a következők: *apadás áll be* (vö. *apadni kezd*), *áruba bocsát* (vö. *árulni kezd*), *vágy ébred* (vö. *vágyakozni kezd*), *hiányérzete támad* (vö. *hiányozni kezd vkinek vmi*), *forgalomba helyez* (vö. *forgalmazni kezd*), *megfigyelés alá helyez* (vö. *elkezd megfigyelni*), *vizsgálat alá vesz* (vö. *vizsgálni kezd*), *működésbe hoz* (vö. *elkezd működtetni*), *vmilyen igénnyel lép fel* (vö. *vmi igényelni kezd*), *változás következik be* (vö. *változni kezd*), *hatályba lép* (vö. *hatályos kezd lenni*), *használatba vesz* (vö. *elkezd használni*), *művelésbe von* (vö. *művelni kezd*), *zavarba jön* (vö. *elkezd zavart lenni*).

E két fő csoporton kívül kisebb számban olyan szerkezeteket is találunk, amelyek más jelentésmozzanatok explicitálására vagy hangsúlyozására alkalmasak. Ilyen a műveltetés (pl. *csalódást kelt vkiben/okoz vkinek*, vö. ang. *disappoint sb*, szlk. *sklamať niekoho*; *kételyt ébreszt/támaszt, zaklatásnak tesz ki vkit*, vö. *lehetővé teszi, hogy zaklassák*; *örömeire szolgál*, vö. *megörvendeztet*; *bejutást biztosít*, vö. *bejuttat*); a befejezettség (pl. *következtetésre jut, vizsgát letesz, együttműködést megvalósít, átalakítást véghezvisz, támadást végrehajt*); a cselekvés vagy folyamat tartósságának, ill. folyamatosságának hangsúlyozása (pl. *felügyeletet gyakorol, előítéletet táplál, támogatást élvez, megfigyelés alatt áll/tart vkit, működésben van, ellenállást fejt ki, egyeztetés folyik*); a szűkségesség kifejezése (pl. *bizonyításra szorul*, vö. *be kell bizonyítani*), a tiltás mozzanata (pl. *nem tűr beleszólást 'nem szólhatnak bele'*). Itt említhetjük meg az egyszerűség kedvéért a tagadószó, ill. a fosztóképző jelentésének formálisabb stílusértékű nyelvi eszközökkel való visszaadását is (pl. *említés nélkül hagy*, vö. *nem említ, üzemen kívül helyez*, vö. *már nem üzemeltet, hatályon kívül helyez 'hatálytalanít', logikát nélkülöz 'logikátlan'*).

Az 1. és a 2. csoport közt átfedés van: mindazok a kifejezések, melyeknek az igei tagja szintetikus eszközökkel fejezi ki az adott jelentésmozzanatot, mindkét csoportba besorolhatók (pl. *félelmet ébreszt : megfélemlít*). Az ilyenek a hagyományos felfogású nyelv művelők megítélése szerint általában helytelenek, mivel úgymond egyszerű igével helyettesíthetők. Az egyéb szerkezeteket viszont, melyeknek nincs egyszavas igei megfelelőjük, a nyelv művelők enyhébben ítélik meg, ill. sok kifejezést egyáltalán nem helytelenítenek.

3. A harmadik csoportba azokat a szerkezeteket soroltam, amelyek értékelő mozzanatot tartalmaznak (vö. Csorba 2010); ezek emellett más jelentésmozzanatot is explicitálhatnak, így itt is találunk átfedéseket más csoportokkal.

Az *ad* például funkcióigeként semleges, a *nyújt*, a *biztosít* vagy a *vmivel szolgál* viszont pozitív dolgot jelentő főnévhez szokott kapcsolódni, vö. *segítséget ad/biztosít/nyújt*,²³ *segítséggel szolgál; büntetést ad, *büntetést biztosít/nyújt, *bunte-*

23 Nemcsak *nyújtani* és *biztosítani* lehet segítséget, hanem lehet *segítségnyújtást is biztosítani*; 89 adatunk van az MNSZ2-ből erre a formára. A nyelvöröknek igazuk van abban, hogy az ilyen formákkal könnyű visszaélni (ki az, akit nem nyugtat meg jobban, ha azt az ígéretet kapja, hogy „segítenek neki”, mint ha azt mondják: „biztosítják neki a segítségnyújtást”), csak éppen ennek semmi köze a nyelvi forma helyességéhez.

téssel szolgál. Kedvező dolgokra vonatkozó főnévvel kapcsolódik össze az élvez, míg kedvezőtlenekkel vagy olykor semlegesekkel a szenved, vö. pl. *vkinek a bizalmát élvezi, védelmet, támogatottságot, kiváltságot, előnyt élvez és hátrányt, sérelmet, késedelmet, halasztást, üldöztetést, bomlást, változást szenved*. Szintén pozitív konnotációjú az elér, s ez is szembeállítható olykor a szenved igével, vö. *sikert ér el vs. vereséget szenved*. Semleges a *vmire* vezet, de negatív a *vmít von maga után*, pl. *győzelemre, sikerre, jóra, halálra, konfliktusra, rosszra vezet; büntetést, eltiltást, kizárást, pusztulást von maga után*. A tesz semleges, az *elkövet* kedvezőtlenül megítélt tevékenységeket jelölő főnévvel kapcsolódik össze, pl. *csodát tesz, említést tesz, szemrehányást tesz; emberölést, merényletet, garázdaságot követ el*. Semleges vagy pozitív konnotációjú még a *vmivel ellát* (aláírással, bélyegzővel, információval, kézzel, szigeteléssel, védelemmel) és még inkább a *vminek örvend* (népszerűségnek, jó egészségnek, sikernek, köztiszteletnek). Csak pozitív kontextusú példákat találtam a *vmijét bírja* szerkezetre (támogatását, bizalmát, egyetértését, ígéretét, felhatalmazását, rokonszenvét stb.).

4. A negyedik csoportba az egyéb jelentésmozzanatokat soroltam, melyeket az ismeretebb nyelvekben tudtommal nem szokás szintetikusán kifejezni (de ennek nem néztem utána). Itt nemegyszer már a funkcióigék és a teljes értékű igék határsávjában járunk; a szerkezetek közt akadhatnak olyanok, amelyek esetleg teljes értékű névszói-igei szerkezetként is értelmezhetők, melynek igéje nem (vagy alig) funkcióige, mert a szerkezetben az ige alapjelentése (szinte) teljes mértékben érvényesül. (Más kérdés, hogy egyenként is változhat, ki mennyire érzi ki a szerkezetből az ige alapjelentését.)

Álljon itt néhány példa: *növekedést ér el* (vö. *növekszik* + teljesítmény + már említett pozitív megítélés), *kifogással áll elő* (vö. *elkezd kifogásolni* + váratlanság, meglepetés), *panaszt emel* (vö. *bepanaszol* + jogi, intézményes keret), *figyelmet fordít* (vö. *figyel* + nagyobb súly, fontosság), *meglepetésül szolgál* (vö. *meglep* + hangsúlyosan ez a célja), *ellenőrzést tart* (vö. *ellenőríz* + szervezetten, rendszeresen), *haragot tart* (vö. *haragszik* + tudatosan és tartósan), *felelősséget vállal* (vö. *felel* + tudatosan, saját elhatározásából), *ellenőrzés alatt tart* (vö. *ellenőríz* + a másik akarata ellenére), *szolgálatot teljesít* (vö. *szolgál* + hivatalos keretek), *kérést intéz* (vö. *kér* + hivatalos keret v. nagy fontosság), *véget vet* (vö. *bevégez* + határozottan, akár erőszakkal, rendszerint rossz dolgot), *hibát vét* (vö. *hibázik* + akaratán kívül), *eltiltást von maga után* (vö. *eltiltják vmitől* + ez vminek a következménye), *csökkenést eredményez/okoz* (vö. *csökken* + ez vminek a következménye), *jegyzőkönyvbe foglal* (vö. *jegyzőkönyvez* + vminek a részévé tesz), *adósságot csinál* (vö. *eladósodik* + saját aktív közreműködésével), *tiltás alá esik* (vö. *tiltják* + ennek jogalapja van), *felügyeletnek vet alá* (vö. *felügyeli* + kellemetlen dolog + akár akarata ellenére is).

5. Szintén a teljes értékű névszói-igei kapcsolatok határsávjában tartózkodunk, amikor azokat a szerkezeteket vizsgáljuk, amelyek átvitt értelemben, képszerűen is használatosak, vagy éppenséggel főleg úgy szokás őket használni (l. még 2.1.).

Olykor csak az ige érződhet kisebb-nagyobb mértékben metaforikusnak, pl. *zajt csap, szövetséget köt, szót ejt, pillantást vet, papírra vet, győzelmet arat, méregbe gurul*. Máskor a névszó képszerű, gyakran átvitt értelmű, ez – amint arról a 2.1. fejezetben már volt szó – az egész kifejezést képszerűvé teszi, pl. *útját állja; polcokra, pad-*

lóra, lejtőre, utcára, terítékre, napvilágra kerül; pályára, színpadra, színre, helyére, piacra, trónra, szőnyegre lép; fejét adja vmire, kezét emel vkire, hátat fordít, kardéltre hány, fegyvert letesz, vmilyen megvilágításba helyez, felszínre hoz; zsákutcába jut, tőtárgast áll. Nem egy esetben az átvitt értelmű használat erősen dominál vagy akár kizárólagos, pl. kirohanást intéz vki ellen, révbe jut, agyára megy, teret nyer, fejtörést okoz, tükröt tart vki elé, lakat alatt tart, árnyékot vet vmire, aranyba foglal, tyúkszemére lép, játékot űz.

Egyértelműen kívül állnak a funkcióigés szerkezetek körén azok a kifejezések, amelyek konkrét értelemben nem vagy alig használatosak, és sokszor a szemléleti alapjuk sem nyilvánvaló, pl. *állja a sarat, hűvösre kerül, törbe ejt, tető alá hoz, dűlőre jut, koldusbotra juttat, nyomdokába lép, olajra lép, füstbe megy, csütörtököt mond, csorbát szenved, lóvá tesz, nem tűr nyomdafestéket, palíra vesz, latba vet, szájára vesz.*

Az egyes igék besorolását nehezíti, hogy szövegösszefüggésből kiszakítva kell megítélni, mivel járul hozzá a funkcióige a szerkezet egészének jelentéséhez. Konkrét szövegekben előfordulhat, hogy a funkcióigének olyan jelentésmozzanatai is aktiválódnak a beszélők tudatában, amelyek – elszigetelten nézve őket – nem játszanak szerepet a szerkezet jelentésének kialakításában. Ezenkívül egyéni különbségek is lehetnek egy-egy jelentésmozzanat hangsúlyosságának, sőt meglétének megítélésében.

Vonzatszerkezet

Végül meg kell említeni, hogy a funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige nagyon sok esetben nyelvtani szempontból is különbözik egymástól: eltérő a vonzatszerkezetük (erre I. B. Kovács 1999, Dobos 2006–2007, Vincze 2009). Például *parancsot ad vmire*, de: *megparancsol vmit; különbséget tesz vmik között*, de: *megkülönböztet vmiket; látogatást tesz vkinél*, de: *meglátogat vkit, haragot tart vkivel v. haragot táplál vki iránt*, de: *haragszik vkire, feljelentést tesz vki ellen, olykor vkivel szemben*, de: *feljelent vkit, megállapítást tesz vmiről v. vmivel kapcsolatban*, de: *megállapít vmit, vmilyen felhívással fordul vkihez : felhív vkit vmire.*

Ezt a tényt nyelvünk őrei többnyire figyelmen kívül hagyják, amikor a funkcióigés szerkezet helyett az egyszerű ige használatát szorgalmazzák. Arra viszont elég gyakran utalnak, hogy a helyettesítés nem mindig végezhető el, ha a szerkezet főnévnek jelzője van (pl. *indítványt tesz/terjeszt elő/nyújt be : indítványoz*, de: *módosító indítványt terjeszt elő : 0*) vagy ha a főnévi tag összetett szó (pl. *vizsgálatnak vet alá v. vizsgálatra kerít sort : megvizsgál*, de: *hazugságvizsgálatnak vet alá v. hazugságvizsgálatra kerít sort : 0*).

5.4. A funkcióigés szerkezet és az önálló névszó szinonímiája

A funkcióigés szerkezet és az önálló névszó jelentésének eltéréseit nem vizsgáltam módszeresen, ezért itt csupán felsorolom azon funkcióigék egy részét, amelyek rendszeresen vagy szórványosan előfordulnak olyan szerkezetekben, melyekkel nagyjából azonos denotatív jelentésű névszó állítható párhuzamba (l. még 2.1.).

Vannak olyan funkcióigék, melyek rendszerszerűen kapcsolódnak össze névszóval úgy, hogy a szerkezetnek önálló névszói szinonimája van. Azzal, hogy konkrét szövegek-

ben ténylegesen mennyire volna elvileg használható, ill. mennyire használatos ténylegesen a névszói szinonima, nem foglalkozom. Vannak esetek, amikor a névszó valóban lehetséges alternatíva, van, hogy inkább csak elméleti lehetőség, mert a tényleges használatnak stilsztikai akadályai vannak, s bizonyára arra is találánk példát, hogy a pusztán névszó elméletileg sem jöhet számításba.

Először azokat a szerkezeteket tekintem át, melyeknek főnévi, aztán pedig azokat, melyeknek melléknévi szinonimájuk van.

Főnévi szinonimájuk van mindenekelőtt a képez és az alkot igéket tartalmazó funkcióigés szerkezeteknek, melyek nemegyszer egymással is szinonim viszonyban vannak (pl. *alapját, részét, gerincét alkotja/képezi; határt képez/alkot*), bár negatív konnotációjú szavakkal inkább csak a képez kapcsolódik (pl. *akadályt, problémát, bűncselekményt*).

Nagyon termékeny funkcióige ebben a csoportban a képvisel (pl. *álláspontot, erőt, értéket, véleményt, irányt*), a jelent (pl. *veszélyt, kihívást, terhet, biztonságot, előrelépést*) és a jelentkezik (pl. *probléma, igény, betegség, hatás, hiány*).

Meg kell továbbá említeni három, részben szinonimaként használatos további funkcióigét: az egyik a *vmiként szerepel* (pl. *gyanúsítottként, példaként, feltételként, prioritásként, bizonyítékként*), a másik a *vmiként/vmiül szolgál* (pl. *alapul/alapként, példaul/példaként, bizonyítékul/bizonyítékként, tanulságul/tanulságként, magyarázatul/magyarázatként*), a harmadik pedig a *vmiként jelentkezik* (pl. *problémaként, feladatként, igényként, hiányként*). Ritkább használatú a *vmiként hat*, pl. *húzóerőként, kuriózumként, felüdülésként, revelációként, szenzációként hat*.

„Másodfokon” a főnévi szinonimájú szerkezetek közé tartozik a *vmilyen tisztséget/tisztelet/posztot betölt* és részben más kollokációkban a *funkciót/szerepet betölt*, amennyiben jelzőjük van, pl. *elnöki, igazgatói, parancsnoki, ügyvezetői, tisztséget/tisztelet/posztot betölt; bírói, főügyészi, reklámozói funkciót/szerepet betölt; csúcsmo­ dell, békebíró, dobos funkcióját/szerepét tölti be*.

Végül érdemes kitérni a *-számba megy* szerkezetre, pl. *ritkaság-, csoda-, élmény-, szenzáció-, esemény-, közhelyszámba megy*. Ezek a ritkaság, csoda, élmény, szenzáció, esemény, közhely főnévvel állíthatók párhuzamba, de egy részüknek pontosabb megfelelője is van: a *-szerű* képzőszerű utótaggal létrehozott *élményszerű, szenzációszerű, közhelyszerű* melléknév.

Rendszerint melléknévi szinonimájuk van vagy lehet a következő igékkel alakult szerkezeteknek: *viseltetik (felelősséggel, előítéllettel, jóindulattal, türelemmel, empátiával); örvend (egészségnek, közkedveltségnek, népszerűségnek, tekintélynek, sikernek); bír és rendelkezik, melyek rokon értelműek (fontossággal, illetőséggel, részasedéssel, tulajdonsággal)*. A *vmilyen magatartást tanúsít* szerkezet a névszó jelzőjével azonos melléknévvvel áll szemben mint egyszavas szinonimával, pl. *agresszív, bölcs, cinikus, elnéző, elutasító*. Hasonló a helyzet a vele szinonim, de sokkal ritkább *vmilyen viselkedést tanúsít* szerkezettel, pl. *agresszív, antiszociális, férfias, elnéző, tiszteletteljes*.

Számos esetben melléknévi – fosztóképzős vagy neki megfelelő prefixumot tartalmazó – szinonimája van a *vmít nélkülöz* szerkezetnek, pl. *logikát, realitást, humort, koncepciót, felelősséget, hagyományt, hitelességet nélkülöz*.

Vannak funkcióigék, amelyek csak egy vagy néhány olyan szerkezetet alkotnak, melynek névszói szinonimája van. Főnévi szinonimája van az *állásponton van* szerkezetnek (vö. *álláspontja*). Melléknévi szinonimájuk van például a következőknek: *tűrelmet gyakorol* (vö. *tűrelmes*), *hasznot hoz* (vö. *hasznos*), *hatályba/érvénybe lép* (vö. *hatályos/érvényes lesz*, *hatályossá/érvényessé válik*), *tanulással szolgál* (vö. *tanulságos*), *ellenszenvet táplál vkivel szemben* (vö. *ellenszenves neki*), *vmennyi tagot, főt, évet számlál* (vö. *vmennyi tagú, fős, éves*). Tagadó értelemben használatos a *nem fér kétség/gyanú vmihez* szerkezet, szinonimája a *nem kétséges* vagy a *kétségtelen*, ill. a *nem gyanús*.

E funkcióigék – amikor más névszókhoz kapcsolódnak – olyan szerkezetekben használatosak, melyeknek igei az önálló szinonimájuk, pl. *hatást, bírálatot, ellenőrzést gyakorol* (vö. *hat, bírál, ellenőríz*), *áldozatot, döntést, intézkedést, rendeletet, termést hoz* (vö. *feláldoz, dönt, intézkedik, rendelkezik, terem*) stb. S persze olyan szerkezetek is vannak, melyeknek egyáltalán nincs egyszavas megfelelőjük, pl. *nyomást gyakorol; bajt, fordulatot, példát hoz; stb.*

Megjegyzem még, hogy a fordított esetre is akad példa, arra ti., amikor egy funkcióigével többnyire olyan szerkezetek alakulnak, melyeknek névszói szinonimája van, mégis előfordul itt-ott igei szinonima is, pl. *terhet jelent (számára)*, vö. *megterheli; veszélyt jelent*, vö. *veszélyezteteti; fenyegetést jelent*, vö. *fenyegeti; akadályt jelent*, vö. *akadályozza; előrelépést jelent*, vö. *előrelép; élményt jelent*, vö. *élvezi; örömet jelent*, vö. *örül neki; akadályt képez*, vö. *akadályoz; tulajdonát képezi*, vö. *rendelkezik vele; elutasító magatartást tanúsít*, vö. *elutasítja*.

5.5. Az alakfüggetlen párok szinonímiája

A teljesség kedvéért röviden kitérek azokra az esetekre is (bár ezeket nem vizsgáltam), amikor a szerkezetben található névszónak csak elméletileg a megfelelője az ige, vagy nincs is a főnévnek azonos tövű igei szinonimája. Az elsőnek említett esetre példa lehet a *dívatban van* : „*dívik*” vagy a *hatályba lép* : *elkezd „hatni”*, a másodiknak említettre a *futásnak indul* : *nekiiramodik; helyet foglal* : *leül; bebocsátást nyer* : *beengedik; benyomást tesz* : *hat; összhangba hoz* : *harmonizál; információt/tudomást szerez* : *értesül; szó nélkül hagy* : *nem reagál; igent mond* : *elfogad, beleegyezik; nemet mond* : *elutasít; kifogással áll elő* : *mentegetőzik?; órát tart* : *[órakeretek közt] tanít?; helyt ad vminek* : *elfogad vmit?; kézre kerít* : *elfog?, kudarcot vall* : *megbukik?, felsül?, lebóg?, beég?*. Ez utóbbi esetben a szerkezet névszója és a szerkezet igei szinonimája közt csak jelentésbeli hasonlóság mutatható ki, alakilag nincs közük egymáshoz.

Ha az ilyeneket is elfogadjuk a funkcióigés szerkezetek szinonimáiként, a funkcióigés szerkezetek körét még nehezebb megvonni, hiszen nincs kijelölhető határa annak, milyen mértékű jelentésbeli eltérés esetében beszélhetünk még szinonímiáról, amennyiben a két szó által jelölt fogalmaknak van egy vagy néhány közös jegyük is. A határ-megvonást a „szinonímia” fogalmának többféle értelmezhetősége is nehezíti. Nem mindegy például, hogy szótári vagy pragmatikai, kontextuális szinonímiával számolunk-e. Lehet-e vajon úgy tekinteni, hogy mondjuk a *folymatba helyez* funkcióigés szerkezetnek az *elkezd*, a *nyomást gyakorol*-nak a *kényszerít*, a *pánikot kelt*-nek a *megrémit* a szinonimája? Némely kontextusban igen, a legtöbbször talán nem, de az „igazi” szinonimák se illenek bele minden kontextusba.

Ugyanakkor az egyszavas szinonima meglétét, még ha csak pragmatikai szinonima is, mégis használhatjuk egyfajta bizonyítékként arra nézve, hogy a szerkezet jelentése „egységes”, vagyis nem olyan, mint a valódi szintagmáké (l. 5.1.).

5.6. Szinonimahiány

Amint fõntebb láttuk, nem minden olyan szerkezetnek, amelyet funkcióigésnek érdemes tekinteni, van egyszerű igébõl vagy névszóból álló szinonimája, fõleg ha a szinonimiát szigorúbban értelmezzük. Néhány példa: *elsõbbséget ad, alkalmat biztosít, próbaidõre bocsát, adósságot csinál, útba ejt, kézjeggyel ellát, zsákmányul esik, önkritikát gyakorol, keresetet indít, gyanút kelt, vmilyen jelleget kölcsönöz, igazat mond, magyarázatot nyer, lehetőséget nyújt,*²⁴ *vmilyen jelleget ölt, feltételt szab, nagygyûlést tart, kezelésre szorul, lehetővé tesz, szívességet tesz, tekintettel van vmire, bravúrt véghezvisz, elégtételt vesz, felelõsségre von; elõkalkulációt végez.* Sokszor még a legjellemzõbb, -ás/-és képzõs eseménynévvvel alkotott szerkezetnek sincs egyszerű megfelelelõje, pl. amikor a fõnév összetett szó: *terrorátadást követ el, házkutatást végez, kényszergyógykezelést foganatosít, béketárgyalásokat folytat, kényszerleszállást hajt végre, szükségmegoldást alkalmaz, verõhibát vét* stb.

Bizonyára az ilyeneknek az analógiája is hozzájárulhatott a szinonimával rendelkező funkcióigés szerkezetek létrejöttéhez és elterjedéséhez, bár a hagyományos nyelvművelés képviselõi inkább a funkcióigés szerkezetek idegen mintára való keletkezésének tényét hangsúlyozzák, nyilván azért, mert egy belsõ analógiás fejleményt nehezebb elítélni, mint egy idegen tojásból kikelt kakukkfiókát.

Olykor az is elfordul, hogy a funkcióigés szerkezetnek van ugyan egyszerű igébõl álló párja, de az mást jelent, így nincsenek szinonim viszonyban egymással. Például a *szünetet tart* és a *szünetel* más-mást jelent: az elõbbinek az alánya személy, az utóbbinak cselekvés, történés, folyamat (vö. Lázár 2017); a *sorra vesz* és a *felsorol* vagy a *példát hoz* és *példálózik* közti jelentésbeli különbség nem szorul magyarázatra (l. még alább a *képessé tesz* és a *képesít* példáját). Az ilyenek paronimának tekinthetõk.

Van úgy, hogy a szerkezet és az önálló ige olykor szinonimák, máskor nem. Például a *kezelésbe vesz* szerkezet az esetek egy részében szinonimája a *kezel* (*kezelni kezd*) igének, az esetek más részében viszont a szerkezetnek egy olyan metaforikus jelentése érvényesül, amellyel az egyszavas igei szinonima nem rendelkezik ('intenzíven foglalozik vagy keményen bánik vkivel, sokszor vmilyen cél elérése érdekében'; 'megver').

Amint a fõntebbi példákbl is látszik, az egyszavas szinonima nélküli szerkezetek tetemes részének fõneve egyáltalán nem értelmezhetõ eseménynévként. Ennek ellenére a vizsgálatok során az a meggyõzõdés alakult ki bennem, hogy ezeket is funkcióigés szerkezetként érdemes számon tartani, amennyiben igéjük funkcióige. Az igei megfelelelõ hiánya egyébként némely esetben merõ esetlegesség (vö. Sziklainé 1986: 269–270).

24 Miheztartás végett érdemes megjegyezni, hogy a Nyelvművelõ kézikönyv (II. 1985: 411) még a *lehetőséget nyújt vmire* szerkezetet is a terpeszkedõ kifejezések közt sorolja fel, s természetesebb megfelelelõjének tartja a puszta névszói állítmányt, azaz *lehetőség vmire*.

A szlovákban például létezik a *lehetővé tesz*-hez, a *képessé/alkalmassá tesz*-hez, a *kétségessé tesz*-hez rendelhető ige, a „meglehetősit” (*umožniť*), a „megképesít”²⁵/ „megalkalmasít” (*uschopniť*) és a „megkétségesít” (*spochybníť*). Ha pedig a *lehetővé tesz* szerkezetet funkcióiágésnek tekintjük, a vele sokszor azonos jelentésű *vmít biztosít* szerkezetet sem kezelhetjük másként, pl. *gondoskodást, lebonyolítást, működéset, védelmet* stb. *biztosít* (vö. *lehetővé teszi a gondoskodást, lebonyolítást* stb.), annál is inkább, mert ezeknek nemegyszer egyszavas megfelelőjük is van (vö. *gondoskodik, lebonyolít* stb.). Az is merő esetlegesség, hogy a magyarban nincs egyszavas megfelelője a *részt vesz* szerkezetnek, ha csak a stilisztikailag erősen jelölt *participált* nem tekintjük annak (vö. ang. *participate*, de *take part* is, szl. *zúčastniť sa*). Ha az egyszavas szinonimát nélkülöző kifejezéseket kizárnánk a funkcióiágés szerkezetek köréből, a *bérbe vesz* funkcióiágés szerkezetnek minősülne (vö. *kibérel*), de a *bérbe ad* nem, mivel nincs szinonimája. Az ilyen eljárás aligha volna gyümölcsöző a funkcióiágés szerkezetek működésének jobb megértése szempontjából.

Az igei vagy névszói szinonima nélküli szerkezeteket azért sem volna tanácsos határozottan kizárni a funkcióiágés kifejezések köréből, mert ugyanazon funkcióiágéval alkotott kifejezések egy részének van, más részének nincs egyszavas igei megfelelője. Például az *ad* funkcióiágéval alakult *parancsol, utasítást, eligazítást ad* kifejezéseknek van egyszavas megfelelőjük (vö. *parancsol, utasít, eligazít*), de a hasonló jelentéskörbe tartozó *útmutatást ad* vagy *ultimátumot ad* kifejezéseknek nincs (az előbbi már elszakadt az *utat mutat* kifejezéstől). Vagy a *rokonszenvet érez* kifejezésnek igei megfelelője van: *rokonszenvez, az ellenszenvet érez* kifejezésnek már csak névszói: *ellenszenves neki, a felelősséget érez* kifejezésnek viszont nincs egyszavas megfelelője (a *felelősségteljes* névszót annak tekinteni erőltetettnek tűnik). Ehhez hasonló példák sokaságát hozhatnánk fel, ehelyett csak még egyet, ahol az egyszavas megfelelővel rendelkező és azt nélkülöző kifejezés ugyanabból a szűk jelentéskörből való: a *letartóztatásba helyez* egyértelmű megfelelője a *letartóztat, ám az őrizetbe helyez* (vagy *őrizetbe vesz*) kifejezésnek nincs sem igei, sem névszói egyszavas megfelelője.

Nyilvánvaló, hogy az ehhez hasonló összetartozó kifejezéseket nem volna célszerű elszakítani egymástól, így az egyszavas megfelelő hiánya ellenére az ilyeneket véleményem szerint célszerűnek látszik funkcióiágés szerkezetekként kezelni.

5.6. Lexémaérték

A funkcióiágés szerkezetek tagjainak jelentésbeli összeforrottsága, ill. egyszerű igével való esetenkénti helyettesíthetősége arra utal, hogy lexémaértékűek. A nagyobb gyakoriságúak állandósult szókapcsolatnak tekinthetők. Különböző mértékben lehetnek szó-lásszerűek, így a funkcióiágés szerkezetek és az idiómák folyvást alkotnak. A képszerű funkcióiágés szerkezeteknek, ill. az idiómáknak a stílusértéke is sokszor eltérő: nem formálisak, hanem választékosak. Ezeket a hagyományos felfogású nyelvművelők sem szokták helyteleníteni.

25 A *képesít* jelentése specifikusabb, mint ami a *képes* szóból következne.

A ritkábban használt, alkalmibb funkcióigés szerkezetek is lexémaértékűek, de nem tekinthetők feltétlenül állandósult szókapcsolatnak. A kettő közötti határ – amint arra már fentebb utaltunk – bizonytalan, bár tüzetesebb vizsgálat révén nem volna talán lehetetlen mennyiségi kritériumok alapján legalább a köznyelvre nézve elkülöníteni a ténylegesen állandósult szókapcsolatokat az alkalmibb kollokációktól.

Azt talán főleg is hozzátenni, hogy a legalkalmibb kollokációk is funkcióigés szerkezetek, ha megfelelnek a 2.1. fejezetben említett kritériumoknak. Számos funkcióigéről – akár csak a képzőkről²⁶ – azt mondhatjuk, hogy termékeny, új meg új névszókkal alkothat szerkezetet, ez biztosítja mint kifejezőeszköznek a rugalmasságát. Amennyiben helyes a megfigyelésem, a „legígazibb” állandósult szókapcsolatokat – paradox módon – épp a terméketlen funkcióigék alkotják, melyek csak egy vagy egynéhány névszóval alkotnak szerkezetet (s ez sokszor kontaktushatás következtében jött létre), az ilyenek nem kevés esetben kiugróan gyakoriak a termékeny funkcióigékkel alkotott szerkezetekkel összehasonlítva. Ezeket is érdemes lenne külön csoportként számon tartani, mert jellegzetességeik kihatnak használatukra és megítélésükre is, ám ennek feltétele a funkcióigés szerkezetekre mint kollokációkra irányuló, az enyémnél alaposabb vizsgálat.

6. Összegzés

Dolgozatom a funkcióigés szerkezetek stílusával és megítélésével kapcsolatos vizsgálataim mellékterméke; azokat a gondolataimat, felvetéseimet, kérdéseimet adom benne közre, amelyek munka közben felmerültek bennem. Nem lévén leíró nyelvész, fő célomnak nem a felvetett problémák megválaszolását tartottam, hanem magukat a felvetéseket. Mivel ezzel a témával a jövőben nem tervezek foglalkozni, abban bízom, hogy ezt megteszik helyettem mások, s hogy meglátásaimat – vagy legalább az adatokat, amelyeken ezek alapulnak – fel tudják majd használni, akár úgy, hogy építenek rájuk, akár úgy, hogy megkérdőjelezzik vagy helyesbítik őket.

Zárzóként egy dologra szeretnék még kitérni. Amint tudjuk, „a” tipikus terpeszkedő kifejezések hagyományos nyelveművelői megítélése meglehetősen negatív (erre l. még Lanstyák 2019), aminek fő oka a hagyományos magyar nyelveművelés erős nyelvi verbizmus, nyelvi szintetizmus és nyelvi purizmus. A nyelvi verbizmus nyelveművelői ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a pusztá ige eredendően helyesebb, mint a vele nagyjából azonos denotatív jelentésű, igei alaptagú szó szerkezet, s amennyiben ezek közül mint szinonimák közül választhatunk, mindig a pusztá igét érdemes választanunk. A nyelvi szintetizmus az a meggyőződés, hogy a szintetikus nyelvi formák eredendően helyesebbek az analitikusaknál. A nyelvi purizmust nem szükséges bemutatni.²⁷

A nyelvi verbizmus és a nyelvi szintetizmus indítéka az, hogy nyelvünk őrei szerint a „magyar szemlélet” az igét, ill. a tömör kifejezőmódot részesíti előnyben – ilyen „a

26 A funkcióigék funkció tekintetében hasonlítanak a képzőkhöz (vö. Lázár 2017), így nem csoda, hogy vannak köztük különböző mértékben termékenyek és terméketlenek.

27 Az említett és más nyelvi ideológiákra l. Lanstyák 2017.

magyar nyelv jelleme”. E mögött a téves meggyőződés mögött alighanem a nyelvi homogenizmus áll; nyilván emiatt vetítik ki a hagyományos felfogású nyelvművelők a szépirodalmi stílusnak és a népköltészet stílusának a jellegzetességeit az egész magyar nyelvre. Ezért van az, hogy – kis túlzással – a nyelvművelőknek legalábbis a régebbi nemzedékei a formális stílusú szövegektől is elvárták, hogy a Befordultam a konyhára stílusában íródjanak.²⁸ A purizmus pedig úgy jön a képbe, hogy a funkcióigés szerkezetek egy kisebb – de nem jelentéktelen – része idegen nyelvi kontaktushatás következtében jött létre.

7. Hivatkozások

- T. András László 1956. Az igék körülírásáról. *Magyar Nyelvőr*, 80/4, 429–431. p.
- Csorba Gábor 2010. Funkcióigés szerkezetek fordítása a szemantikai prozódia tükrében. Várad Tamás szerk., *IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 15–30. p.
- Dobos Csilla 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Tomus XI. – Fasciculus 1. Miskolc, E Typographeo Universitatis, 29–47. p.
- Ferenczy Géza 1980. *Magyarán*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Szerk. Elekfi László.)
- Grétsy László szerk. 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr*, 133/ 3, 263–274. p.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr*, 123/4, 388–394. p.
- Kovalovszky Miklós 1977. A hivatalos nyelv és a személytelenség; terpeszkedő kifejezések. | Terpeszkedő kifejezések, frázisok. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 103–104, 185–187. p.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvideológiai fogalomtár*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2019. július 17.)
- Lanstyák István 2019. Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkcióigés szerkezetek használatának megítélésében. In Misad Katalin (szerk.): *Nyelv, identitás, oktatás*. Bratislava, Univerzita Komenského. Megjelenés alatt.
- Lázár A. Péter 2017. Könnyű kis igécskék. *Nyelv és tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/konyu-kis-igecskek?comments#> (Utolsó letöltés: 2019. június 5.)
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr*, 123/1, 116–128. p.

28 Ennek bizonyosságai a nyelvművelők által létrehozott vagy terjesztett „vicces” átiratok, melyekben népköltészeti alkotásokat, klasszikus verseket vagy hagyományos közmondásokat írnak át hiperformális stílusba, ezzel akarva bizonyítani a formális stílusra jellemző nyelvi eszközök – többek között a funkcióigés szerkezetek – „helytelenségét”. S ennek bizonyítéka, hogy az egyik nyelvművelő még Petőfit is megróttá, amiért a hadügyminisztériumhoz címzett beadványát nem szépirodalmi stílusban írta (Ferenczy 1980, 161. p.).

- Lőrincz Julianna 2004. A funkcióígés szerkezetek és a főnévi taggal azonos tövű igék variáciája. In Kurtán Zsuzsa–Zimányi Árpád (szerk.): *A nyelvek vonzásában*. Eger–Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 104–109. p.
- Lőrincz Julianna 2011. Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései. *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Eger, Líceum Kiadó, 118–124. p.
- MNySz. 2007. terjengős kifejezések. Balázs Géza–Zimányi Árpád (szerk.): *Magyar nyelvhasználati szótár*. Celldömölk, Pauz-Westermann, 226–227. p.
- O. Nagy Gábor 1968. Az ige a magyar frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr*, 92/2, 204–209. p.
- NyKk. I–II. 1983–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézis�ótár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest, Gondolat.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr*, 110/3, 268–73. p.
- Vargáné Kiss, Katalin 2008. *Pénzintézetek szakmai nyelvhasználatának elemzése angol és magyar éves jelentések alapján*. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2008/Vargane_Kiss_Katalin_dissertation.pdf (Utolsó letöltés dátuma ismeretlen, jelenleg nem elérhető.)
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. In Sinkovics Balázs (szerk.): *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 265–278. p.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1040–1053. p.
- Zimányi Árpád 2006. Analitikus szerkezetek – funkcióígés formák. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 40–47. p.

ISTVÁN LANSTYÁK

ON SOME GENERAL QUESTIONS OF LIGHT VERB CONSTRUCTIONS

This paper examines light verb constructions, with special regard to the borderline cases, i.e. verbo-nominal constructions, which may or may not be analyzed as light verb constructions. It analyses the possible meanings of the light verbs—beyond being the carriers of grammatical functions, and compares them with the meanings of the potential or actual one-word equivalents of these constructions. The empirical basis of the research is provided by the v2.0.5 of the Hungarian National Corpus.

KÖRÖS ZOLTÁN

„MA ESTE INDULUNK A FRONTRA...”

Felvidékiek naplói és memoárjai
a második világháborúból

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM 6.

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A.GERGELY ANDRÁS

Mágikus pokoljárások, avagy háttérzajok a kiszolgáltatottság antropológiájához

Tudunk vagy sejtünk, képzelünk vagy megbizonyosodunk, tapasztalunk vagy megfélemedünk, értelmezünk vagy megértünk... Eljárások ezek, önképek és társ-képek, kísérletek a félelem ellen, a megismerhetőség hitéért, a megnevezhetőség bátorságával, a definíciók fegyverzetével. Társas tudások, társadalmi gyakorlatok, szociális interakciók, retorikai győzelmek, belátási kísérletek, megnevezési szertartások. A tudás gőgje a titok ellen, a szellem hatalma minden ellen, s néha önmaga ellen is. Nevezzük talán belátásnak vagy megértésnek, értelmezési jogosultságnak és definíciós hatalomnak akár, vagy békéltető eljárásnak mindama rejtélyek túlsó partján, ahol fennen harsoghatjuk, hogy lám, elértük, megragadtuk, neve van, kategóriája, besorolási mutatója, tehát igazat nyertünk, amiben sosem lehetünk kellőképpen biztosak, de minduntalan megkíséreljük, hátha egyszer mindörökre birtokunkba kerül... Kerül a tudás, a név, kerül a fogalom vagy a jel, az Emberhez kapcsolt céltudat, az optimista jövőkép, a létezés okának és módjainak értelmes tárháza.

Vajon miért és miként hat megnyugtatóan vagy felajzóan tudatunkra az a fajta tudás, amelyet arról formálunk, amit nem tudunk és nem is tudhatunk igazán? Merthogy nem tudnivaló, hanem valami más. Nyerünk vele bátorságot, fölépítünk szabadságot, elkereszteljük valaminek: békének, jelképnek, toposznak, a viszály elleni harceszköznek, a kiszolgáltatottság elleni fogalomnak, a megnyugvás tudatának, a harag ellenszerének vagy az emlékezet lenyomatának. Aztán akkor már itt a mi jelenünk, s vele a boldogító definíció, a jövőkép, a társadalomremény. Kell ez nekünk. Ez az illúziótlan univerzalizmus, a belátás bátorsága, a megnevezés joga, a távolság, mely békít és andalít.

Csak hogy legtöbbször mindez még sincs ily intenzív kulturális kényszernek kitéve, tudományos erőnek kanalizálására szánva. Valahogyan vannak a dolgok, a megnevezés szinte rájuk tapasztolva, az emóciómentes tudomány által hitelesítve. S nevezzük Társadalomnak, ha megengedik! Saját kiadásban, ideális esetben, azonos nyelvi közegben és kulturális miliőben szinte nem is lenne ennek akadálya. Verbálisan formalizálni, nyelvileg uralni, fogalmilag lecsupaszítani, s ezzel szinte megragadni – mi egyéb közhaszna lehetne a társas tudásnak, a közös révedésnek, a megőrzött kincsek verbális birtoklásának?

Aztán már csak hivatkozni kell. Ki gondolta, mikor s hol, s még mások hogyan minderről vagy mindez ellen. A győzelem máris a miénk, mihelyst nevet adtunk, elhelyeztünk, a gyakorlat rendelkezésére bocsátottuk. Ami meg a megélt, valami fölött uralmi derűvel eligazodás bája, az már saját, narratív, bölcs és belátásos, rangos és vitathatatlan tudás!

Vagy mi. Példaképpen a másként tudás ellenszere. Esetleg a bizonytalanság elkerülésének technikája. A lét igazolási eszköze, a befogadás nyelvtanával, a jóváhagyás szinte testvéries eleganciájával. S azután aki értetlenül jön, az már vagy csak elfogad és tudomásul vesz, vagy makrancosan átnevez, újradefiniál, önmagát is boldogítva konstruál. Birtokában a rag, a jelző, a minősítés, a tiszta nyelvi-együttes közlésjoga, a befogadók és kirekesztettek körének definiálási előjoga is. A többi meg néma csend.

Az emocionális pompába mégis sokszor, vagy mindig újra meg újra beleszövődik, belevegyül és benső átírást sürget olykor a másként tapasztalás. A kinetikus kalodából, a behatárolás szegmentarista gőgjéből néha előtör a klasszifikáló, materializáló magabiztosság, de csak hogy olykor maga is szembesüljön a nem kellő vagy nem kielégítő bizonyossággal. S lehet, ez nem valamiféle illúziótlan univerzalizmus, hanem csupán a cseh (és részben kelet-európai megfogalmazott) kényszeredett magabiztosság az eligazodás terén és a meglátások önteltségével. Ám aki netán híján van a franciás szótárnak, melyben még a jelentéssel felruházott fogalmak is újabb definíciókat vonzanak és változó alakú formulát is képzelnek, nemegyszer épp a már meglelt tartalom és jelentés örömevel fordul a további, megszámlálhatatlan ellentmondások és kiviruló megfontolások felé (*les Lumières*, többes számban, hogy eltántorítson az egyetlen kizárólagos megfontolást igazságnak meghirdető rendszer képzetétől!).¹ Az illúziótlan univerzalizmus kicsinyhitúsége és egyetlen megoldásra törekvése persze önmagában is el-leend, nincs szüksége a teljesebbnek tetsző árnyaltságra, a felvilágosodó értelem visszényeire, a közlésbátorság bántó magányosságára.

Látzólag valami megtévedt magánmonológ tónusában zsolozsmázom itt. Ám mégsem csupán. Mert hát ki ne tudná Kafka mindenhol ottlétét a zugokban, Hrabal szikrázó őszinteségét a snasszságokban, vagy Michal Ajvaz (*A másik város*) titokra fogékony tekintetének cseles csalárdságát hová tenni, amikor az evidens közös világok megismerésén túli (vagy belüli?) magánvilágok esélyeiről is éppúgy szó van?! Vagy mikor a prózai és társadalomszemléleti hagyomány nem/nemcsak az előíró, joghiteles, predikciókban előtolakodó evidenciáiról van szó, hanem az egymást is át- meg átfonó stílári és gondolkodási hagyományok, a váltakozó perspektíva lehetséges rétegzettségéről, fókusz távolságairól, a bármikori és bárholi elbeszélő én kapcsolódásairól mindahhoz a létező világhoz, melynek elemi szubjektivitásra készsége, összekomponálásra igényt tartó szétesettsége a történeti fájdalmak vidékeiről szedett elemekre épül. Az illetén mélyülő, zavarba ejtően komplex, de összességében mégis pusztító összhatású elbeszélő módoknak, amelyek között kiemelt helyet biztosít magának Jáchym Topol legtöbb könyve, valahol a lényegi mélységekben és élményközeli tudásokban lakozik a rejtkező elhallgatások, a „résekből” mindenütt előtolakodó utalások dekompozíciós technikája, amelyek olvastán épp a mindenkori olvasónak kell újra összeraknia az elhallgatások, rejtett jelentések háterszágát és a történő történelem visszafelé vezető nyomonvonalait.

1 G. Kovács László, Patrik Ouředník 2006 *Illúziótlan univerzalizmus* (Interjú) <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-marcius-aprilis/OUREDNiK/Illuziotlan-univerzalizmus>

Topol provokatív iróniája és a mindenkori (megokolt, elterpeszkedett, fenyegetően konstans) félelem történeti és traumatikus eseményeinek belvilágára utaló regényterei sajátos lakóvezeteli, „Sinistra-körzetei” a vidéki cseh-felvidékek és város-alvilágok lehetőségességének. És történeti idejük akár lehetne mai is, Monarchia-kori is, vagy a bogumilikus időkből való, mert mindegyikben valamiféle rémisztő átmenet lakozik a mágikus irrealizmus és a kíméletlen emlékezeti szoborállítás között. A degenerálódó rejtélyek hőmpölygő ciklikussága, a folytonos várakozás az irrealizmusra, a nyomra nyom kiszámíthatatlanságok és a keresések elszántsága ül talán mindmegannyi regényén. Az *Éjszakai munka*, az *Angyal* miliője éppúgy, mint a *Nővérem* biztos talajt fog a történeti képek, képzetek, félelmek és megszállás-impresziók érzelmi mélyvilágában, s minduntalan ott leli meg a menekülés, a sodró politikákra reflektáló emberi közösség elszigetelt mikrotájának kínjait.² Árvaház, elhagyottság, távoli és közeles fenyegetések, viselkedési defektusok vagy aberrációk, eszközlétre kényszerítettség, a mindenkori megszállottak reményvilága és a kapaszkodók, jövőremélők eszmeképzetei vívnak párviadalt az uralkodó eszmék, ezek kiszolgálói, avagy a mindenkori pogromok, megszállások, törvénytelen törvények és még törvénytelenebb leszármazottak alig múltja, vasos jelene és éjszakai részvilágokból kibukkanó patkányszármazékok uralmával...

De lehet-e mindebből nemcsak a szürreális reáliát, hanem a jelenmúlt örökségesítésének tegnapi túli, holnapok felé vezető útvonalait látni vagy képzelegni? Szolgál-e mindez társas tudással, társadalmi jövőképpel, átélt jelenképtelenséggel? S egyáltalán: beteges képzetek vagy regényes átiratok, szociografikus hitelű falukép vagy veszett képzeletre támaszkodó ördögjárás kontrasztjai építik ezeket a históriákat? A „mi kis falunk” dadogós bája, vagy a Kastély immár földre fordult mélyvilága, negatív antiutópiaja dolgozik-e az efféle társadalomképen belül?

A pokolhoz az ördögi is

Meglepő, bár nem egyedülállóan szokatlan, hogy ciklusai vannak a magyar irodalomtörténetben is a dél-amerikai, kínai, afrikai vagy épp cseh irodalom iránti érdeklődésnek, befogadásnak és érzékenyítésnek – amit lehet korszakos lelkesültségekkel vagy piaci érzékenységgel minősíteni, de tapasztalati valóság, hogy ha a cseh irodalom kortársait keressük a mai hazai kiadói kirakatokban, bizony a kevés kivétel közül is kitűnik a Kalligram, mely legalább a kísérlet merszével tolja elébünk válogatott szerzői kör messze nem érdektelen termését. Néhány éve, amikor Michal Ajvaz szenzációs prágai könyve, *A másik város* megjelent, próbáltam én is valamelyes kultúrafogyasztói visszhangot kicsikarni, de ha ma latolgatnám ennek sikerét, egyhamar beláthatom, hogy

2 A három nagyobb egységből álló regény, a *Nővérem* első blokkjában (*Város*) is a szerzőtől megszokott kulcsszavak: repedés az odúban; a pince; azok a tárgyak; akkor a csatornában; összeesküvés; bizniszösvény; a szerződés: várunk; hang; a sziklán és vidéken; a doboz dolgai; volt egy álmom... Majd: nem rendeztek köztünk vérfürdőt; árnyak; a jel; csapda; népek tavasza; kanak királyság; és elvesztem; keresek, keresek és késeket hurcolok magammal; rengett a föld; a fal és ami mögötte van... Jáchym Topol: *Nővérem*. 1998. Fordította Kolozsár Péter. Bratislava/Budapest, Kalligram. Online: mek.niif.hu/00200/00298/00298.pdf

kellő és remélt hatás, referenciák nélkül maradtam. S én még csak hagyján volnék, de a fontosabb kötetek is éppoly szűk körnek magánbeszédei maradtak, mintha a mai moldován költőket vagy koszovói novellistákat kínáltam volna megismerésre. Épp ezért is szembeszökő, hogy immár ötödik (magyar nyelvű s kiadású) kötetel kopogtat Jáchym Topol, ki egy személyben költő, prózaíró, publicista és dalszövegíró is, szamizdat-szerző, a nyolcvanas években több underground zenekar tagja, irodalmi hetilapok-napilapok munkatársa mindmáig, s *Az Ördög műhelye* című kisregénye szinte mindezek együttese, apokaliptikus és szürrealista, historikus és emlékező, a marginalizált-ságban létezés és holokausztkövető érzelmi habitus hű ábrázolata. Vagyis hát a mindenkori és minden holokauszt és elviselés megdöbbentő krónikása, a humánus pártos szószólója alkot körünkben. Netán egy humanista, aki a humánus halálának krónikása, a gótikus mese és a keretes komponáltságú modern rémregény történetmondó dalnoka.

Jáchym Topol ugyanis az ördög regényével ismét (Közép- és Kelet-)Európa 20. századi történelmi és társadalmi traumái körül bonyolódó történetfűzést formál, bárha a kötet mintegy felénél az is kiderül: sem Terezínben, sem Vlagyivosztokban nem érzik úgy a népek, hogy „keleten” lennének, sőt Európa közepének vagy épp határának tekintik magukat, ha mégis megkérdik hovatarozásukat. Az események két helyszínen játszódnak: a csehországi Terezínben és a Minszkhez közeli Hatinyban, a nácik vezette népiertás egykori emlékhelyein – magával a helynévvel is jelezve, hogy társadalmi hangulatát és traumáit tekintve, meg a groteszk eszközeivel kifejezve is minden szörnyűségnél lehet még szörnyűségesebb történés, s nem utolsósorban az ismétlődés is ilyen, a köztünk éppen zajló továbbélése mindannak, ami a népek pusztításához vezetett. A holokauszt és a háborús terror túlélő áldozatai, illetve azok leszármazottai itt mindenel és mindenkivel szembeszállva próbálják „táplálni” a világ emlékezetét, lépne csalni figyelmét, őrizni és megtartani azt, amit helyileg a pusztítás ideje véghez vitt. A rémisztő hagyatéknak persze rögtön irigye is támad, s a vita: kinek fájóbb az emlék megőrzése – akár a maiakat is ugyanolyan végzetnek rendeli alá, mint az egykori végzetek az akkoriakat. A terezíni emlékbrancs alig tesz mást, mint kicsiben és helyiben ugyanazt, ami a bunker- vagy kazamataturizmust élteti a világ bármely táján. Saját tervük, majd a fölénk erősödő izmosabbak célja is ez lesz: az emberiség elleni büntettek múzeumának létrehozása, a pusztítás turisztikai esélyeinek bármi áron megszerzése. A Minszk melletti „üzletközpont” azonban már nemcsak a pusztulás bővöletét az emlékezés méltósága helyébe állító törekvések helyszíne lesz, hanem *Az Ördög műhelye* már a bármely emberben lakozó mindenkori gonosz termőhelyévé is válik... Akik itt a haszonkulcskeresők, azok még kevésbé megértőek (vagy, pontosabban, ugyanúgy saját haszonra kalkulálók, mint az egykori, történelmi ügyesek!), így az idősíkok párhuzamai szinte magukat kínálják a kötet lapjain – nem minden „boldog vég” olvasat esélyével.

A kötet belső dinamikája is a méltóságostól a vizionált totalitásig (és tovább) hullámzik: lassú iramú az első harmad, s az események dacára a történés első személyű elbeszélése rámutat a sietség elkerülésének és a személyes visszatekintésnek mennyi dicsfényére, kínjára, sivárságára is. A kötet felétől azonban észvesztően meglődül a történet, a pusztítás logikája mintegy a közlésmód helyébe lép, a kistelepülési eligazodás a nagyvárosi tobzódás erőfölényébe csúszik át. Itt mintegy folyamatos jelenben zajlik a múltba vissza-visszalépő cselekmény: mintha váltanák egymást, keverednének,

filmfolyamként átmosódnának egymáson a hajdani Theresienstadt hírhedt gettójának eseményei a haszonkulcsos emlékeztetelmekkel, az élő emlékezet és a muzealizálható múlt variációi, a történetvezetés drámai keménysége és az elbeszélés fájdalma, a túlélő néhányak megszállottsága és a sodródók örök kitettsége, a büntettek szubjektív ténye és a praktikus-haszonelvű politikai nyereszkesedések fájdalmas borzalma. Mindegyik felrázó, időzített lélekbomba, egyszálú cselekményvonulatra görcsölődő múlt, melynek sosem lehet átélt jelene, s ugyanakkor örökre jelenbe zárt rettegés is, melynek jövő ideje még a múltnál is félelmesebb.

A drámaiság, ha regénybe ékelt, de asszociatív archaikus is egyben, talán akkor is magán hordozza a tisztelet, emlékezés és antik büntetésmotívum árnyát, ha itt és mostani maga a történet eseménye. Az itt és most múltbeli dinamikája azonban inkább élesíti a kortársban a messzire eltolt múlt árnyalatlanul sötét poklát, semmint azt jelenvalóvá sumákolja. A triviális analógia persze nem elkerülhető: adott a politikai múltat kisajátító, rendőrrel és feljelentővel, spionnal és államiasított emléképtéménnyel taktikázó (Műemlék-méltóságba zárt) hatalom, s a történetek helyszínén az anya megmenekülése és az apa halála ciklikusan követik egymást, mintha biblikus átok vonulna végig rajtuk, kecskelegeltető főhőssel, mitikus eseménysorral, véletlenszerűen rátörő archaikus bűnváddal, keserű környezeti ártalommal, mely a túlélő lényekből sugárzik. A narrált történelem mellékszereplői is rendszeralkotó személyiségek, s mindez a terézvárosias bandérium ünnepélyes vonulásainak, a Prága melletti vármaradvány titkos kazamatáinak, a talányos „álnéven” érkező ruszki partnereknek, a szenvedésnek kitett nyugati menekültek holokauszt-túlélő harmadik generációjának összes szenvedelmét lehetővé teszi. De a fehérórosz párhuzam, Hatiny neve még drámaiban hat az utókor számára, ahol a nyomuló németek a teljes lakosságot megsemmisítették, míg Terezínben „csak” a javát. Javát a menekülteknek, a hontalanoknak, a zsidóknak, az üldözötteknek, s ahol az emlékezeti munka ezért nemcsak egyes sorsokból, utólagos kegyeleti maradványokból épül, hanem a szolidaritás, a politikai örökség, a mindenkori pusztító hatalom végtelen indolenciájának emlékezetéből is. A kiirtott lakosok mentális-morális öröksége azonban nem a „messzi múlt” terápiáját teszi lehetetlenné, hanem a hatóságok önkényes barbárságát is, melynek az engedély nélküli emlékezeti mozgalom, a „revitalizációs” szándékú morális törekvés ismételt kihívója lesz. Cseh és orosz halottak, német és ukrán pusztítók, terápiára szoruló emberek végtelen tömegei sodródnak e látszólag belenyugvó közönnnyel átítatott lapokon, de közben, (ha olvasmányos tónusban is), helyenként a hétköznapi élet börtönittas szókincsével, a minduntalan társadalmi vereség és elnyomottság lélekrontó gazemberségével lepik el a haszonlesések és kegyetlenségek vádjait sugárzó oldalakat. Ha Prágát épp csak bombázták, Hatiny megsemmisülése és a körülötte sűrű erdő fedte falvak sírhellyé válása (143 települést égettek fel, 433 pedig eltűnt a térképről) sokszorosa az itteni áldozatnak – s mindkét emlékeztetési hely utólag a megmaradtak küldetéses vállalásával került be a közép- vagy kelet-európai történelembe. De vajon értheti-e egyik a másikat? Lehet-e Prágában élő emléke Katynnak, s lehet-e ugyanolyan vagy párhuzamos múltkonzerváló szándék, amely ellehetetlenült emberek emlékezetére épít emitt vagy amott? S lehet-e a mai prágaiaknak vagy uralkodó putyinoknak, rablovics gaztevőknek, önkéntes gyilkosoknak szelíd lelkiismeretéhez vágni az évszázados jelentéstartalmak vádját, a dokumentáló közös igényt, az emlékezet tisztelgésének fontosságát, a hivatásos emlékezeti hivata-

lok ócska közönyének elégtelenségét, a tárgyi kultúra pusztulását, az emberi kultúra elvadásának fejleményeit? Mellesleg lehet tudni azt is: az eleven emlékezet mint archaikus felkiáltójel minden hatalmat bőszt, és minden hatalom harckocsis ellenereje mögött ott rejlik az embertelenség öröksége, no meg örök emberanyaguk mögött a kiszolgálás „ügyes” alázata is. Ahol a terezíni Örömműhely létrejöhett, hogy a kódorgó lelkeknek terápiás gyakorlattal adjon végsőleg amortizáló feloldást, onnan léptéket váltva és az epikai változás drámaivá fokozása érdekében mesélő főhősünk mintegy átkerül Az Ördög műhelyének helyszínére, ahol talán még maga az ördög is szelíd kecskének minősülne az emberi gonoszság főszereplői között. Ezek pedig számosan vannak, tudatfosztó kegyetlenséggel és perfekt likvidátorsággal. Ügyesek, az új ügyesek korszakában, a mindig túlélő ördögi pokolfény derengésében, a fenyőerdők hamvában is.

Topol bár korunk sértettségi és megaláztatottsági mitológiáját alkotja meg, szinte észrevétlenül a történelem eposzivá válásának kereteit is megrajzolja. A fejezetek drámai fokozása szinte filmszerű dramaturgiával szolgálja a leírhatatlan képsorok vízióit. De még ez sem lehet teljes szerzői énje számára: a kötetvégi köszönetnyilvánításban külön is bocsánatot kér azért, mert „nem vagyok képes teljesen realiztikusan írni a démonokról” – írja. Csupán elgondolhatjuk, e messzi modern mitológikum mivé is lehetne, ha „realisztikusabban” szólna. De visszább a képzelettel! A tanúságtévő és a létállapot morális veszélyeztetője lehet ugyanaz. Ám a mitikus megbocsátás legyen örökrészünk, ha mindazt, amiért Az Ördög műhelye szótárunkba kerülhet, még ennél is realiztikusabban mutatná be. És szüksége sincs rá. A műhelyben a mindenkori ártalom, a tetetlen gonosz, az Ördögnél is ördögibb Ember talál alkotóhelyre. Az emberiség ördöge éppúgy alkot, mint teszi azt az alternatív próza és a humánus tárgyválasztás kortárs cseh szerzője. A vízió és életérzés, szerelem és pusztulás, a keresés és az extimitás, vágy és túlélés, líraiság és groteszk, drámaiság és abszurd mai cseh alkotója már előző regényeiben is a nyelv és a káosz, a szétesett világok és az apokaliptikus szabályok, a menekülés és megőrzés összhangjában teremti meg saját hangját, a háború hangját, melyben sosincsenek győztesek, de mindenki áldozat. Mágikus és misztikus nyelve, városi tájírása és falusi lét-drámája ezt a kötetét (mint a korábbi négy másikat) ugyancsak kitölti – mintha az ördögibb Ember mindenkori létezéséért kérne mindegyre aktuálisabb megbocsátást. Pedig azt is pontosan tudja: ezt valójában senki és sehol nem kaphatja meg, legkevésbé a világainkban fölöttébb bűnrészes Ember.

Entre-acte: a megismerő megértés elszalasztott esélyei a társadalomkutatásban

Jelzem rögtön: semmiképpen sem nagy-komolykodó-száraz tanulmányrészlet akarna lenni ez. Kicsiny közjáték csupán, alkalmi függőhíd az értelemvesztett megismerés harc mosta partjai között, talán morgolóadás-esszé, vagy inkább még ez sem, csak leplezetten ünnepélyeskedő, interdiszciplinárisan kötözködő kérdezősködés. Esetleg olvasói jegyzet, belefontoskodás, hangos tépelődés. Nem másról, csupán arról a tudásszférről, melybe ha olykor belelátok is, egyre kevesebb közöm van hozzá. Nem, vagy nemcsak azért, mert „a társadalomról” való tudás (jó és régi szokása szerint) „valahol magasan” a felhők fölötti világban úszkál... (Ettől még lehetne madár, drón, őrangyal

vagy megfigyelőgép is. Az meg hadd éljen, egészségére!) Inkább ami szontyolít, kedvem szegi, az a megkérdőjelezhetetlen tudálékosság, ami a „jobban tudom” és a „mindig is tudták” közötti intim résben fekszik el, és csöppet sem reflektál önmagára: tényleg tudom-e, tényleg AZT tudom-e? Politikával foglalkozni... – nyilván nem lehet úgy, hogy az alanyi szerző nem mond át vagy bét, nem foglal pártálláspontot, vagy nem igyekszik függetlennek festeni magát bármilyen „pártos” elköteleződéstől. (Ettől persze – még vagy már – olvasói egy részének eleve gyanús, hiteltelen, kétségeket keltő lesz, mert hisz micsodás mondás, amelyből nem derül ki, honnan beszél, kihez szól akkor a T. Szerző?!) A Társadalommal foglalkoznia a kutatónak ugyancsak „távolságtartó” közvetettséggel illik..., az meg ugyanolyan „újságírós”, publicistai, mintha hírt közölné források nélkül, tanmesét szereplők nélkül, hitbéli tanítást szakrális előkép nélkül, vagy színskálát vakon.

Vesse nyugodtan ellenem a Tisztelt Olvasó: na hát akkor vallj színt, pajtás, éppenséggel te akkor hol állsz?!? Honnan beszélsz? Ki bízott meg veled, milyen előjogod adja a tudásközlés merszét...? S akkor épp te honnan tudod-mondod emezt, mik a forrásaidd, mire hivatkozol, kinek inspirációjára gondolod „végig” a dolgokat?

Rövid választ ezekre nyilván nem tudok. Ezek is talányok... De mégsem csak azok. A célzott beszélgetés mindig lehet messzi jövőendőbe felelőtlenkedő, széles(en nem létező) néptömegekhez szóló, megbotránkoztatóan lehangolt frázis, tudálékos pontosítgatás, akarnok tukmálás, rátartó cselezés az „objektivitás” védfala mögül, kötelezettség nélküli szurkapiszka mindenki ellen, aki gondolkodik vagy esélyes az önálló közlésbátorságra. De mindig tart is valakitől valakik felé, iránya van, útja, sebessége, tempója, célja kell legyen. És tételezi a másik oldal, a másik fél, a megértő, a befogadó, az ellenkező, a vitatkozó „objektív” létét, vagy legalább képzelt eshetőségét, lehetséges partnerségét, együtt érző megértését... A céltalan beszéd viszont magányos. Felelőtlen is emiatt, de főként talán haszontalan, majdnem értelmetlen is. Jószerivel azért választ az ember közlő-beszélő szakmát, hivatást, pozíciót, látószöveget, mert valamely közlendője érlelődik időről időre. S ha mindig csak csipetnyi részét mondja el annak, ami várható, épeszüen lekezelik majd, legyintenek rá, érdektelennek gondolják. S vajon elmondhatja-e „egyszerre” is? Akkor meg kinek? Célzottan kire építve, kihez szólva?

De lehet-e egyáltalán „célzott” egy beszélgetés? Úgy vélem, mindig az. Vagy magánmonológ, s akkor is az. Terápiás, vagy tisztázó, vagy kényszeres akár, de szól, valamiért és valakihez. Megnyugtatóan, fölhergelően, fásultan, görcsösen vagy kisszerűen, de mégis szól. S még inkább, ha másik felet, képzelt Olvasót vizionál a közlő. Egyik fél önmaga, de a másik nélkül még önmaga sem lehet (amúgy). Csakhogy delikát kérdés marad: attól, mert nyilvános, akár közvetített, akár direkt, közössé lesz-e, aminek azzá válnia hivatása, küldetése volna? Csak amatőr közvélemény-kutató vagy félamatőr kommunikátor vagyok, mégis meggyőződés, hogy közössé válik előbb-utóbb minden, esetleg csak sokkal-sokkal később, éppenséggel évtizedekre is pangó, megalvadt állapotában – de még akkor is kihámozható, s ha érdemi volt az üzenet, s akkor talán, végre, időlegesen megérthető, sőt aktuális értelmében is vehető, fogyasztható, pártolható, megszívlelendő. De ehhez közölni kell, nyilvánosan, olykor kihívóan. A kortárs társadalomtudomány szinte csakis zárt önköreiben közöl, zárt tudástománynak monologizál, bennfentes világokat épít ki, akár ne is értsék, intim üdvözeteket ismételve egy

nap élő elméletekből... – aztán lemegy a nap, s jönnek sorra az újabb hipotézisek. Aztán majd megint esteledik...

Amúgy, mégis, mit is hiányolok? Mire fut ki ez a körkörös magánbeszéd a megértésről vagy megismerésről?

Példa lehet (ne a levegőbe szónokoljak már!), akár csak egy a sokak közül: egyszer (2011) egy *Tömörkény és egyéb urak* címen zajló konferencia (az Irodalmi Jelen bűvkörében) nemcsak „ismerős urak, idegen emberek” vagy a hallgatag magyar ember, az „elpengetett régi világ” allegóriái mentén értelmezhető közléstartományokba invitált sokakat, hanem a „dokumentum” és a „ponyva” műfajiségének, a képi ábrázolás és a szimbolikus közlések narratív világosságának tárgykörében is érdekes nívumot kínált (a szegedi parasztokról, a virtuális értékrendekről, a profán liturgiáról, az etnografikus és szociografikus népábrázolásról, a 20. századi elbeszélés történeti érvényéről), s ezen a közléshorizonton roppant izgalmas tárgykörbe fogott értő szavaival Szilasi László egy akkori előadásában: *Tömörkénynél még megvolt: a részvét és az ironia elfeledett lehetőségei a szegedi parasztábrázolásban*.³ Már a cím is arra serkent, ne csak a szépészeti, irodalomtörténeti, kultúrákritikai vagy stilisztikai dimenzióban szólaljon meg, hanem mai relevanciájával, társas és tudományos érvényességével is. (Közjátékom címe is innen fakad...) De miként is szól, ami nem szól, ami feledésbe ment, ami léleklendülésről mond le, ami nem kötelez befogadásra, nem él a közlésfelelősség eszközével, s nem ébreszt rá a közlésoldal másik felének, a befogadás-oldalnak elkötelezettségére?! S van-e ilyen egyáltalán – irodalomban, értékközvetítésben, művészeti ágakban, a tudás sajátos réseiben? Nem szól-e akár évszázadnyit átaludva is többről (vagy épp sokkal többről, ismét aktuálisról, folyamatosan kísértőről) az, amit imitt vagy amott, sokaknak vagy keveseknek, naplónak vagy többkötetes regénynek fogalmaztak elődeink? Nincs-e „kötelezően ismerendő irodalom” értéke a messzi múltból kísértő tudásnak, a regisztrált üzenetnek, az irodalom hagyatékának a társas- és társadalomtudományok számára?

Mert hát de..., dehogyisnem, sőt! Talán ezért is kedveljük az ilyesmi kísértéseket. Talán ezért is ül a polcunkon, ezért kínálja szövegtestét oly sok előd oly sok-sok-sok műve, hagyatéka, üzenete, utókornak „célzott” beszédmódja. Kicsit ekképpen, ahogyan Thomka Beáta fogalmazza: „A szociokulturális vagy morális affinitás, a Mészöly Miklós által gyakran emlegetett filantrópia, a szolidaritás és a válsághelyzetben lévők iránti emberi érzékenység nem lenne elegendő a mély szakadék poétikumának kialakításához, amely a jelenkori történelem emberi tapasztalatát jellemzi. Az elbeszélő elszenvedőként, résztvevőként, tanúként, krónikásként léphet föl. Tényszerűen vagy személyesen reflektálhat, fikciós vagy vallomásos formában beszélhet arról, ami körülveszi, és aminek maga is részese. Vagy olyan írói alapállásból szólal meg, amely az érintettséget nem leplező érzelmi többletből, az átmeneti sorsközösség benső látószögéből következik, mint Szilasi regényében.”⁴ S mert *A harmadik híd* Szilasija markánsan őrzi

3 Szilasi László: *Tömörkénynél még megvolt: a részvét és az ironia elfeledett lehetőségei a szegedi parasztábrázolásban*. In Thomka Beáta (szerk.): *Befejezetlen könyv*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2012, 31–42. p.

4 *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2018, 185. p.

a felelős megszólalás és a filantrópia szükségességének egész habituális hátországát, vagy éli és átélteti velünk az *Amíg másokkal voltunk* történő történelmeiben „a maradék kaland” várásának egész valóságértékét („*Ismered a dolgok valódi értékét. A lélek és a gondolat lényegi jogait soha nem szabad elveszítened. A mesterség, a szükség és az alkalom sem bitorolhatja el. Ezek voltak a kiszabott bölcsességei.*” – 286. p.), addig e kiszabott bölcsességek nem magukért valók, hanem közösek, körkörösök, cserekapcsolati értékük létfolytonos mozgás, de kísértő jelenlét is, bennünk visszhangzik, értünkvalóan is közkinccs.

Mármost, ha magamra vállalhatom itt a kellő bölcsesség és irány nélküli szentenciázás felelőtlenségét – talán épp ez az, ami „általánosan” hiányzik a kortárs társadalomtudományok legtöbbszörből mostanság. És egészen biztos az, hogy ilyeneket nem lehet és nem is szabadna mondani, társadalomkutatóként mégannyira sem..., de kérem, láttassa valaki velem azt az értünkvalóan hiteles közlést a politikatudomány, a makroszociológia, a rendszerkritikus médiakutatás, a személyes hangtól sem érintetlen szociálpolitika, a narratív médiatudomány vagy az ökológiai felelősségű klímakutatás, a várostervezés, az igazgatástudomány vagy a nemzetközi kapcsolatok elméleti bűvköréből, amely ezzel a „mirólunk van szó” moralitással fogalmaz az Emberről! Nem a „zemberek” létezhetetlen világáról, hanem őróla, az Egyénről, közösségéről, kis köréről, állapotairól, sorsfacsaródásáról, poklairól, tisztulásairól, reményeiről vagy újrafölépüléseiről! Azokról a résekről, melyekben (akarja, nem szereti, elviseli, belepusztul akár) a léte bontakozásával kell megelégednie. A „mély szakadék poétikuma”, a szolidaritás hiánya és a szocialitás hanyatlása a leginkább az, mely köztes teret, hidak nélküli terepet, lebombázott világok és fölöttük göpzivvel elsurranó mindentudások idegenségét érinthetné, szinte érintetlenül hagyja mind a tudást, a „rizómák” létét és megnevezését, de meg annyira a tudható tudások társas-társadalmi elköteleződését!

Csalfa szentencia ez itt, megengedem. A társaslélektan, az óvodapedagógia, az orvosi antropológia, a kisközösségi valláskutatás, a zenei befogadásvizsgálat is tud személyeset mondani, ha nem épp nagy kvantilisokban „átlagolható” akar közölni, vagy nem felülnézeti képekben akarja magát védettnek érezni. De még hány és hány élő, mozgó, változó, árnyalódó világ, mélység és magasság lakozik a létben, melyekhez ezeknek a legtávolabbi közülük sem lehet ezen a módon, hiába is igyekeznek a tudományos fórumokat teleírni és társadalmi érzékenységet vonzani maguk felé! Megértjük persze, már ha (ki)mondják egyáltalán, ha ismertté válik, ha elérhetően forgalmazott, mi mindent tudunk ma már az emberről, a létezésről, a képzetéről, kapcsolatairól, közösségeiről, hiányairól, vágyképeiről, megnyilvánulásairól. De... Mintha mégis folytonosan kimaradna a megismerés teljességéből a megértés esélyeinek egy szegmense, s nem is csekély partja, nem is kicsinyke mezője! Miért vajon, s ki az, aki erre érzéketlen marad, aki ezt nem közli, nem akarja közölni, nem tudja átfogni, nem képes sejdíteni, nem meri kimondani? Elmaradna tőlünk, kivonulna éppen az a tudásmód a létünkben, amely a tényismeret és a vélelem-térség találkozási pontjain, ezek hasadékaiiban lakozik? Titokká válik a társas tudás számára is, ami épp azért nem lenne titkolható, mert a sokféleség árnyalataiból mindannyiunk érintettségének kellene kihalatszania, nem pedig a tudás felhőkakukkvárában ücsörgők fölényének!

Talán háttértudás, talán rákérdezés, de mindezek mellett is megfontolandó Gilles Deleuze és Félix Guattari kísérlete az ágak és bogak, összefüggések és leválakozások,

részek és egészek felfogáskísérleteiről: „Nietzsche aforizmái a tudás lineáris egységét csak akkor szakítják meg, ha az örök visszatérés körkörös egységére utalnak, mely visszatérés mint nem-tudott jelen van a gondolkodásban. A nyalábos rendszer tehát nem igazán szakít a kettősséggel, a szubjektum és objektum, a természetes és szellemi realitás komplementaritásával: az egység kialakulása a tárgyban továbbra is gátakba, akadályokba ütközik, míg a szubjektumban egy újfajta egység győzedelmeskedik. A világ elveszítette karógyökerét, támaszát, már a szubjektum sem képes dichotómiák gyártására, ugyanakkor egy ambivalens, túldeterminált magasabb egységhez jut el, ami a tárgy dimenziójához képest mindig is csak egy kiegészítő dimenzió. A világ kaotikussá vált, a könyv azonban továbbra is a világ képe, hajszálgyökér-kozmosz a gyökér-kozmosz helyett. Fura misztifikáció a könyv misztifikációja, hiszen minél inkább részekre bontott, fragmentált, annál inkább teljes. A könyv mint *imago mundi*, valóban elég érdektelen gondolat. Valójában nem elég azt mondani: Éljen a sokféle – bár nem könnyű illeténekképpen felkiáltani. Semmiféle tipografikus, lexikális vagy szintaktikai ügyesség nem elegendő e kiáltás hallatására. A sokfélélt *csinálni kell*, de nem egy magasabb rendű dimenzió bekapcsolásával, hanem éppen ellenkezőleg, egészen egyszerűen a már rendelkezésre álló, n-1 dimenziók szintjén (csakis így lehet része az egy a soknak, lévén belőle mindig kivonható). Kivonni az egyet a konstituálandó sokból; írni az n-1 dimenzióban. Ezt a rendszert lehetne rizómának nevezni. [...] A rizóma néhány hozzávetőleges jellemzőjének felsorolása nélkül valószínűleg senkit nem győzünk meg. A rizómában éppen ellenkezőleg a viszonylat, a vonatkozás, a kapcsolódás nem szükségszerűen nyelvi jellegű: eltérő szemiotikai láncszemek különféle kódolásmódokhoz kapcsolódnak, biológiai, politikai, ökonómiai stb. láncszemekhez, s ezzel nemcsak különféle jelrendszereket hoznak játékba, hanem a körülmények összjátékszásából következő helyzeteket is. A *megnyilatkozás kollektív elrendeződései* valóban direkt módon, *gépies elrendeződésekben* működnek, ennek következtében nem lehet radikálisan szétválasztani a jelrendszereket annak tárgyaitól. A nyelvészetben, még ha szándékaikat tekintve ugyan az explicithez tartjuk magunkat, és semmit nem tételezünk a nyelvről, akkor is egy olyan diszkurzuszmező belsejében maradunk, amely még különös társadalmi elrendezésmódokat és hatalmi típusokat implikál.”⁵

És nem mert abból állna a tudomány vagy a tudás, a tudósok tudása és a tudhatóságok képzete, hogy rálelünk egy forrásra, magyarázatra, s abban megkapaszkodva immár végtelenül föltárhatónak fészlő világot markolhatunk meg, hanem mert legalább annyira a válaszok helyetti/melletti kérdések tehetnék ki a tudás terét, ahol mintegy útbéli akadálylá lesz a képzet, hogy a világ, a lét, a létezés értelme valamely időiségben és célokságban magát a „fejlődést” is hordozza, mintegy elvitathatóvá válik, amint a létezés igéit keressük. De mennyire hasztalan is a rákérdezés, amint a mozgás, a fejlődés íve, a célképzetek felé jutás szimbolikus vagy akarnok vízióját akarnánk megragadni! S ahogy a „gépies elrendeződések” hatalomtechnikusai a maguk akarnokságával folytatják-befejezik e furcsa lénybeliség megjelenítését, az vissza is vezet afelé, amit a szó, a kép, az érzé- kítés eszköztárával a tudás kínál a társadalomismeretnek: „Mi több, az amerikai és már

5 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: Rizóma. 1996. Fordította Gyimesi Tímea. *Ex Symposion*, 15–16, 1–17. p. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>

az angol irodalom is kifejezésre juttatta rizomatikus értelmét, képes volt dolgok között mozogni, bevezetni az és logikáját, felforgatni az ontológiát, elmozdítani az alapot, eltörölni kezdetet és véget. Képesek voltak pragmatikát csinálni. A közép tehát egyáltalán nem az átlag, ellenkezőleg ez az a hely, ahol a dolgok felgyorsulnak. A dolgok közötti egy nem lokalizálható viszonyt jelöl, nem mozgást egyikből a másikba és fordítva, inkább merőleges irányt, keresztmozgást, mely egyiket és a másikat is magával ragadja, kezdet és vég nélküli patak: a két partot lassan mossa, középen pedig felgyorsul...” (uo.).

A műalkotásban, képben vagy irodalomban megjelenő térségiség persze mindig direktnek is látszik, amúgy vonalakra szimplifikálható, de mégis sokféle árnyalattal bír befelé tekintve (s ennek megannyi tónusát jeleníti meg a kozmoszürkében bővelkedő Topol szinte minden terepe és talaja, barlangja és menedékhelye is), de amellett, hogy a világegész megragadására törekedne, maga a társadalomleírás is beéri olyan „egzak-tumokkal”, konkrétumokkal, „derivált” adatsorokkal, amelyek voltaképpen ábrákka egyszerűsítik a mozgásokat, változásokat, jelentésszerű teljességet. Ekképpen a létező világ valamely áttérképezését, deterritorizálását, egyben akár a rész-terek újraterritorizálását is megoldhatónak tüntetik fel, sőt el is végzik – ha másképp nem, legalább olyanformán, hogy a tudásról való tudást, a társadalom tüneményeiről való képzetet egyfajta mozgás részévé, az eredet és a célok közötti átmenet fejezetévé képletesítik, amivel a befogadóban olyan képzetet nyitnak, amelyben a mozgás, a sodrás a terek közötti út megtételével egyben a tér észlelését is viszonylagossá teszi. A hosszanti, horizontális út valamitől valami felé mint valami tér-sor tűnhet fel, amely végül az időt adja, s így maga a rizóma valamiféle sokszorozott tér felé kalauzol, de legalábbis maga az „úton-lét tere” mint köztes állapot szolgál képzetként ahhoz, hogy az útnak, fejlődésnek, indulásnak és érkezésnek mintegy értelme legyen, s ezt akár kívülről kapja, nem eredendően testesíti meg, voltaképpen funkciója szinte már megvan. A világ ekképpen újrafelosztása és a köztes állapot igéjének, a mozgásnak és átalakulásnak fontossága Topol ördögi útjain legalább akkora jelentőséget kap, mint a földi lét helyett a földben lét, a szabadban lét rabsága épp olyan kínos jelentőségű lesz, mint a föld alatti vagy bunkerben lét kietlensége; vagyis a mozgás(ok) és (cél)okság(ok) perspektívái olyasfajta személyes létben-térben megértést kínálnak, amely a belsők érzelmi, indu-lati, túlélési programozottságából adódóan mintegy a megélés és átélhető világban-lét teljességét jelenítik meg. Topol hősei épp annyira barlanglakók, mint menekülők, épp annyira Kafka „eleve-múlt” és „mindig-eljövendő” közötti kiszolgáltatottsági kulcs-helyzetét testesítik meg, mint amennyire magát a história emlékezetét voltaképpen meg-személyesítik, privatizálják, egyúttal meg is osztják.⁶

Így esik mintegy kézre az irodalmi vagy vizuális műalkotások befogadási folyamatában a „szubjektum és objektum oppozíciójára” érvényesnek tekintett nyugati metafizika klasszikus felosztása, amely nem enged e gondolkodási hagyománnyal szimplán csak szakítani (lám, például a Topol regényét körülvevő szerény sajtóvisszhang fülszövegszerű kivonatosságát a regény tárgyaként szereplő kor[ok]ról vagy történeti esemé-

6 Az árnyaltabb megközelítéshez a fennebb utalt Deleuze–Guattari-forrástanulmány mellett lásd még Péter Szabina: A művészet fennsíkjai. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2016, 1. 120–134. p.

nyekről), viszont magukba a regény tárgyaként szolgáló eseménymenetbe minduntalan beleszövődő tárgyi kitettségnek, emlékezeti momentumoknak is feltétlen névadással hódol, s így magát a tárgyokban való egység képzetét is fölérendeli annak a történevilágnak, amely épp a regényben e világok elképesztően veszélyes tárgyasulását és intézményesülését (muzealizációját és üzletiesedését, materiális értékét és embertől függetlenített piaciságát) fokozza le az „értelmezés” praktikus szemléletmódjának szintjére. Kísérteties az analógia: „Az értelmezésbe bevont műalkotások a sokféleség elve szerint rizomatikusak: nincs alanyuk, se konkrét tárgyuk, csak határozóik, méreteik, dimenzióik vannak, melyek nem tudnak anélkül gyarapodni, hogy természetük újra és újra meg ne változzon” (vö. Deleuze–Guattari 1996, 4–5. p.).

De vajon értelmezhető-e, értelemmel bír-e a történelem, a politika története, a szimbolizációk ismerete, a műalkotások saját terének illetően „rizomatikus” funkcionalitása? Van-e bárki számára kezelhető jelentése, jelentősége a résekben és köztességekben megbúvó társadalmiságoknak, ha azok nem leírhatók a számszerű-képletszerű kivonatok formájában, s nem tehetők direktén is egy társadalmi tudás piac bolti árucikkeivé? Megjeleníthető-e a politikai tudás, a társas létképzetek, a létező népek közösségi tagoltóságában nem „tárgyilagosan” megnevezhető, „leírható” minősége? Van-e bármely értelme, rejtelmes célja, megnevezési ürügye annak, ami nem kizárólag csak a művészethistoria vagy a hatalomtörténet elkülönített szféráiban „ragadható meg”? Lehetne-e ugyanakkor a létről való ismereteink elemi tartozéka az ábrázolási eszközök, műalkotások, képzet szintű elvontságok megértése, megnevezése a társas tudás eszközeként?

Nincs, de valójában nem is igen lehetne akár Hieronymus Bosch pokolvíziói között olyan feeling, mint Jáchym Topol könyveiben, hisz akkor még nemigen létezett az „elvtársi” és „barátsági” közösségnek az a huszadik században több változatban is megismert változata, amely a hitleri világ cseh vagy ukrán megfelelőjét, vagy 68-as testvérbaráti megszállást kísérte-övezte Topol különböző regényhelyszínein. Évtizedekig azt voltam képes hinni: nincs drámább a dokumentarista filmvalóságnál, a társadalmi tények érzékeny és hiteles rögzítésénél, a mindennapi realitások fekete-fehéren leképezhető világainál, avagy a szociológiai „valóságkép” egynémely életközeli feldolgozásánál... – de ma már úgy vélem: „A” valóságról szólva olykor halvány képzetünk sincs a belső valóságok, az intim gyilkolódások, a saját környezetben kerekedő fenekedések gyalázatos világáról, melyek kies tartományt laknak be Topol könyveiben is. A kortárs cseh író (más módon ugyan, mint Bodor Ádám vagy Dragomán György, de valamiképpen mégis közös gyökerű hangnemben) épp azokat a magánszférákat járja be, melyek például a korosztályi másságnak, a gyerek- és kiskamasz létnek olyan szféráiba visznek, ahol a felnőtt világának lényegében minden pusztító eleme még erőszakosabban, bántóbban hat. S vajon egy kortárs társadalomkutató mikor lesz oly bátor, hogy makrostrukturális elemzés helyett kezébe vegyen egy „közönséges regényt”, s kontrasztot képezzen saját társadalmi tudása, meg a megformált regényvalóság eseményei között? Hányan ugranak ma neki, hogy Spiró György historikus regényeiben a mai visszhangokat hallják meg? Hányan kanalazták hiányzó társadalmi valóságképként Konrád György korai regényeit, s kik vannak most, akik még rálátnak a lét elviselhetetlen árnyalatosságában rejtőzködő párhuzamok értékbérlésére? Hol reked meg a „társas tudás” és a „társadalmi tudat” képzetformálási kedve, ha Gion Nándor vagy Danilo Kiš mai visszképét keressük a létezés éppen most adott szféráinak közegében? S ha a köz-

vetlen válasz ott rejlik is épp Thomka Beáta vagy Bencze Erika, Heller Ágnes vagy Szegő János megannyi olvasónaplójában, a komparatív és polifón identitáskeresés kolozsvári, vásárhelyi, váradi, pécsi, szabadkai, kassai vagy dunaszerdahelyi műhelymunkáiban, mikor és hogyan jut el ez majd a térségkutatók csíkszeredai, a kommunikációkutatók szegedi, a közléselemelencek debreceni vagy budapesti, a vallásnéprajzosok ljubjanai vagy őrvidéki, brünni vagy pozsonyi köreibez? S ha eljut is, mikor s hogyan látjuk majd a sokféle mondottból a kiválogatott mondatot átszivárogni a társadalomról való tudás bölcsészeti, kommunikációs vagy design-módszertani világába?

Talán rossz nap a mai, talán felhők mögé lopódzott a nap és hiányzik a március idusán még korainak is tartható tavasz. Talán túl sok a politikusbeszéd az ünnepélyes pillanatokban, európaizálódásban és térségi kispolitikákban, új pártszerveződésekben és még újabb „rendszerösszeállítások” körében, s kevésnek látszik a jó remény a biztatóbb jövőre. Talán csak nem kéne szomorító irodalmat olvasni, s a Goldberg-variációk helyett A fűga művészetét kéne „háttérzenének” zengetni. De a megértés még „befelé” és „lefelé” oly sok dimenziójának hiánya, a megismerés egyszer s mindenkorra lehetetlen totalitásának nyűgje akkor sem lenne könnyedebb, ha lemezt cserélnék. S a saját hangkulisszám még nem mentség a kérdés ellen, sem a megismerés vágyképe, reménye, esélye ellen. De ha abban is biztos lehetek: erre a magánmonológra sem fog soha senki válaszolni, s még kevésbé kívánná magára venni közös gondunk, akkor akár afrikai dobzenei rögtönzésre cserélhetném Glenn Gould elvarázsolt szigorát a pontosság terén, s az épp oly kecses megoldáshiány megmaradna a társadalomkutatások számára.

Hát akkor..., hogy honnan beszélék, már talán érthető is. De hogy kinek, ez még rejtély tudna maradni egy ideig. Addig is hadd szóljon a nagy struktúrákban a személyesség hangját, a makrorendszerben a mikroméretű tónuskülönbséget is élvezettel kérdező Johann Sebastian közlés-bája. Ezzel még elvagyunk egy ideig. Addig meg tán a világ is fordul, s nem lesznek kínos kérdéseink a még lehetséges jövőkről, értelmezési esélyekről, ünnepi délutánokról. De mindez már alighanem túl is van a háttérzajok és hírharangok ütközésén, a mágikus pokoljárások szóban leképzett végvidékein is. Megmarad viszont a mikroléptékű ködpára, a rizómákból kipárolgó mérgező bűz, s megmarad a releváns kétségeket kötelezettségszerűen megfogalmazó akarnokság is. A pokoli végítélet-képhez meg állnak még a roskadó könyvespolcok, s talán mindent betölt a jól hangolt zongorafutamok békítő pompája. Márciusi, ha nem is tizenkét pontos deklarációk, de a tizenkét fokos kromatikus skálák talán más köztességet is ígérnek a világnagy tudományok mellé...

Összefonódó rések, kátrányital, szocialista cirkusz

A kromatikus rendezett, újdonszerű módon formált gondolati és hangulati skálák igazán ismert előképei lakoznak abban a társadalomtudományi megismerésben is, melyben a jelek jelentésekké, a jelentések jelekké, a följelentések eseményekké, az események akár följelentésekké is válnak, de mindig valamely lendületesebb, völgyesített verzióban hoznak új sodrást. Talán a rések miatt, talán a rizómákban rejtőzködő igazságok miatt, talán a közléshagyomány újabb szertartásai okán. Az elsők között persze Kafkáról is gondolkodni lehet, de műveinek belső abszurditását (jellemző módon, ugyanakkor sajátos „topológiai” jelentéstér révén) a nyugtalanító alaptónus, a feszültséget regény-folytonosan

fenntartó állapotára maga hordozza. Ilyenszerű a Topol által megidézett *Éjszakai munka* keretében is, de más műveiben szinte végig megülő völgyiség, kivetettség, alázatba kényszerítettség, természeti jegyekkel is alátámasztott marginalizáltság alaptónusa.⁷

A rejtelmesebb s a kortárs prózában példaképpen Bodor Ádám szinte összes munkájában észlelhető hasonló alaptónus az értelmező aspektusban ekként jelenik meg: „Több oka van annak, hogy kérdések a kísérletek, amelyek a Sinistra, Verhovina s egyéb jelölések tényleges földrajzi azonosításán, a névadás furcsaságaiból kiinduló következtetéseken, illetve a történelmi és társadalmi vonatkozások konkretizálásán fáradoznak. E poétika látószögéből ugyanis módosul ezen összefüggések tényleges jelentősége. A dilemma ugyan a művekből következik, a magyarázatot azonban csak elvont síkon befolyásolhatja a kor, a kelet-európai tájék, az alkotások származása, nyelve, az alakok nemzeti hovatartozásának esetleges meghatározása. A rendhagyó névadás konnotációs gazdagsága és az eldönthetelenség tudatos eljárás eredménye, s mint ilyen hiteles formája az emberi szabadságvesztés kortapasztalatának. // Módszer és szemlélet kérdése, hogy az egyes elbeszélő poétikák az eseményzerű emberi világ szociografikus, antropológiai, lételméleti, egzisztenciális, lélektani, etikai és egyéb vonatkozásaiból mely előterbe állított sík látószögéből értelmezik a többi. Arról, hogy Bodor művészete mélyen elkötelezett a szociológikum iránt, elsődlegesen ontológiai karakterű kérdésvetése ellenére sem feledkezhetünk meg. A *Verhovina madarainak* különös paradoxona éppen az antropológiai vonatkozások erőteljes érzékiségű ontológiába foglalása. A furcsa hegyvidéki imagináció az élő és élettelen természet, az animális ösztönök, érzékszervek, szagok, látványok, ízek, biológikum, testnedvek, észleletek anyagszerűségével a vegetálásra kényszerített létmód határkérdéseit feszegeti. A lefokozottság állapotrajza egyetemes, tehát felette áll a lokalizálással összefüggő kategorizálási konvenciónak. // A regények a körzet, telep, büntetőtelep, javítóintézet és egyéb locusokat nem urbánus közegbe, nem épített terekbe, hanem természeti környezetbe helyezik, ennek szerves részeként jelenítik meg. A beágyazási művelet némiképpen ellensúlyozza a bekerítettség érzetét, amit hiába keresnénk a történeteket a szoba, ház, hajó, cella falai közé záró ugyancsak tudatos, parabolisztikus vagy éppen tárgyyszerű elbeszélő hagyományban. // A regényirodalom a külvilág és az ábrázolás tágasságával egyes korokban a belső történések megjelenítését, máskor a narratív elem lefokozását s a reflexió nyelvét szembesíti. Bodor más irányt követ, s olyan teljességnek a tapasztalatát kínálja fel, ami a közelkép és a panoráma, a mikroészlelet és a tágasság, képszerű vs eseményzerű, statikus vs mozgalmasság ellentéteihez hasonló szembeállításokon alapul” (Thomka 2014).⁸

Bodor és Topol a névritmus alapján nem vethető össze, és más tónusok okán sem. Ám a cseh és román verzióban is a természeti táj levertsége, a szüntelen nyomás, a haj-

7 Lásd ehhez még: Benyovszky Krisztián: Érintkezések, összefonódások, rések. Jáchym Topol: *Noční práce*. Praha, Torst/Hynek 2001. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-januar/Erintkezések-oesszefonodasok-resek>

8 Thomka Beáta: Verhovina groteszk bölcsessége. In Milbacher Róbert (szerk.): *Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv*. Kronosz Kiadó, 2014, 155–161. p. <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szkip/20191-20/thomka-be%C3%A1ta-verhovina-groteszk-b%C3%B6lcsess%C3%A9ge>

lítottság és görcsösség, a militáris műveletek szótára, a vegetáló létmód és vidéki bűntetőtelep-szerű közeg evidensen hívja életre a „narratív lefokozásnak” azt a minőségét, melyből az olvasó még pillanatokra is alig bújhat ki. S ennek crescendója egy opuszon belül, de már alaptónusban is főhangsúlya épp olyan, mint egy vezértéma és variációi egy robusztus kompozícióban. Lám:

„Siřem volt az otthonunk, a kétemeletnyi fiúnak, a taknyos hosszú ingeseknek és az idősebb tréningeseknek. Szigor, elegendő meleg, élelem és csehtudás, ez kell nektek, mondogatta a hat nővér.

Tróger népség vagyunk, és kemény kiképzés kell nekünk, hogy rendes ember legyen belőlünk, mondogatta Vyřzata parancsnok.

A legkülönbélebb helyekről jöttünk.

Amikor valaki új jött, főleg a hosszú ingesekhez, az idősebbek rögtön szemügyre vették és lezsűrízték, dakota ment a dakotákhoz, ferde szemű a ferde szeműekhez, a csehek meg Dýhához, ha pedig olyasvalakit hoztak, akiről nem lehetett tudni, hova való, és nem beszélt csehül, csak valami halandzsanyelven, az egy ideig egyedül ült és bögtött a sarokban, aztán a nővérek elvették dolgozni, és megtanították csehül, és Isten gyermeke lett, és ruhát kapott a cseh gyerekek adományából, templomba járt velünk, evett, tetveket lopott, aludt.

Isten minden gyermeke, legyen az hosszú inges tőpörtyű vagy már tréningruhára érett suhanc, érkezése után rögtön kapott párat a pofájára az idősebbektől, hogy tudja, az Otthon otthonban van.

A hálóterem két emelete fölött lezárt régi emeletek voltak, alattunk pince, a pince alján pedig víz.

Én sosem kerültem magánzárkába a pincében. Oda büntetésből küldték a fiúkat, vagy hogy lehiggadjanak, ahogy Leontýna nővér mondta, mert néha valamelyik tréningesnél elmentek otthonról, rájött az öt perc, klinikai esetek voltunk.

Cseh otthon voltunk külföldi gyerekek számára, eldobott gyerekek számára, rossz gyerekek számára – olyan külföldi állampolgárok fiai számára, akik szartak a gyerekeikre, bekrepáltak, hűvösre kerültek, vagy elpárologtak.

[...]

Amikor az otthon még nem volt Otthon, teherautók a központból ágyakat, seprüket meg dobozokban evőeszközöket hoztak Albrechta nővér után, meg rengeteg fiútréningnadrágot meg -felsőt meg tálcát meg ládákban ágyneműt meg szintén ládákban rengeteg szappant. Csak utána jöttek Siřembe a nővérek. Jöttek a dalaikkal, a vallásos keresztjeikkel Leontýna nővér vezetése alatt, aki aztán az egész Otthon otthont irányította. A nővérek a kolostorból jöttek, elvették tőlük a kommunisták. A kommunisták kiszakították őket az imádságból, és csibészek, gyépések, hulladékok, vásott, árva kölykök gondozására utasították őket. A nővérek gondoskodtak rólunk, amíg a kommunisták ezt is meg nem tiltották nekik.

Nem tudom, mióta vagyok Siřemben. Emlékeimben hallom a hó csikorgását, tudom, hogy Cimbura úr bevisz Albrechta nővér konyhájába. Előtte Árnyékföldön voltam, ahol lárma volt, ricsaj meg az én népem.”

E szövegrész a *Kátrány* részlete,⁹ abból az „időutazásból”, melyben Topol az 1950–60-as évtized gyermekélményéből, 1968-as baráti tankhadosztályok megszállásának empirikus valóságából, a bolyongó nők és gyermekek kitettségének és tárgyyszerű

9 *Kátrány*. (Kloktat dehet) Fordította Koloszár Péter. Budapest, Kalligram, 2009, 268 oldal

eldobhatóságának létvalóságából, mindenféle tényleges és mentális, morális és nemzetközi háborúságok életkészletéből építi föl Árnycső vagy a poklok tájrajzának épületeit, romjait, csonkjait, feketéllő maradványait és emberi létformáit, akár beleértve is a katasztrofáltak és elszomorítottak teljes „al-világát”, hogy a korszak emberi alvilágait még fényesebbre pingálhassa. Az indító tónusban még kisgyermek főhős az Otthon otthonban, mintegy elhagyatva is gondozottan indítja állapotleírását, hogy majd kicsivel odébb már a gondoskodás belső rétegeit, az álgondoskodás látszatait, majd ugyanennek harcok közepette elszenvetett formáit állítsa kontrasztba saját gyermeki fantázia-képében egy valahol messzi távolságban, egy talán létező „mesés világ” otthonával, miközben az akár groteszk, akár sültrealisztikus, akár szurrealista prózába illő figurák keverednek álomképekkel és álomtalan naturalizmussal, helyi mítoszokkal és egyetemesen nemzetközi fegyverroppogással.

Valamelyest maga a prózaian átélhető drámai kiszolgáltatottság is keveri a naturalisztikus, fantazmagórikus és sültrealista próza, a világerzékelés nem vagy nemcsak gyermeki képvilágába a felnőttkorból bevetülő áthatások minden részletét, a csahos rasszizmust, a háborús rablás minden örömét és gyalázatát, a látszatheroizmus valódi kegyetlenségét és a tehetetlenül sodródó szenvedők egész 68-as szurreális eltaposottságát:

„Néztem a lábamat, amely a törpe lába mellett lógott ki a tankból, figyeltem a harckocsi-zókabát összetűzött és felhajtott ujjait, abban reménykedtem ugyanis, hogy megint nőtem egy kicsit. Minél hamarabb le kell tudnom a gyerekkort, határoztam el, miközben a tankunk zötyögve haladt az úton Kupecák és a poros földek között, ahol ezen a nyáron semmi sem nőtt; hozzásimultam a homlokpáncélhoz, és vártam, hogy véget érjen a gyerekkorom...”

A regény alaptónusa egyszerre (vagy felváltva) a megidéző emlékezet és a drámai történés párhuzamosságában leli meg önmagát. Semmi valódi heroizmus, semmi társas vagy társadalmi biztonság, csakis a naturális lét és a szurreális lehetséges váltakozása kínál keretet, változó nézőpontot, összecsúsztató felületet. Maga a lét a rizóma, a részvételen és a valószínű képtelen váltakozása nemcsak írói „módszer”, hanem a „bármilyen megtörténhet” legújabb kori ábrázolástechnika mintegy történelmi hűségű interpretációs síkja is. A természeti és a történelmi, a gyermekkori és a korszakos, a létélmény és a fikció feszítő pályái a fizikai világ és a morális, a természetfeletti és a drámaian fiktív kategóriák csuszamlásaihoz vannak kikötve. Mintegy „kontrafaktuális” történelmi állapot, a fikció erdejében és lankáin kódorgás „történelmi fantasy”-je olyan helyismereti kategóriák mintegy szélesebb körbe vetített érvényességével szól, amilyen a 68-as szovjet és „baráti segítségnyújtó” megszállás volt, s ezen nem a reálhistoria módosító eljárása változtat a prózai narratíva értelmében, hanem a lehetséges világok reáliája, ennek határai szabta képtelenségek alternatív motívumaival. Szintúgy áttűnésekben mosódik egymásba a művészi játékosság, a szociális félelem és a falusi-természeti kitettség gyermeki körképe, kiegészülve a külső történések abszurd vagy drámai mivoltával, az alternatív elgondolás és a strukturális történetfolyamat ellentmondásaira épülve. Nincs „a valóság”, csupán egy megkettőzött, külső és belső, idegen és saját, elfogadhatatlan és megtört, túlmotiváltan életszerű és képtelenül aberrált világ folya-

matos dörzsölődése.¹⁰ Erről a kétkedések nélküli történészek mint lemeztelenített valóságról egy valódi historiográfiai vitában vélekednének másképpen, a kommunikációs térben viszont más paradigmákat követő író számára a nyelvi értékű diskurzus az olvasóval nem egy „igazi regény” íráshatárainak képletével, hanem a történelmet mint múltat egy másfajta determinizmusnak alárendelő „tényszerűségekkel” kiegészítve kínálhatja, ebből adódóan viszont nem az „objektívan” megismerhető, hanem a maga posztmodernes sodrásában történeti narratívaként konstruált mondandó kerül szemünk elé. A főhős megismerő és „idősödő”, a felnőttkorba belenőni kényszerülő, s abban a múltat, Árnycsőföldet, az elhagyatottságot és az élésképtelenséget mint közvetlenül adottat megfogalmazó szereptudat részese lesz, számára a felnőttek „racionális” világa az evidens pusztulás, sőt a nulla esélyű jövő közvetlenségével jár. Ennyiben történeti is, de hűsége a megismerő beleilleszkedés és a menekülő kiilleszkedétség létező határvonalán helyezkedik el. Olyféleképpen, ahogyan a kortárs társadalomtudományok (ismételt, száz év múltán ismét éledni látszó) ismeretelméleti kulcskérdései ismételtelen föltehetőek volnának – ha ugyan le nem tiltaná azokat valami jól megfontolt érdekháttér, a jobban tudás igyekezete, a legitim módon kinyilatkoztatásra felkérés kötelme. E valamelyest „leletmentés”, az Egyén kilétének mintegy „bementése” a társas közösségi életben maradás kulcsstémái közé, sőt szinte egyetlen továbbélési lehetőségként a megismerő emlékezet féltékére, oly módon válik itt alternatív históriává, hogy azon túl voltaképpen édes mindegy teóriák végtelen mezője van csupán, de éppen oly bejárhatatlan tájak, mint a létezés poklokon inneni fertálya.

Topol regényes világa a létezés objektív abszurditásával szembeállítja a „még emberi” létezés szubjektív erőszakosságát. A 68-as csaták idején a robusztusan kegyetlen ellenfél, aki nemcsak ellenség, de a történelem reális küzdéscsüsziméit perszonális közelből megjelenítő mitikus önképű narratív közeg is, egyben olyan regénytézis szereplőinek hangja, ahol az alternatív valóság esetében már mindegy, kik szövetkeznek a helyi túlélők ellen, a tájegység belső tengerrel elöntését vagy éppen atomkísérleti helyszínként kezelését előjelző seregek immár nem a történeti, hanem a mitikus prózához, a mágikus pokoljárások forrásirodalmához segítik közelebb kerülni az olvasót:

„A cseh bementő közölte, hogy a csehszlovák népet elárulták. A csehszlovákokról beszélt, akik a keleti hordák elleni egyenlőtlen küzdelemben életüket áldozták a civilizált nyugat-európai világért, és azt várták, hogy a világ a segítségükre siet, dacoltak az orosz ázsiai sztyeppékről érkező invázióval, ahogy őseik a tatárok inváziójával, és cseh vagy szlovák fejüket büszkén az ég felé emelve haltak meg, mert hitték, hogy a kultúrember elárulása nem ismétlődik meg, hogy nem lesz még egy München” (201. p.).

A történeti hűség helyetti narratív, akár extrém, akár stíluspolitikai, akár abszurdisztáni szakszótárba illő alternatív valóságkép tehát a hipotetikus szenvedés valós idejű tudósítássá válik, egyben kiskamasz szemmel tekintve is agrém módon lenyűgöző, s perze a megsemmisítő tragédiák a legendák lehetetlenségével és a helyenként nem

10 Árnycsőföld részletekről lásd: Erik Gilk: Mi lett volna, ha?... /Lokálpátria/ Lettre, 2014, 94, 11–13. p. epa.oszk.hu/00000/00012/00078/pdf/EPA00012_lettre_2014_94_11-13.pdf

kevés cseh önróniával bemutatott lokalitástudattal is kiegészül, mitől is maga a nemzeti bátorság lesz a polarizált történekek és a pincékbe, barlangokba, odúkba zárt identitások ellenpólusa. Ha épp ez a nemzeti tudat, ha ezek a hősök, ha ez a történelem, ha ilyen a „barátság”, s ha ennyi egy ember élete, sorsa, értéke, jövője is, akkor ott a dicsfénynek maradéka is halovány ködbe vész. A mélyről jövő szkepszis, a személyes történet és a kollektív emlékezet belülről árnyalt (vagy tájegységivé maszkírozott) arculatai nemhogy az új s még újabb kori történelem végleges kisiklását tükrözik, de a konstruált világok mindenkorai lehetőségét is a „faktualitás” formálta perspektívatlanság felé tolják, ennek mélységes mély mitológiai gödrébe taszítják. Ekképpen az alternativitást tükröző történeti próza és az abszurd-szociografikus megjelenítésmódok úgy kerülnek közvetlen szomszédságba, hogy a folyamatban nemcsak a történeti kitérők, elválások és testvériségek, önkörén belül is embertelen mikrohistoria vagy a lehetségessegek beteljesületlen vak véletlenjei dúlnak, hanem egyúttal a megismerés módját és értelmét is megkérdőjelező humanista filozófia modern lehetőségei is becsődölnek. A cseh történetírásban is idői szintéziseket kereső szakkutatói felfogás éppúgy, mint a „regénytapasztalat” jegyében kérdéseket és megértésmódokat megfogalmazó ontológiai státuszkutató (lásd alaposabban Thomka 2018) egyaránt arra figyelmeztet, hogy nem csupán „történelmi-regény-értelmezések új napirendje kerül elébünk, hanem a kortárs lét-felfogások újragondolási kategóriáinak” is számot kell vetniük a narratívák rejtőzködőbb világával. A fennebb utalt Topol-kontextusok épp ezért kihívóbbak a kulcsszavak felől tekintve (pince, összeesküvés, biznisszövény, elveszettség, népek tavasza, csapda, jel, kések, rengő föld és rejtőzködő tárgyak, repedés és odú), de talán még erőteljesebben kínálkozik az analógiás megfejtés, mely a világirodalom mágikus poklainak cseh életközösségbe vetített párhuzamát helyezi fókuszba. Mintegy a problematika „kivonatolt”, más hangnemben is felizzított tükre jelzi ezt Topol *Véres szelindek* című versében:

Kihirdette a moratóriumot a háború véget ért
 elkezdődött a Majom éve szanaszét görögtek
 a narancshéjak a levegőben csörögtek a drótok
 az ég sötét és nedves volt
 nem volt miről beszélni nem volt hova menni
 véres szelindekkel találkozott
 a lehető legalkalmasabb állat volt most
 akivel találkozhatott egyáltalán a hosszú séta során a falak közt
 a fagtól reszkető szelindek az átjáró végén balra panel
 jobbra kocsmá majd a Linhart-féle pékség
 a homok megcsikordult egy pillanatra meglátta a világot
 a pillanat rezdülésében
 egyszerre valami volt.¹¹

A pillanat rezdülésében meglátott világ, mely egyszerre valamivé lehet, talán nem végtelen távolságban lakozik a bevezetőmben felhozott háttérzajoktól, a megfélemedés

11 Németh Zoltán fordításai. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1997/VI.-evf.-1997.-aprilis/avantgard-tancosno-Veres-szelindek>

mint megértés, a rejtélyek békülése mint szimbolizációs eljárás lehetséges felfogásmódjától. Saját tudásterületi kontextusba vonva mindez a kiszolgáltatottság antropológiájának igen érzékletes állapotrajza, mondhatni kutatási terepe, melyen és melyben a létezés elvitathatóságai nem csupán gazdasági vagy kapcsolati, vallási vagy etnikai, pszichológiai vagy politikai szintéren megjeleníthető rezdüléseként kapnak szerepet, hanem maga a pillantás mint ontológiai gesztus teszi őket véresen komollyá. Topol, amikor a megszállás műveleteit és előzmény-következményeit jeleníti meg, mintegy párhuzamos történetekként bányáskodik a szinte animista falusi közösség, a kátrány-ítató, büntető menhely-intézmény és a kommunizmus ideológiai drámájától levert helyi szabadságosság, az elbizonytalanodott közösség és a magabiztos fegyveres bandák, a távoli és a mindennapi, a defektusokban dúskáló idegen és saját félelemfeldolgozások őrzítő parttalanságainak variációival,¹² „a varázsmese és a gótikus hagyományoknak elkötelezett fantasztikus irodalom” atmoszférateremtő funkciójával, a kafeinosság és a gyermekkor-ábrázolások regényírói, vagy az abszurdítások cseh tradícióinak megfelelő megközelítések jelentéstelítettségével, az éjszakák, pincék, tisztogatások, titkos műveletek, »reakciók« gonoszság és még reakciósbab ideologikusság gyötrelmeivel” (Benyovszky 2004).

Lehet, akár a bármikorai társadalomról való tudás is pontosabb a szociológia aspektusából, mint a demográfia, politika, nemzetközi kapcsolatok „magasságából”, s akár mely helyi kutatás is generálisabban hiteles a helyi tudás, helyi kapcsolatháló, helybeli érzékenységek „mélységeiből” tekintve. De vajon a történeti, esemény- vagy helytörténeti, esetleg emlékezetstörténeti tudás lehet-e bármely archívum leletanyagánál is hitelesebb? Lehet-e többet tudnunk, ha a páratartalom, a farkas-félelem, a helyszellemek, a büntető hatalmak, szakrális hitek belső világát az interjúkkal, levelekkel, emlékező nyilatkozatokkal pontosítjuk, mintha mindehhez még társul az irodalom faggató, belátó, megismerő aspektusa is? S lehet-e mélyebb a helyi tudás valamiféle „mandarinnyelv” felé közvetítve, a társadalmi ismeretek szótárával bővítve, vagy ennek szókészletére „átfordítva” tesszük értelmező megismerés tárgyává? S lehet-e a saját érzékenységünkön áteresztett sokféleség „fölebe” helyezni a társadalomtudományi belátás érvényességét – vagy csupán a tudásterületi megosztás segít mindezek klasszifikálásában? Ha pedig a természeti, természetes, annak látszó vagy azzá változó szokások, normák, döntéshelyzetek, kiutak, elkerülő megoldások kérdéseivel a rejtekező mozgásokat és hiedelmeket is egybefűzhetjük, kialakulhat-e maga a mozgás, a változás összehatásának tetsző kommunikatív olvasat?

Mint Péter Szabina emlékeztet, az emlékezetmegőrzés aspektusában mindvégig ott rejtezködik a rizóma mint megannyi „valamivé válás”, mely dimenziókból, mozgásban lévő irányokból áll, melynek „nincs se kezdete, se vége, mindig csak közepe van, ahonnan kihajt és kiárad” (vö. Deleuze–Guattari 1996, 14. p.). Ekképp a természet azért

12 Lásd ehhez további körvonalakkal s Topol *Éjszakai munka* c. regényének háttérrel egybecsengő kifejtését: Benyovszky Krisztián: *Érintkezések, összefonódások, rések*. Jáchym Topol: *Noční práce*. Praha, Torst/Hynek 2001. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-januar>

hasonlítható a művészethez, mert ily módon képes összekötni a fennálló élő elemeket. S ennek következtében olyan affektumokká és perceptumokká lényegül át, melyek által a néző egy olyan kiterjedt kompozíciós és konzisztens síkon találja magát, amivel párhuzamosan együtt úgy épül s gyarapszik, ahogy a mű halad előre, ahogy nyitogatja, kavargatja, szétszedi és újraépíti az egyre határtalanabb kompozíciókat, amelyeket mind jobban és jobban áthatnak a kozmikus erők (vö. Deleuze–Guattari 2013, 160. p.). Így a befogadói munka révén rizómák szülehetnek, a művek olvasásakor a szökésvonalak kiterjeszthetők addig a pontig, amikor szinte már-már absztrakt gépezetekként az egész konzisztenciasíkot befedik (Deleuze–Guattari 1996, 7. p.). A műalkotások a reprodukálható „világ helyett egy olyan kívüllételet éreztetnek, aminek nincs képe, se jelentése, se szubjektivitása. [...] Minél mélyebbre merülünk egy műalkotásban, a befogadás annál inkább egy olyan aktussá válik, amely saját természetéből adódóan maga után vonja a világ létezését mint a létünk igazolásához szükséges háttérrel. Ennek okán testünket *expressis verbis* mindig meghatározzák azok a tárgyak, melyekkel minduntalan észlelési viszonyba kerülünk; az asztal, amit nézünk, a szék, amire leülünk, a járda, amin sétálunk s így tovább...” (i.m. 131. p.)

Összességében úgy vélem: épp ez az a háttér, amellyel valamiért a műalkotásoktól független tudomány-„műalkotás”, máskor a tudáslesen magasan álló szcientárium a hétköznapi megismerési és megértési szintű ismeret- és tudástermeléssel nem képes befogadó módon kölcsönhatásba kerülni, vagy belátó viszonyban együtt élni... Ez lehet talán oka, magyarázata azoknak az elszánt interpretációknak, amelyek révén a társas tudás egy egészen másfajta társasságról alkotott fogalmaival kommunikál, a prioritásokat kiemelő szaktudományi aspektusok ismét egy újfélével, de valahol az egész mintha mégis sérülne, valami befogadó átkarolás nélkül maradna... S főképp: mintha épp a létező Ember peregre, hullana, pottyanna ki belőlük.

Végső soron talán az sem lehet képtelenség, hogy magukat a tudásközvetítő olvasatokat épp azok a kívüllételet tükrözik leginkább, melyek a világ létezését mint a létigazolásához szükséges háttérrel láttatják, amikor a róla való tudást kínálják. A tárgyiasított, tudásterületi szegmensekre tagolt teljes kép helyetti megoldásokban épp e jelentések szubjektivitása szenved hiányt... Ámde, az sem kizárható, hogy a mágikus pokoljárásoknak bőven megvan a maguk tudományos mutatkozási formája is, melyekből pedig ezek nem ok nélkül hiányoznak.

Topol kötetei kapcsán talán túl messzire vetemedtem már itt. Tenni is csak azért merészkedtem, mert Topol figyelmeztet a dolgok természetének sem az egyesre, sem a sokféleség kiábrándító verzióira nem emlékeztető ábrázolásmódok kölcsönhatásaira, a világban-lét és a kollektív tudás környezeti összképének ismeretföldrajzára. Árnyékföldre is, ahonnan talán vétettünk-érkeztünk, s az ördög pokoli Műhelyére is, ahol az emlékezet földbe zárt, emlékművé lenni kényszerített állapota mintegy egyetemlegesen közös végállomásunk. S velünk a társadalomtudományoké is, melyek mintha épp elszalasztanák a lehetőségét a megismerő emlékezet illően értelmező befogadásának.

Kiegészítések a nyitraszerdahelyi Zerdahelyi család történetéhez és genealógiájához

A történelmi Magyarországon valamikor három Szerdahelyi nevű családot ismerünk. Azonban a nyitraszerdahelyi, a Zala megyei és az Erdélyben élt azonos nevű famíliáknak soha nem volt közük egymáshoz, nevük egyezése csupán véletlen.

Az itt tárgyalt Zerdahelyi családtagok, őseik és utódaik a nevüket mindig és következetesen ebben a formában használták. A név elején álló Z csak helyesírási, hagyományelvi örökség és ragaszkodás, mert a kiejtése sz hanggal történt. Azonban legkorábbi adataik dokumentumokban történt rögzítésekor hazánkban a szabályozatlan helyesírás miatt az sz hangot vagy latinus formában s-sel, vagy az azt helyettesítő z-vel tudták jelölni. Csupán néhány esetben olvashatjuk sz betűvel, ami a 18–19. századi oklevélátíróknak köszönhető.

A család történetével kapcsolatosan nagyon sok kérdés merült föl már a 19. században, sőt előtte és napjainkban is. Nagy Iván¹ hatalmas és mindenre kiterjedő munkájában ezzel kapcsolatosan szinte mindet fölteszi (néha körülírja vagy óvatosan megkerüli), oldalakat szán a pontosításokra hiteles okmányok fölhasználásával, azonban ezekre feleletet nem mindenütt tud adni. Bizonyára nem kapott a család még akkor élő tagjaitól, a közeli és távoli leányági rokonaiktól kiegészítéseket, adatokat, mert felhasználta volna őket a közel hét oldalon. Nem ismerhette a család levéltárából közölt későbbi dokumentumokat sem, mivel azok 1890-ben² jelentek meg nyomtatásban, valamint az interneten közölt levéltári adatokat sem.³

A korábban említett kérdések közül néhányat szeretnénk megismertetni az olvasóval, hogy lássa, mennyire érdekes e család évszázadokkal ezelőtti élete, életmódjának számunkra néha indokolatlan váltásai. A kérdéseinkbe egyúttal belefogalmazzuk nagyon röviden ezen eseményeket, mivel azokat részletesen olvashatják a Nagy-féle kötet megfelelő lapjain vagy az interneten.

A család korábbi nevének említése nem Zerdahelyi, hanem Bikchei volt. Ugyanis 1419 előtt a Fejér megyei Bicske és környékén élt, birtokolt e kiterjedt népességű familia. A Zerdahelyi család levéltárában található egy 1350-ben kelt okirat, amelyben szerepel egy Bykchei Péter bán és nővére, Katalin asszony,⁴ azonban nem biztos, hogy az

1 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal XII*. Pest, 1865, 354–360. p.

2 Szerémi (a keresztnév hiányzik): *A Szerdahelyi család levéltárából*. Történelmi Társulat, 1890, 539–550. p.

3 [https://archives.hungaricana.hu/en/charters/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJXSkvMPSHcllplcmRhaGVseWkgY3NhbFh1MDBiMWQgKFEgMjc5KVwiKSJ9](https://archives.hungaricana.hu/en/charters/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJXSkvMPSHcllplcmRhaGVseWkgY3NhbFh1MDBiMWQgKFEgMjc5KVwiKSJ9&page=1&per_page=50)

4 <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/43828/?list=eyJxdWVyeSI6ICJXSkvMPSHcllplcmRhaGVseWkgY3NhbFh1MDBiMWQgKFEgMjc5KVwiKSJ9>

ő őseikre vonatkozik ezen fennmaradt írás. A mai Bicske város nevének első említése 1270/1279-ben még szintén Bykche, amely az 1256-ban említett Bycchey nemzetség-névből származik.⁵ A névalakban egy, a régi magyar nyelvben előforduló hangtani jelenséggel van dolgunk, amelyben a *k* és a *cs* hangok között hangátvetés (metatézis) történt.⁶ Nagy Iván azt írja róluk, hogy: „A család törzse István de Bichke... 1419-ben cseré adományban kapta Nyitra megyében Zerdahelyt, a családi stb. jószágokkal.” A család ezek után vette föl a Zerdahelyi nevet. Azt azonban nem említi, hogy mely családdal/családokkal történt ez a birtokcsere, s azt sem, hogy annak mi volt az oka, hogy a Bikcseiek egy északabbra lévő, viszonylag távoli megyébe telepedtek át. Sajnos a megmaradt Családi levéltárunk iratai sem adnak erre választ számunkra. Azonban feltételezzük, hogy már korábban is kellett rendelkezniük valamiféle rokoni vagy családi kötelékkel az új lakóhelyükön, ha viszonylag gyorsan be tudtak rendezkedni, alkalmazkodni, az ottani szokásokat felvenni, és kiépíteni a kapcsolatokat az ott élő nemesi családokkal. Ez utóbbit épp a beházasodási körök bizonyítja a legjobban (Pogrányi, Családi, Gyepes~Gyöpös családok stb.).

A másik hasonlóan megválaszolatlan kérdés mind a mai napig a Somogy megyei birtokaikkal kapcsolatos. Ugyanis e vármegyében nyolc-tíz területen voltak falvaik, szőlők, kúriák, amelyeket nem tudni, hogy kiknek és miért adtak el. Csupán e birtokrészek körüli pereskedésekre, egyezségekre, igazságtalan elfoglalásokra, elzalogosításra utalnak Nagy Iván sorai. 1500 körül a Somogy megyei javakról az adatok megszakadnak. Nem tudjuk, hogy pontosan kik lettek az új birtokosok, pedig olyan, ma is ismert települések vannak köztük, mint Zákány, Gyékényes, amelyek 1489-ben még Zerdahelyi István tulajdonában voltak. 1476-ban pedig még a „Szerdahelyi Imrefiak bírták zálogban” a régi kastélyt Zákányban – a falu története szerint. Az interneten felsorolt birtokosváltások eléggé követhetetlenek.⁷ Az is kérdés, hogy Nyitra megyéből hogyan tudták ezeket igazgatni, az adót, a terményt beszedni, és elszállíttatni Somogyból Szerdahelyre. Az 1419-es elköltözésük után ugyanis majd száz évig még övéik voltak az említett falvak, illetve azok bizonyos részei.

A harmadik megválaszolatlan kérdés az, hogy amennyiben a 15. század elején települtek át (Nyitra)Szerdahelyre, akkor hogyan lehetséges az, hogy a családi levéltárunkban 1274-től található „egy” Zerdahelyi családdal kapcsolatos dokumentumok. Ezeket nem tudjuk pontosan összefüggésbe hozni a címben említett családdal több oknál fogva sem. Ugyanis a fennmaradt okiratok mind latin nyelvűek, amelyekben az említett férfiak „de Zerdahel” utótaggal szerepelnek a keresztnévük után. A 13–14. században ezek bizonyára nem családnevek voltak, csupán az illetők lakhelyét/birtokhelyét jelölhették. Valószínűleg csupán a véletlen névegyezés miatt kerültek ezen dokumentumok a család levéltárába. (Talán a legfigyelemreméltóbb adat az, amely 1368.

5 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 211–212. p.

6 A két hang helyet cserélt, részben ejtéskönnyítés okából, részben az analógia miatt. Ilyen szavaink például: fekcse>fecske, kekcse>kecske, szökcse>szöcske stb.

7 Új birtokosként több család neve is számításba jöhet: Dombai, Zákányi, Marczali, Báthori stb.

április 26-ára keltezett. Ebben írják le, hogy a Szent György-templom kegyurai a Zerdahelyiek, s a család tagjain kívül, az ő hozzájárulásuk nélkül oda másokat nem temethetnek.)

1419. április 20-án a nyitrai káptalan jelentette az uralkodónak, hogy Szerdahely várába és a hozzá tartozó birtokokba ellentmondás nélkül beiktatták Bikche-i *Lászlót*, *Pált* és *Pétert*. Az oklevél magyar tartalmi kivonata (regesta) szerint: *László*, *János*, *Pál*, *Jakab* és *Péter*.⁸ Tehát a család ekkor telepedett le Nyitra vármegyében, s még a régi családnevükön említik őket. Ebből tudhatjuk meg a legelsőként leírt öt ősük nevét.

Számomra a fentén kívül az első biztos adat, amelyet felleltem velük kapcsolatban, 1437-ből keltezett (lásd: pár sorral lejjebb). Tehát körülbelül húsz évvel későbbi, mint ahogy az áttelepülésük megtörtént.

A továbbiakban a Zerdahelyi családdal kapcsolatos, a címben megadott kiegészítéseimet a már említett Nagy Iván-féle genealógiához a következő dokumentumok alapján kívánom megtenni és bemutatni:

A Zerdahelyi család levéltára⁹ 1248–1525-ig; a már idézett Történelmi Tárból Zerdahelyi Mihály kiadási feljegyzései (évszám nélkül); a Zerdahelyiek közötti pereskedés jegyzőkönyve (1599); Zerdahelyi János végrendelete (1604) és Zerdahelyi Mihály végrendelete 1615-ből.

A továbbiakban igyekszem időrendben bemutatni és felsorolni a család egyes említett tagjait, s ha lehet, akkor azokat beilleszteni a közölt családfába. Az említettek nevénél egy-egy leírt eseményt röviden ismertetni, amennyiben erre találtam utalást. (Néhány évszámnál az újonnan megjelent keresztnév miatt az ismétlődéseket nem lehetett elkerülnöm. A Zerdahelyi családnevet a továbbiakban Z-vel, vagy ha néha úgy írták át, akkor Sz-szel rövidítem.)

1437: Zerdahelyi (ez a származási hely jelölése) Literatus György felesége *Ilona* asszony. Ez az *Ilona* a néhai Zerdahelyi *Tamás* fiának, *Mihálynak* és *Zsuzsanna* nevű feleségének a leánya. (Zsuzsanna Zentandrás-i Orros Jakab lánya volt.) A pozsonyi káptalan által kiállított oklevélben fiaik: *László*, *Mihály*, *Péter* és *Pál*, leányaik pedig *Ilona* és *Zsuzsanna*.

1448: Néhai Z. *László* édestestvérének, *Jakabnak* a fiai *László* és *János*. Nekik családi nézeteltérésük volt Z. *Péter*, *János*, valamint ez utóbbinak *Benedek* és *más nevű* fiai között. (A más nevűnél nincs felsorolás. Ezek szerint Jánosnak már felnőtt korú fiai voltak. Talán *Tamás*, *László* és *Jakab* testvérek lehettek.

1462: Sz. *Farkas János* (kettős keresztnév) maga, felesége, testvére s ennek fiai nevében tiltakozott, mert Sz. *Mihály* egyes birtokait elfoglalta (kár, hogy a személyek nevét nem pontosították az írásban).

Ugyanebben az évben Z. *Farcas dictus János*, szülei és fia, *Ágoston* tiltakoznak, mivel Z. *Mihály* a birtokon várat épített, s az ő birtokrészeit is hozzácsatolta.

8 <http://regesta.mi.btk.mta.hu/A-1%20A%20Magyar%20országos%20Levéltárban%20őrzött%20iratokról%20készült%20regeszták/A-I-10%20Diplomatikai%20Levéltár/Zerdahelyi/index.html#regeszta-398291-A-I-10%200000%208186.jpg>

9 https://archives.hungaricana.hu/en/charters/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJXSkVMPShclplcmRhaGVseWkgY3NhbFxlMDBIMWQgKFEgMjc5KVwiKSJ9&page=1&per_page=50

Problémás a vár építésének a kérdése. Ugyanis egyrészt már 1419-ben is történt róla említés, másrészt pedig csak később kaptak erre engedélyt (lásd pár sorral lejjebb!). Elképzelhető, hogy inkább a régi kúria megerősítéséről, átalakításáról van itt szó. Különbösen Mihály hasonlóan agresszív viselkedésével később is találkozunk.

1465: Valószínűleg a korábban említett László neve itt újra olvasható.

Szintén ezen évben Mátyás király megengedi Z. Mihály és *Frank(o)* testvéreknek, hogy Szerdahelyen az eddigi „castellum” helyett falakkal, árokkal és egyéb módon megerősített várat építhetnek. Frankó nevével csak ebben az évben találkozunk. Ezen vár később is szerepel a család történetében mint vita tárgya. A falu- és családtörténet szerint a Podmaniczky fivérek rohamozták meg a kúriáikat, ezért kérik védekezésül egy komolyabb vár építésének lehetőségét. Állítólag azonban ekkor csupán egy torony készült el belőle.

1466, 1469 és 1472: Az első évben Sz. János, a másodikban Sz. Jakab fiai, László és János, a harmadikban Sz. Farkas László és János pereskednek Mihály és *Imre* újabb hatalmaskodása és területfoglalása ellen.

1478: Az ekkor íródott oklevélből tudjuk meg, hogy Mihály feleségének a neve *Margit* asszony.

1499: Mihály ekkor már nem élt, mivel a feleségét, Margitot mint özvegyet említik. Ebben az évben olvashatjuk a fiuk, *Tóbiás* nevét először az okiratokban.

Az 1500. évtől megszaporodnak a Zerdahelyi családdal kapcsolatosan fennmaradt nevek, adatok, évszámok, viselt tisztségeik leírásai. Ebből következik, hogy a nők (feleségek, lányok) nevét is mindinkább rögzítették, pontosították a férfiaké mellett. A házasságok révén olyan, főként Nyitra megyei vagy az ahhoz közeleső Bars megyei nemes családok is bekerülnek a további leírásunkba, mint: Családi, aszúpataki Hencz, Germendy, s ilyenkor néhány szóval kiegészítjük a Zerdahelyi családtörténetet.

1504: Sz. *Benedek* Nyitra várnagya lesz, aki egyúttal a megye alispáni tisztét is ellátja. A genealógusok tőle vezetik le „biztosan” a továbbiakban a Zerdahelyi család nemzedékrendjét.

Ugyanebben az évben említik Tóbiást először mint nős embert. A felesége Családi (Chaladi) Péter özvegye, *Ilona* asszony. (Nagy Iván III. kötetében a hölgy neve: „Germendy Eleonóra, ki utóbb Z. Tóbiásnő” – valószínűleg itt Tóbiás második házasságáról van már szó.) A Családi/y család a Szerdahellyel szomszédos faluról, Családkáról¹⁰ vette a nevét, amelynek egy része a Zerdahelyiek birtoka volt. A férj, Tóbiás nevét nem jelenítik meg a nemzedékrendi táblák.

1514: Sz. I. György felesége Családi Péter leánya, *Anna*. (Első említés: 1508.) Ezzel a házassággal tovább nő a két, már rokon família közti kapcsolat.

1521–22: Sz. Benedek fiait olvashatjuk két oklevélben: *Pál*, *Péter*, *Márton*,¹¹ s az előbb írt György. (Péter és Márton nevével más családi forrásokban nem találkozunk.)

¹⁰ Családka (régén Család) falucska Nyitraszerdahelytől délre. Szlovák neve: Čeladince. Kiss: i. m. I., 303. p.

¹¹ 1563: Z. Márton felesége Újfalu Káta.

1524: Családi Ferenc leánya, Dorottya, aszúpataki Hencz Benedek özvegye. (Második férje: Kis-Köröskényi Mihály.) Talán ő az a *Dorkó* asszony, akiről majd a későbbiekben a második végrendeletben lesz szó, tőle is örökölték a halála után a Zerdahelyiek. A bizonytalanságot az okozza, hogy ott viszont Zerdahelyi Dorkó néven szerepel. Ilyen nevű hölgy azonban nincs a családfán, lehetséges, hogy a név előtagja csupán a lakhelyét jelölte meg, nem a valódi családnevét.

Ugyanezen évben kelt okmányból ismerjük meg Z. György és Családi Anna akkor élt gyermekeinek a nevét is: *András* és *Erzsébet*.

Ezennel megszakadnak a család levéltárából közölt okiratok. Név szerint ez idáig nem szerepeltek a Nagy Iván-féle kötetben szereplő következő utódok Benedek gyermekei közül: Sebestyén, Margit és Bora.

A következő személyek, adatok, események már a Történelmi Tárban közölt közleményekből bővítik tovább a család történetét. Időben nagyot ugrunk előre, **1599**-re. Addigra az eddig említett személyek nagy része elhunyt, gyermekeik, unokáik következnek a sorban, s a körülbelül háromgenerációnyi hiányt nem lehetséges sem évszámokkal, sem a családfán végigvezetni, kiegészíteni.

Nyitrán kelt 1599. szeptember 10-én egy pereskedési jegyzőkönyv,¹² amelyben a család egyes érintett tagjai szerepelnek. A per valódi oka nem derül ki a dokumentumból. Újra egy *Mihály* nevű családtag ellen protestál a rokon *András* és fia, *Tóbiás*, aki nemrég érkezett haza Erdélyországból. Ez a *Tóbiás* valószínűleg az 1504-ben már említett *Tóbiás* unokája vagy unokaöccse lehetett. Van egy bátyja, *Ferenc*, aki ekkor Erdélyben tartózkodott. Különbözően a családból négy fő katonáskodott Erdélyben. A már előzőleg említett két fivéren kívül *János* öccse, *György*, valamint *Mihály* öccse, szintén *György*. (Apró érdekesség, hogy a jegyzőkönyvbe bekerült az akkori szerdahelyi pap neve is: Paulus Saffarowicz.)

A következő közölt dokumentum Zerdahelyi *János* végrendelete, amely **1604.** november 7-én íródott.¹³ Ebből néhány újabb családtaggal bővíthetjük az eddigieket. Több alkalommal említi egy nagyon közeli, kedvelt rokonát, „szegény Sz. *István* uram”-at, aki a jelzőből ítélve már elhalálozott. Az évszámok alapján úgy jön ki, hogy I. György és Családi Anna egyik fiatalabb fia lehetett, bár Nagy Ivánnál ennek nem lenni a nyomát, mint ahogy *János*nak sem. Aggódva szól *István* még hajadon lányainak további sorsáról, sajnos nevek nélkül. Az idősebb *Tóbiást* is elhaltként írja le. *János* második felesége¹⁴ a már elhunyt *Jókúthy Miklós* lánya volt, aki ekkor már szintén nem élt, csupán az anyósa. Ők Komárom megyei birtokosok voltak. Egy öccséről ír, a feljebb már említett *Gyögyről*, aki „Erdélyben elveszett”. Lánytestvéreit úgy említi, hogy húgaim, kik közül csak egyet nevez meg. Z. *Zsuzsanna*¹⁵ Zékel (Székely) *Ádám* felesége volt, s nekik volt egy „fiacskájuk”. Végrendeletében a többi rokonát egy szóval sem említi, ezért további kapcsolatokat nem tudunk kiépíteni. A testamentumának tanúi (12 fő) között viszont

12 Szerémi: i. m., 543. p.

13 Szerémi: i. m., 541. p.

14 Első felesége Nyáry Lajos testvére volt, ugyanis a sógorát említi a testamentumban.

15 Zsuzsanna második férje Vásáry Ferenc volt.

szerepel három távoli rokon is: Johannes Elefánty senior, Laurentius Elefánty és Johannes Elefánty junior. A már korábban említett Z. Ferenc fiának, Andrásnak volt a felesége *Elefánty Ilona*,¹⁶ kinek a családja Kálmán király¹⁷ idejétől számít Nyitra megyei birtokosnak. Egy nagyon távoli rokona olvasható még a szövegben: Pogrányi János. A nagyapja lánytestvérének, Margitnak a férje Pogrányi Mihály volt, innen ered a rokoni kapcsolat. Z. János – s hasonlóan a család minden tagja – evangélikus vallású volt, ezért a végrendeletében megemlékezik a szerdahelyi prédikátorról is (név nélkül) mint örököséről.

A következő, családi levéltárban fennmaradt emlék Z. Mihálynak, Nyitra vármegye alispánjának (említés: 1589–1620) saját kezű **feljegyzéseit** tartalmazza arról, hogy családtagjai közül kiknek és milyen alkalommal adott bizonyos összegeket. Ez a memoriale (emlékeztető feljegyzés) keltezés nélküli, így újra nehézségbe ütközik az itt említett személyek családfára helyezése. Körülbelül négy-öt évet ölel föl, az egyes tételek alatt pontosan összesítve, hogy évente hány aranyforint és dénár értéket tesznek ki e tételek. Bevezetőjében azt írja, hogy mindezeket a bátyjának, Pálnak még az életében adta, majd annak halála után a feleségének és gyermekeinek. Ebben szerepelnek sokadalmak, azaz vásárok (Tapolcsány, Privigye), pozsonyi utazás, vásárlások (különböző ruhadarabok, anyagok, fűszerek stb.), valamint az unokahúga menyegzője, amelyre a ruhákat Bécsben vásárolta meg neki. Valószínűleg ez Pál halála után történhetett már, mert Mihály fizeti a szakácsokat, a hegedűsöket, a trombitásokat is. Pál feleségét Nagy-Váthy Katának¹⁸ hívták. Családja több megyében birtokolt: Vas, Komárom, Szatmár, Trencsén – nem tudjuk, hogy a feleség melyik ágból származott. A naplóból Pál négy gyermekének a nevét ismerjük meg. Szeretném ezeket abban az alakban felsorolni, ahogy Mihály nagybátyjuk említette őket: *Suska, Gyurkó, Andráskó* és a férjhez ment *Annók asszony*. Közülük csak kettő szerepel Nagy Iván kötetében, viszont ott olvashatunk egy Istvánról, aki biztosan nem Pál gyermeke volt, hisz Mihály írt volna róla.

Végül ugyanezen Z. Mihály végrendelete olvasható a Történelmi Tárból átírásban, ez **1615**-ben kelt. Nyitra vármegye viceispánja volt, s egyben nádori ítélmester. Testamentuma nagyon körülményesen van megfogalmazva, nehéz egymás mellé illeszteni időben és sorrendben a benne szereplő sok személynevet. Ráadásul minden férfi „uram, uram öcsém”, minden nő „húgom” köznévvvel van említve, ezáltal a rokoni kapcsolatok nem derülnek ki pontosan mindig a szövegből. Az alispán kétszer házasodott meg. Első felesége *Koronthály N.* a második pedig *Nyáry N.* volt (egyiknek sem tudjuk meg a keresztnévét.) Az első feleségének említi a fiútestvéreit (azaz a sógorait): István és Gábor¹⁹ – ez utóbbi az időben halálozhatott el, mert gyermekeit árvaként írja le. A második feleségének pedig csak az anyját ismerjük meg: Nyáry Magdolna asszony névalakban. Mihály nagyon sokszor ír egyetlen gyermekéről, *Mihókról*, akit mindvégig

16 Ilona apja: Elefánty Péter volt.

17 Kálmán (Könyves) 1095–1116.

18 Nagy I.: i. m., VIII., 1861, 95. p.

19 Nagy I.: i. m., VI., 1860, 372. p. A Nyáry családnál nem találni a kapcsolatot a Zerdahelyi családdal.

ebben a becézett névalakban említi. Szinte megható, hogy apaként, férfiemberként milyen aggodalommal gondoskodik Mihókról, annak további sorsáról és életéről. Azt kéri a tutoraitól, hogy fiát együtt taníttassák a már elhalt Pál bátyja András nevű fiával, tehát a két ifjú körülbelül azonos korú és még igen fiatal lehetett. Kéri, hogy halála után majd a szerdahelyi templomban temessék el a két felesége közé.

Nem szeretnénk eltérni a címben megadott témától, ezért nem soroljuk föl, hogy kik és mit örököltek tőle (birtokok, ékszerek, pénzösszegek, ruhaneműk stb.), csupán a családtagok és a rokonok nevére, azoknak a kapcsolataira figyelünk a továbbiakban. Bátyja a végakarat írásakor már nem élt, a felesége, akit Mihály „ángyomnak” (!) nevez, még nincs egy esztendeje, hogy szintén elhunyt. Egy öccsét említi, Györgyöt, aki „Erdélyben elvesze” – a szókapcsolat többször előfordul a dokumentumokban, már korábban is olvashattuk János testamentumában 1604-ben. Nem tudni biztosan, hogy egy avagy két különböző személyről van-e szó. Azonban az évszámok és a rokoni kapcsolatok alapján valószínűsíthetjük, hogy csupán véletlenül egyezett a két férfirokon neve. A következőkben a név szerint meg nem nevezett hűgairól szól. Először azokat emeljük ki, akik vér szerinti testvérei voltak. Ekkor még élt *Teorek Györgyne*²⁰ (Fruzsina). Három gyermekéről szól: Siga, N lány (később Mérey Jánosné) és a hajadon Treska. A másik hűg, *Symonj Jánosné* (Jusztina) már meghalt. Neki két árva gyermeke volt, egy fiú, a másikat csak „gyermekként” olvashatjuk, tehát sem a nemét, sem a nevét nem ismerjük meg. A Bars megyei Simonyi nevű sógorának megtudjuk a testvére nevét is a szövegből, mivel ő is örökölt. Ritka keresztnévet kapott, *Moyses*. (Az apjukat is Mózesnek hívták.) A harmadik hűg Zsuzsa volt, férje Vásárdy Ferenc. Bizonyára nem éltek már, mivel csupán a sógora rokonai közül említi kettőt is: *Vásárdy Mihályt*, *annak fiait* és *Györgyöt*.²¹ Kiemeli, hogy reájuk nem hagy semmit sem, mivel soha kedvét nem keresték, és nem hallgattak a szavára. E lánytestvéreinek, Zsuzsannának nem lehettek utódai, ugyanis nem tesz rá célzást sem.

Ezek után következzenek azok a „hűgai”, akik már távolabbi rokonok voltak, azonban bizonyára fiatalabbak voltak őnála, ha így említi a nevüket. Egyikük *„Leffánthy Imréné* (Elefánthy) hűgom asszony, akinek egy hajadon leánya van, Suska. A másikuk *Abaffy Györgyné*, neki szintén egy leánya van. A harmadik pedig *Uyffalussy Istvánné*, kinek szintén van gyermeke. Ez utóbbi családdal a Zerdahelyieknek régóta és többszörös volt a kapcsolatuk. *Márton*²² felesége Újfalussy Kata volt (1563), a később említendő unokaöcs Gábornak pedig Újfalussy Zsuzsa (1620 körüli adat). Bekerült a végrendeletbe egy Újfalussy András és János²³ is, viszont azt nem tudjuk meg, hogy az előzőkkel milyen kapcsolatban álltak.

20 Más források szerint 1550 körül Kereskényi Györgyné, aki az első férje lehetett. Ugyanis Köreskényi Farkasra – aki György testvére lehetett – örökségül készpénzt hagyott (a név írása változó).

21 A Vásárdy kihalt Nyitra megyei család.

22 Erről a Mártonról csak az Újfalussy család nemzedékrendjén olvashatunk. Nagy I.: i. m., XI. 1865, 379. p.

23 A nevek írása eltérő: Wjffalusy, Uyfalussy stb.

(Rokonai mellett felsorolja, hogy hű jobbágyai közül kiknek mit hagy örökül. Meg kell jegyezni, hogy velük szemben is nagyon bőkezű volt. Ki kell emelni, hogy tekintélyes összeggel támogatta a falu prédikátorát, iskolamesterét, s a templomot, amelynek évenkénti felújítására, építésére külön gondolt.)

Néhány személyt még bizonytalanabban sikerül elhelyeznünk a Zerdahelyi családban. Ezek közé tartozik az az *István*, akiről mindkét fiútestvér, János és Mihály is nagy tisztelettel emlékezik meg a végakaratóban. 1604-ben már nem élt, hiszen János, a kor szokásának megfelelően, „szegény” jelzővel illeti. Vélhetően a nagybátyjuk lehetett, hisz két gyermekéről is megemlékeznek: *István* és *Gábor*. Épp ez utóbbiból lehet kiszámítani, hogy náluk idősebb lehetett, hisz *Gábor* „uram öcsém”-ként olvasható. *Gábor* unokatestvérüknek is él egy ifjabb *Gábor* nevű fia, akinek már több gyermeke van.²⁴ Ez az *István* és leszármazottai sehol nem találhatóak a családfán, s az *István* név gyakorisága miatt néha még azt is nehéz eldönteni, hogy melyik személyről esik szó. (Az biztos, hogy nem az 1489-ben Somogyban birtokolt *Istvánról* van szó, hisz az már nagyon rég elhalálozhatott.) A másik bizonytalan, de közeli rokon a korábban is említett Zerdahelyi *Dorkó* asszony, akitől földeket örököltek. Mindezt Mihály Gyurkó nevű ispánjára hagyta.²⁵

A Zerdahelyi család nemzedékrendi tábláját az itt felsorolt bizonytalanságok miatt utólag lehetetlen rekonstruálni. Ezért is törekedtünk arra, hogy legalább a valamikor élt családtagok és rokonok nevét szinte csokorba szedve megőrökítsük az utókornak. Több oka is van ennek az említett bizonytalanságnak. Egyrészt az, hogy egy-egy családtagnak általában több gyermeke született, s köztük már nagy volt a korkülönbség. Másrészt: amíg a lányokat nagyon fiatalon, 12–16 éves korban kiházásították, addig a fiúk – a leírás szerint – csak huszadik évük után lettek nagykorúak. Addig tanultak, semmiféle birtok fölött nem rendelkezhettek, házasságra is csak ezután gondolhattak.

Ha végigolvassuk az itt említett dokumentumokat, akkor föltűnik, hogy a Zerdahelyi családban a 16. században szokásos neveket kapták a fiúgyermekek, emiatt nagyon sok az ismétlődő keresztnév. Ez alól csupán Ágoston és a két Tóbiás kivétel, akiknek viszont nagyon ritka nevet választottak a szülei. Ha az itt olvasható családneveket tesszük a vizsgálódásunk középpontjába, akkor megállapíthatjuk, hogy minden rokon nemes család magyar nevet viselt, s az általában a valamikori birtokközpontjuk -i képzős alakjából származott. Viszont ha kigyűjténénk a végrendeletekben felsorolt jobbágyok, szolgák, cselédek nevét, akkor kitűnne, hogy néhány kivétellel azok mindegyike szláv (szlovák, lengyel) családnév, keresztnév vagy becenév.

Végül a második testamentumból egy nagyon érdekes és ritka esetet kell kiemelnünk. Azt írja Mihály, hogy a Zsámbokrét²⁶ lakó Hrusóczý György uram házában lakik „a” képviső, akiről a továbbiakban gondoskodni kell. Nem is gondoltuk volna, hogy a 16–

24 Más, későbbi források szerint *István* özvegye Amadé Katalin (1618). Ifjabb *Gábor* fia: *István*, lánya pedig *Anna*, akinek férje tőkésujfalusi Újfalussy *István*.

25 Az eset érdekessége, hogy mindegyiknek a szlovák nevet írta le: Dworcinska kopanicza (föld), Pawelkostru kopanicza (egy holdnyi földrész) és Kosutowský Laz mellett egy rétecske.

26 Nagyszámbokrét falu Nagytapolcsánytól északkeletre.

17. században élt alispán olyan hiú ember lett volna, hogy áldoz arra, hogy megörökíttesse magát, pontosabban életnagyságú arcképét egy festővel. Természetesen az anyagi helyzete megengedte, hogy ezt megtegye. Ezt a festményt a Nemzeti Portrétárban őrzik, mérete körülbelül 67 x 85 cm.²⁷ Az ismeretlen nevű (ugyanis a nevét nem jegyezték föl) festő arra törekedett, hogy minél hűbben adja vissza Zerdahelyi Mihály arcát és ruházatát. Az elkészült kép alján a két kézfej kidolgozása viszont már elnagyolt. Szerémi, a dokumentum közlője észrevette, és nagyon találóan megjegyezte, hogy talán éppen az a ruha van rajta, amelyet „Leffánty Imréné húgom asszony... hajadon leányának”, Suskának hagyott örökül. Ahogy írja az 552. lapon: ez egy fekete bársony, prémezett „nyári kis suba”, amelynek „az elei fekete gubás [fűrtörsre szőtt] bársony.”

Zerdahelyi Mihály 1615-ben nagy betegen készítette el a végakarátát. Mint utólag megtudjuk, kigyógyult e súlyos betegségéből, s fölépülése után még évekig, Nagy Iván szerint 1620-ig (talán ekkor halt meg?) „közpályán működött”.

A nyitraszerdahelyi Zerdahelyi család ezután élt tagjaival, életükkel, viselt tisztségekkel, rokonaikkal 1615 után az általam hivatkozott Nagy Iván-féle kötetben talál további adatokat az olvasó.

---

27 https://www.google.hu/search?hl=hu&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=703&ei=eO2HWrzpFIGiwAL50aHgCQ&q=Zerdahelyi+Mih%C3%A1ly&oq=Zerdahelyi+Mih%C3%A1ly&gs_l=img.3...2423.8255.0.9467.19.8.0.11.11.0.120.591.5j1.6.0...0...1ac.1.64.img..2.10.692.0..0j0i19k1j0i10i19k1j0i24k1.0.y1kA_rFQs5A#imgrc=wZFSe32I4u8NoM:

KÉT VÁLASZTÁS CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A szlovák országgyűlés
és a kárpátukrán sojzm
megválasztása

1938–1939

POPÉLY ÁRPÁD

KARLIGRAM

31. František Štampach, robotník, prednosta ochr. org. rubež. Bratislava.
32. Dr. J. Gaspár, och. rada, episcopat, Bratislava.
33. Gejza Matrasovič, redaktor, Bratislava.
34. Andrej Germuška, riad. uč. útstavu, Prešov.
35. Anton Šalát, profesor, Hájniky.
36. Koltoman Horváth, R. učitel, Kys. Nové Mesto.
37. Teodor Turóček, roľník, Nedažnovce.
38. Vojtech Husárek, správca-úč. Bratislava.
39. Pavol Florek, profesor, Turč. Sv. Martin.
40. Stefan Hrašák, tajomník, Michalovce.
41. Dr. Ferenc Kilianda, och. prednosta, min. hoasp., Bratislava.

55. Juraj Felcák, učiteľ-stavára, Detva.
56. Štefan Štefáček, vodňárčiar, Lúbnik.
57. Jozef Chmielec, učiteľ-stavára, Hliník, Hronov.
58. Anton Hrašavčík, učiteľ, žand. strážca.
59. Stefan Babjak, stavebný robotník, Humenné.
60. Dr. Karol Haaszkrecht, profesor, Bratislava-Prešpurk.
61. Anton Mihalik, poľnohosp. robotník, Letčica.
62. Jozef Hrák, učiteľ, Matušovce nad Hronom.
63. Jozef Hradák, och. tajomník, Bubovberok.
64. Michal Petrák, roľník, Nezapoly.
65. Ladislav Murga, učiteľ-robotník, Čerová.
66. Anton Šubík, obchodník, Kultov.
67. Alexander Fuskáča, učiteľ, Bratislava.

ANGYAL BÉLA

Adatok a szlovákiai magyarok csehországi deportálásának történetéhez, 1946–1949 (1. rész)

A csehországi deportálások története kiemelt helyet foglal el a szlovákiai magyarok történelmi emlékezetében és a történetírásában egyaránt. A második világháborút követően, az újjáalakult Csehszlovákiát szláv nemzetállamként felépíteni akaró törekvések jegyében számos magyarelles intézkedést hoztak, leginkább azonban a csehországi kényszerköz-munkára hurcolásnak a fájó emléke él ma is a szlovákiai magyarok emlékezetében.

A szocializmus időszakában tabuként kezelték a témát, így a hivatalos történetírás alig tett említést a magyarok tízezreit évekig közmunkára, csehországi kényszerlakhelyre kötelező jogszabályokról és intézkedésekről, a deportálásokat kizárólag munkaerő-toborzásként beállítva.¹ A magyar történetírásba Janics Kálmán – először Nyugaton megjelent – könyve² emelte be a témát. A szerző elsősorban a korabeli sajtóra, hivatalos kiadványokra, valamint saját emlékeire támaszkodva mutatta be a jogfosztottság időszakát. Tőle származik a hontalanság éve kifejezés, ilyen módon nevet adva az időszaknak.

A rendszerváltás után Karel Kaplan könyve³ jelentett fordulatot a cseh történetírásban, aki elsősorban levéltári adatok feldolgozásával objektíven számolt be a második világháború utáni történésekről, szakítva az addigi etnocentrikus és kommunista szemlélettel. Nagy ívű munkájában azonban a magyarok deportálása csupán egy mozzanat az események láncolatában, a szláv nemzetállam építésének többéves folyamatában. A szakmai körökben is alig ismert Július Balázznak a prágai Károly Egyetemen 1991-ben készített kandidátusi disszertációja,⁴ amelyben a szlovákiai magyarság második világ-

-
- 1 A rendszerváltásig megjelent munkák közül a kiemelkedik Zvara, Juraj: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, 1969.
  - 2 Két nyugati kiadás után Magyarországon 1989-ben jelent meg először Illyés Gyula előszavával. Janics Kálmán: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. [Budapest], Hunnia Kiadó Kft, 1989.
  - 3 Az első magyar nyelvű kiadása a magyar kisebbséget érintő fejezet kibővített változatával jelent meg a pozsonyi Kalligram Könyvkiadónál. Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993.
  - 4 Baláz, Július: *Maďarská otážka v prvom desaťročí povojnového Československa (1945–1954)*. Praha, 1991. Munkáját a szerző bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetet mondok.

háborút követő első tíz évének úttörő jellegű és alapos levéltári kutatásokra támaszkodó, nemzeti és politikai elfogultságtól mentes feldolgozását adta.

A múlt század kilencvenes éveinek elején a magyarországi és szlovákiai magyar történetírás elsősorban az oral history, a naplók, a memoárirodalom eszközeivel igyekezett objektív képet adni a kisebbségi magyarságot ért, máig ható traumáról.⁵ Interjúk, naplók, visszaemlékezések, a szlovákiai magyarság közösségi emlékezetét föltérképező munkák, valamint ezekből válogatott, összefoglaló kiadványok a mai napig jelennek meg a témáról.⁶

Az első magyar nyelvű tudományos monográfia a deportálásokról Vadkerty Katalin tollából jelent meg, amelynek függeléke rövid válogatást is tartalmaz a témához kapcsolódó levéltári dokumentumokból.⁷ A rendszerváltás után a szlovák történészek is részletesebb, levéltári kutatásokra támaszkodó munkákkal jelentkeztek,⁸ és egy kismonográfia is napvilágot látott a témáról, amelyben Štefan Šutaj több évtizedes kutatómunkájának eredményeit foglalta össze.⁹ A legutóbbi másfél évtizedben megjelent, az időszakot feldolgozó munkák közül kiemelkednek Popély Árpádnak a korszak kronológikus összefoglalásával és a vonatkozó források feltárásával és közreadásával kapcsolatos munkái.¹⁰

Az utóbbi évtizedekben látványos előrelépés történt abban az irányban, hogy a szakmai közönség és a szélesebb olvasóközönség egyaránt megismerhesse a deportálások hiteles történetét, és az eseményeket elhelyezzék a második világháború utáni évek

5 Molnár Imre–Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... Budapest, 1992.*; Zalabai Zsigmond (szerk.): *Magyar Jeremiád. Visszaemlékezések, versek, dokumentumok a deportálásról és a kitelepítésről, 1946–1948.* Pozsony, 1995.; Tóth László (szerk.): *„Hívebb emlékezésül...”* Pozsony, 1995.; Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszer telepítéseinek emlékezete 1945–1948.* Komárom, 2003.

6 Tóth László (szerk.): *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949.* Pozsony, 2014. A csehországi deportálás traumája még mai is sok adatközlő emlékezetében élénken él, ennek példaként említem, hogy 2017-ben a helyi Gúta tv munkatársaival egy dokumentumfilmet készítettünk *70 éve történt. A csehországi deportálások Gútán* címmel, amelyben öt idős ember vall az átélt eseményekről. <https://www.youtube.com/watch?v=JMGGYuGuLp4>

7 Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között.* Pozsony, 1996. A munkában zavarólag hat, hogy a levéltári jelzetek sok esetben nem rendszerezettek, nem visszakövethetők, a közölt dokumentumok nem kronológikus sorrendben követik egymást és nincsenek mellékelve hozzájuk ismertetők.

8 Bobák, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948).* Martin, 1996. Štefan Šutaj munkáinak magyar nyelvű fordításaiból egy összeállítás is megjelent, Šutaj, Štefan: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között. Tanulmányok a beneši dekrétumokról, a csehországi deportálásokról és a lakosságcsereéről.* Budapest, 2008.

9 Šutaj, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech.* Prešov, 2005.

10 Popély Árpád: Adalékok a szlovákiai magyarság csehországi deportálásának történetéhez. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004/2. 99–125. p.; Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992.* Somorja, 2006.; Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből.* Somorja, 2014.

nacionalista feszültségektől terhes, elsősorban Edvard Beneš¹¹ köztársasági elnök nevével fémjelzett időszakában. Számos helytörténeti munka is megjelent a rendszerváltás után, amely ennek a szomorú időszaknak egyes településekhez kapcsolódó vonatkozásait dolgozza föl.¹²

Az eseményekről kialakult kép azonban még korántsem mondható teljesnek, sok a hiányzó részlet. Csaknem az összes említett, a témát földolgozó történelmi munkára jellemző, hogy a deportálás eseményeit, a Csehszlovákiában a második világháborút követő években zajló hatalmas társadalmi változásokból és belpolitikai folyamatokból kiragadva ábrázolják. Hiányzik a politikatörténeti háttér fölvázolása, amely jelentősen segítené az események föltárását, ugyanakkor a munkák többségénél a magyar kisebbséget ért sérelmek leírására helyezik a hangsúlyt. Az 1945 és 1948 között lezajlott csehszlovák bel- és külpolitikai események eredményeként az ország a szovjet blokk részévé vált, és létrejött a kommunista diktatúra. A csehszlovákiai magyar kisebbség szerepe és helyzete ezekben a folyamatokban nincs megfelelően feldolgozva. A deportálások kvantitatív mutatói sem tisztázottak megnyugtató módon. A közmunkára rendelték száma és társadalmi rétegződése, a deportálásban érintett szlovákiai községek mennyisége, a csehországi települések területi eloszlása, ahol a magyar családok munkabeosztásra kerültek, nem megfelelőképpen föltárt.¹³ A több tízezer deportált magyar számára a kényszerlakhelyként kijelölt Cseh- és Morvaországban eltöltött kétéves időszak föltárása, leírása is várat még magára. A kisebb csehországi falvakban, majorokban, néhány családonként szétszórt magyarság élete, munkája, küzdelme a hazatérésért, a szökéseik és az 1949 elején lezajlott végső hazatelepülés sok részlete máig nem ismert.

11 Beneš, Edvard (1884–1948) cseh politikus. 1918–1935 között külügyminiszter, 1935 és 1938 között köztársasági elnök. A müncheni egyezmény aláírása után lemond tisztségéről és Nyugatra távozik. 1940–1945 között megalakítja az emigráns csehszlovák kormányt, ő maga mint köztársasági elnök működik tovább. 1945-ben hazatér, 1946-ban az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ismét köztársasági elnökké választja. 1948. február 25-én kinevezi a Nemzeti Front új kormányát, ám 1948 májusában nem hajlandó aláírni az új alkotmányt, és 1948. június 7-én lemond tisztségéről.

12 A teljesség igénye nélkül megemlítem Tánchos Tibor: *Ötven éve történt. A deportálás és a kitelepítés története Nagymegyeren*. Dunaszerdahely–Nagymegyer, 1997.; Angyal Béla: *Gúta 1945–1949*. Dunaszerdahely, 1997.; Borziné Bódi Irén: *Szülőfaluam Gömörfüge – Deportálásom története. Deportálásom 50. évfordulójára*. Rimaszombat, 1996.; Pukkai László: *Deportálások a Galántai járásból*. In Uő: *Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000*. Komárom–Dunaszerdahely, 2002, 59–66. p.; Danajka Lajos: *Mesélő utcák. Felsőszeli gyötrelmes évei a háború és a jogfosztottság idején 1940–1950*. Felsőszeli, 2008.

13 A deportáltak számára és az akció területi vetületére vonatkozóan több egymástól eltérő levéltári adat ismert, a közölt adatok, dokumentumok sok esetben hibás kvantitatív mutatókat tartalmaznak. Erre Popély Árpád és Štefan Šutaj is felhívta a figyelmet. Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, 2014, 66–69. p.; Šutaj, Štefan: *Nútené predsedlenie Maďarov do Čiech*. Prešov, 2005, 66–72. p.

Az események részletes megismerését az alapkutatások kiterjesztése, a kapcsolódó levéltári dokumentumok, számos hivatal és intézmény eddig kevésbé ismert iratanyagának feltárása segítheti elő. A második világháborút követő években a magyar kisebbség kérdése Csehszlovákiában rendkívül összetett probléma volt. A létét meghatározó legfontosabb döntések a külpolitika terén a nagyhatalmak szintjén,¹⁴ valamint a magyar–csehszlovák kétoldalú tárgyalásokon születtek 1945 és 1947 között. Miután Csehszlovákiának a nagyhatalmaknál nem sikerült elérnie, hogy az országban élő németekhez hasonlóan egyoldalú kitelepítéssel véglegesen megoldják a magyarkérdést, a csehszlovák vezetés az 1946. február 27-én Magyarországgal megkötött lakosságcsere-egyezmény mielőbbi végrehajtását szorgalmazta, valamint belső megoldásokat kerestek, a magyarság országon belüli széttelepítéséhez és a reszlovakizáció¹⁵ eszközéhez nyúltak.

A cseh országrészekbe történt deportálás, a magyarok közmunkára rendelése számos csehszlovák hivatal hatáskörét érintette, és a helyzetet bonyolította az ország aszimmetrikus államjogi berendezkedése, hogy Szlovákia külön törvényhozó testülettel, Szlovák Nemzeti Tanáccsal, valamint végrehajtó szervvel, a Megbízottak Testületével (tkp. kormány) rendelkezett ezekben az években, míg a cseh országrészekben ilyen szervek nem voltak, csupán köztársasági szinten létezett kormány és nemzetgyűlés.¹⁶ Tehát a szlovákiai magyarság problémája, annak egyes aspektusai megjelentek több helyi, szlovákiai és országos hivatal működésében és az általa termelt iratanyagban is. Így volt ez a deportálások esetében is.¹⁷ A magyar lakosság elszállításában, a gyakorlati végrehajtásban nélkülözhetetlen szerepe volt a katonaságnak

14 Itt elsősorban az 1945 nyarán lezajlott potsdami konferencia és az 1946 októberében véget ért párizsi békekonferencia határozatait kell kiemelni.

15 A szó „visszaszlovákosítást” jelent. Az akció szervezői az elmúlt évszázadok alatt elmagyarosodott szlovákok önkéntesnek hirdetett visszatérését értékelték alatta a szlovák nemzethez. Mivel a reszlovakizált magyaroknak azt ígérték, visszakapják csehszlovák állampolgárságukat, mentesülnek a vagyonelkobzás és a kitelepítés alól, a megfélemlített magyarok közel kétharmada jelentkezett reszlovakizációra.

16 A háború befejezését megelőzően az 1945 márciusában lezajlott moszkvai tárgyalások során született megegyezés az újjáalakult Csehszlovákiában az ún. félföderatív állami berendezkedésről, a cseh–szlovák kapcsolatok új rendszeréről, amelyet az ott megfogalmazott kormányprogramban és több elnöki dekrétumban is deklaráltak. A tárgyalásokon a moszkvai kommunista emigráció és a londoni emigráns kormány küldöttségei vettek részt, később csatlakozott hozzájuk a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttsége is. A szlovák nemzeti szervek hatáskörét később kellett rögzíteni, pontosítani. A hatáskörök tisztázása három, Prágában megkötött megegyezésben öltött formát 1945–1946 folyamán. A tárgyalások eredményeként, elsősorban az 1946. június végén megkötött harmadik prágai megegyezés következtében Szlovákia jogkörének a szűkítése következett be.

17 Példaként megemlítem ezek közül a központi államigazgatás szintjén a Szlovák Telepítési Hivatalt, a Földművelési Minisztériumot, a Földművelési Megbízotti Hivatalt, a Szociális Gondoskodás Minisztériumát, a Szociális Gondoskodás Megbízotti Hivatalt stb. Ezeknek a hivataloknak jelentős kapacitásait kötötte le a deportálások végrehajtása, majd a deportáltakkal, a csehországi életükkel, munkájukkal kapcsolatos ügyintézés.

és a belügyi szerveknek. Ez utóbbiak iratanyaga témánk szempontjából még részben föltáratlan.

A döntéshozatalra, és ennek függvényében természetesen az irattermelésre is hatással volt, hogy 1945–1948 között koalíciós időszakról volt szó, amikor több párt, elsősorban az egyre erősödő és egyre nagyobb befolyással bíró kommunista párt a saját belpolitikai céljaira kívánta felhasználni a magyarkérdés megoldását és érvényesíteni abban a párt szempontjait. Tehát a kommunista pártvezetés különböző szintjein is fontos döntések születtek a magyar kisebbség sorsának rendezéséről. Itt is figyelembe kell venni, hogy léteztek külön cseh és szlovák nemzeti pártszervek, melyeket élénken foglalkoztatott a magyar kisebbség kérdése.

Az alábbiakban három olyan államigazgatási területre és általuk termelt iratokra hívom föl a figyelmet és mutatok be néhány dokumentumot belőlük, amelyek segíthetik a részletesebb, objektívebb kép kialakítását a magyarok 1946 és 1949 közötti kényeszerkőzmunkájáról.

1. A magyarok csehországi deportálásának kérdése a harmadik csehszlovák kormány ülésein

Edvard Beneš köztársasági elnök a májusban lezajlott alkotmányozó nemzetgyűlési választások¹⁸ után, 1946. július 2-án nevezte ki a Csehszlovákia háború utáni, hivatalos nevén a csehek és szlovákok Nemzeti Frontjának harmadik kormányát, amelynek élén a történelem során először állt kommunista politikus, Klement Gottwald¹⁹ személyében. A kormány továbbra is koalíciós volt, a Nemzeti Front összes pártját felölelte,²⁰ és 26 tagja volt. A miniszterelnökön kívül 5 elnökhelyettese és 18 minisztere volt, továbbá két szlovák államtitkár is kormánytagként vett részt²¹ az üléseken.

18 A választások ugyan szabadnak nevezhetőek, de nem voltak teljesen demokratikusak, hiszen az induló pártok számát korlátozták, a németek és a magyarok pedig állampolgárság hiányában nem rendelkeztek választójoggal. A cseh területeken Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) 40,17%-kal szerezte meg az első helyet a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt (CSSZNP) előtt (23,66%). A Csehszlovák Néppárt 21,23%-ot, a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt (CSSZDP) 15,59%-ot szerzett. eltérő volt a helyzet Szlovákiában, ahol a Demokrata Párt (DP) nyerte a választásokat 61,43 százalékkal a Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) előtt, amely mindössze 30,48%-al végzett a második helyen. A Szabadságpárt 4,2%-ot, a Munkapárt 3,11%-ot szerzett a szlovákiai választásokon.

19 Gottwald, Klement (1896–1953) cseh kommunista politikus, a háború alatti moszkvai kommunista emigráció vezetője, 1945-től kormányalelnök, 1946-tól kormányfő, 1948 júniusától köztársasági elnök.

20 A két frissen alakított szlovák kispártot leszámítva a választáson részt vett pártok mindegyike helyet kapott a kormányban, így a kormánynak gyakorlatilag a parlamentben nem volt ellenzéke. A CSKP 7, a CSNSZP, a Csehszlovák Néppárt és a DP 4-4, a CSSZDP 3, az SZLKP 2 miniszteri tárcát kapott, 2 tagja pártönkívüli volt.

21 A kormány Nemzeti Fronton (népfront) alapuló szerkezetét is a moszkvai tárgyalásokon alakították ki 1945 tavaszán. Felépítését törvényileg az 1945. április 2-án kiadott elnöki alkot-

A kormány összetételét és programját alapvetően az 1945 tavaszán Moszkvában a kommunista emigráció és a londoni emigráns csehszlovák kormány, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttei között lezajlott tárgyalások alkalmával megkötött egyezségek határozták meg.²² Papíron ugyan két pártonkívüli tagja is volt, Jan Masaryk²³ külügyminiszter és Ludvík Svoboda²⁴ nemzetvédelmi miniszter személyében, de ők is, valójában alig titkoltan az egyre erősödő és egyre erőszakosabb kommunista befolyás térnyerését szolgálták a politikai életben és a társadalomban egyaránt. Szerepük az 1948 februárjában kirobbant kormányválságot követő kommunista puccs idején vált nyilvánvalóvá.²⁵

A kormány munkáját, a pártok között dúló politikai harcon kívül, a szlovákok centralista törekvésekkel szembeni, Csehszlovákián belül nagyobb önállóságra irányuló tendenciái is nehezítették. A kommunista párton belüli viszonyokat is számos, régi sérelmeken alapuló, személyes rivalizálás, ellentét befolyásolta.²⁶ Csehszlovákia

---

mánydekrétum szabályozta. Ennek második paragrafusában értelmében a Külkereskedelmi Minisztérium, a Nemzetvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium államtitkára szlovák és tagja a kormánynak, amennyiben a miniszter cseh, és fordítva. Ezzel a cseh és szlovák nép egyenjogúságát kívánták reprezentálni. Az első két kormányban ez így is volt, az itt ismertetett harmadikban már csak a külügy és a hadügy esetében maradt meg a szlovák államtitkár.

- 22 A moszkvai tárgyalásokról, a kormány megalakulásáról és a később „kassai kormányprogramnak” elnevezett program kidolgozásának részleteiről nagy mennyiségű dokumentum található a Prágai Nemzeti Levéltárban – Národní archiv Praha (Nemzeti Levéltár Prága), fond 100/24 ÚV KSČ Klement Gottwald, svazek 172.
- 23 Masaryk, Jan (1886–1948) cseh politikus, diplomata, T. G. Masaryk köztársasági elnök fia, 1940–1945 között az emigráns csehszlovák kormány külügyminisztere, 1945-től külügyminiszter. A kommunista puccs idején nem mondott le tisztségéről, 1948. március 10-én máig tisztázatlan módon kizuhant irodája ablakán és meghalt.
- 24 Svoboda, Ludvík (1895–1979) cseh katona, tábornok, politikus, a második világháborúban a Szovjetunió oldalán harcoló csehszlovák csapatok főparancsnoka, 1945 és 1950 között nemzetvédelmi miniszter. 1968 és 1975 között a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke.
- 25 1948 elején Václav Nosek kommunista belügyminiszter leváltotta a prágai rendőrség nyolc nem kommunista vezetőjét, ezután a polgári pártok tizenkét minisztere tiltakozásul beadta lemondását. Mivel nem csatlakoztak hozzájuk újabb kormánytagok, kisebbségben maradtak a kormányban. Edvard Beneš elnök a CSKP követelésére elfogadta a lemondásukat, és Gottwald február 25-én új kormányt alakított, már csupa kommunistákkal együttműködő taggal.
- 26 Megemlítem például, hogy Viliam Široký (1902–1971) szlovák kommunista kormányalelnöknek rendezetlen ügyei voltak Vladimír Clementis külügyi államtitkárral és a szlovák kommunisták több vezetőjével. A szlovák nemzetiségű, eredetileg vasutas foglalkozású Široký 1939-ben Párizsban a kommunista emigrációban együtt dolgozott Clementisszel, azonban mikor az nyilvánosan hangot adott nemtetszésének az 1939 augusztusában megkötött német–szovjet paktummal kapcsolatban, személyesen járt közbe, hogy kizárják a pártból. A háború után pedig mindent megtett, hogy megakadályozza a visszatérését a pártba, valamint az emelkedő politikai karrierjét is igyekezett kettétörni. Širokýnak jelentős szerepe volt abban is, hogy Vladimír Clementis, az ötvenes évek elején lezajlott koncepcióperek idején, az akasztófán végezte. Širokýnak a szlovák kommunisták több vezetőjével szemben a háború alatti ellenállásban és a szlovák nemzeti felkelésben játszott, felmagyítani próbált saját

Kommunista Pártja a háború alatt több részre tagolva, több központtal működött. A háború után a hazai, cseh és szlovák illegális mozgalom tagjain kívül a Klement Gottwald vezette moszkvai emigráció és a kevésbé ismert nyugati csehszlovák kommunista emigráció²⁷ vezetői is jelentős pozíciókat foglaltak el az állam és a párt vezetésében.

Klement Gottwald kormányelnök 1946. június 8-án lépett az Alkotmányozó Nemzetgyűlés plénuma elé és vázolta a jövőbeli új alkotmány körvonalait és kormánya programját. Az alkotmánnyal kapcsolatban kijelentette, hogy az Csehszlovákiát a csehek és a szlovákok nemzetállamként fogja deklarálni. A németek kitelepítése Csehszlovákiából nagy erővel már zajlott ebben az időben, a kormányfő szavai szerint ez már csupán „szervezési és technikai kérdés”. Megjegyezte azonban azt is, hogy a németek kitelepítése után legkevesebb félmillió munkavállaló fog hiányozni a cseh tartományokban, és ez veszélyezteti a kétéves gazdasági terv megvalósulását. A munkaerőhiány megoldására „nemzeti munkára mozgósítást” ígért. Szólt a magyarkérdésről is, melyet „teljesen” meg kíván oldani a kormány, mivel a magyar kisebbség megmaradása az országban a revizionizmus fennmaradását eredményezné.²⁸

---

szerepe miatt alakult ki feszültség. Klement Gottwald közeli munkatársának és a centralizmus hívének számított, és a politikai körökben köztudott volt, hogy a szovjet NKVD embere. Paradox módon a kormányalelnöki posztja mellett, állandó prágai lakosként, a Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) elnöki tisztét is betöltötte 1945-től 1953-ig. A korszak vezető csehszlovákiai személyiségeinek életútjáról bővebben Pešek, Jan és munkaközössége: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1949-1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov, 2003.

- 27 A nyugati kommunista emigráció vezetője Václav Nosek (1892–1955) cseh kommunista politikus volt, aki 1941-től (attól kezdődően, hogy az emigráns csehszlovák kormány diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval) tagja volt a Csehszlovák Államtanácsnak, az emigráns csehszlovák kormány tanácsadó és ellenőrző szervének, 1942-től 1945-ig annak alelnöke. 1945 és 1953 között belügyminiszter és a háború utáni évek politikai életének egyik kulcsfigurája. A londoni kommunista emigráció tevékenységét is a Klement Gottwald vezette moszkvai emigráció, illetve a Szovjetunió irányította. Erről lásd a Václav Nosek és Klement Gottwald közötti levelezést: Národní archiv Praha, fond 100/24 ÚV KSČ Klement Gottwald, svazek 172.
- 28 „A München előtti időszak megmutatta, hogy a nemzetközi nyugtalanság gerjesztésének egyik eszköze nálunk a magyar és a német kisebbség volt. A német kisebbség kitelepítése ma már csupán szervezési és technikai kérdés. A kormány ragaszkodni fog a magyar kisebbség kérdésének teljes megoldásához, nemcsak Csehszlovákia, de a demokratikus Magyarországhoz fűződő jó viszony érdekében is. Tapasztalataink, nem csupán a múltban, de a jelenben is bizonyítják, hogy a magyar kisebbség léte nálunk életben tartja a revizionizmust és gátolja a békés fejlődést Közép-Európában” – mondta beszédében a kormányelnök. <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/003schuz/s003003.htm> letöltés: 2019. 07. 25.

Dokumentumok I.

1.

Prága, 1946. november 29. Részlet a harmadik kormány 43. ülésének jegyzőkönyvéből, a magyar lakosság munkaszolgálatra rendelkezésével kapcsolatos előírások érvényesítéséről szóló napirendi pont tárgyalásáról.

Feljegyzés

a harmadik kormány 43., 1946. november 29-én, pénteken a kormányelnökség hivatalának épületében 15 órakor tartott üléséről

Jelenlévők és igazoltan hiányzók a jelenléti ív szerint.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök 15.20-kor megnyitja az ülést és bejelenti, szükséges, hogy a kormány először megtárgyaljon néhány sürgős külpolitikai ügyet, ezekről Zd. Fierlinger²⁹ kormányalelnök, helyettesítve a külügyminisztert, fog beszámolni.

I.

A munkakötelezettségről szóló előírások érvényesítésének kérdése a magyar lakosságra.

Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök megkezdi beszámolóját rámutatva arra, hogy olyan gyakorlat alakult ki, hogy a minisztériumok egyes referensei maguk számolnak be a nagykövetségeken, és hivatalos ügyekről tárgyalnak a nagykövetségeken. Ez teljesen tűrhetetlen állapot, amely nem méltó egy szuverén államhoz. Szükséges úgy rendezni a kérdést, hogy a külföldi képviselői hivatalokkal csakis és kizárólag az arra hivatott külügyminisztérium képviselői tárgyaljanak és más hivatalnokok ilyen beavatkozást nem tehetnek. Az alelnök kéri a jelenlévő Heidrich³⁰ követet a Külügyminisztérium főtítkárárt, hogy küldjön szét szigorú körlevelet, amelyben a hivatalnokokat emlékezteti erre a kötelességükre, és amelyben nyomatékosan meghagyja, hogy tartsák be ezt a szabályt. Az alelnök hozzátette, hogy erről az ügyről csak mellékesen tesz említést. Egyébként a referenstől, aki éppen az amerikai nagykövetségen volt, szerzett tudomást arról, hogy Steinhardt³¹ nagykövet a State Departmenttől távirati úton kapott kérdést, hogy adjon jelentést a munkaerő mozgósítási akcióról a magyar lakosság körében, amelyről Amerikában azt állítják, hogy deportálás jellege van és a végrehajtása során erőszakos cselekményekre (atrocitásokra) kerül sor. A nagykövetnek tehát be kell szá-

29 Fierlinger, Zdeněk (1891–1976) cseh szociáldemokrata politikus, a háború alatt a londoni emigráns kormány moszkvai nagykövete, a háborút követő első és második kormány miniszterelnöke. Gottwald első kormányában kormányalelnök. A szociáldemokrata pártban a CSKP-val való együttműködés támogatója volt.

30 Heidrich, Arnošt (1889–1968) cseh diplomata, az első Gottwald-kormány idején a Külügyminisztérium főtitékára, egyik irányítója volt. A kommunista puccs után 1948-ban az USA-ba emigrált és ott is hunyt el.

31 Steinhardt, Laurence (1892–1950) amerikai diplomata, az USA prágai nagykövete.

molnia, és jelentést kér, hogyan állnak a dolgok. Egyidejűleg a köztársasági elnök Károlyi³² gróftól kapott levelet³³, aki tiltakozik az „exterminációs akció” ellen, amely a magyarok ellen kezdődött Csehszlovákiában, és kéri a köztársasági elnököt, hogy ezt az akciót állítsa le. A kormányalelnök aggódik, hogy itt Magyarország részéről folytatott nagyon komoly akcióról van szó. Steinhardt nagykövet még nem foglalt állást, csupán jelentést kér, de nem lehet arra számítani, hogy ebben az ügyben valamiképpen a segítségünkre lesz. A szónok meg van győződve, hogy a legnagyobb figyelmet kell fordítanunk az akcióra, és azt tanácsolja, a Külügyminisztérium főtítkára is fejtse ki véleményét az ügyben.

A Külügyminisztérium főtítkára Heidrich követ először a kormány informálása céljából megállapítja, hogy Csehszlovákia egyrészt elfogadta ez év februárjában a Magyarországgal megkötött lakosságcsere egyezményt, másrészt a határozatot, amely a párizsi békekonferencián fogadtak el,³⁴ nemzetközi-jogi kötelezettséget, hogy a magyar kisebbség kérdését nálunk nem fogja egyoldalú intézkedésekkel megoldani, hanem Magyarországgal kötött megállapodással, ill., hogy a határozat szerint ilyen megállapodás megkötését megkísérli, és amennyiben nem sikerülne, joga lesz a Négyek Tanácsához³⁵ fellebbeznie. Most azonban akció folyik Szlovákiában, melynek

32 Károlyi Mihály gróf (1875–1955) földbirtokos, politikus, 1918 novemberétől miniszterelnök, 1919 januárjától köztársasági elnök, 1919 júliusában emigrált. 1946-ban tért haza, 1947-től 1949-ig Magyarország párizsi követe. Állásáról lemondott, ismét emigrált.

33 Az Edvard Beneš köztársasági elnöknek címzett levél 1946. 11. 28-án kelt Budapesten, és cseh nyelvű fordítását szétküldték több csehszlovák központi államigazgatási szervnek. „A hírek alapján, amelyeket kaptam, kötelező közmunka ürügyén a magyarokat Szlovákiában szétszórják, és emellett megfosztják őket vagyonuktól, ezzel megsértik az érvényes egyezményt a lakosságcsereéről, amely alapján, míg érvényben van, a csehszlovák kormány felfüggeszt minden elnyomó intézkedést a magyar kisebbséggel szemben” – írja Károlyi Mihály. Archiv bezpečnostních složek Kanice (Biztonsági Szervek Levéltára, Kanice), fond Ministerstvo vnitra – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek Praha E6 (Belügyminisztérium – Internáló-, Gyűjtő- és Munkaközpontok Igazgatása Prága E6), 69. doboz. A levelet és Beneš válaszát említi Janek István: Károlyi Mihály a csehszlovák–magyar viszony és lakosságcsere rendezéséért 1945–48 között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004/2. 127–158. p.

34 Itt elsősorban a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez mellékelt jegyzőkönyvről van szó, amelyben a csehszlovák fél tétélesen vállalta, hogy a magyarkérdés végleges megoldásáig felfüggeszti az áttelepítéseket és a vagyonelkobzásokat a szlovákiai magyarok körében. A Magyarországgal Párizsban megkötött békeszerződés 5. cikkelye kimondja, hogy a lakosságcsere lebonyolítása után a Csehszlovákiában maradó magyar lakosság ügyének rendezésére a két ország tárgyalásokat fog folytatni. Ha hat hónapon belül nem jön létre megegyezés, Csehszlovákiának jogában lesz a Külügyminiszterek Tanácsához fordulni, a végleges megoldás elérése érdekében segítséget kérni.

35 A második világháborúban győztes államok által létrehozott Külügyminiszterek Tanácsa, amelyet négy nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió hozott létre. A tanács ülésén fogalmazták meg a második világháborút lezáró párizsi békeszerződéseket az öt vesztes országgal, köztük Magyarországgal.

során nem teljesen világos, hogy valójában munkaerő mozgósításról, munkakötelezettség bevezetéséről van csupán szó a 88/1945 Tt. sz. elnöki dekrétum alapján, vagy ez egy akció, amely arra irányul, hogy véglegesen megoldja nálunk a magyar kérdést azzal, hogy ezt a kisebbséget szétszórja a köztársaság egész területén. Néhány intézkedés, amely jelenleg Szlovákiában történik érveket ad a magyarok kezébe, hogy többről van szó, mint az idézett dekrétum rendelkezéseinek egyszerű érvényesítéséről. Ma mikor a szónoknál voltak a pozsonyi Telepítési Hivatal elnöke dr. Čech³⁶ és dr. Okály³⁷ a lakosságcsere kormány megbízottja, és megkérdezték őt, tulajdonképpen milyen nemzetközi kötelezettségeink vannak, megmagyarázta nekik, hogy semmilyen kötelezettséget sem vállaltunk, amelyek akadályoznának abban, hogy a magyarokra alkalmazzuk a munkára mozgósításról, vagy munkakötelezettségről szóló törvényi előírásokat, amelyek általánosan érvényesek minden lakosra. Fontossággal bír azonban, hogy ezeket az intézkedéseket a magyarokkal szemben azonos arányban alkalmazzák, mint a csehekkel és a szlovákokkal szemben, hogy ne lehessen kifogásolni nálunk a megkülönböztetést. Olyan intézkedés azonban, amely ennek a szabályozásnak a keretein túl megy, ellentétben lenne nemzetközi kötelezettségeinkkel. Amennyiben ilyen lépéseket kifogásolhatnának velünk szemben, éppen most, mikor ülészik a Négyek Tanácsa és a Biztonsági Tanács, és a békeszerződések Németország szövetségeseivel még nincsenek végérvényesen jóváhagyva, nehéz helyzet alakulhatna ki számunkra. A főtítkári meggyőződése szerint teljes mértékben védhető a munkakötelezettségről szóló törvény alkalmazása, de nem mehetünk túl ezen alkalmazás keretein.

Dr. H. R i p k³⁸ a miniszter megállapítja, hogy az ügynek van belpolitikai és külpolitikai vetülete is. Véleménye szerint pontosan a törvényi előírások szerint haladunk, ill. a 88/1945 Tt. sz. általános munkakötelezettségről szóló dekrétum alapján, és ugyanígy kellene cselekednünk a kétéves gazdasági tervről szóló törvény alapján, hiszen ugyancsak feltételez munkára mozgósítást. A miniszter éppen a napokban volt Szlovákiában és tudja, mindkét fő politikai párt egyetért a magyarok munkára mozgósításának végrehajtásával, sőt fontos számukra, hogy a dolgot konkrétan, minél gyorsabban végrehajtsák, hogy az egész akciót tavaszig befejezzék, mivel arról van szó, hogy biztosítva legyen a legtermékenyebb vidékek megművelése. A miniszter ezért azt ajánlja, hogy a hivatalok pontosan a két törvény alapján járjanak el. Ami a külpolitikai vetületet illeti, a miniszternek az a benyomása, hogy nem értette helyesen a külügyminiszter és a külügyi államtitkár fejtegetését, mikor hazatértek a párizsi konferenciáról. Amennyiben tudta volna, hogy a nemzetközi kötelezettségeink alapján nem kezdhetünk hozzá nálunk a magyar probléma likvidálásához, nem említette volna nemrég a

36 Čech, Ján (1915–1998) szlovák kommunista politikus, 1945 és 1950 között a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke.

37 Helyesen Okáli. Okáli, Daniel (1903–1987) kommunista politikus, ebben az időben a lakosságcsere csehszlovák részről lebonyolító Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) elnöke. 1948–1950 belügyi megbízott. 1951-ben bebörtönzik, 1960-ban szabadul.

38 Ripka, Hubert (1895–1958) cseh történész, politikus a CSNSZP tagjaként a harmadik kormányban külkereskedelmi miniszter. Az 1948-as kommunista puccs után Nagy-Britanniába emigrált, Londonban hunyt el.

Brünnben elmondott beszédében, hogy ezt a problémát vagy úgy likvidáljuk, hogy Magyarország végül mégis átveszi a magyarokat, vagy úgy, hogy szétszórjuk őket az egész köztársaságban, de semmiképpen nem engedjük, hogy kompakt egységekben éljenek nálunk és ily módon, egyszer a jövőben újra nemzeti kisebbséget alkothassanak, amely kisebbségi státuszt követelhetne, ezzel alapot adna az új revizionizmusnak. A miniszter azonban úgy vélekedett, beszélhet így az alapján, ahogyan a külügyünk két kezelője referált. Mindkét úr ugyanis ismételten hangsúlyozták, hogy nemcsak a szovjet államférfiak, de az amerikaiak és az angol államférfiak ugyancsak kinyilvánították a velük folytatott beszélgetésben, hogy a magyarokkal az államon belül azt csinálunk, amit akarunk, ez a mi dolgunk, és ebbe senki nem fog beleszólni. Most egyszerűen tudomást szerzünk arról, hogy a februári egyezményen a lakosságcseréről és a párizsi konferencia határozatával nemzetközileg kötve vagyunk, hogy a magyar lakosság kérdését nem szabad egyoldalú aktusokkal oldanunk. Ezt a külügyminiszter úr és az államtitkár úr azonnal megmondhatták volna. Bizonyára teljesen más benyomásunk lett volna. Z. F i e r l i n g e r kormányalelnök figyelmeztet, hogy ahogyan a miniszter, úgy az államtitkár csupán többé-kevésbé magánbeszélgetéseikről referáltak, és az ilyen beszélgetésekről, kijelentésekről a benyomások természetesen nagyon szubjektívek. K. G o t t w a l d kormányelnök figyelmeztet, hogy dr. Clementis³⁹ államtitkár kifejezetten azt mondta, hogy a határozat előnye, hogy most már mindenki elismeri, hogy a magyarokkal a területen belül azt teszünk, amit akarunk. Dr. H. R i p k a miniszter megerősíti, hogy ez volt a beszámoló értelme, és hozzáteszi, hogy biztosan emlékszik, hogy egy ilyen kijelentést tett az amerikai moszkvai nagykövet Beddell-Smith.⁴⁰ Már nem tudja, erről Masaryk miniszter tett jelentést, vagy dr. Clementis államtitkár. Mindkét úr azonban hangsúlyozta, hogy ezek után rajtunk áll, hogy a magyarok ügyében gyorsan és energikusan tárgyaljunk és használjuk ki a hangulatot, amely a párizsi konferencián lefolyt tárgyalással kialakult. Ez a magyarázata annak, hogy a köztársasági elnök miért beszélt olyan nyíltan abban a beszélgetésben, amelyről az információs miniszter tett említést. A miniszter egyébként nem bírta felfogni, miért nem beszélhetünk így, hiszen állandóan azt mondjuk, hogy egységes nemzeti államot akarunk és szilárdan elhatároztuk a kisebbségek likvidálását. Ez nem újdonság. Ha ebben a dologban csak kissé is megingunk, az rossz lenne számunkra. Először azt mondták nekünk, hogy a magyarok kitelepítése nem lehetséges. Nem értettünk egyet ezzel, de meg akartunk ezzel békülni. A határozattal, amelyet Párizsban elfogadtak, a miniszter és az államtitkár beszámolója alapján, elismerték a jogunkat az egységes nemzetállamra. Ha másképpen értendők a dolgok, mint ahogyan mi magyarázzuk, fel kellett volna bennünket

39 Clementis, Vladimír (1902–1952) szlovák kommunista politikus. 1939–1945 részt vett a csehszlovák ellenállási mozgalomban Párizsban, majd Londonban. 1945 és 1948 között a külügyminisztérium szlovák államtitkára, a kormány tagja, és ebben a minőségében kulcs szerepe volt a magyar–csehszlovák külkapcsolatok alakításában és a magyar kisebbség elleni intézkedések megvalósításában. 1948–1950 külügyminiszter. 1951-ben koncepció perben halálra ítélték és kivégezték.

40 Beddell Smith, Walter (1895–1961) amerikai tábornok, diplomata, 1946 és 1948 között az Egyesült Államok moszkvai nagykövete.

világosítani. A miniszter megismétli, hogy rossz lenne, amennyiben a magyarok elleni intézkedések során akár kicsit is haboznánk. Ez azt jelentené, hogy nem sikerült őket szétszórni a köztársaságban és megmaradnak nálunk, mint kompakt tömeg. Hogy ez milyen következményekkel járna azt könnyű elképzelni. Már most beavatkozik Spellman⁴¹ érsek Byrnesnél,⁴² akiről tudott, hogy a humanizmus leple alatt támogat minden reakciót, és a mi esküdt ellenségünk. Így is marad 300.000 németünk, talán valamivel kevesebb, ha ehhez hozzájönne a magyarok, mint kompakt egység, akkor 10 év múlva olyan messze jutnánk, hogy státusszal rendelkező kisebbségeink lennének, és mindenféle jogokat követelnének. Ebből az okból kifolyólag nem csillapodhatunk egy pillanatra sem. A mi formális védekezésünk nagyon egyszerű lesz, amennyiben a 88/1945 Tt. sz. dekrétum rendelkezéseire és a kétéves gazdasági tervről szóló törvénynek általános munkaerő mozgósításra vonatkozó rendelkezéseire támaszkodunk. Amennyiben a magyarok, vagy a külföldi körök kérik, hogy egyelőre ne költöztessünk egész családokat, hanem a gyerekeket hagyjuk Szlovákiában, ez megtörténhet. Azonban kérdés, hogy ez kellemes lesz-e a szlovákiai magyaroknak. Egyébként folytatni kell az akciót, amennyiben teljesen rendszeresen és tárgyilagosan fogunk haladni, kibírjuk a nyomást, amelyet ránk gyakorolnak. A párizsi konferencia után a magyarok azt gondolták nyertek és az ő kéréseik alapján megy tovább minden. Rajtunk múlik, hogy még az előtt, mielőtt újabb nemzetközi tárgyalásra kerül sor, olyan helyzetet alakítsunk ki, hogy a magyarok tudják hogyan is állnak. Tudatosítaniuk kell, hogy csak két lehetőségük van: vagy átveszik a magyarokat Magyarországra, vagy tudomásul kell venniük, hogy szétszórjuk őket kisebb csoportokba az egész köztársaságban. Az energikus lépések mellett szólnak a belpolitikai megfontolások is. Amennyiben elhanyagolnánk ezt a kérdést a szlovákok joggal kifogásolhatnák, hogy a németek kitelepítéséről gondoskodtunk, amelyet végre is hajtottunk, a magyar kérdés megoldásával pedig nem törődünk. A miniszter megismétli, hogy külpolitikai szempontból a dolog világos, munkára mozgósítást hajtunk végre az általános munkakötelezettség alapján és munkára mozgósítást a kétéves terv alapján.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök úgy vélekedik a helyzet teljesen világos és a vitát le lehet zárni. Azt ajánlja, a kormány adja feladatul a belügyminiszternek, hogy a szociális gondoskodás miniszterével egyetértésben folytassák az akciót és gondoskodjon arról, hogy az teljesen célirányosan és tárgyilagosan folyjék, ne kerüljön sor felesleges technikai hiányosságokra. Zd. F i e r l i n g e r kormányelnök támogatja az kormányfőnek ezt a javaslatát, hozzátéve, nem ismétlődhetnek meg az esetek, hogy a magyarok átszöknek a határon és ott lövöldözésre kerül sor. Kl. G o t t w a l d kormányelnök azt tanácsolja, az akciót nagy kiabálás nélkül hajtsák végre. Egyébként az álláspontunk világos. Teljesen jogunkban áll, hogy mozgósítsuk a magyarokat is, amikor mozgósítjuk a fiatalokat és a diákokat, és amikor katonákat küldünk a bányákba. Ezt minden beavatkozóknak el kell mondanunk illedelmesen, de nagyon határozottan. A magyarok tilta-

41 Spellman, Francis Joseph (1889–1967) New York-i érsek, bíboros.

42 Byrnes, James Francis (1879–1972) demokrata párti amerikai politikus, 1945 és 1947 között külügyminiszter.

kozó jegyzéket adtak át az esetről a nagyhatalmaknak és a Szovjetunióknak is. A szónok nem gondolja úgy, hogy Szovjetunió nekünk valamit is kifogásolna. A magyarok maguk is belátják, hogy Kárpát-Ukrajnában is alá kell magukat vetni a munkafegyelemnek. B. L a u š m a n ⁴³ miniszter megjegyzi, hogy ez érvényes Romániában és Jugoszláviában is, ahol egyébként kisebbségi jogokat ismernek el a magyaroknak. K l. G o t t w a l d kormányelnök még megemlíti, hogy a jelentés, amelyet eddig a Külügyminisztérium kiadott egészen jó. Kéri az információs minisztert adjon utasítást a sajtónak, hogy az akcióról csak abban a szellemben írjanak, hogy munkaerő mozgósítás zajlik az általános munkakötelezettségről és a kétéves gazdasági tervről szóló alkotmánytörvény alapján, ez az akció sújtja a cseheket és a szlovákokat is, nem tehetünk kivételeket a magyarok felé. Azonban egyelőre nem szabad konfiskálni. A helyzet nem olyan egyszerű, mint a németek esetében, ahol elég volt kiadni a parancsot, hogy a német pakolja a bőröndjét és menjen. A magyarok esetében ebben a fázisban ezt nem lehet gyakorolni. Egyébként teljesen biztos, hogy az akciót folytatni kell, nem szabad meginognunk.

H e i d r i c h követ hozzá kíván tenni még néhány megjegyzést. A kötelezettség, hogy a magyarokat egyelőre nem szórjuk szét a köztársaságban nemzetközi jogi szempontból teljesen világos, mivel benne foglaltatik az 1946. február 27-i lakosságcsere-egyezményben, ahol köteleztük magunkat, hogy tartózkodunk mindenfajta kiutasítástól vagy áthelyezéstől, kivéve a munkaerő mozgósítás keretében végrehajtott intézkedésektől. Ezt a kötelezettséget átemelték a párizsi határozatba és ennek következtében érvényben van. A mostani magyarokkal szembeni intézkedéseket nem hozhatjuk kapcsolatba azzal, hogy Magyarország nem teljesíti az ez év februári kétoldalú egyezményt a lakosságcseréről. Ez ugyanis nem adna nekünk jogot ahhoz, hogy magunk sértsük meg az egyezményt. Tartanunk kell magunkat ahhoz, hogy amit most csinálunk nem más, mint intézkedés az általános munkakötelezettségről szóló 88/1945 Tt. sz. dekrétum keretében, ezt az intézkedést akkor is végre kellene hajtunk amennyiben a magyarok az egyezményt rendesen teljesítenék. A földművelési miniszter jól mondta, hogy itt nem lehet kérdés, végrehajtjuk-e az intézkedést vagy sem, hanem csak arról, hogy jól csináljuk. Röviden, a technikán múlik. Nem hajthatjuk végre a dolgot deportálás formájában, hanem csupán munkára mozgósítás formájában. Dr. Čech és dr. Okály ma szintén kérdezték a szónokot, mi történjen a magyarok vagyonával. Megmagyarázta nekik, hogy az adott helyzetben nem szabad konfiskálni, hanem csupán gondoskodni kell a vagyon megfelelő kezeléséről.

Zd. F i e r l i n g e r kormányelnök szerint a téma teljesen ki lett merítve. Újból figyelmeztetni szeretne még, hogy Masaryk miniszter és dr. Clementis mindig csupán az egyes szövetséges államférfiakkal folytatott beszélgetésekről számoltak be, és a beszámolóiknak nem volt célja, hogy a kormány a felidézett kijelentések alapján konkrét intézkedéseket tegyen, a beszámoló csak arra szolgált, hogy jellemezzék az egész helyzetet. Ilyen kijelentésekre sor kerül a különböző társasági rendezvényeken, ebédeken, vagy vacsorákon, vagy fogadásokon, természetesen jogilag nem kötelező érvényűek. Egyébként azonban igaz, hogy a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk, ahogyan

43 Laušman, Bohumil (1903–1963) cseh szociáldemokrata politikus, a Gottwald vezette harmadik népfrentkormány ipari minisztere. 1949-ben Nyugatra emigrált.

az kitűnik abból a körülményből, hogy Spellman érsek már Byeneshoz fordult. Ő nagy reakciós, az ellenségünk. Következtesen, de óvatosan kell tárgyalnunk és a 88/1945 Tt. sz. dekrétum keretében. Elsősorban szükséges Steinhardt nagykövetnek a folyamatot megfelelően megvilágítani. H e i d r i c h követ főtítkár emlékeztetett, hogy ugyancsak választ kell adni Károlyi gróf levelére. Készül a válasz vázlatának kidolgozására a kormányban elhangzott vita alapján, és hivatkozni fog elsősorban a munkára mozgósításról szóló törvény rendelkezéseire és a kétéves gazdasági tervre, azzal a kitételrel, hogy ezekből az intézkedésekből nem tudunk engedni. Határozottan cáfoljuk azt az állítást, hogy valamiféle atrocitások történtek. Bizonyára történtek kisebb incidensek és talán indokolt a félelem, hogy néha túl nyersen léptek föl, de nem kifejezetten valamiféle tervezett erőszakoskodás volt. J. Ď u r i š ⁴⁴ miniszter még figyelmeztet arra, hogy a kormánynak mégiscsak foglalkoznia kell a magyarok vagyonának kérdésével. A szlovákoknak nincsenek földjeik és várnak erre a földre. Szükséges lesz, hogy a magyarok földjét a rendelkezésükre bocsássák, legalább nemzeti kezelésbe vétel formájában, ez lenne az első lépés, hogy megművelhessék azt. K l. G o t t w a l d kormányelnök úgy gondolja, határozottan helytelen lenne, amennyiben munkára csupán a szegény magyarokat mozgósítanánk és a gazdag parasztok a gazdaságaikban maradnának. A munkára mozgósításnak mindenkire vonatkozni kell. Dr. H. R i p k a miniszter javasolja, hogy találkozzanak az érintett tárcák miniszterei és dolgozzanak ki világos és pontos irányelveket az akció további végrehajtására. Ezek az irányelvek eddig hiányoztak és ezzel magyarázható, miért történtek helytelen dolgok. Határozottan tilos azt állítani, hogy a magyar probléma likvidálására irányuló akcióról van szó nálunk. K l. G o t t w a l d kormányelnök kérdezi, milyen formában történik a mi hivatalos közleményünk, ill. megkaptuk-e már az amerikaiak hivatalos jegyzékét, amelyre válaszolnunk kell. H e i d r i c h követ megvilágítja, hogy ilyen jegyzéket nem kapunk, hanem Steinhardt nagykövetet táviratilag szólította föl a State Department, hogy tekintettel Spellman érsek beavatkozására Byrnesnél adjon jelentést, mi az igazság abban, hogy az államon belül a magyarok deportálását végezzük és atrocitásokra kerül sor. A dolog teljesen titkos és meg kell őrizni ezt a titkot, mivel egyáltalán nem szabadott volna tudomást szereznünk arról, hogy távirat érkezett. Jelentést erről per nefas⁴⁵ kaptuk. Steinhardt nagykövet most tudni szeretné, milyen magyarázatunk van és szándékozunk-e cáfolni azt az állítást, hogy a nemzetközi kötelezettségeinkkel ellentétben teszünk valamit. Heidrich követ hozzáteszi, hogy megegyezett Zd. Fierlinger kormányalinnel, javasolja a kormánynak, hogy háromtagú küldöttség utazzon Szlovákiába, a Magyarországgal foglalkozó osztály és a nyugati államok osztálya vezetői és egy szerkesztő összetételben, amely delegáció magán a helyszínen kivizsgálná a dolgokat, saját benyomásokat szerezne és a visszatérésük után azonnal értekezletre hívná a külföldi sajtó képviselőit és ott közölné mit állapítottak meg, így védhető lenne az ellenség-

44 Ďuriš, Július (1904–1986) szlovák kommunista politikus, 1945-től 1951-ig földművelési miniszter. 1951–1953 között a Megbízottak Testületének elnöke.

45 titkos úton

ges propaganda, amely ebben az ügyben ellenünk folyik. Prof. dr. Zdeněk Nejedlý⁴⁶ nagy hibának tekinti, hogy a Szlovákiában folyó akciót dr. Čech vette a kezébe, aki a Telepítési Hivatal elnöke. Általános munkára mozgósításról van szó, amely kizárólag a Szociális Gondoskodás Minisztériumára tartozik, ill. a Szociális Gondoskodás Megbízotti Hivatalára és a járási munkavédelmi hivatalokra. Amennyiben ilyen akciónál felbukkan a telepítési hivatal neve, kézenfekvő, hogy ebből úgy ítélik meg, valamilyen áttelepítési akciót végeznek. J. Ursíny⁴⁷ kormányalelnök teljesen egyetért a szociális gondoskodás miniszterének az álláspontjával és hozzáteszi, a pozsonyi Telepítési Hivatal már szétküldött valami végzéseket az áttelepítésről, ezt természetesen azonnal le kell állítani. Heidrich követ szót emel azért, hogy a kormányelnök javaslata alapján az egész ügyről azonnal informálják a külügyminisztert és a külügyminisztérium államtitkárát, hogy tudják, a kormány milyen álláspontot foglal el. Kl. Gottwald kormányelnök, aki már előzőleg megfogalmazta a kormány határozati javaslatát, megállapítja, senkinek nincs további ellenvetése és a kormány ezután elfogadja

1./ H a t á r o z a t: A kormány meghallgatva Zdeněk Fierlinger kormányalelnök beszámolóját a nemzetközi politikai helyzetről, amely az 1945. október 1-i 88/1945 Tt. sz. általános munkakötelezettségről szóló köztársasági elnöki alkotmánydekrétumnak Szlovákiában a magyar lakosságra történő érvényesítése folytán jött létre, elhatározza, hogy

a/ kitar az álláspontja mellett, hogy az idézett dekrétum rendelkezései természetesen vonatkoznak a magyar lakosságra Szlovákiában, ezért a dekrétumot továbbra is alkalmazni fogják erre a lakosságra;

b/ az álláspontjából kifolyólag feladatul adja a belügyminiszternek, a földművelési és a szociális gondoskodás minisztereknek, hogy egyetértésben a többi érintett minisztériummal és együttműködve a megfelelő szlovákiai tényezőkkel gondoskodjanak arról, hogy az elkezdett akció a dekrétum alapján, annak keretein belül a legcélszerűbb módon tovább folyjék;

c/ feladatul adja Zdeněk Fierlinger kormányalelnöknek, valamint a Külügyminisztérium képviselőinek, hogy azonnal küldjenek Szlovákiába bizottságot a magyar ügyek osztályának vezetője, a nyugati kapcsolatok osztályának vezetője és egy szerkesztő összeállításban, amely elsősorban a helyszínen győződné meg a valós helyzetről és visszatérésük után informálná erről a külföldi sajtó képviselőinek értekezletét, amelyet ebből a célból hívna össze. Végezetül, ebben a szellemben legyen erről informálva az Amerikai Egyesült Államok prágai nagykövete is;

d/ feladatul adja az információs miniszternek, figyelmeztesse a napi sajtót, hogy az említett folyamatban lévő szlovákiai akcióról csupán, mint az általános munkakötelezettségről szóló dekrétum előírásainak érvényesítéséről számolhatnak be;

e/ feladatul adja Zdeněk Fierlinger kormányalelnöknek, azonnal informálja a külügyminisztert és a Külügyminisztérium államtitkárát a kormánynak az ügyben folytatott mai tárgyalásáról és az álláspontjáról, valamint a fenti intézkedéseiről.

46 Nejedlý, Zdeněk (1878–1962) cseh történész, kommunista politikus, Gottwald első kormányában munkavédelmi és szociális miniszter.

47 Ursíny, Ján (1896–1972) szlovák demokrata párti politikus, a harmadik népfrentkormány egyik alelnöke. 1948-ban hét év börtönre ítélték, 1953-ban szabadult.

V é g r e h a j t j á k: Zd. Fierlinger kormányalelnök, mint a külügyminisztérium képviselője, és a belügy, földművelési, szociális gondoskodás és információs miniszterek, egyetértésben az érintett kormánytagokkal.

Az irat cseh nyelvű, gépelt tisztaatról készült fekete-fehér fotó. Národní archiv Praha, fond Výběr ze zápisů schůzi československé vlády, duben 1945 – únor 1948 (Válogatás a csehszlovák kormány üléseinek jegyzőkönyveiből, 1945. április – 1948. február), 171 a. j.

A csehszlovák kormány ezen az ülésén szembesült azzal a problémával, hogy a tíz nappal korábban elkezdett deportálások végrehajtása ellentétben van azokkal a nemzetközi kötelezettségeivel, amelyeket vállalt. Elsősorban a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezménnyel, valamint a párizsi békekonzferencia határozataival. Ennek ellenére, bízva külügyi kapcsolataiban és a kormánypropaganda erejében, úgy döntött, tovább folytatja az akciót. Meghatározták a külügyi tárgyalások és a propaganda során felhasználni kívánt legfőbb érveket: törvényes keretek között munkára mozgósítás folyik az országban, a magyarok nem lehetnek kivételek ez alól. Ugyanakkor megerősítették, a deportáltak vagyonát nem szabad elkobozni, hiszen ezzel nyilvánvalóvá válna az akció magyarelles jellege.

2.

Prága, 1947. január 28. Részlet a harmadik kormány 57. ülése titkos részének jegyzőkönyvéből, a szlovákiai magyar lakosság kicserélésével és munkára mozgósításával kapcsolatos napirendi pont megtárgyalásáról.

Feljegyzés

a harmadik kormány 57. ülésének titkos részéről, amelyre 1947. január 28-án a kormányelnökség hivatalának épületében került sor.

Jelenlévők és igazoltan hiányzók a jelenléti ív szerint, amely csatolva van az ülés nem titkos részének feljegyzéséhez, azonban 10.10-kor, amint a kormányelnök Kl. G o t t w a l d titkosnak nyilvánította az ülést, az üléssteremben csupán a kormány tagjai, a Legfelsőbb Számvevő és Ellenőrző Hivatal elnöke, a Gazdasági Tanács főtájtára, a Kormányhivatal Politikai Osztályának elöljárója, dr. V. B e r n á š e k a Kormányhivatal Jogi Osztályának elöljárója maradtak. Kl. G o t t w a l d kormányelnök bejelenti, hogy most a külügyminisztérium államtitkára számol be a találkoztójáról a magyar külügyminiszterrel.

I.

A szlovákiai magyar lakosság kicserélésének és munkára mozgósításának további menete.

Dr. C l e m e n t i s államtitkár emlékeztet, hogy őt a kormány meghatalmazta az utolsó ülésén, hogy vasárnap, 1947. január 26-án találkozték a magyar külügyminisz-

terrel⁴⁸ és tárgyaljon vele a feltételekről, amelyek alapján újra megkezdene munkáját az államközi Vegyes Bizottság, amelyet az államközi lakosságcsere-egyezmény nyomán alakítottak meg. Olyan utasítást kapott, hogy közölje a magyar külügyminiszterrel, a csehszlovák kormány nem ért egyet a munkára mozgósítás fölfüggesztésével, amíg nem lesz biztosítéka arra, hogy azonnal megkezdődik a csere a megkötött szerződés alapján. Ahogyan az várható volt, a magyarok nem fogadták el ezt a kérést, ill. nem akartak erre az álláspontra helyezkedni, ezért nem volt lehetséges a megegyezés. A magyarok első kérése a munkára mozgósítás azonnali leállítására volt, ugyanakkor kijelentették, egyáltalán nem munkára mozgósításról van szó a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján, mivelhogy nem a munkaerőt mozgósítják, hanem egész családokat költöztetnek asszonyokkal, gyerekekkel, elveszik a vagyont és nemzeti gondnokság alá vetik azt. A korhatárt sem tartják be. Az egyezmény Csehszlovákia részéről történt ilyen világos megsértése mellet, amely megengedhetetlen, nagyon nehéz volt védeni a munkára mozgósításról szóló tézist. A magyarok egyszerűen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem tárgyalnak, amíg a munkára mozgósítási akciót le nem állítják. A dolgok mostani állásánál nem lehet jól védeni azt az állítást, hogy csupán munkára mozgósításról van szó, mivel a magyarok kezében hivatalos dokumentumok vannak, végzések stb. A nemzetközi fórumon ezt a vitát biztosan elveszítenénk. Világos lenne, hogy megsértjük az egyezményt. Mint a helytelen jelenséget említi az államtitkár a „Az alkotmányozó nemzetgyűlési választások eredményei” kiadványt, amely 1946 novemberében jelent meg és egyébek között tartalmazza „a pozsonyi központi hivatalok” jelentéseit. A kiadvány 44. oldalán szerepel a Szlovák Telepítési Hivatal, amelynek 4 osztálya van. A IV.-nek a kiadvány szerint a feladata „a magyarok kitelepítése Csehországba”.

Az államtitkár megemlíti, hogy a kormány elhatározta a magyar lakosság áttelepítését egyrészt, hogy nyomást gyakoroljon Magyarországra, másrészt azért, hogy segítsen a munkaerőhiánynon, és végezetül azért, hogy előkészítse a magyar kisebbség egy részének letelepítését a cseh területeken. Jelenleg az a kérdés, mit tegyen a kormány, hogy a nemzetközi szerződést a cseréről Magyarországgal esetleg megmentse. Szükséges tudatosítani, hogy nem csupán konkrét jogi, erkölcsi kötelezettségeink is vannak azzal a kb. 60.000 vagy 70.000 szlovákkal szemben, akik Magyarországon jelentkeztek az áttelepülésre Szlovákiába és ma nagyon szorult helyzetben vannak. Szörnyű körülmények között élnek, elkészültek az indulásra, nincsen már saját egzisztenciájuk és már tenni kellene értük valamit. Az államtitkár a következőket javasolja: Megegyezett a magyar külügyminiszterrel, hogy írásban megerősíti a tárgyalás tartalmát, különösen, hogy megerősíti a csehszlovák kormány álláspontját, miszerint hajlandó fölfüggeszteni a munkára mozgósítást, de csak abban az esetben, ha teljes garanciát kap, hogy a csere a legrövidebb időn belül végrehajtásra kerül. Az államtitkár átadná a miniszternek ezt a jegyzéket, vagy a vonatkozó levelet és egyúttal kérné, hogy az államközi Vegyes Bizottság azonnal kezdje meg a munkáját, amely megvilágítana és a

48 Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár magánjellegű tárgyalásaira Pozsonyban került sor 1947. január 25–26-án, és eredmény nélkül érték véget elsősorban a deportálási akció ellentétes megítélése miatt.

lehetőség szerint eltávolítana minden vitás kérdést. Puskin,⁴⁹ budapesti szovjet képviselő, nyomására lehet számítani bizonyos eredményre ezeken a tárgyalásokon, amelyek talán egy hónapot vennének igénybe. Arról lenne szó, hogy a kormány határozza el, egyetért azzal, hogy még a következő hónap után, valamikor 1947. március elején felfüggesztené a munkaerő toborzást a cseh területek részére. Ez az alapvető kérdés. Szlovákiában vannak tényezők, akik határozottan ennek a folyamatnak a szószólói. Elsősorban dr. Okáli, a Vegyes Bizottság csehszlovákiai részének elnöke, aki meg van győződve, Csehszlovákiának meg kell engednie a csere végrehajtását még azon az áron is, hogy időlegesen leáll a magyar munkaerő toborzása a cseh területekre. Az államtitkár úgy gondolja, talán a földművelési miniszter egyetért azzal, hogy a toborzás fokozott ütemben folytatódjon, de csak ez év február végéig. Kéri, a kormány határozzon, lehetséges-e ez a folyamat.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök kérdezi, vannak-e kérdések. Prof. dr. A. P r o c h á z k a⁵⁰ miniszter megütközik azon, hogy az államtitkár mai előadása alapján Csehszlovákia nem tartja be a nemzetközi szerződés rendelkezéseit és ezért a nemzetközi fórumon veszítene. Feltételezi, hogy ez egy lehetetlen állapot és nem engedhetünk meg egy ilyen folyamatot. Dr. V i. C l e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, hogy a kormány döntött erről a folyamatról, akkor ennek tudatában kellett lennie. A magyarok ugyancsak nem teljesítik a szerződést. Tulajdonképpen valamiféle visszavágásról van szó. Hiszen el lett mondva, munkára mozgósítást hajtunk végre a 88/1945 Tt. sz. dekrétum keretében, másrészt a kormány tudatában volt annak, hogy családokat szállítanak el és a vagyon elkobzásra kerül. V. N o s e k miniszter figyelmeztet, hogy a vagyont nem kobozzák el, hanem csupán bevezetik a nemzeti gondnokságot. Prof. dr. A. P r o c h á z k a miniszter ismét energikusan szót emel az államközi szerződés megsértése ellen. Feltételezi, hogy csak azt tehetjük, ami megfelel a szerződésnek. Dr. P. Z e n k l⁵¹ kormányelnök is ilyen nézetben van, és rámutat arra, a kormány előző tárgyalásain is hangsúlyozva volt, hogy a szerződés szellemében fogunk eljárni. Már akkor elhangzottak bizonyos kételyek a lehetséges nemzetközi politikai komplikációkkal kapcsolatban, éppen ezért lett megállapítva, csak azt tesszük, ami a szerződés keretén belül van, semmit nem teszünk a szerződés ellen. Ebben a szellemben nyilatkozott a földművelési miniszter is. Valóban csak munkára mozgósításról lehet szó, ill. munkaerő toborzásról. Bebizonyítottuk, hogy a magyarokkal csupán azt tesszük, amit a többi polgárral, különösen a szlovákokkal. Ebben a szellemben válaszolt a köztársasági elnök Károlyi gróf levelére is. Azt állították, hogy a magyarokra azonos előírásokat alkal-

49 Puskin, Georgij Makszimovics (1909–1963) szovjet diplomata. 1944 végétől a Szovjetunió magyarországi megbízottja és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tanácsadója. 1945 és 1948 között budapesti szovjet követ.

50 Procházka, Adolf (1900–1970) cseh jogász, néppárti politikus, Gottwald első kormányában egészségügyi miniszter. 1948 februárjában lemondott posztjáról, majd Nyugatra emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

51 Zenkl, Peter (1884–1975) cseh nemzetiszocialista párti politikus, 1945-től 1948-ig a párt elnöke. Gottwald első kormányának alelnöke, 1948 februárjában lemondott és Nyugatra emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

mazunk, mint az összes polgárra. Rossz lenne, ha most beismerésre kerülne, hogy valami szerződéselleneset csinálunk, és amit teszünk, nem tudjuk megindokolni a nemzetközi fórumon. A kormányalelnök nem akarja, hogy a kormány az államtitkárt felhatalmazza arra, hogy a nehéz körülmények között folyó tárgyalások során valahol elismerje, megsértjük a szerződést. A kormányalelnök azután megkérdezi, mikor jelent meg az a kiadvány, amelyről az államtitkár tett említést, miközben feltételezi, hogy régebbi kiadványról van szó. Dr. V. C I e m e n t i s államtitkár megismétli, hogy tavaly novemberi kiadványról van szó. Dr. P. Z e n k l kormányalelnök sajnálja ezt a túlkapást és kitart az álláspontja mellett.

Dr. V. C I e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, hogy a kormánynak tudatában kellett lennie, a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján a munkára mozgósítás során nem lehet a családtagokat elszállítani és nem lehet a vagyont nemzeti gondnokság alá helyezni, vagy szlovák telepéseket letelepíteni. Hiszen erről a múlt év novemberében a kormány biztosan tárgyalt, és a köztársasági elnök is tud erről. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök természetesnek tartja, hogy a területeken, ahol a földműveseket munkára mozgósítják a cseh országrészekbe, szükséges bizonyos intézkedéseket tenni a mezőgazdasági vagyon hasznosítására és a kezelésére. Ezt elég jól meg lehet nyilvánosan védeni. Azonban tudatában van annak, hogy a külföldiekkel való beszélgetések során elég nehéz helyzetek keletkeznek, különösen a külföldi sajtóval, és ő maga a saját bőrén tapasztalta, mikor a külföldi újságírók kérdezték, miért küldenek a magyar településekre szlovákokat. V. Š i r o k ý kormányalelnök kijelenti, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy a magyar munkaerőt, amelyet eddig átköltöztettek a cseh területekre, a napszamosokból és drótosokból verbuválják. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök kéri Š i r o k ý t, hogy hagyja végigmondani a mondandóját és biztosítja őt, hogy a gyakorlatban előfordulnak esetek, ahol a kisebb földműveseket is elszállítanak, vagyis földműves gazdaságokkal rendelkezőket a családokkal együtt. A kormányalelnök szót emel azért, hogy a kormány ezeket a problémákat következetesen és véglegesen oldja meg és tudatosítsa egész valóságában, mivel csupán így találja meg a megfelelő formát, hogyan is oldja meg azokat. Természetesen azt kell állítani, hogy munkára toborzás céljából telepítjük át a magyarokat, és humánus okokból a családjaikkal együtt, hogy ne keletkezzen az a benyomás, hogy rabszolgamunkáról van szó. Lehetőséget adunk ilyen módon a számukra, hogy az életüket a családjukkal folytassák, magukkal vigyék első sorban a gyerekeiket, akik itt látogathatják az iskolát, ezek az intézkedések mind a magyarok érdekében történnek. Sok függ azon, hogyan fogalmazzuk meg a dolgot. Esetleg azt is mérlegelni kellene, lehetőséget adni a magyaroknak, legalább elméletileg a visszatérésre Szlovákiába, hogy ott használatba vehessék a gazdaságaikat. A szónok tudatában van, hogy itt nagyon kényes kérdésről van szó, azonban ha óvatosan, átgondolt terv alapján haladunk, akkor a magyarok számára olyan körülmények alakulhatnak ki a cseh területeken, hogy egyáltalán nem akarnak majd visszatérni. Ahol kivételes esetben mégis előfordulna ilyen kérés, úgy kellene intéznie a dolgot, hogy valójában nem térnének vissza, vagy ilyen visszatérésre csupán egészen kivételes esetben kerülne sor. A kormányalelnök feltételezi, hogy szlovákokat is családokkal együtt költöztetünk át, különösen Kelet-Szlovákiából. Sőt, azoknál a magyaroknál, akik alkalmasak a reszlovakizálásra, fontolóra lehetne venni mezőgazdasági vagyon juttatását, mivel ilyen vagyonból feleslegünk lesz, különösen a hegyvidékeken, ahol a telepítés nem fog egy-

hamar sikerülni. Nehezek ott az életkörülmények, de a magyarok számára ilyen egzisztencia mégiscsak elfogadható, különösen, ha gondoskodunk, hogy jól menjen a soruk és felszereljük őket a legszükségesebb ágyneművel és ruházattal, ahogyan arról a kormányalelnök beszélt az utolsó kormányülésen. Szükséges odaküldeni a Vöröskeresztet, gondoskodjon az egészségügyi ellátásról, szétosztani az ágyneműt és főleg megfelelő propagandát is csinálni. Itt Csehszlovákiára nézve mérhetetlen horderejű kérdésről van szó, ezért helyénvaló lenne, hogy rendszeresen foglalkozzon vele a kormány, állandóan figyelje a fejleményeket, és tevékenysége ne korlátozódjon alkalmi intézkedésekre. Amennyiben a magyarok a cseh területeken boldogok lesznek az számkra nagy jelentőségű lesz a nemzetközi fórumon is. Eddig a kormány nem fordított ennek az ügynek megfelelő figyelmet. A kormányalelnök szót emel az további következetes alkalmazásáért a munkára mozgósító dekrétumnak, azonban a dolgot megfelelő formában kell végrehajtani, hogy ne legyenek ok a jogos panaszokra.

Dr. VI. C I e m e n t i s államtitkár szeretné ad informandum megjegyezni, hogy a pozsonyi látogatása során kérte a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségét, a Megbízottak Testületét, a Telepítési Hivatalt és más szlovák tényezőket, hogy a hét végéig dolgozzanak ki elaborátumot az egész problémáról úgy, hogy a kormány elé terjeszthesse a javaslatot a magyar lakosság problémájának megoldására. Egyrészt a reszlovakizáció problémájáról, másrészt arról van szó, hogy esetlegesen megfelelő kárpótlást adjanak a vagyonért, amelyet elvesznek a magyaroktól, amennyiben ez megtörténne, az a világban nagyon jó hatást tenne, és nem hányhatnák a szemünkre, hogy nem igazságosan és humánusan járunk el. Ha a magyarok nem lennének alkalmasak a reszlovakizációra Szlovákiában, meg kellene nekik ígérni, hogy amennyiben beleyeznek a cseh területekre való átköltözésbe csehszlovák állampolgárságot kapnak, és ezeknek a magyaroknak is lehetne bizonyos kárpótlást adni a vagyonukért.

V. Š i r o k ý kormányalelnök nem tudja megérteni az egész folyamatot ebben az ügyben, különösen nem bírja felfogni, miért kényszerítenének bennünket térdre a magyarok. Hiszen ők azok, akik megsértették a nemzetközi szerződést és ők azok, akik nem hajtják végre. Türelmesen vártunk, hogy teljesül a szerződés, csak akkor határoztuk el a munkaerő toborzást, mikor kiderült, hogy a reményeink hamisak. A dolgok ilyen állásánál nem fogunk a magyaroktól elnézést kérni azért, amit csinálunk, mikor egyenesen ők kényszerítettek erre bennünket. Azonban igaz, hogy néha Szlovákiában hibákat követnek el, mint például a publikációval, amelyről ma az államtitkár beszélt. Ez a Belügyi Megbízotti Hivatal hibája. Dr. VI. C I e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, hogy a pozsonyi Telepítési Hivatal intézkedéséről van szó. V. Š i r o k ý kormányalelnök hozzászól, hogy a Belügyi Megbízotti Hivatal is elkövet ilyen hibákat. Lényegében azonban valóban a munkaerő toborzásáról van szó, és a körülmény, hogy egész családokat költöztetnek, a toborzás humánus végrehajtását bizonyítja. A magyarok a cseh területeken elégedettek, sokkal elfogadhatóbb életkörülményeik vannak, mint a szlovák munkásoknak és földműveseknek Szlovákiában, és néhol még földecsékjük is van, amelyet megművelnek.

Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök úgy vélekedik, ezeknek a magyaroknak kisebb gazdaságot is lehet adni. V. Š i r o k ý kormányalelnök kételkedik ebben és úgy gondolja, hogy a kormánynak nem kéne semmilyen illúziókba esnie, hiszen éppen nemrég tár-

gyaltak arról, hogy nincsenek gazdaságaink a volinyi csehek⁵² részére sem. A magyarok azonban kaphatnak cseléd földet. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök ragaszkodik a nézetéhez, hogy szegényebb vidékeken található kisebb gazdaságok. V. Š i r o k ý kormányalelnök a munkaerő toborzás folytatásáért emel szót, közben be lehet bizonyítani, hogy a családok átköltöztetése önkéntes alapon történik. Nem történhet azonban meg, amit jelentenek neki több csehországi járásból, különösen Pelhřimovból, ahol a Nemzeti Bizottság a magyar földműves családokat visszaküldi azzal, hogy nem akarnak önálló földműveseket, csupán cselédeket és napszámosokat. A magyarokkal és a külfölddel szemben mindig hangsúlyozni kell, hogy mi készek voltunk lojálisan teljesíteni a szerződést a magyarokkal, hogy ők sértették azt meg, és egyáltalán nincs biztosítékunk arra, hogy egyáltalán teljesíteni akarják a szerződést. A dolgok ezen állásánál nem tűrhetjük, hogy minket vádoljanak, mikor nyilvánvalóan a magyar részről történt szerződésszegés.

Dr. P i e t o r⁵³ miniszter emlékeztet, hogy a kormány a magyarok munkára mozgósításával el akarta érni, hogy a magyar kormány teljesítse az egyezményt. Úgy tűnik ez nem sikerült. Dr. V l c l e m e n t i s államtitkár nem ért egyet ezzel a nézettel és megemlíti, hogy a mostani találkozóra sem került volna sor, ha a kormány nem határozta volna el a toborzási akciót. Dr. P i e t o r miniszter kitart az álláspontja mellett és azt ajánlja, hogy a kormány teljes terjedelmében, ténylegesen foglalkozzon a magyar problémával. Lényegében három út lehetséges hogyan megoldani ezt a problémát. Ezek: a csere, a reszlovakizáció és a széttelepítés. Nem haladhatunk azonban tetszés szerint, egyrészt azzal kell számolnunk, hogy van partnerünk – a magyarok, másrészt tekintettel kell lennünk nemzetközi nyilvánosságra. A dolgok ilyen állásánál csak lavírozni tudunk. A miniszter azon a véleményen van, hogy ez a manőverezés ebben a pillanatban abban állna, hogy időlegesen leállítanánk a munkára mozgósítást. Nem osztja ugyanis az államtitkár nézetét, hogy a munkára mozgósítással rá tudjuk kényszeríteni a magyar kormányt az egyezmény teljesítésére, különösen mikor a magyar kormány be tudja bizonyítani, hogy nem is mozgósításról van szó, hanem a valóságban deportálásról. V. Š i r o k ý kormányalelnök tiltakozik ez ellen az állítás ellen, azonban Dr. P i e t o r megismétli, hogy a körülmények miatt, amelyek között az átköltöztetés zajlik, kifejezetten lehet deportálásról beszélni. Ha az államtitkárnak az a benyomása, hogy megegyezést érnék el a magyarokkal, és az egyezmény teljesítését azzal, amennyiben megszakítanánk az átköltöztetési akciót a cseh területekre, bizonyára ez lenne a helyes. A legfőbb lehetőségnek a magyar kérdés megoldására azonban a miniszter a reszlovakizációt tartja, és aggódik, hogy ebben még nagyobb hibákat vétünk. A miniszter végül felteszi a kérdést, nem kellene-e most valóban taktikát változtatnunk.

52 Az észak-ukrajnai Volinyi területen élő csehek, akiknek őseik a 19. század második felében telepedtek le a cári Oroszországban. 1947-ben 40 ezren települtek vissza Csehországba, nagyrészüket a szudétánémetek által elhagyott hegyes vidéken telepítették le.

53 Pietor, Ivan (1904–1977) szlovák demokrata párti politikus, a harmadik népfrentkormányban közlekedési miniszter, 1948. február 20-án lemondott. A kommunista puccs után visszavonult a politikától és jogászként dolgozott.

J. Ď u r i š miniszter úgy gondolja, hogy a kormánynak tudatában kell lennie és mindig tudatában is volt, a probléma nehézségének. Nem csak szlovák problémáról van szó, hanem országos problémáról. A kormány határozott a munkára mozgósítás végrehajtásáról, egészen tudatában van annak, hogy ilyen mozgósításról van szó. A szónok kéri az államtitkárt, hogy legközelebb a következtetéseit óvatosabban és pontosabban fogalmazza meg. A kormány kifejezetten meghatározta, hogy munkára mozgósítást hajt végre a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján, és ez mellett lehetőséget ad a családoknak, hogy együtt menjenek. Azzal számolt azonban, hogy a gyakorlati végrehajtás során félreértések fordulhatnak elő, és néha valamilyen túlkapasok történhetnek, de a kormány tudta azt is, hogy ez a félreértés mindig megmagyarázható és tekintettel arra, hogy a cseh országrészekben, a mezőgazdaságban 200.000 munkaerőre van szükség, az akciót végre kell hajtani. A miniszter megismétli, hogy az államtitkár nem fogalmazhat úgy, ahogyan tette a mai beszédében. Dr. V. C l e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, hogy a magyarokkal folytatott tárgyalás során, és a külfölddel szemben is természetesen azt az álláspontot védi, hogy munkára mozgósítási intézkedésről van szó. Azonban úgy gondolta, hogy itt a kormányban nyíltan beszélhet. J. Ď u r i š miniszter kitart az mellett, hogy a kormány maga határozott a munkára mozgósításról a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján, azonban számolt azzal, a gyakorlatban néhol félreértésekre kerül sor. A miniszter óv attól, hogy a kormányban deportálásról beszéljenek, és hogy ennek az életbevágó problémának megoldására „jobb taktikát” kell választani. Nem bírja megérteni, hogy egy szlovák és ügyvéd hogyan beszélhet így. Egyébként a toborzás következetes folytatása mellett van, mivel ez az egyetlen fegyver, amely a kezünkben van a magyarok ellen, nem is beszélve arról, hogy teljesen helytelen lenne, ha most bármilyen megegyezés, és a csere végrehajtása nélkül, felfüggesztenénk a munkaerő mozgósítást, ezzel igazat adnánk a magyaroknak és elismernénk, hogy helytelenül jártunk el. A miniszter a beszéde befejezéseként hangsúlyozza a magyar probléma megoldásának végtelen fontosságát Szlovákia és az egész állam számára. Szót emel azért, Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök ajánlása szerint haladjunk, amelyet az államtitkár is jelzett, vagyis tervszerűen álljunk a reszlovakizáció és széttelepítés kérdéséhez. Technikai nehézségeket, amelyek előfordulnak a munkára mozgósítás során, el kell távolítani. Konkrétan ez történt a katonai orvosok kiküldésével, mikor megmutatkozott, hogy a helybeli orvosok szabotálják a toborzási akciót. Ugyancsak szükséges, hogy a szlovákok ebben az ügyben egységesek legyenek és a demokrata párt tagjai ne agitáljanak a toborzás ellen és ne terjesszenek olyan híreket, hogy egyik részről átköltöztetik a magyarokat, másrészről cseheket küldenek Szlovákiába. A miniszter emlékeztet, milyen teljes egység volt a németkérdés megoldásában, sajnálja, hogy a magyar probléma terén nincs így, és aggódik, ennek hátrányos következményei lesznek. Végül ismét a toborzó akció folytatásáért emel szót, ugyanakkor családokat kell átköltöztetni, még ha ez a cseh földműveseknek bizonyos nehézségeket okoz is.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök azt ajánlja, a szónokok rövidítsék le beszédeiket oly módon, hogy a kormány valamilyen határozatot tudjon hozni. Prof. dr. Z d. N e j e d l ý miniszter úgy látja, a fejlődést kronologikusan kell szemlélni, amennyiben helyes végkövetkeztésre akarunk jutni. Van egyezményünk a magyarokkal, azonban, ahogyan azt már V. Š i r o k ý kormányalelnök helyesen kifejtette, a magyarok ezt az egyezményt maguk sértették meg és tulajdonképpen soha nem teljesítették. Ha teljesítették

volna, akkor már átvették volna Magyarországra azt a 100.000 magyart és a helyzet nálunk teljesen más lenne. A magyar lakosság munkára mozgósítását csak utólagosan határoztuk el, mikor láttuk, hogyan viselkednek a magyarok. Azt mondtuk, hogy amennyiben a magyarok úgy ragadnak Csehszlovákiára, természetesen szintén dolgozniuk kell, és nem lehetnek kivételezett nemzet. Ezért terjesztette be a miniszter a javaslatot a munkára mozgósítás végrehajtására a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján, miközben szintén számoltunk a családok átköltöztetésével, mint humánus intézkedéssel, lehetővé téve a további családi együttélést, a családok ezen költöztetésének költségei magasabbak, mint magának a munkaező költöztetésének meghatározott költségei. Az egész akció határidőhöz kötött, a dekrétum alapján cselekszünk, teljes figyelmet fordítunk a dolgokra, figyeljük a fejleményeket és naponta vannak szükséges értekezletek. Az akciót akkor szakíthatjuk meg, ha biztosítékaink lesznek, hogy a csere elkezdődik és az következetesen végre lesz hajtva. A munkára mozgósítás védhető és igazolható úgy belföldi, mint nemzetközi-jogi szempontból. Hibákat az egész világon csinálnak, az angol törvények indiai alkalmazásánál is történtek kihágások és figyelmetlenségek.

Dr. P i e t o r miniszter meg kívánja jegyezni, hogy teljesen tudatában van a magyar kérdés célszerű megoldásának történelmi jelentőségének, és ő lenne az utolsó, aki ez ellen beszélne. A beszédében csupán arról szólt, hogy olyan utat válasszunk, amely a legkedvezőbb. Elismeri, hogy dr. VI. Clementis államtitkár, aki jobban ismeri a viszonyokat, jobban is ítélni tudja a helyzetet. A miniszter úgy vélekedik, hogy a dolog teljesen világos és ez a magyarázat elegendő a földművelési miniszternek is. Dr. M. F r a n e k⁵⁴ miniszter egyetért a közlekedési miniszter kijelentésével, hangsúlyozza, hogy nem kíván „falsus procurator” lenni azoknak, akik nem informáltságból és tudatlanságból harcolnak a magyar probléma megoldása ellen Szlovákiában, de figyelmeztetnie kell, hogy természetesen voltak a demokrata pártban más nézetek is, mint pozitívek. Végül teljesen világos, hogy a párt, mint egész a magyar probléma megoldásáért van és a tagjai mögött áll, akik őt a kormányban képviselik. Ha történtek egyéni kijelentések és támadások, azok nem képviselik a párt véleményét. Dr. I. Pietor miniszter aggodalmait azonban teljesen indokoltak, amikor mérlegeli, hogy dr. VI. Clementis államtitkár maga ismertette be, hogy nem a 88/1945 Tt. sz. dekrétum alapján cselekszünk.

Dr. V I C l e m e n t i s államtitkárnak az a benyomása, hogy a kormány megspórolhatja mindenféle polemikus megjegyzést ebben a vitában, ha az egyes szónokok helyesen tudatosítanak az utolsó ülés tanácskozásának a folyamatát. Helyes, hogy a toborzási akcióra akkor került csupán sor, mikor a kormány felismerte, hogy a magyarok nem teljesítik a kormányközi egyezményt, hogy Magyarországon van 100.000 szlovák, akik át kívánnak költözni és ezért már egzisztencia nélkül vannak és szorult helyzetben, másrészt Szlovákiában megközelítőleg azonos számú magyar van, akik már dr. Wagner⁵⁵ megbízottnál jelentkeztek, hogy telepítsék át őket Magyarországra.

54 Franek, Mikuláš (1903–1968) szlovák demokrata párti politikus, Gottwald első kormányában a törvények egységesítéséért felelős miniszter. 1948 februárjában lemondott és Nyugatra emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

55 Wagner Ferenc (1911–1999) magyar külügyi tisztviselő, 1946-tól pozsonyi „meghatalma-

Gyakorlatban azonban semmi nem történt, és ehhez jött a mezőgazdasági munkaerő sürgető szüksége a cseh területeken. Ezt a lehetetlen helyzetet a kormány nem tűrhette tovább és ezért kellett határozott lépés mellett döntenie, hogy kiutat találjon a magyarok által előidézett helyzetből. Ebben a szellemben tárgyalt az államtitkár Gyöngyösi⁵⁶ miniszterrel is és informálja a külföldi sajtó képviselőit, akik szinte naponta fordulnak hozzá. Csak a magyarokon múlik, hogy elkezdjék a csereakciót, ezután a szakemberek egységes véleménye szerint úgyszólván kénytelenek leszünk a munkára mozgósítást leállítani, mivelhogy nem tudjuk a mindkét művelet egyszerre végezni. Nem tudunk ugyanis költöztetni havonta 10.000 magyart Magyarországra, fogadni 10.000 szlovákot Magyarországról, és ez mellett még magyarokat munkára szállítani a cseh területekre. Egyébként az államtitkár csak megismételni tudja, hogy a magyar külügyminiszter kifogásolta neki, hogy egész családokat költöztetünk át a cseh területekre, gyerekekkel, nővel együtt, és a magyar mezőgazdasági vagyont nemzeti gondnokság alá helyezzük, és ez az egész nem munkára mozgósítás a dekrétum alapján. Az államtitkár megismétli, hogy februárban találkozni kellene a Vegyes Bizottság mindkét részének, amelyek vizsgálnák a lehetőségét a vitás pontok megoldásának és kidolgoznák a megfelelő javaslatokat. Gyöngyösi miniszter februárban ugyancsak Párizsba utazik, hogy aláírja a békeszerződést. A kormányküldöttségek találkozására március elején kerülhetne sor. Az államtitkár megismétli a kérdést, vajon a levelében, amelyet a magyar külügyminiszternek küld, bejelentse-e, hogy a kormány egyetért a toborzási akció megszakításával, amennyiben biztosítékai lesznek a csere akció azonnali megkezdésére, azt tanácsolja, hogy azonnal jöjjen össze az államközi vegyes bizottság a vitás pontok megbeszélésére azzal, hogy majd márciusban sor kerülhet a kormányküldöttségek tárgyalására. Addig is a toborzási akció úgy kiterjedhetne és elmélyülhetne, hogy esetleg megfontolhatnánk a felfüggesztését. Itt azonban olyan kérdéssről van szó, amelyről elsősorban a földművelési miniszternek és a szociális gondoskodás miniszterének kell döntenie.

J. Ď u r i š miniszter megjegyzi, hogy a bizottság, amelyet a kormány kijelölt az utolsó ülésén, tárgyalt és éppen ma jött létre megegyezés néhány intézkedésről, a toborzási akció meggyorsításáról februárban. Véleménycserére kerül sor K l. G o t t w a l d kormányelnök, dr. P. Z e n k l kormányalelnök, Dr. V l. C l e m e n t i s államtitkár és J. Ď u r i š miniszter részvételével arról, milyen konkrét eredményeket érhetnének el a február hónap folyamán a toborzási akcióban. Dr. V l. C l e m e n t i s államtitkár ebben az összefüggésben még megemlíti, hogy a diplomáciai támogatásra csupán a Szovjetunió részéről lehet számolni. Budapesti képviselője Puskin, eddig rendelkezik bizonyos befolyással a magyarokra. Olyan helyzet állhat azonban elő, hogy ez nem így lesz. Ezután más lépésekről kellene gondolkodnunk. Megszakíthatnánk a kapcsolatot Magyarországgal, különösen kereskedelmi és közlekedési téren, de a szakemberek nézete szerint ez kétélű fegyver lenne, amely bennünket is károsítana éppen úgy, mint a magyarokat. V. Š i r o k ý kormányalelnök megkérdezi, nem lehetne-e fontolgatni

---

zott”, majd főkonzul.

56 Gyöngyösi János (1893–1951) kisgazdapárti politikus, 1944 decemberétől 1947 májusáig külügyminiszter.

gazdasági szankciók bevezetését, de az államtitkár dr. V. C l e m e n t i s válaszol, hogy a szakemberek meggyőződése szerint ilyen szankciók jelentősen károsítanának bennünket. Ugyanezen a nézeten van Z d. F i e r l i n g e r kormányaelnök, aki rámutat arra, hogy Magyarországról fontos nyersanyagokat kapunk, különösen olajat. Dr. P. Z e n k l kormányaelnök visszatér a toborzási akció februári hónapban elérhető eredményeinek kérdéséhez. J. Ď u r i š miniszter a kérdésre megmagyarázza, hogy eddig átköltöztettünk összesen 30.000 személyt, ebből körülbelül 18.000 a munkaerő. El lehetne érni ennek a számnak a növelését 60.000 személyre a februári hónap folyamán, amely körülbelül 40.000 munkaerőt jelentene. Szükségünk lenne azonban 50.000 családra, amely kitesz megközelítőleg 150.000–200.000 személyt.

Dr. P. Z e n k l kormányaelnök azt fontolgatja, ilyen körülmények között ki lehetne-e jelenteni, hogy a magyar munkaerő toborzás leáll ez év március elején. Nyomatékosan kéri az államtitkárt, soha ne beszéljen arról, hogy Csehszlovákia talán megsérti a nemzetközi egyezményt. Dr. V. C l e m e n t i s államtitkár biztosítja őt, hogy természetesen mindenütt azt az álláspontot védi, hogy a magyarok voltak azok, akik a szerződést megsértették, ugyanakkor Csehszlovákia a szerződés tartalma szerint, és a saját törvényi rendelkezéseinek keretein belül jár el. K l. G o t t w a l d kormányaelnök azon a véleményen van, hogy a dolgokat úgy kell látni, ahogyan vannak. Hiszen világos, hogy a magyarok az első pillanattól szabotálják a szerződést és egyáltalán nem kezdték el a teljesítését. Egyetlen magyart sem tudtunk kiküldeni és hozzánk csupán néhány ezer szlovákot küldtek, akik legnagyobb részben kétséges jellegűek. Világos tehát, hogy a magyarok voltak azok, akik előidéztek a mostani helyzetet. A munkára toborzással bizonyos nyomást akartunk gyakorolni rájuk és egyben munkaerőt szerezni és ezzel legalább részben oldani a problémát, amely a cseh területeken sújt bennünket. Joggal számolhattunk azzal, hogy a csere végrehajtása után is elegendő számú magyar munkaerő marad erre a toborzásra. Az azonban igaz, hogy Szlovákiában néha hülyeségeket csinálnak. Valami tényező, aki tevékenységet akar kimutatni, leír valamit a publikációba és ez a számunkra káros. Nem lehet azonban meghatározó, mit írnak egyesek, hanem természetesen a kormány tevékenysége a döntő. Nyugodtan arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy a magyarok voltak azok, akik csaknem egy éve megsértik a szerződést. Dr. V. C l e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, a szerződés szabotálásáról a magyarok részéről csupán a múlt év októberétől lehet beszélni. K l. G o t t w a l d kormányaelnök azon a véleményen van, hogy a kormány adhat utasítást az államtitkárnak, továbbra is védje azt a tézist, hogy nem Csehszlovákia az, aki megsérti az államközi szerződést, hiszen Magyarország volt az, aki az első pillanattól nem teljesíti a szerződésből számára eredő kötelességeit, ezért nem lehet a szerződést végrehajtani. Továbbá az államtitkár közölje a magyarokkal, hogy hajlandók vagyunk a munkaerő toborzást leállítani amennyiben valóságosan elkezdődik a kitelepítés, szilárdan egyeztetett, pontos terv szerint, ugyanakkor a tényleges leállításra, mondjuk 14 nappal az előtt kerülhet sor, mielőtt a csere valóságban elkezdődik, amennyiben lesz biztosíték arra, hogy valóban végrehajtásra is kerül. Ez a legutolsó engedmény, amelyet tehetünk. Egyébként a munkára toborzást folytatni kell, ellenkezőleg, úgy fokozni, hogy a február hónap folyamán a lehető legtöbb magyar munkaerőt szerezzünk a cseh területek részére. Azonban ennek minden túlkapás és félreértés nélkül kell történnie. A kormányfő aggódik, hogy a további tárgyalásokon a magyarokkal nem érünk el semmilyen

konkrét eredményt, és az a meggyőződése, amit nem teszünk meg a munkára toborzás terén ma, az a későbbiekben nehézségekbe ütközhet.

Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök érinti ismét a kérdést, milyen előnyöket adhatnánk a magyar lakosságnak azért, hogy hajlandó átköltözni a cseh területekre, különösen mit lehetne a vagyonért kárpótlásként adni, állampolgárságot, ruhaellátmányt stb. Dr. V i c k e r t s államtitkár azt ajánlja, a kormány ma ne foglalkozzon ezzel a dologgal, mivel, ahogyan már bejelentette, ezen a héten a szlovák tényezőktől kap megfelelő alapanyagokat ennek a kérdésnek az eldöntéséhez. Ezeknek az alapanyagoknak alapján kidolgozna egy elaborátumot a kormány részére, amelyről lehetne tárgyalni az 1947. február 4-ei ülésen, az elaborátumot előzőleg szétküldené az egyes kormánytagoknak. Az elaborátumban ugyancsak tárgyalná a reszlovakizáció problémáját. K i. G o t t w a l d kormányelnök kéri az államtitkárt, fogalmazza meg a végső javaslatot. Dr. V i c k e r t s államtitkár kijelenti, hogy tulajdonképpen egyetért azzal, amit a kormányelnök előadott, hogy a válaszban, amelyet a magyar külügyminiszternek ad, védi azt a tézist, a magyarok voltak azok, akik megsértették az államközi szerződést, és akik az első pillanattól nem teljesítik, azonban hajlandóak vagyunk a további tárgyalásra, és a legnagyobb valószínűséggel leállítjuk a magyar munkaerő toborzását a cseh területek részére, amint gyakorlatilag elkezdődik a csereakció, szilárdan egyeztetett terv szerint, amint biztosítékunk lesz, hogy ez az akció valóban a terv szerint végrehajtásra kerül. Továbbá javasolja az államtitkár a levelében, hogy február folyamán jöjjenek össze a csehszlovák-magyar Vegyes Bizottság mindkét része, akik a tárgyalásaik során megbeszelnének minden vitás pontot, különösen azokat a pontokat, amelyeken Magyarország álláspontja nyugszik, hogy a cserét nem tudja végrehajtani. A diplomáciai nyomás ebben a hónapban arra korlátozódna, hogy a Vegyes Bizottság tárgyalása a lehetőségek szerint elérje a célját. Márciusban kerülne csak sor a kormányküldöttségek hivatalos találkozására. K i. G o t t w a l d kormányelnök megállapítja, hogy egyetértés van ezzel a megfogalmazással. Feltételezi, hogy szükséges a határozati javaslatot kiegészíteni abban a szellemben, hogy a magyar munkaerő toborzásának is a legnagyobb intenzitással kell folytatódnia, ugyanakkor a lehetőségek szerint humánusan, minden túlkapás nélkül kell történnie. Dr. A. P r o c h á z k a miniszter hozzáteszi, hogy a törvényes keretek között kell végrehajtani. K i. G o t t w a l d kormányelnök ezt magától éretetődőnek tartja. A kormány ezután a következőt fogadja el

1./ H a t á r o z a t: A kormány meghallgatva a külügyminisztérium államtitkárának jelentését a magyar külügyminiszterrel folytatott tárgyalásáról, amelyre 1947. január 26-án Pozsonyban került sor, elhatározza, hogy

a/ egyetért azzal, hogy az államtitkár a levelében, amelyet a megegyezés szerint a magyar miniszternek küld, ragaszkodik az állásponthoz, hogy Magyarország az, amely az első pillanattól kezdve az államközi egyezményt a lakosságcseréről nem teljesíti, hogy Csehszlovákia ezzel ellentétben ezt az egyezményt soha nem sértette meg, mindig kész volt teljesíteni azt, és a magyar munkaerő toborzását Szlovákiában a cseh területek részére az egyezmény keretein belül és az érvényes, törvényes kereteken belül hajtja végre. Az államtitkár a levelében megismétli, hogy a csehszlovák kormány a legnagyobb valószínűséggel elhatározza a toborzási akció felfüggesztését, amint a valóságban elkezdődik a csereakció az államközi szerződés alapján a szilárdan meg-egyezett, pontos terv szerint. Közben megtörténhetne hamarább, rövid idővel a gyakor-

lati csereakció megkezdése előtt a leállítás, ha biztosítva lesz, hogy végrehajtásra kerül, a kapott biztosítékok szerint. Az államtitkár továbbá javasolja, hogy azonnal találkozzon a csehszlovák-magyar Vegyes Bizottság mindkét része az államközi egyezmény szerint, azzal a céllal, hogy a bizottság a februári hónap folyamán megtárgyaljon minden vitás pontot, és ezzel előkészítse a kormányküldöttségek tárgyalását, amelyre 1947. március elején kerülhetne sor.

b/ az összes érintett kormánytagnak feladatuk adja, hogy teljes terjedelemben folytatódjon a magyar munkaerő toborzási akciója Szlovákiában a cseh területek részére az 1945. október 1-én kelt általános munkakötelezettségről szóló 88/1945 Tt. sz. közvárosi elnöki alkotmánydekrétum alapján, ugyanakkor ezt az akciót az adott lehetőségek keretében ki kell szélesíteni és elmélyíteni és egyúttal humánusan és megfelelő körültekintéssel a személyekre, akiket érint végrehajtani.

V é g r e h a j t á k: a külügyminisztérium államtitkára és az összes érintett kormánytag.

Az irat cseh nyelvű, gépelt tisztázatról készült fekete-fehér fotó. Národní archiv Praha, fond Výchěr ze zápisů schůzi československé vlády, duben 1945 – únor 1948, 291 a. j.

A kormánynak ezen a titkos ülésén Vladimír Clementis államtitkár szájából hangzik el, hogy mi az a három ok, amely miatt a kormány elrendelte a szlovákiai magyarok deportálását. A nyomásgyakorlás Magyarországra a lakosságcsere megkezdése érdekében, segíteni a cseh országrészekben az égető munkaerőhiányon és végül a magyarok egy részének széttelepítése az országban, illetve a Csehországba telepítése. Kiderült azonban, hogy a lakosságcsere megkezdését egyenesen gátolja a magyarok egy részének munkára hurcolása, hiszen a magyar fél ennek azonnali leállításához köthette a csereakció megkezdését. Ezért született az a kormányhatározat, hogy felajánlják a magyar külügyminisztériumnak a deportálások leállítását március elejével, amennyiben garanciát kapnak tőle a lakosságcsere megkezdésére. Addig azonban a februári hónapban gyorsítani kívánták a deportálásokat, minél nagyobbra akarták emelni a cseh tartományokba szállított magyar munkaerő számát.

3.

Prága, 1947. február 25. Részlet a harmadik kormány 66. ülése titkos részének jegyzőkönyvéből, a szlovákiai magyar lakosság egy részének Magyarországgal kötött egyezmény értelmében történő kicserélésével és a reszlovakizáció kérdésével kapcsolatos napirendi pont tárgyalásáról.

Feljegyzés

a harmadik kormány 66. ülésének titkos részéről, amelyre 1947. február 25-én a kormányelnökség hivatalának épületében 15 órakor került sor.

Jelenlévők az ülés nem titkos részének feljegyzéséhez csatolt jelenléti ív szerint, azonban mielőtt Kl. G o t t w a l d kormányelnök az ülés megkezdése után 15.20-kor megállapította, hogy a kormány határozatképes, és titkosnak nyilvánította az ülést, az

ülésteremben csupán a kormány tagjai, a Legfelsőbb Számvevő és Ellenőrző Hivatal elnöke, a Gazdasági Tanács főtitkára, Ing. M. Reiman képviselő, dr. VI. Bernásek, továbbá a Kormányhivatal Politikai Osztályának és Jogi Osztályának elöljárói maradtak, miközben az ülés titkos részén a Jogi Osztály elöljáróját az időszakos távolléte alatt dr. Fr. Plachý helyettesítette.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök bejelenti, hogy most a Külügyminisztérium államtitkára beszámolókat ad a magyar féllel a lakosságcsere, valamint a reszlovakizáció ügyében folytatott tárgyalásról.

I.

Lakosságcsere a Magyarországgal kötött szerződés alapján és a reszlovakizáció kérdése.

Dr. VI. C l e m e n t i s államtitkár megkérdezi, a kormány tagjai számára ismert-e a mai beszámolója alapanyagának tartalma, amely, mint titkos irat 40.252/A/47 sz. alatt volt szétküldve a kormány egyes tagjainak. Megállapításra kerül, hogy némely kormánytag ezt az alapanyagot még nem kapta meg, az államtitkár ezért olvassa a teljes szöveget. Az alapanyag A/, ennek a feljegyzésnek a melléklete.⁵⁷ A függelék felolvasása után, amely az 1947. február 24-én kelt alapanyagot tartalmazza, közli az államtitkár, hogy nem tudott kapcsolatba lépni dr. Okálival, mivelhogy ugyan tegnap déli 12 órakor Pozsonyból elutazott Budapestre, de a mai nap 12 óráig nem érkezett meg oda, valószínűleg az úton valahol időzik. Az államtitkár ezért kapcsolatba lépett a pozsonyi Telepítési Hivatal elnökével dr. Čechhel, aki szintén azon a véleményen van, hogy a földnélküliek költöztetése nem elégséges, szereznék ugyan munkaerőt a földnélküliek Magyarországról történő átköltöztetésével, azonban a magyar földnélküliek Szlovákiából Magyarországra történő költöztetése nem felelne meg nekünk, mivel ezekkel a földnélküliekkel a cseh területeken számolunk. Az ún. kis Okáli terv alapján, amelyről szó van az államtitkár beszámolójában, először a gazdag magyar földműves családokat költöztetnék át, és ez lenne a megfelelő út, hogyan mentsük meg a csere akciót. Az egész dolog súlyosabb annál, mintsem, hogy az államtitkár maga akarna dönteni róla. Ezért dolgozta ki a részletes beszámolót, amelyet az előbb felolvasott, mivel fontos számára, hogy a kormány mérlegelje a dolgot és döntsön róla, teljes tudatában a helyzetnek. Az államtitkár sajnálja, hogy nem sikerült neki kapcsolatba lépnie dr. Okálival, ugyanis az ő véleménye döntő lenne a számára. Dr. Okáli persze a legjobban informált és ezért elmondhatná, milyenek a kilátások, ha az áttelepítési akció megkezdődik a valóságban március 1-én, lehetséges-e ez egyáltalán, vagy nem. Az államtitkár telefonált Dastich⁵⁸ tábornokkal, hogy kétségei vannak a magyarok ellenjavaslatának végrehajthatóságával kapcsolatban, és a tábornok telefonon válaszolt, hogy tárgyaljon magyar tényezőkkel és a magyar kormány nyomatékosan kéri, a csehszlovák kormány mégiscsak mérlegelje ezeket az ellenjavaslatokat. Egyáltalán semmi nem történ-

57 Lásd a következő, 3a. sz. dokumentumot.

58 Dastich, František (1895–1964) cseh katona, diplomata, 1947 februárjától tábornok. 1946 februárjától 1947 márciusáig a csehszlovák kormány megbízottja a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságban. A kommunista puccs után Nyugatra emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

het. A tárgyalások 1947. március 1-én kezdődnek és vagy eredményesek lesznek, vagy ha zátonyra futnak, bármikor folytatódhat a munkára mozgósítás, amely a közlekedési nehézségek és a rossz időjárás miatt megszakadt.⁵⁹ A szónok megtárgyalta az ügyet a köztársasági elnökkel, aki azon a nézeten van, hogy semmi esetre se legyen küldve elutasító válasz, hanem a kompromisszumot kell keresni. Azon az állásponton van, hogy neki és a kormánynak is erkölcsi kötelessége van a magyarországi szlovákokkal szemben, akik a lakosságcserére jelentkeztek, és akik most nagyon szenvednek. Mi voltunk végül is azok, akik kezdeményezték az államközi tárgyalásokat az egyezményről és nemzetközi-politikai szempontból sem hatna jól, amennyiben most vonakodnánk folytatni a tárgyalásokat. Ezzel nemzetközileg kedvezőtlen helyzetbe kerülnénk. Felvetődik azonban a kérdés, hogyan hangozzék a válasz, amelyet a magyar kormánynak adunk. Az államtitkár továbbra is igyekezni fog, hogy kapcsolatba lépjen dr. Okálival, és megbízza őt, azonnal tárgyaljon a magyar külügyminisztériummal annak a 3.000 családnak a fogalmáról, akiket elsősorban át kellene telepíteni. Dr. Okálinak meg kell kérdeznie, vajon nem vennének-e át legalább részben földműveseket a földnélküliek helyett. A földművesek áttelepítése úgyszólván 2 hétig tartana, eközben megkezdhenék a tárgyalásokat 1947. március 1-én és kiderülne, hogyan folynak ezek a tárgyalások. Ahogyan az államtitkár már elmondta, a munkára mozgósítási akció 1 hét időtartamra föl lett függesztve a közlekedési nehézségek miatt. Holnap azonban újra kellene indulnia. Prof. dr. Z d . N e j e d l ý miniszter megjegyzi, hogy nem úgy néz ki. Dr. V i . C l e m e n t i s államtitkár folytatja, és megemlíti, hogy ilyen szellemű információt kapott. Azonban dönteni kell, vajon valóban azonnal el kell kezdeni az akciót, vagy sem, ill. ki kell várni, milyen eredménye lesz a magyarokkal folytatott tárgyalásoknak. Arról van szó, hogy ez néhány nap halasztást jelentene és kiderülne, vajon valóban nem lehet rábírní a magyarokat arra, hogy elfogadják az ún. kis dr. Okáli-féle tervet. Határozottan inkább azt ajánlja, várjanak a munkára mozgósítás újraindításával, mivel ezt könnyebb megtenni, mint leállítani az akciót, amely újra lendületbe lenne. J . D ű r i š miniszter megkérdezi, ki hatalmazta föl dr. Okálit arra, hogy javasolja az ún. kis tervet. Dr. V i . C l e m e n t i s államtitkár válaszol, hogy senki erre nem hatalmazta föl, hanem saját kezdeményezésre javasolta, az államtitkár személyesen üdvözli, mivel ez lehetővé tenné a csehszlovák kormánynak, hogy őt desavouo-válja és a javaslatot ne fogadja el, amennyiben a magyar kormány elfogadná azt. Erre azonban nem került sor. Az államtitkár hangsúlyozza, hogy szereti azokat a típusú embereket, akik bizonyos kezdeményezést fejtenek ki és személy szerint előnyösnek tartaná, ha a magyar kormány elfogadná dr. Okáli javaslatát. K l . G o t t w a l d kormányelnök megkérdezi, vajon annak a 3.000 családnak az átköltöztetése azt jelentené, hogy leállna a munkára mozgósítás egész évre. Dr. V i . C l e m e n t i s államtitkár elmagyarázza, hogy a költöztetési akció annak a 3.000 családnak a részéről már el kell kezdődni 1947. március 1-én, amennyiben ez műszakilag lehetséges. Az első napokban átköltöztetnek bizonyos megszabott keretet, pl. 300 magyar család innen és 300 szlovák család Magyarországról. Közben találkoznak a delegációk és tárgyalnak. Egyik a vitás pontok közül, az a kérdés,

59 A csehszlovák hatóságok a rendkívül hideg téli időjárás, valamint a rossz közlekedési viszonyok miatt 1947. február 22-én állították le a deportálásokat.

Magyarországról mennyi szlovák jelentkezett szabályosan a csere akcióra. A magyarok azt állítják, csupán 65.000 van belőlük, hogy a többi része a jelentkezésnek olyan embereké, akik nem szlovákok. További eltérés keletkezik azon személyekkel kapcsolatban, akiket át kívánunk telepíteni az államközi egyezmény szellemében, mivel nálunk bizonyos bűncselekményekért elítélték őket. Ezen kívül még egy sor más részletkérdés van, és azzal kell számolni, hogy ezek a kérdések körülbelül 2-3 napos megbeszélést igényelnek. Tulajdonképpen arról van szó, hogy ezekkel a megbeszélésekkel megszüntessék azokat a különbségeket, amelyek a magyarok állítása szerint az akadályai annak, hogy hozzálassunk a csere végrehajtásához. Ha megegyezésre kerülne sor, akkor az azt jelentené, hogy a csereakció végre lenne hajtva az eredeti terv szerint, ill. havonta átlagosan 10.000 személyt költöztetnének Szlovákiából Magyarországra és fordítva. Kl. G o t t w a l d kormányelnök megállapítja, hogy ez gyakorlatilag a munkára mozgósítás 1 évre történő leállítását jelentené. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár hozzászól, hogy télen átlagosan 10.000 személy költöztetésével számolnak és nyáron 15.000-es számmal. A 10.000 átlagos szám mellett ez a valóságban 6-8 hónapi halasztást jelentene, különösen, ha a magyarokkal sikerülne megegyezni arról, hogy megengednek új, utólagos egyhónapos jelentkezést az áttelepülésre.

J. U r s í n y kormányalelnök kinyilvánítja támogatását az államtitkár álláspontját illetően, amely mellet szót egyrészt a kötelezettség a magyarországi szlovákokkal szemben, akik áttelepülésre jelentkeztek, másrészt a nemzetközi figyelem. Szintén üdvözlőné, ha a magyarok elfogadnák a kis Okáli-féle tervet. A munkára mozgósítást egyelőre nem kellene felújítani, csak akkor kellene megtörténnie, amennyiben kiderülne, hogy a magyarok szabotálják a csereakciót és nem hajtják végre rendszeresen.

Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök megállapítja, hogy a beszámoló szövege számára nem volt eléggé világos, de úgy tűnik neki, a magyarok átköltöztetésében a cseh területekre be kell állnia egy további szünetnek. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár kifejti, hogy a magyarok nem akarták felújítani a tárgyalásokat, amíg a magyar lakoságnak Szlovákiából ezt költöztetését a cseh területekre le nem állítjuk. Másrésztől az államtitkár maga is azon az állásponton volt, hogy nem lehet leállítani ezt a munkára mozgósítást, amíg a magyarok nem adnak biztosítékot, hogy azonnal, vagy a következő napokban hatékonyan elkezdődik a csereakció. Most olyan a helyzet, hogy a magyarok maguk ajánlották, hogy a csereakció kezdődjön el már 1947. március 1 napján. Azonban kérdés, hogy ez technikailag lehetséges-e. Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök megkérdezi, vajon a tárgyalások tárgya lesz a kis Okáli terv. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár kijelenti, ez majd kiderül. Azzal számol, hogy a tárgyalások 5 napig tartanak. Ha megegyezésre kerül sor, a csereakció folytatódni fog. Közben számolni kell azzal, hogy a Vegyes Bizottság 9. sz. határozata értelmében a szerződő feleknek 14 nappal a vonatkozó transzport indulása előtt be kell mutatniuk az érintett áttelepülőket jegyzékét. Zd. F i e r l i n g e r kormányalelnök megkérdezi, vajon a magyarok valóban ragaszkodnak ahhoz, hogy annak a 3.000 családnak keretében csak földnélkülieket telepítsenek át. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár válaszol, hogy éppen átadtak neki egy telefonüzenetet Budapestről, amely a prágai magyar megbízott hivatalához érkezett. Bizonyára a magyarok lehallgatták az államtitkár beszélgetését Dastich tábornokkal, mivel a jelentésben az áll, hogy szükséges Dastich tegnapi táviratának a pontját úgy értelmezni, hogy a magyarországi transzportok ez év március 1-én indulhatnak. A

csehszlovákiai transzportok elméletileg szintén március 1-én indulhatnak, de szükséges lenne a Vegyes Bizottság végső határozata alapján eljárni, amelyről az államtitkár most beszélt. Ez azt jelenti, hogy a bizottság csehszlovák része 14 nappal a transzport indulása előtt be kell mutassa a jegyzéket. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök ezután bejelenti, hogy a magyar szocialistáktól bizalmas közlést kapott, annak helyeségért azonban nem kezeskedhet. Ennek a közlésnek az alapján a magyarok előnybe helyeznék, ha a magyar problémát magunk oldanánk meg, különösen, ha az illedelmes és humánus módon történik. Egyetérténe azzal, hogy a magyar lakosságot széthelyezzük. Tartanak ugyanis a következményektől, ha áttelepítenék nekik 1/2 millió magyart. Dr. V i c k a r i k államtitkár figyelmeztet, erről soha nem volt szó. J. U r s í n y kormányalelnök rámutat arra, hogy csupán 100.000 magyarról van szó. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök kitar álláspontja mellett és rámutat arra, hogy biztosan ki akartunk telepíteni néhány százezer magyart. Magyarország attól fél, hogy fasiszta értelmiséget küldünk nekik, iparosokat, hivatalnokokat, egyszóval polgári rétegeket, ami természetesen nekik nem felel meg. Újból hangsúlyozza, hogy szigorúan bizalmas üzenetről van szó, amelyért nem kezeskedhet teljes mértékben. A kormányalelnök feltetelezi, hogy tényleg meg kellene kísérelni a magyarok áttelepítését a cseh területekre, és itt a lehető legkedvezőbb életfeltételeket kialakítani a számukra. Meggyőződése, hogy földet is adhatnánk nekik. V. N o s e k miniszter hangsúlyozza, hogy ez lehetetlen, nincs fölösleges földünk és el kellene azt venni a cseh parasztoktól. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök nem osztja ezt a nézetet, újból rámutat arra, hogy a dolgot jól mérlegelni kell és előkészíteni a sima és célszerű végrehajtását az áttelepítésnek a cseh országrészekbe. H. R i p k a miniszter ezzel ellentétben osztja a belügyminiszter kétségeit, vajon lenne-e elég föld, hogy a magyaroknak juttathassunk földet. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök emlékeztet még, hogy nem lehet örökké a munkára mozgósítással operálni, hogy a külföld úgy is tudja, hogyan állnak a dolgok valójában, de nem lesz különösebb nehézségünk, ha a magyarokkal rendesen fogunk báni, megfelelően gondoskodunk róluk és nem bizzuk az elhelyezésük módját és a gondoskodást róluk a véletlenre. A kormányalelnök kifejezetten azon van, hogy külön felügyelőség ellenőrizze a Szlovákiából átköltöztetett magyarok elhelyezését és életkörülményeit, hogy megfelelő gondoskodás történjen gyermekeikről, fel legyenek szerelve elsősorban cipővel és munkaruhával. és ne költöztessenek át embereket, akik a reszlovakizálási akcióra lettek kijelölve. K l. G o t t w a l d kormányelnök azt ajánlja, hogy a szónokok a felszólalásaikat a legszükségesebbekre korlátozzák és legyenek tömörek.

J. Ď u r i š miniszter azon a véleményen van, a probléma nagyon összetett és két aspektusa van. Egyik közülük, hogy áttelepítsük Csehszlovákiába a szlovákokat, akik Magyarországon jelentkeztek a cserére. Másik kérdés érinti a magyar probléma megoldását Csehszlovákiában. A miniszter nem akarja mondani, melyik ebből a két problémából a fontosabb, de tudatosítani kell, hogy kifejezetten sem a cserével, sem más akcióval nem szabadulunk meg minden magyartól a köztársaságban, és jelentős számú magyar marad itt nekünk. Ezek a magyarok bizonyos problémát fognak jelenteni a számunkra a jövőben is. Ebből az okból a miniszter nem tartja tanácsosnak, hogy a csereakció újraindítása, ill. végrehajtása miatt teljesen leállítsuk a magyarok áttelepítését a cseh területekre, és örülne, ha sikerülne megoldást találni, amely lehetővé tenné egyrészt a csereakció végrehajtását, másrészt olyan eljárást is, mely biztosítaná

a magyar lakosság egész általános problémájának hatékony rendezését a köztársaságban. Ezt a kormánynak nagyon jól mérlegelnie kell. A miniszternek nem lenne kifogása az ellen, hogy az áttelepítési akciót, ill. a munkára mozgósítást felfüggesztenék még néhány napra, de nem tudna egyetérteni azzal, hogy hosszabb időre megszakítsák. Erre utal azonban az a mód, ahogyan ki van dolgozva a jelentés. A miniszter megütközik azon, hogy megmutatkozott, dr. Okáli eredeti beszámolója nem volt helyes, így a jelentést módosítani kellett. Továbbá újból kifogásolja, hogy dr. Okáli a magyar kormánynak egy javaslatot készített a saját rovására, amelyre nem volt meghatalmazása a kormánytól. Ugyanakkor jelentős ügyről volt szó, amelyről csupán a kormány dönthet. Kapcsolódik az államtitkár beszámolójának következtetéseire a kárpótlásról, amelyet a magyaroknak kellene nyújtani, amennyiben átköltöznek a cseh területekre, a miniszter kifejezi meggyőződését, hogy egyelőre nem tudunk semmilyen törvényt kidolgozni ilyen kárpótlásról. Elismeri, hogy politikailag jól hatna, hogyha néhány száz családnak, akik jó példával járnak elő az asszimilációban a cseh területeken, tudnánk adni kisebb mezőgazdasági birtokot 1 ha nagyságban, vagy hasonlót, de ezt azonban törvénnyel nem lehet megoldani. Nem szabad megfedkezni arról, hogy a munkaerőről is gondoskodni kell, mivel közeleg a tavasz és veszélyessé válhatna, ha elhanyagolnánk ezt a dolgot. A miniszter megismétli, hogy teljesen tudatában van a mi szlovák parasztjaink helyzetével Magyarországon, de a másik oldalon mégis a legveszélyesebbnek a köztársaság számára a magyar problémát tartja nálunk, ezért újból ajánlja a fő irányvonal tartását, amely a magyar lakosság cseh országrészekben történő szétszórásában lát.

Dr. H. R i p k a miniszter teljesen elismeri Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök következtetéseit, hogy a magyarok cseh területre történő áttelepítésére kellene koncentrálnunk. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy mi voltunk azok, akik kezdeményeztük az államközi egyezmény megkötését a cseréről. Amennyiben most elutasítjuk a további tárgyalásokat, ez az egész csereakció felszámolását fogja jelenteni. Ezt nem kockáztathatjuk, mivel nagy kötelességeink vannak a szlovákokkal szemben Magyarországon, akik a cserére jelentkeztek. A magyarok bizonyára meglepődtek, mennyi ember jelentkezett az átköltözésre Csehszlovákiába. A földművelési miniszter tulajdonképpen ugyanezt mondja, mint Fierlinger kormányalelnök. Amennyiben az ő javaslataikhoz igazodnánk, ezt azt jelentené, hogy feláldoznánk a szlovákokat Magyarországon. Ezt nagyon nehezen vennénk a lelkünkre. A helyzet teljesen más lenne, amennyiben nem kötöttünk volna egyezményt. Igaz, hogy Ďuriš miniszter szerint a kettő közül a kisebb rosszat kellene választanunk. A szónok megkérdezi, vajon a 6 vagy 8 hónapos halasztás, mely alatt a csereakciót végrehajtanák, azt jelenti, hogy a magyar kérdést már nem tudnánk belső áttelepítéssel megoldani. Feltételezi, hogy ilyen radikális megoldás a későbbiekben is lehetséges lenne, hogy a halasztás nem jelentené azt, hogy a másik akciót nem tudnánk egyáltalán végrehajtani. Tudatában van, hogy bizonyos nehézségek keletkezhetnek, de a magyaroknak a párizsi békekonferencia eredménye alapján meg kell egyezniük velünk a többi szlovákiai magyar lakosság kérdéséről. A miniszternek azonban meggyőződése, hogy ilyen megegyezés nem jön létre, és azt sem gondolja, hogy számíthatunk a Négyek Tanácsának nyomásával a magyarokra. Dr. V i c k a r i s államtitkár megjegyzi, hogy két szavazattal számolhatunk és minden a nemzetközi fejlődéstől függ. Dr. H. R i p k a miniszter megismétli, hogy szkeptikus, de a másik oldalról az a véleménye, senki nem fogja megakadályozni,

amennyiben a Magyarországgal zátonyra futott tárgyalások után végrehajtjuk a köztársaságon belül az áttelepítési akciót. Dr. V. C l e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, hogy addig az ideig Magyarország az Egyesült Nemzetek tagállamává válik, az Egyesült Nemzetek pedig könnyen megakadályozhatja az áttelepítést.

Prof. dr. A. P r o c h á z k a miniszter figyelmeztet, hogy látni és oldani ezt a problémát a teljes állami politikánk keretében kell. Nem szabad semmit tennünk, ami okot adna a szemrehányásra, hogy nem tartjuk be az államközi szerződést, vagy nem humánusan járunk el. Ez a legrosszabb faux pas⁶⁰ lenne, amelyet elkövethetnénk, és a szónok számára világos, hogy a külpolitikánkért felelős tényezőinknek kell elsősorban ügyelni ezekre a szempontokra. A miniszter kéri, a dolgokat ilyen szellemben oldják. Z d. F i e r l i n g e r kormányalelnök megfontolásra ajánlja, vajon csinálhatnánk-e bizonyos válogatást a szlovákok telepítése során Magyarországról, és kérni az áttelepülők jegyzékeit is, ami lehetővé tenné, hogy elsősorban a valóban legmegbízhatóbbakat telepítsük át, különösen azokat, akik a legtöbbet szenvedtek. Energikus és szigorú tárgyalási folyamatot javasol a magyarokkal. Dr. V. C l e m e n t i s államtitkár figyelmeztet, nem vehetünk át gazdag földműveseket, amikor nekünk nincs lehetőségünk Magyarországra kiköltöztetni őket. Prof. dr. Z d. N e j e d l ý miniszter kérdezi, mit akarunk elsősorban. Ki akarjuk költöztetni a gazdag földműveseket Magyarországra. Ezek a földművesek a számunkra a legveszélyesebb, ellenséges elem. Amennyiben a földnélkülieket költöztetnénk át, ez azt jelentené, hogy a megszabadulunk a munkaerőtől, amelyre, elsősorban a cseh területeken feltétlen szükségünk van. Ez azonban nem célja az akciónak. Szerencsétlenség történt azzal, hogy ilyen katasztrofális volt az időjárás. Egyébként már a munkára mozgósításban sokkal előbbre lennénk, de a szlovákiai viszonyokra jellemző, hogy dr. Okáli 24 óra alatt nem jutott el Pozsonyból Budapestre. A miniszter figyelmeztet, hogy a munkára mozgósítási akcióra ki lett építve egy széles apparátus, amely szintén nagyon költséges. Ezért nem lenne fenntartható ez az apparátus, amennyiben az akciót néhány hónapra meg kellene szakítani. Nem lenne persze kifogás a további néhány napos felfüggesztés ellen, de a mozgósítás, mint olyan, hosszú időre nem halasztható. Rövid megszakítással abból a célból, hogy lehetőség legyen tárgyalni a magyar delegációval, a miniszter természetesen egyetért.

V. N o s e k miniszter felhossa, hogy az összes szlovákiai magyar lakosságból, amelynek száma körülbelül 500.000, megközelítőleg 180.000 személyt reszlovakizálni akarunk és körülbelül 65.000 a magyar kormány álláspontja szerint átköltöztethető. Ez azt jelenti, hogy itt marad nekünk megközelítőleg ¼ millió magyar. Azt mondják, hogy ezeket a maradék magyarokat szét kell szórni a cseh területeken és elsősorban földet és konfiskált vagyont kellene nekik adni. A miniszternek figyelmeztetnie kell arra, hogy ezt teljesen lehetetlennek tartja. A konfiskált vagyon helyzete ma olyan, hogy nem tudjuk kielégíteni a saját embereinket, akiknek előjoguk van a kiutalásra. A miniszter ugyancsak nagyon kételkedik abban, hogy nagyobb számú magyarnak tudnánk adni mezőgazdasági földet. A dolgok ilyen állásánál a magyar probléma legmegfelelőbb megoldása, a minél nagyobb számú kiköltöztetésük a köztársaságból. A szónok meg-

győződése szerint ez az egyetlen lehetséges kiút. Egyébként nem látja a helyzetet annyira bonyolultnak, mivel a tárgyalásnak meg kell kezdődni a közeli napokban és nem fog hosszú ideig tartani. Addig nem kellene a munkára mozgósítást felújítani, hanem ki kellene várnunk a tárgyalás eredményét. A miniszter azonban nem bízik a megegyezésben, akkor aztán lehetséges lesz a munkára mozgósítás folytatása. Tehát a dolog nem képvisel olyan problémát, mint gondolják. Földet adni azonban legfeljebb néhány száz családnak lehetséges, ahogyan arról a földművelési miniszter beszélt.

V. M a j e r⁶¹ miniszter konstatálja, hogy ugyanazt akarta mondani, mint a belügyminiszter. A lakosság áthelyezése a cseh területekre csupán kényszermegoldás és nem teljesen szívesen fogadott. Tudatosítanunk kell, azzal, hogy a magyarokat Szlovákiából a cseh országrészekbe költöztetjük, tulajdonképpen semmit nem oldunk meg. Csak magyarok maradnak, akár Pilsennél vannak valahol. A helyzet csak látszólag lesz jobb. Nem kell takargatnunk, hogy kényszerköltöztetésről van szó, amely mellett csupán a viszonyok nyomása alatt döntöttünk. Egészében ki kell mondani, hogy nekünk nem felel meg és nem önként jutottunk ide. A jövőben természetesen Magyarországgal illedelmes, normális viszonyban akarunk élni és attól kell tartanunk, hogy állandóan diplomáciai beavatkozások történnek, ez elkerülhetetlen lesz. A belügyminiszternek ezért igaza van, hogy a magyar probléma csak akkor lesz számunkra megoldva, ha megszabadulunk a magyaroktól. Kl. G o t t w a l d kormányelnök tréfásan megjegyzi „jó magyar – halott magyar”. V. M a j e r miniszter még hozzáteszi, hogy határozottan nem venné magára a rizikót, amely azzal járna, ha elutasítanánk a további tárgyalást. J. U r s í n y kormányaelnök ugyanezen a véleményen van. Figyelmeztet, hogy mi voltunk azok, akik ösztönöztük a tárgyalásokat, ezért nem lenne elviselhető, amennyiben most indítványoznánk a leállítást. Továbbá elviselhetetlen lenne, ha egyáltalán nem törődnének azzal 70.000-80.000 szlovákkal Magyarországon, akik jelentkeztek a cserére. J. Ď u r i š miniszter megjegyzi, hogy ez elmélet. J. U r s í n y kormányaelnök elhatárolódik ilyen állítástól és kitart az álláspontja mellett. L. S v o b o d a hadseregtábornok, miniszter aggodalmát fejezi ki, hogy a szlovákok nem foglalják el az egész szlovák területet, ha a magyarokat hozzánk, a cseh területekre küldik. Megfontolásra ajánlja, vajon Szlovákiában az ilyen módon kiűrt területekre nem lehetne-e a volinyi cseheket letelepíteni, akiknek most mindenféle dombocskákon kell földet adni, noha az alföldi gazdálkodáshoz voltak szokva.

Kl. G o t t w a l d kormányelnök úgy vélekedik a helyzet teljesen világos. A beérkezett hírek alapján a magyarok kuncsorogtak minden nagyhatalomnál és támogatást kerestek ellenünk. Úgy tűnik hajótörést szenvedtek és ezért térnek most vissza dr. Okáli tervéhez, amelyet néhány héttel ezelőtt elutasítottak. Eddig az erősségünk volt, hogy kifogásolhattuk nekik, hogy mi hajlandók vagyunk teljesíteni a szerződést, amelyet ők sértettek meg. Megígértük, hogy leállítjuk a munkára toborzást, amint megkezdődik a csereakció, és amíg rendesen folytatódik. Most ott tartunk, hogy a magyarok maguk ajánlják a csereakció megkezdését. Hajlandók átköltöztetni elsősorban 3.000

61 Majer, Václav (1904–1972) cseh szociáldemokrata politikus, az első Gottwald-kormány élelmezési minisztere, 1948 februárjában lemondott posztjáról, 1948 nyarán emigrált, az Egyesült Államokban hunyt el.

családok, ami körülbelül 15.000 személynek felel meg. Egyidejűleg tárgyalás lesz a vitás kérdésekről. Eddig nekünk megfelel a dolog. Továbbá azonban kérdéses, ki legyen átköltöztetve elsősorban. Nekünk fontos, hogy megszabaduljunk a kulákoktól és az értelmiség egy részétől. A szónok kérdezi, milyen a szerződésben a szabályozás, milyen kategóriák vannak meghatározva, ill. milyen sorrendben költöztetik ezeket a kategóriákat. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár elmagyarázza, hogy a Magyarországra átköltöztetett magyarok szociális összetételének meg kell felelni a magyarok szociális rétegződésének nálunk, vagyis 80% földműves, 10% középréteg és 10% munkás. Kl. G o t t w a l d kormányelnök úgy gondolja, kezddhetjük a földművesekkel. Másik oldalról pedig szlovák földnélkülieket vehetünk át Magyarországról, de mi az első csoportban a magyaroknak, gazdag földműveseket adnánk. Későbbiekben ezek a dolgok kiegyenlítődhetnének. Ehhez a tézisünkhöz ragaszkodnunk kellene és ahhoz is, hogy abban az esetben, ha a csereakció elakad, folytatni fogjuk a munkára mozgósítást. Meglátjuk, hogyan folynak majd a tárgyalások, esetleg milyen lesz a menete a csereakciónak. Közben az időjárás jobbra fordul, és ha megmutatkozna, hogy a dolgok nincsenek rendben, azonnal újból elkezdhetjük a munkára mozgósítást. A kormányelnöknek az a véleménye, hogy válaszolhatnánk a magyar kormánynak, hajlandók vagyunk tárgyalni, de emellett kérünk kellene, hogy a dolog úgy oldódjon, hogy elsősorban azoktól az elemektől szabaduljunk meg, akik számunkra a legterheesebbek. Mi azonban egyetérthetnénk a földnélküliek átköltözésével az első időben és ezért nem szabadna a tárgyalásokat szétverni. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár egyetért azzal, hogy a munkaerő szerzés céljából megfelelő lenne, ha az első időben földnélkülieket szereznénk. Maradna nekünk még megközelítőleg 50.000 vitán felül álló személy az átköltözésre, ezek után tekintettel lehetnénk az áttelepülők többi rétegére is. Zd. F i e r l i n g e r kormányelnök kérdezi, vajon a földnélküliek, akik költöznek, jogosultak a földre. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár válaszol, ez nem így van. Ez nem is volna igazán lehetséges, mivelhogy ez tiltakozást váltana ki. A szónok azután összefoglalja az eddigi vita eredményeit. Hangsúlyozza, hogy arról van szó, milyen lesz a csereakció következménye. Csere nélkül nem szabadulunk meg a kulákoktól és az értelmiségtől. Csak ez segít bennünket hozzá ahhoz, hogy szétverjük a magyarok kompakt települési területét Szlovákiában. Ez idő alatt nem szabadna ürügyet adnunk a csere megszakítására. Kl. G o t t w a l d kormányelnök fontosnak tartja, hogy fenntartsuk a lehetőségét a más eljárásra, ha a magyarok megszakítanák a cserét. J. Ď u r i š miniszter aggódik, hogy bonyodalmak keletkeznek a mezőgazdasági munkaerőben, amennyiben leáll a munkára mozgósítás.

Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár hozzát teszi, hogy egy transzport földnélkülit azonnal átköltöztethetnénk. A földnélküliek minden vagyonukat magukkal hozhatják. Kezdődhetne március 1.-vel ezeknek a földnélkülieknek első transzportjával. Március 4.-én vagy 5.-én tudni fogjuk hogyan állunk. A magyarok kártalanításának kérdését, akik átköltöznek Szlovákiából a cseh országrészekbe, feltétlenül szükséges előkészíteni. Az államtitkár kéri a kormányt, hogy egyezzen bele abba, hogy ebben a szellemben válaszoljon a magyar kormánynak. Érinti ezek után a reszlovakizációt, ezzel összefüggő problémát, és rámutat arra, hogy a belügyminisztérium 1947. február 24-én A-1143-24/2-47-1/1 sz. alatt kidolgozta az irányelv javaslatát a reszlovakizáció végrehajtására. Közli a lényeges tartalmát ennek az irányelvnek. Kéri, hogy a legközelebbi kormányülé-

sen tárgyalják meg a javaslatot. Ezen a módon 180.000-el csökkenne a magyarok száma. Ez jelentősen megkönnyíti az egész probléma megoldását. Kl. G o t t w a l d kormányelnök rámutat arra, hogy van precedens példánk Těšín vidékéről, a Volklistásoktól történt megtisztítási akció. Szlovákiában is hasonlóan liberálisan kellene eljárni. Dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár kiegészíti az információval az irányelv javaslata alapján, milyen lenne a folyamat. Ezen a módon objektíven megállapítanak a szlovákok számát és a magyarok számát. J. Ď u r i š miniszter kérdésére, hogyan képviseli az államtitkár a további magyar lakosság kérdésének rendezését, aki a csereakció esetleges befejezése és a reszlovakizációs akció után marad, dr. Vl. C l e m e n t i s államtitkár válaszol, hogy erről akar a következő ülésen részletesen értekezni, mihelyt a kormány vitázni fog a reszlovakizáció kérdéséről. Kl. G o t t w a l d kormányelnök ezután összefoglalja a vita eredményeit és a lényeges pontokat a határozat megfogalmazására. Figyelmeztet, hogy a kormány a reszlovakizáció problémájáról a következő ülésén tárgyal majd, amelyre kedden, 1947. március 4-én kerül sor, mivelhogy az eheti második ülés a nemzetiszocialista párt kongresszusa miatt elmarad. A kormány ezután elfogadja

1./ H a t á r o z a t: A kormány meghallgatva a Külügyminisztérium államtitkárának részletes jelentését a magyar kormánnyal folytatott további tárgyalásról a lakosságcsere tárgyában az 1947. február 24-i 40.252/A/47 sz. az írásbeli beszámolója alapján, kormányelnök javaslatára elhatározza, hogy

a/ egyetértőleg tudomásul veszi ezt a jelentést;

b/ feladatul adja az államtitkárnak, hogy az elhangzott vita szellemében azonnal válaszoljon a magyar kormánynak, melyben elsősorban hangsúlyozza, hogy a csehszlovák kormány elvben egyetért a magyar kormány javaslataival, amelyeket az fent idézett 1947. február 24-i beszámoló I részében említ, azzal a kitételrel, hogy a transzportokba, amelyekkel a kétoldalú lakosságcsere megkezdődik 1947. március 1-én, besorolhatók vagyonos személyek is, amennyiben beszerezhetők az okmányok az otthagytott vagyonról, a részleteket a delegációk határoznák meg, amelyeknek a magyar kormány javaslata alapján 1947. március 1-én kell találkozniuk. Ami a Magyarországgal kötött békeszerződés 5 cikkelyében foglalt tárgyalás időpontját illeti, amelyet a magyar kormány meg kíván kezdeni, a delegáció határozza meg, miután elintézte a teendőket a lakosságcserevel kapcsolatban. A munkára mozgósítás egyelőre felfüggesztve marad;

c/feladatul adja a belügyminiszternek, földművelési és szociális gondoskodás minisztereinek, hogy a Külügyminisztérium államtitkára javaslata alapján a leggyorsabban készítsék el a törvényi rendelkezések javaslatait azon magyar lakosok részére a megfelelő kárpótlás nyújtásáról a vagyonért, amelyet Szlovákiában hagytak, akiket már áttelepítettek a cseh országrészekbe, vagy utólagosan még önként átköltöznek;

d/ feladatul adja a belügyminiszternek, hogy amennyiben még nem történt meg, intézkedjen, hogy a hivatala azonnal jutassa el minden kormánytagnak a reszlovakizáció végrehajtásáról a 1947. február 24-én A-1143-24/2-47-I/1 sz. alatt kidolgozott javaslatot, tekintettel arra, hogy a kormány ezt a javaslatot a következő ülésén megtárgyalja.

V é g r e h a j t j á k: kormányelnök, a Külügyminisztérium államtitkára valamint a belügy, földművelési és a szociális gondoskodás miniszterei.

Az irat cseh nyelvű, gépelt tisztázatról készült fekete-fehér fotó. Národní archiv Praha, fond Výběr ze zápisů schůzí československé vlády, duben 1945 – únor 1948, 295 a. j.

A fenti titkos kormányülésen elhangzottak, az ülés hangulata és nem utolsósorban Klement Gottwald tréfásnak szánt megjegyzése, „jó magyar – halott magyar” jelentik talán a huszadik századi magyar–csehszlovák kapcsolatok mélypontját. A kormány minden tagja, kivétel nélkül, a magyar kisebbség teljes szétverése, kitelepítése, elszlovákosítása mellett foglalt állást. Nem rajtuk múltott, hogy ez nem sikerült.

Az ideiglenesen, 1947. február 22-én a rendkívül hideg időjárás miatt felfüggesztett deportálásokat már nem újították fel többé. Annak ellenére sem, hogy a fenti kormányülésen elhatározott, 3-3 ezer család áttelepítéséről Prágában 1947. március 2-7. sikeresen indult tárgyalások kudarcra végződtek. Ennek oka az volt, hogy a magyar fél fölvette a deportáltak hazatelepítésének és kártérítésének ügyét, amelyet a csehszlovák fél nem volt hajlandó megvitatni. A tárgyalásokat a lakosságcsere megkezdéséről április 1-én újítják föl, és ezek nyomán 1947. április 12-én megkezdődik az áttelepítés.

Az ülésen hozott kormányhatározatok azon részével, amely a Csehországba deportált magyarok letelepítését és a Szlovákiában hagyott vagyonuk elkobzását, valamint az érte nyújtott kárpótlás kérdését taglalta, a kormány érdemben csak 1948 elején kezdett újra foglalkozni.⁶²

3a.

Prága, 1947. február 24. Vladimír Clementis külügyi államtitkár titkos feljegyzése a magyarkérdésről a csehszlovák kormány 1947. február 25-i ülésén elhangzott beszámolójához.

(kézzel a lap tetején)
40.252/A/47 sz.

a/

Titkos

a példány száma 2

Alapanyag dr. VI. Clementis államtitkár beszámolójához az 1947. II. 25-i kormányülésre

I.

1947. február 22-én a magyar kormány informálta a mi katonai misszióink vezetőjét Dastich tábornokot Budapesten, hogy hajlandó 1947. március 1.-vel kezdődően elindítani a kétoldalú lakosságcserét az 1946. február 27-i egyezmény alapján, és pedig 3.000 családot mindkét oldalon (az ún. kis Okáli terv, amelyet 1947 február közepén a magyar kormány elutasított) amennyiben egyidejűleg

a./ leállítják nálunk a „kényszer áttelepítést”,

62 Lásd a 18. sz. dokumentumot.

b./ elkezdődik a tárgyalás dr. VI. Clementis, esetleg Gyöngyösi elnökletével a kétoldalú panaszok orvoslására, miközben mindkét delegáció egyidejűleg kidolgozna minden gyakorlati kísérő intézkedést.

A magyar kormány javasolja, hogy egyidejűleg közös közlemény lenne kiadva ezekről a tényekről, hogy korlátozzák a sajtóvitákat. A sajtó belsőleg mindkét oldal által ebben a szellemben lesz utasítva. Mindkét oldal szigorú parancsokat ad az alárendelt hivataloknak, hogy tartózkodjanak az egyezmény mindenféle megsértésétől.

Végezetül a magyar kormány javasolja, hogy legyen meghatározva az időpontja a Magyarországgal kötött békeszerződés 5. pontja alapján a tárgyalásnak a csehszlovák-magyar probléma végső megoldásáról.

A magyar kormány prágai megbízottja Rosty-Forgách,⁶³ aki Budapesten tartózkodik, és aki ezt közölte Dastich tábornokkal, kéri a választ, amennyire lehetséges, 1947. február 25-ig bezárólag.

II.

Mint ismert, 1947. február 7-én dr. Okáli ajánlatot tett a magyar kormány áttelepítési államtitkárának dr. Jócsik Lajosnak⁶⁴ 3.000-3.000 család kétoldalú áttelepítésére a csehszlovák részről megszabott feltételekkel, ami illeti a személyek kiválasztását, akik áttelepítésre kerülnek, és a transzportok szervezését illetően is. Az áttelepülésnek 1947. március 1-én kellett volna kezdődnie, egyidejűleg a Vegyes Bizottságnak kellett volna elintézni a maradék teendőket. Ezzel szemben dr. Okáli javasolta, hogy 1947. február 28-án leállítjuk a munkára mozgósítást.

Ezt a javaslatot a magyar kormány nem fogadta el és megkísérelt egy akciót ellenünk Párizsban és Londonban is a békeszerződés aláírása előtt és az aláírás alatt. Londonban nyilvános választ kapott Bevin⁶⁵ minisztertől, hogy a munkára mozgósítás a mi belső ügyünk. Ellenkezőleg, a brit parlamentben 1947. február 17-én a helyettes államtitkárnak válaszolnia kellett a Stross labour párti képviselő kérdésére a mi áttelepülőink Magyarországi helyzetéről, és a magyar hivatalok részéről ellenük végrehajtott terrorról.

A válasz Párizsban a magyar propagandára és a levélre, amelyet Gyöngyösi küldött Bidault-nak⁶⁶ – a hamarosan megkötendő csehszlovák-francia szövetségi szerződésről szóló nyilatkozat volt.

A nemzetközi kampány az ún. kék könyvvel (a magyarok munkára mozgósítása Csehszlovákiában) négy jegyzékkel volt visszaverve, amelyeket Budapesten átadtunk a nagyhatalmak képviselőinek is, a bizonyító anyaggal együtt, a lakosságcsere egyezmény Magyarország részéről történt megsértéséről.

63 Rosty-Forgách Ferenc (1892–1959) külügyi tisztviselő, diplomata, 1945–1947 között Prágában előbb meghatalmazott, majd követ. 1947-ben lemondott és Nyugatra emigrált.

64 Jócsik Lajos (1910–1980) író, publicista, parasztpárti politikus, 1946-tól államtitkár, és egy ideig a csehszlovák–magyar lakosságcsere irányító Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság vezetője volt.

65 Bevin, Ernest (1881–1951) angol politikus, 1945–1951 között külügyminiszter.

66 Bidault, Georges (1899–1983) francia politikus, 1944–1948 között külügyminiszter.

Valószínű, hogy időközben Budapesten közbelépett a jugoszláv nagykövet – ahogyan arról Párizsban megegyeztem Simić⁶⁷ miniszterrel – és Jugoszlávia nevében azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy ne szabotálja tovább a lakosságcsere szerződést.

A magyar kormány Budapesten a francia képviselőhöz fordult azzal a kérelemmel, hogy a francia kormány közvetítsen köztünk és Magyarország között. Erre a kezdeményezésre azt válaszoltam Dejean⁶⁸ nagykövetnek, hogy a francia kormány korlátozza a tevékenységét arra, tanácsolja a magyar kormánynak a szerződéses kötelességeinek a teljesítését és informáltam őt, hogy így is várjuk a kezdeményező lépést a magyar oldalról – mivel a magyar kormány megbízottja Rosty-Forgách, mielőtt Budapestre indult, biztosított engem ilyen lehetőségről.

Ezekből a tényekből arra lehet következtetni, hogy a magyar kormány egyelőre nem lát más kiutat a helyzetből, mint hozzájárítani a csereszerződés teljesítéséhez. Igaz ez nem zárja ki – az eddigi tapasztalatok után – az újabb szabotázs kísérletet.

III.

E l ő n y ő k a magyar ajánlat elfogadásából a következők:

1./ 3.00 család, akiket Magyarországról áttelepítenének, az egy negyedét teszi ki a földműves áttelepülőeknek, akik állítják, hogy amennyiben ezen a tavaszon nem történne meg az áttelepülés, a nagyobb részüknek, tisztán egzisztenciális okokból, vissza kellene lépniük az áttelepüléstől, ami gyakorlatilag a lakosságcsere legfontosabb szakaszának meghiúsulását jelentené.

2./ Az áttelepülés megkezdése megerősítené – főleg mindkét kormány közös nyilatkozatával és a szerződés megszegése elleni parancsaival a hivatalok részére – az öntudatát a terrorizált áttelepülőeknek, akiktől naponta kapunk kétségbeesett kéréseket a megmentésükre és kiszabadításukra.

H á t r á n y a az ajánlat elfogadásának a munkára mozgósítás felfüggesztése, melynek következtében az eddig 10.000 család, ill.40.000 személy lett áttelepítve cseh országrészekbe.

A két delegáció tárgyalásainak a sikere esetében a maradék vitás kérdések megoldásáról azt jelentené, hogy a magyar lakosság munkára mozgósítása az eddigi módon gyakorlatilag az év végéig nem folytatódna, mivel ennek folytatása újra büntető intézkedéseket váltana ki a magyar kormány részéről, másrészt a szakembereink véleménye szerint, technikailag nem lehet a két akciót egyidejűleg győzni.

Ezért a magyar ajánlat elfogadása azt jelenti:

1./ nem oldódik meg a munkaerő kérdése a cseh területeken,
2./ a magyar kisebbség kérdését nem lehet megoldani a magyar lakosság egy részének a cseh területekre történő kényszer-áttelepítéssel.

IV.

Ennek ellenére javasolom a magyar ajánlat elfogadását, mivel elutasítása a lakosságcsere végleges meghiúsulását, Csehszlovákia és Magyarország között a feszültség

67 Simić, Stanoje (1893–1970) szerb, jugoszláv politikus, diplomata, 1946 és 1948 között külügyminiszter.

68 Dejean, Maurice Ernest (1899–1982) francia diplomata, 1945 és 1949 között prágai nagykövet.

fokozódását és a Külügyminiszterek Tanácsának szemében a pozícióink rosszabbodását jelenthetné, amennyiben elhatároznánk, hogy a magyar kormánnyal várható közvetlen tárgyalások eredménytelensége után, a Magyarországgal kötött békeszerződés 5. cikkelye alapján, hozzá fordulunk.

A hiányzó munkaerő a cseh területeken, a munkára mozgósítás eddigi formájának leállítására következtében, pótolható lenne a többi államból, elsősorban Romániából az áttelepülők gyors hazaszállításával, és munkaerő önkéntes alapon történő szerzésével a magyar lakosság köréből. Ha a magyar lakosság Szlovákiában látni fogja, hogy a lakosságcsere már létrejön, és amennyiben értelmes propagandát folytatunk a körében a jó munkakörülményekről a cseh országrészekben, elvárható, hogy egy része önként jelentkezik Csehországba munkára. Igaz egy feltétellel: meg kell oldani ennek a lakosoknak a vagyonának kérdését. Azon a véleményen vagyok, hogy azok a magyar lakosoknak, akiket már Csehországba telepítettek, vagy önként áttelepülnek, arányos kárpótlást kell kapniuk a vagyonukért, amelyet Szlovákiában hagytak, mert csak így számíthatunk a pacifikálásukra és asszimilációjukra. Ezért javaslom a földművelési, a szociális gondoskodás, valamint a belügyminisztériumot bízzák meg, vázolják fel a kormánynak ebben a tekintetben a megfelelő javaslatokat.

V.

A magyar javaslat elfogadása esetén tárgyalásra kerül sor a kormánydelegációk között, melynek során a magyar kormánydelegáció érvényesíteni fogja a panaszait az egyezmény részünkről történt megsértéséről. Első helyen a munkára mozgósítás elleni panasz lesz, ill. az ellen, hogy egyidejűleg egész családokat költöztetnek át és a vagyonukat bizalmiak veszik át. A magyar kormány valószínűleg „a megelőző állapot visszaállítását” fogja kérni. Ezeket a panaszokat a csehszlovák delegációnak csírájában el kell utasítania és a munkára mozgósítási intézkedést a mi belügyünknek kell nyilvánítania.

További panasz lesz az egzisztenciális segély kifizetési kötelezettségének a be nem tartása, azoknak a magyar nemzetiségű elbocsájtott állami és közalkalmazottak részére, akiknek nincsen semmilyen jövedelmük. A becslések szerint, ezeknek a száma Szlovákiában megközelítőleg 2.000 személy, akik közül a legnagyobb számú (940) az Iskolaügyi Megbízotti Hivatal hatáskörébe tartozik, akiknek előlegbe létminimumot fizet ki. A többiekre nézve a kormány már régebben határozott, és a Szociális Gondoskodás Megbízotti Hivatala utasítást kapott a létminimum kifizetésére, bár az nem hajtotta végre. Ezért ennek a magyar panasznak a kielégítése lehetséges – azzal a feltétellel, hogy bekövetkezik szerződés megsértésének hasonló jóvátétele magyar részről. (Az áttelepülők különböző fajta anyagi megkárosítása.)

Mindkét kormánydelegációnak még meg kell magyaráznia egész sor vitás kérdést – elsősorban akkor, ha a magyar delegáció nem fogadja el a javaslatomat, melyet Gyöngyösinek adtam át még Párizsban a béketárgyalásokon,⁶⁹ amely egyszerűsíteni és megszüntetné a vitás kérdéseket.

69 Vladimír Clementis 1947. szeptember 24-én Párizsban adta át a levelét Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek, amelyben javasolta a lakosságcsere megkezdését 1947. október 1-én. Több vitás kérdésre, mint például az áttelepítendő szlovákiai magyar háborús bűnösök számának a rendezése is tett javaslatot. Gyöngyösi a javaslatot elutasította.

VI.

A magyar javaslat újból hangsúlyozza a tárgyalás szükségességét, illetve az időpont meghatározásának szükségességét, a békeszerződés 5. cikkelye szerinti tárgyalásnak. Ezt a javaslatát a magyar kormány már az 1946. november 16-i jegyzékében is megette. A javaslatot újból előterjesztette Gyöngyösi az értekezleten Pozsonyban, és Párizsban a találkozón. Azt válaszoltam, hogy nem zárkózunk el ilyen tárgyalástól – azonban nem vagyunk hajlandók a lakosságcsereről folytatott tárgyalással összekötni.

Ezért a magyar ajánlat pozitív megválaszolása esetén javasolom, hogy ez a pont olyan értelemben legyen megválaszolva, hogy a tárgyalás időpontját a békeszerződés 5. cikkelye alapján, a lakosságcsere szerződéssel kapcsolatos vitás kérdések megoldása után, a delegációk határozzák meg.

VII.

A belügyminisztériummal történt megegyezésben és az 1946. június 24-i, illetve az 1946. augusztus 9-i kormányhatározatok szellemében, az a kormánynak határozati javaslatot terjeszt be a reszlovakizációról. A reszlovakizáció problémájáról, valamint a belső irányelvekről a Reszlovakizációs Bizottság részére, amelyet ennek a határozatnak az értelmében meg kell alkotni, szóbeli felvilágosítást adok majd.

Minden esetben azonban szükséges, hogy a kormány külön határozattal adja feladatul a belügyminisztériumnak, értesíteni azokat, akik a Belügyi Megbízott 1946. június 17-i hirdetésménye alapján jelentkeztek reszlovakizációra – annak ellenére, hogy 1930-ban szlovák nemzetiségűnek vallották magukat és csupán 1940-ben az erőszakos magyar statisztikákban voltak magyarnak beírva – hogy ők nem reszlovakizáltak, hanem szlovák nemzetiségű teljes jogú csehszlovák állampolgárok. A statisztikai szakembereink becslése szerint megközelítőleg 180.000 személyről van szó, kétségkívül szlovák nemzetiségűekről, és ezek jogállásával kapcsolatos felvilágosítással szükséges nyugalmat vinni a déli kerületekbe.

Amennyiben a Reszlovakizációs Bizottság egyidejűleg hozzálátna a munkához, elvégezhetné a rábízott feladatot – a szakemberek becslése alapján, valamint kellő személyi felszereltség esetén – 3 hónap alatt. Ezzel végleges kép alakulna ki a magyar etnikai kisebbség maradványáról és alap a reális döntés meghozatalára a további folyamatról, vagy az egyenes tárgyalásokról a magyar kormánnyal, vagy a Külügyminiszterek Tanácsának a döntésbe való bevonásáról – a politikai helyzet alapján az adott időben.

Prága, 1947. február 24.

Dr. Vladimír Clementis

a Külügyminisztérium államtitkára

P.S. Dastich tábornoktól felvilágosítást kértem a magyar ajánlat néhány pontjához. Ennek a véleménynek a megírása után kaptam csak választ Dastich tábornoktól a magyar oldalról. A legfontosabb az értelmezése volt a kétoldalú csere a 3.000 családdal való elkezdésének. Az ajánlat eredeti megfogalmazása alapján arra lehetett következtetni, ahogyan fent jeleztem, hogy az Okáli javaslatának elfogadásáról van szó. Dastich tábornok kérdésére azonban eljutott hozzám a magyarázat, hogy ellenkezőleg, nem az Okáli javaslatának elfogadásáról van szó, hanem az ún. földnélküliek kölcsönös áttelepítéséről. Ezzel a válasszal lényegesen megváltozik az egész helyzet és magyar ajánlat nagyon kétségessé válik. Kikértem még dr. Okáli véleményét, aki azonban úton

van Budapestre, így hát csak este, vagy holnap reggel tudok vele beszélni és az alapján esetlegesen új javaslatot tenni a magyar ajánlatra adott válaszra.

Az irat szlovák nyelvű, gépelt tisztázatról készült fekete-fehér fotó. Národní archiv Praha, fond Výběr ze zápisů schůzi československé vlády, duben 1945 – únor 1948, 295 a. j. Melléklet

Vladimír Clementis beszámolója alapján, amelyet a kormány lényegében elfogadott, a három eszköz közül, amelyekkel csökkenteni igyekeztek a szlovákiai magyarok számát, taktikai okokból a magyar–csehszlovák lakosságcsere mielőbbi elkezdését helyezte előnybe a kormány. Az államtitkár a deportálások időleges fölfüggesztését javasolta, azonban a lakosságcsere elakadása esetén bármikor felújítható lett volna a széttelepítés. A harmadik eszközzel, az 1946 ősze óta szünetelő, reszlovakizációval kapcsolatban annak folytatását és gyors lezárását javasolta Vladimír Clementis államtitkár.

(Folytatjuk)

Misad Katalin: Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben. Tanulmányok a magyar–szlovák nyelvi kapcsolódások köréből. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, 240 p. /Nostra Tempora, 26./

Misad Katalin a Pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének docense. Fő szakterülete az összehasonlító nyelvészet, a helyesírás kérdései és a kisebbségi oktatás.

Legújabb tanulmánykötete tizenhat nyelvészeti írást tartalmaz, melyek között vannak kutatások eredményeit bemutató és elméleti jellegű szövegek is. Témáját tekintve négy nagyobb egységre osztható: nyelvpolitika, a kétnyelvűség nyelvi rendszerben való megjelenése, szlovák–magyar helyesírási interferencia és a szlovákiai magyarnyelv-oktatás kérdései.

A kötet első részében kaptak helyet azok a tanulmányok, amelyek a szlovák nyelvpolitika alakulását és annak a magyar nyelvhasználatra való hatását vizsgálják. Az 1990. évi nyelvtörvény a szlovákokot államnyelvként határozta meg, ezzel kifejezve annak elsőbbségét az országban használt többi nyelvvel szemben. A kisebbségi nyelvhasználatot korlátozó törvényt később, 1995-ben kiterjesztették minden formális szintre. Változást csak az 1999-es kisebbségi nyelvhasználati törvény hozott, amelynek értelmében azokon a településeken, ahol az adott kisebbség részaránya eléri a 20%-ot, a hivatalos dokumentumok kisebbségi nyelven is benyújthatóak, és ezekre kétnyelvű választ kaphat minden személy. A 2011-es módosítás részben pozitív változtatásokat, részben visszaesést jelentett a törvény előző tartalmához képest (a módosítás például nem írja elő a helyi és állami közigazgatási szervek dolgozóinak, hogy beszéljék az adott településen élő kisebbség nyelvét).

A szlovák nyelvtörvény egyes változatai nemcsak önmagukban, hanem más országok törvényeivel összevetve is nagyon tanulságosak. A szerző Finnország és Dél-Tirol vonatkozó törvényeit hozza fel példaként. A kisebbségi nyelv megőrzésének talán egyik legérdekesebb példája Dél-Tirol, ahol a német kisebbséghez tartozó szakemberek szándékosan nem létesítenek kétnyelvű iskolákat, mert úgy gondolják, hogy a szülők a gyermek boldogulása érdekében inkább ezekbe az iskolákba íratnák német anyanyelvű gyermekeiket is, ami pedig veszélyt jelentene a német nyelv fennmaradására Olaszország ezen régiójában.

Az 1995-ös törvény (melynek értelmében a hivatali kommunikáció nyelve a szlovák), valamint az 1999-es kisebbségi nyelvtörvény (mely kimondja, hogy a hivatalos értekezésben a kisebbségi nyelve is használható, amennyiben az adott településen a kisebbségi nyelvet beszélők részaránya eléri a 20%-ot) Szlovákia egyes településein hivatali kétnyelvűséget eredményezett. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulásai az intézményeken és azokon belül megjelenő kétnyelvű feliratok. A szerző több dél-szlovákiai település ún. vizuális nyelvhasználati szokásait vizsgálta, mely vizsgálatok alapján megállapítja, hogy írásban (a feliratok és a hivatalos dokumentumok nyelvét illetően) a szlovák nyelv használata dominál, a magyar főleg az ügyfelekkel való szóbeli kommunikációra korlátozódik. Egyes megkérdezett hivatalnokok véleménye szerint a magyar nyelv használatának megerősítésére azért nincs szükség, mert a tapasztalat alapján a lakosok passzív szókinccse elegendő ahhoz, hogy ügyeiket intézni tudják.

Hasonló hozzáállás tükröződik a kötet egy másik tanulmányában is, melyben a szlovákiai magyar nők névhasználati szokásairól készített felmérés eredményeit elemzi a szerző. Ezekből az derül ki, hogy – bár 1994 óta a Szlovákiában élő kisebbségeknek joguk van anyanyelvükön bejegyeztetni nevüket – sokan elfogadhatónak tartják a szlovákos írásmódot.

A tanulmánykötet fontos részét alkotják azok a szövegek, melyek a szlovák–magyar kétnyelvűség konkrét megnyilvánulásait mutatják be. A szlovák nyelv magyarra gyakorolt hatása a különböző, szlovákból magyarra fordított szövegekben és szlovák–magyar szótárak készítésénél is megmutatkozik. Az interferencia leginkább a földrajzi és intézménynevek, valamint a rendezvények és ünnepek nevének írásában nyilvánul meg. A szerző

egyebek mellett sajtóból vett írásokon keresztül mutatja be a sajátos, szlovákiai magyar helyesírási formákat (ilyen például az intézményneveknél csak az első szó nagy kezdőbetűs írása, a földrajzi neveknél pedig a kötőjel elhagyása). A szlovák–magyar szótárak magyar címszavai, illetve a szlovák kifejezések magyar fordításai a szerző által vizsgált szakszótárakban sokszor nem a standard magyar megfelelők, hanem szlovákiai magyarok által használt kontaktusváltozatok. A nem standard magyar szakkifejezések használata a tankönyvfordításnál is gondot okoz, a következtelen terminushasználat ugyanis megnehezíti a tanulók számára a tananyag rögzítését.

A gyűjtemény utolsó részében a szlovákiai magyar tannyelvű oktatás kérdései kaptak helyet. A szerző – tapasztalataira és az érvényben levő törvényekre, előírásokra támaszkodva – megállapítja, hogy a magyar tannyelvű oktatás Szlovákiában leginkább csak nyelvben tér el a szlováktól, tekintve, hogy a tankönyvek, amelyekből ezekben az iskolákban tanítanak (kivéve a magyar nyelv és irodalom tankönyveket), kizárólag szlovák eredetiből készített fordítások lehetnek. Ha pedig fordítás, akkor elkerülhetetlen a fordítás során vétett hibákat, tartalmi pontatlanságokat megemlíteni. A nem hivatásos fordítók által használt nem standard magyar terminológián kívül egy újabb probléma merül fel a téma kapcsán: a szlováku és szlovákként szocializálódott célközönség helyett magyar diákokról és kisebbségi helyzet lévén az anyanyelvi nevelés fokozott fontosságáról van szó, amely tényezőket azonban a hivatalos tankönyvelbíráló bizottság ritkán vagy egyáltalán nem veszi figyelembe, a tankönyveknek ugyanis tartalmilag teljesen egyezniük kell a szlovák eredetivel.

A tanulmánykötet tematikailag nagyon színes, a felsorolt példákon kívül olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a nyelvjárások és kontaktusváltozatok helye a magyar nyelv tankönyvekben, a helyesírást tanítás fontossága és metodológiai kérdései, vagy a magyar idegen nyelvként való oktatásának nehézségei. A nyelvészeti és nyelvpolitikai jellegű kötet nemcsak a szerző szakterületének és munkásságának sarkalatos pontjait emeli ki, hanem bemutatja azokat a szlovákiai magyar kétnyel-

vűséggel kapcsolatos jelenségeket is, amelyeket minden nyelvhasználónak fontos és hasznos ismernie.

Kusala Orsolya

Popély Árpád: Két választás Csehszlovákiában. A szlovák országgyűlés és a kárpátukrán sojzm megválasztása 1938–1939. Pozsony, Kalligram, 2019, 260 p.

A szerző olyan témához nyúlt, amely alig feldolgozott nem csupán a magyar, hanem a cseh és szlovák kutatók számára is. A müncheni egyezmény és az első bécsi döntés után újjászerveződő második cseh-szlovák állam federalizálása a széthullásának hajnalán történt meg, a két évtizedig ígért szlovák és kárpátaljai autonómiák így nem a köztársaság békéjének zálogai, hanem az utolsó koporsószögei lettek.

A szerző az 1938 végén és 1939 elején tartott két választást kívánja bemutatni. A kutatás bevallott eredeti célja az 1938. december 18-ai első szlovákiai választások magyar szemszögéből történő bemutatása volt (10. p.). Azonban a kutatás közben rájött, hogy egyrészt a többi nemzetiség szempontjából is érdemes bemutatni a választást, másrészt a hozzá időben közellevő kárpátaljai sojzm választásával együtt érdemes bemutatni, harmadrészt pedig az általános légkör és a választásokhoz vezető út felvázolása nélkül a történet a „levegőben lógna”. Így lett a kötetből a köztársaság végnapjait bemutató munka.

Popély Árpád több állam levéltáraiban kutatott (bár nem túl sok eredménnyel, ami nem az ő, hanem a fennmaradt források hiányának hibája). Igyekezett a teljes szakirodalmat felhasználni, ami magyar nyelven nem számottevő, cseh és szlovák nyelven sem kielégítő, ellenben az ukrán szakirodalom már sokkal jobban áll, legalábbis darabszámát tekintve, ugyanis az 1939-es esztendő az ukrán nemzettörténet és nemzetpolitika szempontjából nagyon fontos dátum. Ezenfelül német és lengyel irodalmat is használt. A szerző igyekezett a kor sajtóját is felhasználni, természetesen cseh, szlovák, magyar, német, ruszin és ukrán szempontból is.

Számomra érdekes volt az első szlovák választójogi tervezet azon részének bemutatása – végül ez kikerült az elfogadott választójogi törvényből –, hogy a cseh személyek szavazati joga ellen bevetett egyik taktika a választójog illetékességéhez kötése volt, az állampolgárság helyett, ami az odaköltözött cseh hivatalnokok nagy részét megfosztotta volna a választói jogától. Ezen azért akadt meg a figyelmem már első olvasatra, mert az ún. községi illetőséget 1919-ben az Osztrák–Magyar Monarchia és a születő Csehszlovákia törvényi szabályozásának különbözőségei alapján a magyarok tömeges állampolgársági jogtól való megfosztására alkalmazták az országban.¹

A választás szótári értelemben nem volt választás, ugyanis egyetlen listát lehetett elfogadni vagy elutasítani. A szerző alaposan felvázolja, hogyan számolták fel a többpártrendszert 1938 őszén, a választások kiírása pedig úgy történt, hogy a törvényi szabályozásnak köszönhetően csupán pár óra volt a listaállításra, ami még inkább kizárta bármiféle ellenzéki lista felállítását (34–36. p.). A választásokat november 26-án, szombaton írták ki és 27-én vasárnap délig kellett leadni a listákat az érvényes ajánlásokkal. Bár az akkori magyar választási rendszerhez képest igen csak kisszámú ajánlás is elég volt.²

- 1 Az alkalmazáshoz l.: Godzsák Attila: *Egy emlékkönyv és két tanárnő története az 1919-es felvidéki főhatalomváltás során*. In Nyiri Péter (szerk.): *Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 27. Sátorlajújhely, 2017, 385–399. p.
- 2 A szlovák választási jogban országos listák voltak, elméletileg minden pártnak vagy pártszövetségnek egy listája, 100 választópolgár aláírásával ajánlásával. Ehhez képest Magyarországon az 1938. évi szabályozás értelmében az egyéni választókerületben 500, a listás kerületekben a listához pedig 1500 választó saját kezű aláírásához volt szüksége minden pártnak vagy jelöltnek, ha nem volt ún. országos párt, mely bonyolult fogalom törvényi definiálására nincs hely most, ha

Így csupán egyetlen, 100 tagú lista volt, melyen az előzetes ígéretekhez képest jóval kisebb mértékben szerepeltek a Néppártba beolvasztott korábbi pártok képviselői és a nemzetiségek képviselői. Ráadásul a 100 főből nem is mindegyik volt „bejutó hely”, hiszen a választópolgárok száma alapján 75 bejutó jelölttel kalkuláltak (52. p.).³ A magyarság képviselőjében Esterházy János szerepelt a 17. helyén a listának és egy további jelölt 77-ként. A bécsi döntés után Szlovákia lakosságának 85%-a volt cseh vagy szlovák (53. p.), a listán aránytalan volt a nemzetiségek (német, ruszin és magyar) képviselőinek száma, főként a biztos bejutó helyeket tekintve.

A kampányról szóló fejezetben (54–62. p.) a szerző kiválóan kifejti, hogy a szokásos értelemben vett – és Csehszlovákia korábbi választási kampányaihoz képest sem – nem zajlott választási kampány, ugyanis nem volt több lista, amelyek egymással versengtek volna, hanem inkább zsidó- és csehellenes propaganda-hadjárat zajlott az országban. Nem hagytak semmiféle ellenkampánynak teret, a távolmaradást vagy a lista elutasítását fontolgatókat pedig igyekeztek megfélemlíteni. Egyedül a kommunistáknak és a ruszinságnak voltak kisebb próbálkozásai ellenkampányra. A Néppárt vezetése leginkább a németiséget próbálta megnyerni maga számára a nemzetiségek közül, közös rendezvények és német nyelvű propaganda segítségével.

A kampány kapcsán érdekes adalék, hogy a Néppárt a zsidókat okolta a bécsi döntésért (57. p.), az illegális kommunista röplapok pedig a Néppártot (61. p.).

A többségében zempléni és szepességi kelet-szlovákiai ruszinság Kárpátaljához való csatlakozási igénye – még népszavazást is jónak láttak volna – addig állott fenn, míg az Avgusztin Volosin vezette ukranofil irányzat nem került hatalomra (72. p.), ez után az auto-

---

pedig annak minősült, akkor is egyéniben 150 aláírás kellett minden jelöltnek és 750 minden listához. Országos lista a szabályozás szerint nem létezett.

- 3 Erről később még lesz szó.

nóm Szlovákiában képzelték el a jövőjüket, azonban a Néppárt a csehek és a zsidók után leginkább a ruszinokat igyekezett kiszorítani a politikai életből.

A választástörténettel foglalkozók számára adalékok, hogy a választójog 21 évre szállt le 24-ről, választható pedig az volt, aki betöltötte a 30. életévét és legalább két éve Szlovákia területén lakott. A mandátumok száma a korábbiaktól eltérően nem volt meghatározva, hanem 20 000 szavazat kellett egy jelölt bejutásához és 15 000 maradék szavazat. A részvétel kötelező volt – a távolmaradók pénzbírságra vagy börtönre számíthattak –, a szavazás pedig (elviékben) titkos (84. p.). Kétféle voksolás létezett, „igen” szavazatnak számított, ha a szavazólapot borítékban bedobták az urnába és „nem” szavazatnak, ha a borítékot üresen dobták be. Az egyik trükk az volt a nemmel voksolók ellen, hogy több helyen az ablak elé tették az urnákat, hogy a bevilágító napfényben látszódjon, ki szavaz üres borítékkal (87. p.).

A voksolás további különlegessége volt, hogy külön választóhelyiségek voltak a szlovákok, csehek, magyarok, németek és zsidók számára (88. p.).

Sem a kampányt, sem pedig az eredményeket nem érdemes és nem is lehet a fentiek miatt összevetni a korábbi – akár az annak az évnél a tavaszán tartott – választásokkal.⁴

A választásra jogosultak 92,7%-a jelent meg, akik közül 96,6% szavazott igennel a listára. A leadott szavazatok (1 260 261) 63 képviselő bejutásához voltak elegendők (94–95. p.).

Érdemes megemlíteni, hogy voltak járárok, ahol igen magas volt a nemek vagy a távolmaradók aránya. Ilyen volt a Gölnicbányai járás, ahol még a jogosultak 90%-a sem vett részt és a megjelenők közül is csupán 81% voksolt igennel (ez épphogy 73%-os támoga-

tottságot jelentett). Pozsony városában sem érte el a részvétel a 86%-ot és a közel 5%-os elutasítás sem számított kevésnek. A Mezőlaborci járásban a megjelentek 60,9%-a voksolt nemmel, és hozzávéve a bojkottálók arányát is, a választójogosultaknak csak 35,7%-a támogatta a listát (95–97. p.). A járásban egyébként jelentős ruszin kisebbség élt, amire még kitérünk. A büntetéstől való félelem miatt nem annyira a bojkottot, hanem inkább a kevésbé feltűnő ellenszegülést, a nemmel való voksolást választották többen, annak reményében, hogy nem lesz retorzió. A cenzúrázott sajtó azonban nem közölte a gyengébb körzetek adatait, csupán a számára is kedvező nagytámogatottságú körzeteket vagy a végeredményt (azt is kicsit eltúlozva).

A voksolás a néppárti megnyilvánulások alapján „a világ legfejlettebb nemzetei közé” emelte a szlovákokat, ahogy Karol Sidor, a Hlinka Gárda főparancsnoka fogalmazott: „Mi, szlovákok ma a németek és olaszok mellett Európa harmadik nemzete vagyunk, akik bebizonyítottuk, hogy a rezsim azonos az egész nemzet gondolkodásával és akaratával.”

A lista elutasítása többnyire az evangélikusokra és a ruszinokra volt jellemző. A bécsi döntés után – az 1930-as csehszlovák népszámlálás alapján – 45 olyan település maradt az országban, ahol a magyarok aránya meghaladta a 20%-ot (99. p.). Nehéz rekonstruálni e községek adatait, azonban a zoboralji magyar községeket sikerült Popély Árpádnak. Eszerint a községek nagy részében 99% fölötti volt az igenek aránya a leadott szavazatokból, bár a távolmaradók számát nem ismerjük. Egyedül Nagycétény eredménye szembeötlő, ahol csupán 64,7% volt a listatámogatások száma (100. p.). Mivel a sajtó csak a számára kedvező adatokat közölte, nem kizárható, hogy a többi magyar településen kisebb volt az igenek aránya. Erre enged következtetni néhány korábbi sajtóhír, melyek szerint egyes magyar községek Magyarországhoz való tartozásának kívántak hangot adni ellenszavazatokkal, továbbá néhány alsó-szavességi német város ugyanígy fog cselekedni (101. p.). Egyébként a német városok többnyire magas arányban szavaztak igennel a listára, ez alól az alsó-szavességi települések jelentenek

4 Csehszlovákia korábbi szavazásairól magyar szemszögből I. Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001/1.

kivételt. Alsómecenzéfen 31%-os, Stószon pedig csupán 24%-os eredményt ért el a lista! De még a szomszédos szlovák Ájfalucskában is csak 20% volt az igenek aránya (103. p.). Érdekes, hogy ezekben a német falvakban az új határok miatti elégedetlenségük miatt – a bécsi döntés nem csatolta Magyarországhoz őket – az 1938 szilveszteri rendkívüli népszámláláson sokkal többen vallották magukat magyarnak, mint 1930-ban. Ez a németek szimpátiakifejezését jelentheti (103–104. p.).

A ruszinok elutasító magatartásának vizsgálatahoz az Ólubói járás településeinek fennmaradt adatai nyújthatnak támpontot. A járásban összességében 83,6% volt az „igenek” aránya (96. p.). Azonban ha külön vizsgáljuk a településeket, akkor azt kapjuk, hogy a szlovák településeken többnyire 100%-os az igenek aránya, míg a ruszin településeken 4,9% és 100% között igen széles skálán ingadozik az igenek aránya (14 településből 6-on nem éri el az 50%-ot) (105. p.).

Tíz járás esetében fennmaradtak statisztikák, Popély Árpád összegyűjtötte őket. Ezek alapján tudjuk, hogy az ottani cseh választópolgárok 14,6%-a, a zsidók 10%-a, a magyarok 9,7%-a, a szlovákok 5,7%-a és a németek 4,3%-a maradt távol a választástól. Nemmel pedig a csehek 9,7%-a, a magyarok 4,6%-a, a szlovákok 0,8%-a, a németek 0,6%-a és a zsidók 0,3%-a szavazott (106. p.).

A leginkább elutasítók még az evangélikus települések voltak, melyek eleve kevésbé támogatták a néppártot a korábbiakban is, és az, hogy jelenleg a listán is alulreprezentáltak voltak, tovább növelhette a szakadékot. Volt olyan evangélikus település is, ahol 80% elutasította a listát (107. p.).

Országgyűlés már volt, azonban helyszín még nem. Eredetileg két lehetőség merült fel, az egyik a pozsonyi városi Vigadó épülete, a másik pedig a Mezőgazdasági Múzeum (ma Szlovák Nemzeti Múzeum) volt. Végül a volt Vármegyeháza épülete adott otthont a szlovák országgyűlésnek egészen 1945-ig, alakuló ülésének pedig először a pozsonyi egyetem dísztermét választották ki, de végül az is az egykori vármegyeházán volt (111–113. p.).

Ez után a szerző mind az alakulási ülést, mind a rákövetkező két ülést bemutatja,

melyek közül az utóbbi az autonóm Szlovákia utolsó, és a „független” Szlovákia első ülése is volt. Majd röviden a képviselők fluktuációjára is kitér az 1945-ös feloszlatásig, és az országgyűlés utóéletét is megismerhetjük.

A könyv második része a kárpátukrán szojm megalakulásának történetét mutatja be. A szerző mintegy felvezetésként helyesen állapítja meg, hogy a ruszinság identitásbeli, kulturális és politikai megosztottsága miatt nehezen tudott fellépni egységesen, hiszen két nagy irányzat, az ruszofil (orosz irányultságú) ruszin és az ukranofil állt egymással szemben. A két csoport identitásának különbözősége még nyelvhasználatukban is különbözött, hivatalosan is kérdéses volt, hogy ukrán, orosz vagy ruszin nyelvjárást alkalmazzanak. A ruszinság autonómiavágya ugyanúgy 1919 óta fennállt, mint a szlovákságé. Emellett a ruszinok a korábban nem létező kárpátaljai közigazgatási – tartományi – határvonalat is szerették volna az etnikai határok alapján nyugatabbra tolni egészen Poprádig, ugyanis addig tartott a ruszin etnikai határ, szlovákiai központjuk pedig Eperjes volt (133–135. p.). Azonban ez a kérdés háttérbe szorult, miután az ukrán irányzat – német és cseh támogatással – felülkerekedett. Majd megvalósult a pártok és szervezetek betiltása, működésük felüggesztése a szlovák részhez hasonlóan.

Az autonómiatörvény és az abban foglalt választási törvény a szlovákból indult ki, a választás azonban bizonyos pontokban különbözött a szlováktól. A mandátumok számát nem a leadott szavatoktól tették függővé, hanem úgy szabályozták, hogy minden egyes népcsoport 20 000 tagjára essen egy képviselő (144. p.).

Szlovákiához hasonlóan egypárti választást tartottak, annyi különbséggel, hogy itt sikerült ellenzéki listákat leadni, amiket azonban – természetesen – elutasítottak (148. p.). Bár itt tíz nap állt volna rendelkezésre a listák leadásához, ami szintén kevés idő volt, de a választások kiírásának hírére vissza is tartották, így – bár még mindig több, mint Szlovákiában, de csak – két nap állt rendelkezésre azok leadására (149. p.).

A kampány hasonlóan zajlott a szlovákia-éhoz (165. p.). Az egyetlen listán egy-egy cseh,

román és német jelölt is helyet kapott, és bár jócskán nagyobb volt a magyarok és zsidók létszáma, mégsem kaptak helyet – még a 20 000 főt meghaladó létszám ellenére sem, holott a másik három említett népcsoport el sem érte a 20 000 fős lélekszámot (163.; 170. p.).

A választási rendszer egyik különlegessége az volt, hogy itt Szlovákiával ellentétben meg volt szabva a képviselőház létszáma – 32 tag –, az egyetlen listának köszönhetően így még azon sem lehetett izgulni, hogy kik kerülnek be, hanem előre tudható volt a szavazatok mennyiségétől és arányától függetlenül, hogy a rajta szereplő 32 név jut be (162. p.).

Előzetesen minden kisebbség támogatását fejezte ki a listával kapcsolatosan, még ha nem kapott is helyet a listán – mint a szlovákok és zsidók –, a magyarok kivételével (177. p.).

A választások sokkal nagyobb nyomás alatt zajlottak, mint Szlovákiában. Egyeseknek átlátszó borítékot adtak, másoknak, ha észrevették, hogy üres borítékkal – azaz nemmel – voksolna, új lapot adtak a kezébe, hogy rakja bele, a Szics Gárdisták pedig több szavazatot is leadtak. Egyes hírek szerint még így sem kapta meg a lista a szavazatok 20%-át. Ellenben a kormányhírek szerint 93%-ot kaptak (192–194. p.).

Új taktika volt a szlovákiai választásokkal szemben, hogy egyesek „hamis” ellenzéki listát dobtak be a borítékba, amit magukkal vittek otthonról (190–191. p.). Azonban egyes források szerint a nem hivatalos „ellenzéki listára” leadott voksokat is a kormánypárthoz számolták (199. p.).

A választások hivatalos eredménye 94,3%-os részvétel és 92,4%-nyi „igen” szavazat volt (196. p.). A hivatalos adatok szerint 18 településen haladta meg a nemek aránya az igenekét, amik között voltak német és ruszin falvak is, nem csak magyarok (198. p.).

Pontos képet sosem fogunk tudni alkotni róla, egy dolog biztos, a kárpátaljai választás még inkább „kézi vezérelt” volt, mint a szlovákiai.

A választást utólag többen is támadták, a Választási Bíróság elé különböző beadványok érkeztek (214. p.). A beadványok ügyét nyitva tartva, több halasztás után végül március 21-

ére hívták össze az alakuló ülést, Husztra. Az autonóm kormány ülése azonban már nem tudott megvalósulni Cseh-Szlovákia széthullása miatt. Bár március 15-én az országgyűlés kikiáltotta a függetlenséget, de a tisztavirágéletű független Kárpáti Ukrajnát a magyar hadsereg söpörte el. A kárpátaljai politikusok későbbi élete végére nagyrészt a Szovjetunió tett pontot, akár ukrán irányultságú, akár magyarbarát ruszinoofil, akár ruszofil politikát folytattak (225–226. p.).

A könyv egyik fontos, de ki nem mondott üzenete az olvasók számára az, hogy óvatosan kell a „mi lett volna ha” kérdésével bánni a bécsi döntés kapcsán is, illetőleg mindig mérlegelni kell, hisz bizonyos helyzetek nem állandóak.

A döntéssel Magyarországhoz visszakerült magyarság a kezdeti öröm utáni elégedetlenségét szokás napjainkban is kihangsúlyozni, egyebek között a fizetések, a demokrácia és a zsidóság helyzete kapcsán. Azonban a könyvben bemutatott változásokon keresztül látható, hogy a „Minden drága, vissza Prága!” jelszó igen rövid időn belül eleve értelmét veszítette, hiszen nemcsak hogy 1939 tavasza után Prágához nem tartozhattak volna, ha nincs a döntés, akkor sem – ugyanis megszületett az önálló (?) Szlovák Állam –, hanem „ahhoz a Prágához”, amit ismertek, végképp nem, ugyanis a Magyar Királyságtól demokratikusabb berendezkedésű Csehszlovák Köztársaságot egy önállóan csak túlzással nevezhető Cseh-Morva Protektorátus és egy demokráciának csak túlzással nevezhető, fasizálódó Szlovákia váltotta. Míg a kassai visszaemlékezések is általában kiemelik, hogy a köztársaság zsidósága számára nyugodtabb légkörre jött a zsidótörvényeket alkotó Magyarország, elfelejtik közben, hogyha a területet nem csatolják Magyarországhoz, vélhetően a kassai zsidóság élete is gyorsabban fordult volna rosszabbra, hisz Szlovákiában hamarabb kezdődtek a pogromok és a deportálások.

Godzsák Attila

Bauko János: Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Magyar Névtani Értekezések 8, Budapest, 2019, 228 p.

A Magyar Névtani Értekezések c. sorozat 8. köteteként látott napvilágot a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének együttes gondozásában Bauko János legújabb névtani szintézise. A szerző eddigi munkásságának, tanulmányainak és habilitációs dolgozatának mintegy summázatát találjuk az alább ismertetett kötetben. A szerző a határon túli névkutatás elismert szakembere, aki csaknem húsz éve folytat nyelvészeti kutatásokat. Munkájáról elmondhatjuk, hogy az azt megalapozó gyűjtés és a feldolgozás kellően alapos, módszertanilag jól előkészített, és külön érdeme, hogy innovatív módon érvényesítette benne a tudományterületet már néhány éve megfertőző szocioonomasztikai szemléletet.

A kötet az előszón és a dolgozatot záró felhasználói irodalom jegyzékén kívül tíz főfejezetből áll. Az egyes főfejezetek további alfejezetre tagolódnak.

Az első főfejezet két részmátát ölel fel: a szerző egyrészt kijelöli a névtan helyét a tudományok rendszerében, másrészt röviden áttekinti a társadalom és névhasználat összefüggéseivel foglalkozó szocioonomasztika kutatási területeit. Utóbbit elsősorban a szlovákiai magyarok névhasználatából vett példák segítségével szemlélteti. A könyv ezen részeinek megszületése nem előzmény nélküli, hiszen a *Bevezetés a szocioonomasztikába* című egyetemi jegyzetében is hasonló kérdéseket fejteget. Ebben a főfejezetben terítékre kerül a névpolitika, a névtervezés, a kisebbségi névhasználat, a névváltoztatás, a névkontaktológia, a névdivat, a névattitűd; valamint a névhasználat és az életkor, nemek, felekezetek, társadalmi rétegek, csoportok stb. összefüggéseinek vizsgálata. A második fejezetben bemutatja a szlovákiai névtani kutatások történetét. A szlovák névtudomány eredményei mellett kitekint a szlovákiai magyar névtani kutatások eredményeire is. A lista terjedelmes, hiszen a monografikus kiadványok mel-

lett a témával összefüggő tanulmányokkal is foglalkozik. Külön veszi lajstromba a helynevekkel foglalkozó dolgozatokat, valamint a személynévvel és egyéb névfajtákkal foglalkozókat is. A főfejezet végén nem feledkezik meg a szlovákiai magyar névkutatás feladatairól sem, de szól a névtannak a filológiai irányultságú egyetemi képzésben is megjelenő létjogosultságáról is. A harmadik főfejezetben elsősorban terminológiai kérdésekkel foglalkozik: összeveti a magyar és szlovák (szláv) névtani terminológiát. Fontos megállapításokat tesz: míg a magyar névtudományra a belső keletkezésű terminusok, a szlovák (szláv) névtanra az idegen eredetű szakkifejezések használata jellemző. Végezetül a magyar és szlovák névtani terminológiával kapcsolatos aktuális munkálatokra, kiadványokra fordítja a figyelmet. A negyedik fejezetben a rendszerváltozást követő szlovákiai kisebbségi névpolitika jellemzőiről értekeznek. A „táblaháború” és a „névháború” kifejezések jól szemléltetik a szlovákiai magyarok küzdelmeit a hely- és személynév hivatalos használatára vonatkozóan. A kisebbségeket érintő szlovákiai névtörvényeken túlmenően foglalkozik az európai dokumentumokkal (Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről) is. Az ötödik fejezet a szlovákiai tulajdonnevek standardizálásával és az anyanyelvi névtervezéssel foglalkozik. Tapasztalataira támaszkodva ismerteti azokat a munkálatokat és erőfeszítéseket, melyeket a személy-, hely- és intézménynévtervezés során az ügyben érintett kutatók és szakemberek végeztek. Az egységes intézménynévjegyzékek segítséget nyújthatnak a fordítóknak, a sajtó munkatársainak, a közigazgatásban dolgozóknak stb. A szerző a fejezet végén beszámol a készülőben levő magyar–szlovák keresztnévszótárral kapcsolatos munkálatokról is, melyet akár az anyakönyvi hivatalokban is használhatnak segédeszközként. A hatodik fejezetben (*A tulajdonnév identitásjelölő funkciója*) a címben megjelölt fogalomról kívül foglalkozik a név és identitás összefüggéseivel. A tulajdonnév funkcióit magyar, szlovák és cseh szakirodalom alapján foglalja össze. Kiemeli, hogy a név mint társadalmi meghatározottságú identitásjel utal az

önmagunkkal való azonosság vagy valamely csoporttal való azonosulás érzésére, élményére. A nyitrai egyetemisták körében végzett névattitúd-vizsgálatok eredményeiről is olvashatunk ebben a részben. A kérdőíves módszerrel történő vizsgálatban a szerző arra kereste a választ, vajon a hallgatók pozitívan vagy negatívan viszonyulnak-e saját család- és keresztnévükhöz; személynevük milyen névalakban van bejegyezve hivatalosan az anyakönyvben, hivatalos okmányokban. Arra is kíváncsi volt, hogy terveznek-e a jövőben névváltoztatást; milyen keresztnévet választanak a leendő lány- vagy fiúgyermeküknek, illetve milyen formában anyakönyveztetnék család- és keresztnévüket, mely névalakokkal szólítják meg őket mások stb. A hetedik főfejezet (*A keresztnévdívat változása Szlovákiában*) bemutatja a szlovákiai keresztnévdívat változását, majd kitér a keresztnévek anyakönyvezésekor használatos névjegyzékekre, névkönyvekre Szlovákiában és Magyarországon, de szemügyre veszi a névdívat változását befolyásoló tényezőket, a keresztnévadás indítékait, valamint a magyar–szlovák kétnyelvű környezetben jelentkező névadási, névviselési, névhasználati sajátosságokat is. A szlovákiai kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetőségük van a név anyanyelven való bejegyzésére, a keresztnévválasztás során gazdagabb névkincsből, kisebbségi és többségi névállományból egyaránt válogathatnak. A nyolcadik főfejezetben a szerző a szlovákiai magyarok személynévhasználatában jelentkező kontaktusjelenségekkel foglalkozik. Külön tárgyalja a család- és keresztnévben előforduló eseteket, de a bece- és ragadványnevek körében tapasztalt kontaktusjelenségeket is górcső alá veszi. A fejezetet összegző soraiban megállapítja, hogy a magyar–szlovák kétnyelvű környezet hatással van a szlovákiai magyarok névválasztására és névhasználatára. A szlovákiai magyarok bece- és ragadványnév-használata magyardominánsnak tekinthető. A magyar névviselők szlovák nyelvből származó bece- és ragadványneveket is viselhetnek. A kétnyelvűséget és a névszemiotikai tájképet taglaló kilencedik főfejezet a szlovákiai magyar települések vizuális tulajdonnév-használatát mutatja be. Szlovákiában a magyar

nyelvű településeken erősödik a magyar nyelv vizuális megjelenése, hiszen a névtáblákon, egyéb felületeken a szlovák névformák mellett magyar személynévalakok egyaránt előfordulhatnak. A szlovákos névformák gyakoribbak, de megfigyelhető a kettős személynévhasználat is, egyes felületeken azonban a magyar névalakok dominálnak. A helynév-szemiotikai tájkép mellett foglalkozik az intézménynév-szemiotikai tájképpel, de a személynév-szemiotikai tájképpel is. Helyeselhető a szerző azon megállapítása is, hogy az utóbbi években egyes szlovákiai magyar többségű településeken a magyar identitású jogi és természetes személyeknek, a helyi önkormányzatoknak köszönhetően terjed az anyanyelvi névhasználat, gyakrabban jelennek meg magyar nyelvű feliratok. A könyv záró fejezetében, a tizedikben a magas-tátrai magyar–szlovák hegynévpárokat elemzi. Meghatározza a *hegynév* fogalmát, majd foglalkozik a névrészként használatos hegyrajzi köznevekkel. Továbbá bemutatja a magas-tátrai helyneveket tárgyaló alapvető névtani vonatkozású szakmunkákat. A hegynévpárokat a névadás indítékának szempontja szerint csoportosította.

A kötetet bezáró felhasznált szakirodalom bőségesen tartalmazza a vonatkozó névtani tárgyú bibliográfiát, mintegy segítséget nyújtva a névtan iránt érdeklődő szakembereknek és laikusoknak.

Bauko János munkájának szerkezete logikus és átgondolt, nyelvezete kifogástalan, nyelvi szempontból is kiállja a tudományosság próbáját. Bízvást állíthatjuk, hogy monográfiája által nemcsak a szlovákiai magyar, hanem a Kárpát-medencei térség névtani kutatásai is jelentősen gazdagodtak. A kiadványt bátran ajánljuk az egyetemi hallgatóknak, a névtan szakembereinek, de haszonnal forgathatják a nevek iránt érdeklődő laikusok is.

Angyal László

Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Második, bővített kiadás. Dunaszerdahely–Budapest, Kalligram, 2019, 544 p.

A mivel foglalkozol mostanában? kérdésre Grendel Lajos 2017 végén a következő választ adta Bene Zoltánnak a Korunkban:⁵ „Egyrészt hamarosan megjelenik A modern magyar irodalom története című művem bővített kiadása, s közben az emlékiratomon is dolgozom, amelyből nemsokára olvashatóak lesznek részletek folyóiratokban.” Nos, az emlékiratra még várunk kell, az irodalomtörténet bővített kiadása azonban már megjelent könyv alakban, két évvel azt követően, hogy szerzője hamarosan ígéri a megjelenését. Sajnos, posztumusz mű lett.

Kissé zavaró, de talán a szerző 2018 végi hirtelen elhunytával magyarázható, hogy a vaskos kötethez készült Bevezetés az eredeti, 2010-es keltezésű, vagyis Grendelnek már nem volt ideje új előszót írnia, vagy nem tartotta fontosnak, vagy ennek új változatát akarta a nagy munka végére hagyni. A „bővítvények” sem jelölték, ez persze érthető, így az első és a bővített második kiadás közti eltérések csak az mérheti föl, akinek mindkét kötete megvan. Akinek nincs, az beérheti a kiadó honlapján közölt rövid jellemzéssel: „Másképpen pedig új fejezeteket írt a két világháború közötti az ún. konzervatív irodalom (Tormay Cécile, Szabó Dezső, Nyírő József, Bánffy Miklós, stb.), vagy a határon túli (Kányádi Sándor, Végel László, Fülöp Antal) és a kortárs irodalmunk (Hernádi Gyula, Ágh István, Tóth Erzsébet) képviselőiről.” (A jellemzés első zárójeles felsorolásából kimaradt Wass Albert, nem baj, hívei úgyis rátalálnak a bővített kiadásban.) Egyes fejezetek (pl. Kosztolányi, Szabó Dezső) árnyaltabbá váltak, az újak közt ott találjuk pl. Fülöp Antal Piszkos ember c. regényének nagyon jó elemzését.

Még a szlovákiai magyar illetőségű szerzőkhöz: Tözsér Árpád (393–396. p.) maradt, természetesen, csak kár, hogy leragadt Pécsi Györgyi 1995-ös monográfiájánál, holott egy évvel az első kiadást követően már Grendel rendelkezésére állt Németh Zoltán korszerűbb monográfiája (Az életmű mint irodalomtörténet. Tözsér Árpád), szintén a Kalligram kiadásában. Enyhén furcsa egyébként, ahogy Grendel Lajos az ún. „kisebbségi szerzők” művébe emelése mellett érvel az előszóban: „A könyvemben említett vagy részletesebben tárgyalt határon túli szerzők helye a 20. századi magyar irodalom legjobbjai között magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen.” Ha magától értetődő, miért szükséges külön kitérni rá? Aztán pedig: milyen írói életmű az, amelyik megkérdőjelezhetetlen? Alighanem a halott, a reflektálatlan. Másfelől épp a szerző az, aki megkérdőjelezhetővé tesz kötetében szereplő „határon túli” írókat, pl. Duba Gyula és Dobos László elemzést nem nyújtó portréja (430–431. p.) iskolapéldája lehetne a díszpintységnek, a kötelezően letudandó enumerációnak. Dobosnál (hasonló esetekkel ellentétben) a kötet nem jelzi, hogy időközben elhunyt.

Az irodalomtörténeti összefoglaló első (Kálmán C. György az ÉS-ben)⁶ és az őt követő két releváns olvasója-kritikusa, Németh Zoltán és Benyovszky Krisztián (a Kalligram folyóirat 2011. márciusi és áprilisi számában) nagyjából három szemléletbeli melléfogást ró fel neki. Mégpedig azt, hogy Grendel, noha maga is hivatkozik a kortárs irodalomtudomány nagyjaira, kárhóztatja őket mint a kánont megszabó, csőllátású alakokat (Németh Zoltán szerint Grendel irodalomtörténete a vádlott, a bűnös szerepébe kényszeríti az irodalomtörténetészeket); másodjára, hogy több irodalomtudományi (és eszmetörténeti) beszédmódot ötvöz egybe, így értékelései hol innen, hol pedig másunnan eredeztethetők, s ez az

5 <https://www.helikon.ro/nem-hunyhatjuk-be-a-szemunket-beszelgetes-grendel-lajossal/>

6 L. Kálmán C. György: Vitaképes történet. ÉS, 2010. okt. 1. <https://www.es.hu/cikk/2010-10-02/kalman-c-gyorgy/a-vitakepes-tortenet.html>

eklektikusság normává lép elő; végül pedig, hogy olyan írók-költők méltatását, sőt észrevételét hiányolja, akiké éppenséggel munkája írásakor ível fel.⁷ Benyovszky Krisztián például idézi az első kiadás egyik lapszusát, mely szerint Kaffka Margitot „nem feledték el teljesen, de nem is emlegetik gyakran. Ettől persze még lehet nagy író, akit az utókor előbb vagy utóbb a keblére ölel. Ennek azonban ma nem nagy a valószínűsége. Pedig írt remekműveket is, s ha csupán egyet, a halhatatlansághoz ez is elég”. (Benyovszky Krisztián: [E]ldöntetlen. Németh Zoltán kritikáját olvasva. Kalligram, 2011/4., 20. évf. 94. p.) (Nagyon ötletes amúgy, hogy Benyovszky még Grendel egyik főszereplőjének nevét is beemeli a címbe.) Majd tételesen felsorolja, hogy Kaffka Margitról az ezredfordulón mennyi minden jelent meg, a róla szóló monográfián kívül is, így zárva a tételek hosszú sorát: „nyilvánvaló, hogy Kaffka Margit sem agyonhallgatott, sem alulkanonizált szerzőnek nem tekinthető.” (Uo.) Sajnos, az inkriminált négy mondat változatlanul benne maradt a második kiadásban

is (az „ez is elég” változott „ennyi is elég”-re). Márpedig ha benne maradt a kritikus által felsorakoztatott tények ellenére, azt kell gondolnunk, Grendelnek már nem volt ideje és alkalma a Kaffka-portrén igazítani egyet – elég lett volna pl. ez idézett négy (hangsúlyozom: téves) mondatot elhagynia. Vagy: ha neki nem állt ez módjában, a szerkesztőnek kellett volna megtennie. Hiszen a szerkesztő végül a szerző barátja, társa, segítője, őrangyala, s ami hibás, azt simán javítja.

Nem baj. Grendel Lajos irodalomtörténetének sok jó passzusa kárpótolhat bennünket, vannak nagyon pontos és nagyon fontos észrevételei, meglátásai, olvasatai. Ahogy már Kálmán C. György is írja az első kiadásról: „kifinomult, nagyon is új szempontokat megmozgató elemzések, kis átrendezések, új nevek, elgondolkodtató hangsúlyok.” Főleg azokról, akiket láthatóan-olvashatóan szeret. Merthogy, mint előszavában írja: „ebben a könyvben kénytelen voltam olyan műveket is szeretni, amelyeket máskülönben nem szeretek.” Pedig épp Grendel Lajosnak kellett a legjobban tudnia: nincs az a kényszerítő erő, amely az alkotót akaratára dacára bármire is rávehetné, mármint ma már nincs ilyen. Ismét csak Kálmán C. György könyvismertetőjére tudok hivatkozni: „Grendel tiszteletre méltó és sikeres vállalkozásának egyik legnagyobb erénye, hogy semmi erőszakosság, kizárólagosság, diktátum-jelleg nincs benne.”

Csanda Gábor

7 A Grendel-könyv recepciójáról összefoglalólag I. Sánta Szilárd 2011. nov. 8-án Érsekújvárott tartott beszámoló értékelését: https://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1182&PHPSESSID=5f1d8c8c24ad85b9c4004c4578553054

Acta Ethnologica Danubiana

20

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2018

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

Számunk szerzői

A.Gregely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE, TáTK, MTA TK PTI, Budapest, Magyarország)

Angyal Béla (1958)
helytörténész, néprajzkutató (Gúta, Szlovákia)

Angyal László (1983)
nyelvész (Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, Nyitra, Szlovákia)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár, Magyarország)

Godzsák Attila (1990)
történész, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Hires-László Kornélia (1982)
szociológus, doktorandusz (Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász, Ukrajna; Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, Magyarország)

Horzsa Gergely (1987)
szociológus, doktorjelölt (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, Magyarország)

Kusala Orsolya (1995)
doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Lanstyák István (1959)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Letenyei László (1970)
közgazdász, kulturális antropológus (Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, Magyarország)

Juraj Martonyik (1985)
doktorandusz (CSPV SAV – az SZTA Társadalomtudományi és Pszichológiai Központja, Pozsony, Szlovákia)

Grigorij Mesežnikov (1958)
politológus, politikai elemző (a Közéleti Kérdések Intézetének – IVO – elnöke, Pozsony, Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)